

Unionen i historieundervisningen

Synet på den svensk-norske union (1814-1905) i svenske og norske lærebøker for folkeskolen i perioden 1860-1920

Anne Helene Høyland Mork

Hovedoppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering
og historiske studier
Universitetet i Oslo
Våren 2005

Forord

Det er mange som må takkes for at denne oppgaven nå er ferdig. Tusen takk til veileder Øystein Sørensen, for god oppfølging og konstruktiv tilbakemelding. Oppgaven er skrevet som en del av Prosjekt 1905. Prosjektet er et svensk-norsk samarbeidsprosjekt, som har som mål å studere svensk-norske relasjoner de siste 200 årene. Det har vært meget interessant og inspirerende å være med i prosjektet. Takk til alle medstudenter for gode kollokvier og et godt faglig miljø. Veiledningsseminarene på Isegran og Voksenåsen har vært veldig givende og hyggelige. En spesiell takk til Ruth Hemstad, Torbjörn Nilsson og Ole Kristian Grimnes for tilbakemeldinger og tips. Også utenfor prosjektet og Historisk institutt er det mange som har hjulpet og gitt gode råd.

Studieturer til Stockholm har vært mulige på grunn av økonomisk støtte fra Historisk institutt og fra Foreningen Norden. Jeg må også takke personalet ved Kungliga biblioteket, Psykologisk-pedagogiska bibliotek i Stockholm, Uppsala Universitetsbibliotek og Nasjonalbiblioteket og Universitetsbiblioteket i Oslo, for meget god hjelp.

Takk til familien min. Å få fullført denne oppgaven har virkelig vært et familieprosjekt den siste tiden. Takk til mine svigerforeldre, Einar og Birgit Mork, for all praktisk hjelp og barnepass. Hadde ikke dere steppet inn de siste ukene, hadde ikke oppgaven blitt ferdig. Takk til svigerfar for hjelp med korrekturlesing. Takk til mine foreldre, Liv og Helge Høyland, for støtte og barnepass. Inger Lise fortjener også en stor takk for innsats som barnevakt.

Tusen takk til min kjære mann, Olav Håkon, for oppmuntring, støtte, tilbakemelding på teksten, korrekturlesing, teknisk hjelp og hjelp til å rydde opp i oppgaven. Takk også til våre to fantastiske barn, Mari og Daniel, som begge ble født i løpet av hovedfagsstudiet. Daniel valgte til og med 99-årsdagen for 7. juni-vedtaket til å bryte ut av unionen med sin mor! Du får litt av en ettårsdag, Daniel! Takk til dere to for at dere har gjort det umulig å glemme at selv når det bare er to dager igjen til levering, finnes det ting i livet som er mye viktigere enn en hovedfagsoppgave.

Oslo, 24.10.2004

Anne Helene Høyland Mork

Innhold

FORORD	1
INNHold.....	3
DEL I: INNLEDNING OG BAKGRUNN	7
KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	7
<i>Tema</i>	7
<i>Avgrensninger</i>	8
<i>Undersøkelsens oppbygging og problemstillinger</i>	11
<i>Unionsforholdet i lærebøkene historiefremstilling</i>	11
<i>Unionsforholdet i de skjønnlitterære innslagene</i>	16
<i>Metode - lærebokforskning</i>	16
<i>Metode - påvirkningsfaktorer</i>	18
<i>Litteratur og kilder</i>	22
<i>Tidligere forskning</i>	23
<i>”nationalistisk och hetsande”</i>	25
KAPITTEL 2: BAKGRUNN	27
<i>Nasjon, nasjonalisme og nasjonsbygging</i>	27
<i>Utviklingen av en nasjonal identitet i Norge og i Sverige</i>	28
<i>Skandinavisme</i>	32
<i>Historie</i>	35
<i>1814 i forskning og politisk debatt</i>	37
<i>Skolen</i>	42
DEL II: ”BRODERFOLK” OG ”NORDENS STJERNE”. 1860-1875	48
KAPITTEL 3: BAKGRUNN, HISTORIEUNDERVISNING, LÆREBØKER OG FORFATTERE.....	48
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige</i>	49
<i>Läsebok för folkskolan</i>	53
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge</i>	56
<i>Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet</i>	57
<i>Lesebok i Landsmaalet</i>	59
KAPITTEL 4: SYNET PÅ UNIONEN I LÆREBØKENE FRA PERIODEN 1860-1875	61
<i>Unionsforholdet i lærebøkene historiefremstilling</i>	61
<i>Unionens karakter</i>	61
<i>Generelle vurderinger av unionen</i>	62
<i>Begivenhetene i 1814</i>	64
<i>Kongene</i>	70
<i>Samarbeid og konflikt i unionsforholdet</i>	75
<i>Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene</i>	77
<i>Oppsummering – ”broderfolk” og ”Nordens Stjerne”</i>	81

DEL III: "ÖMSESIDIGT MISSNÖJE" OG "FÆDRELANDETS FRIHED OG SELVSTÆNDIGHED".	
1890-1905	83
KAPITTEL 5: BAKGRUNN, HISTORIEUNDERVISNING, LÆREBØKER OG FORFATTERE.....	83
<i>Den politiske kampen</i>	83
<i>Nordiske møter og samarbeid mellom svenske og norske skolefolk</i>	85
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige</i>	87
<i>Läsebok för folkskolan</i>	94
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge</i>	94
<i>Lærebøker og forfattere</i>	96
<i>Nordahl Rolfsens lesebok</i>	101
KAPITTEL 6: SYNET PÅ UNIONEN I LÆREBØKENE FRA PERIODEN 1890-1905	104
<i>Unionen i den historiske gjennomgangen</i>	104
<i>Unionens karakter</i>	104
<i>Generelle vurderinger av unionen</i>	105
<i>Begivenhetene i 1814</i>	107
<i>Kongene</i>	116
<i>Samarbeid og konflikt i unionsforholdet</i>	123
<i>Samarbeid</i>	123
<i>Konflikt</i>	125
<i>Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene</i>	133
<i>Oppsummering: "ömsesidigt missnöje" og "fædrelandets frihed og selvstændighed"</i>	139
DEL IV: "DET EVINNERLIGA UNIONSKÄBBLET" OG "ALDRIG HAR NORDMÆND VÆRET MERE ENIGE END DEN DAG." 1905-1920.....	141
KAPITTEL 7: BAKGRUNN, HISTORIEUNDERVISNING, LÆREBØKER OG FORFATTERE.....	141
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige</i>	143
<i>Läsebok för folkskolan og Läseböcker för Sveriges barndomsskolor</i>	146
<i>Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge</i>	147
<i>Rolfsen og Austlid</i>	149
KAPITTEL 8: SYNET PÅ UNIONEN I LÆREBØKENE FRA PERIODEN 1905-1920	150
<i>Unionen i den historiske gjennomgangen</i>	150
<i>Unionens karakter</i>	150
<i>Generelle vurderinger av unionen</i>	151
<i>Begivenhetene i 1814</i>	154
<i>Kongene</i>	158
<i>Samarbeid og konflikt i unionsforholdet</i>	167
<i>Samarbeid</i>	167
<i>Konflikt</i>	169
<i>Konflikt i de svenske bøkene</i>	169
<i>Konflikt i de norske bøkene</i>	172

<i>Unionsoppløsningen</i>	176
<i>Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene</i>	182
<i>Sammendrag: "det evinnerlige unionskåbblat" og "Aldrig har nordmænd været mere enige end den dag."</i>	185
DEL V: KONKLUSJON	188
KAPITTEL 9: KONKLUSJON	188
<i>Unionens karakter - likestilling eller underkastelse?</i>	188
<i>Generell holdning til unionen</i>	190
<i>Unionsoppløsningens virkning</i>	192
<i>"Broderfolk" og "arvefiende"</i>	193
<i>Kongene</i>	195
<i>To detaljer: Kieltraktatens fjerde paragraf og kongens navnesiffer</i>	196
<i>Unionen i nasjonsbyggingen</i>	196
<i>Videre forskning</i>	198
BIBLIOGRAFI.....	200

Del I: Innledning og bakgrunn

Kapittel 1: Innledning

Tirsdag 27. juni 1905 inntok representant P. P. Waldenström talerstolen i Riksdagens andrekammer for å si sin mening om det norske unionsbruddet og den svenske regjeringens reaksjon. Han hevdet at nordmennene ”i alla tider” hadde hatt som plan å komme seg ut av unionen. Waldenström pekte på at man i alle norske folkeskoler i mange år hadde latt ungdommen vokse opp med en lesebok hvor det ble fortalt om en gutt som gjentatte ganger sa at når han ble stor og fikk sverd og gevær, skulle han ””hugge hovedet af alle svensker””. Waldenström hevdet at ”Det som går in i barnet, det rotar sig allt mer och mer och det blir svært att få ut ur den äldre mannen; det sätter frukt och fortplantas från generation till generation.”¹ Boken Waldenström henviste til var Nordahl Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* som ble lest av de aller fleste norske skolebarn på det tidspunktet.

Denne konkrete saken vil bli diskutert i kapittel 6, men her er det interessant å merke seg hvilken påvirkningskraft Waldenström tilla lærebøkene. Lærebøker, og spesielt de som fikk så stor spredning som Rolfsens lesebok, hadde mulighet til å påvirke en hel generasjon med barn. I hvilken grad og på hvilken måte de påvirket den enkelte elevs holdninger og meninger, er selvsagt meget vanskelig å si noe om. Likevel er det ingen tvil om at lærebøkene var en meget sentral påvirkningskilde.

Tema

Temaet for denne oppgaven er synet på den svensk-norske unionen (1814-1905) og forholdet mellom Sverige og Norge i svenske og norske lærebøker. Jeg har sammenlignet lærebøker for den svenske *folkskolan* og den norske allmueskolen/folkeskolen², utgitt i perioden 1860-1920. Lærebøker kan si noe om det samfunnet og det miljøet de ble skrevet i. Derfor er lærebøkene en god kilde til holdninger og meninger i perioden. Jeg ønsker å se fremstillingene av unionsforholdet i lærebøkene i lys av den sammenhengen de ble skrevet i.

Perioden 1860-1920 var en tid da idéer om det nasjonale var toneangivende i store deler av Europa. Man søkte etter en nasjonal identitet, og ønsket å befeste den i befolkningen. Denne prosessen pågikk i Norge og i Sverige, men på ulik måte og i ulikt tempo. Skolen og historieundervisningen var imidlertid viktige arenaer for nasjonsbygging i begge land. Et viktig mål med historieundervisningen var å fremme kjærlighet til fedrelandet. Unions-

¹ *Riksdagens protokoll vid urtima riksmötet år 1905*, Andra Kammaren, N: O 3, Tirsdag 27 juni, 1905: 101.

² Skolens navn ble endret til ”folkeskole” i skolelovene fra 1889.

forholdet var viktig for utviklingen av en nasjonal identitet, særlig i Norge. I den sammenheng er det interessant å se om, og hvordan, unionsforholdet blir brukt i lærebøkene som en del av en nasjonsbyggingsprosess.

I norsk historie er perioden 1814-1905 en naturlig avgrenset periode. Det er den ikke i Sverige, hvor man heller vil sette skille ved 1809.³ Det er rimelig å anta at unionsforholdet passet bedre til nasjonsbygging i Norge enn i Sverige. Jeg vil imidlertid ut fra lærebøkene argumentere for at unionsforholdet også hadde en funksjon i svensk nasjonsbygging, men at denne funksjonen var langt mer begrenset og kortvarig enn i Norge.

Samtidig som nasjonale idéer var viktige, fantes det også forsøk på å danne en skandinavisk identitet. Skandinavismen sto sterkt i begynnelsen av perioden, og det var et omfattende samarbeid mellom svensker og nordmenn gjennom hele perioden. Uttrykker bøkene skandinavistiske idéer? Hvordan forholder dette seg eventuelt til det nasjonale perspektivet? Mot slutten av perioden ble fokuset på det nasjonale problematisert. Det ble lagt vekt på internasjonalt samarbeid og fredsarbeid. Endret dette lærebøkene?

Avgrensninger

For at oppgaven ikke skulle bli altfor omfattende har det vært nødvendig å avgrense temaet på flere måter.

Produsent eller produkt

I artikkelen "Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning" skriver Magne Angvik at lærebøkene både er "[...] produkter og produsenter av innstillinger og forhold i et samfunn".⁴ Lærebøkene preges av det samfunnet og det miljøet de blir til i, og de er med på å prege en ny generasjons syn. I denne oppgaven fokuserer jeg på lærebøker som produkter av innstillinger og forhold i samfunnet. Lærebøker er en god innfallsvinkel til tanke og idéstrømningene i perioden. I tillegg til å sammenligne de norske og svenske framstillingene prøver jeg å se holdningene i forhold til den tid og det miljøet som bøkene ble skrevet i. I boken *Kunnskapens tekster* peker Egil Børre Johnsen og Svein Lorentzen på at lærebøkene kan si mer om de omgivelsene de ble skrevet i enn mange andre typer tekster. Lærebokforfatteren har langt flere formaliserte krav å forholde seg til enn for eksempel en romanforfatter har. Han er bundet av krav til stoffutvalg, nivåtilpasning, korrekthet og nøytralitet. Derfor, hevder de, vil "[...] den kollektive bevisstheten nedfelle seg som summen av andres

³ Nilsson 2002: 14.

⁴ Angvik 1982: 368.

påbud og formuleringer, og sette grenser for individuell utfoldelse.”⁵ Mens en skjønnlitterær forfatter ofte bruker flere stemmer i boken sin, og tar i bruk midler som ironi og sarkasme, skal lærebokforfatteren gi uttrykk for et klart og entydig syn.⁶

Et studium av hvordan lærebøkene produserer innstillinger og forhold i samfunnet ville kreve en helt annen framgangsmåte og delvis et annet kildemateriale enn det jeg har arbeidet med. Dette betyr ikke at produsent-aspektet er helt fraværende. Det er rimelig å forutsette at lærebøkene har hatt stor påvirkning på innstillinger og forhold i samfunnet. Dette er en grunn til at det er interessant å arbeide med nettopp den type kilder. Men det aspektet er altså ikke gjenstand for undersøkelse i dette tilfellet.

Folkeskolen

Jeg har valgt å begrense undersøkelsen til allmueskolen/folkeskolens bøker. Det ville selvsagt vært meget interessant å se på bøker skrevet for andre skoletyper, men det har ikke vært mulig innenfor oppgavens rammer. Folkeskolen er valgt fordi den omfattet den største delen av befolkningen og nådde ut til flere enn noe annet skoleslag. Folkeskolen ble også sett på som en viktig del av nasjonsbyggingen på 1800-tallet. Gjennom folkeskolen ønsket man å danne lojale borgere og fremme kjærlighet til fedrelandet.

Det er imidlertid viktig å påpeke at *folkskolan*/allmueskolen, i begynnelsen av den undersøkte perioden, på mange måter fremdeles var en fattigskole. Spesielt i Sverige vedvarte denne situasjonen lenge, og de elevene som gikk i *folkskolan* var de som ikke skulle få mer undervisning. Man kan dermed si at man gjennom folkeskolens bøker ikke får et inntrykk av den opplæring landets fremtidige ledere fikk. Man får imidlertid et bilde av hva samfunnets ledende menn ønsket at barna skulle lære.⁷ Et annet poeng er at selv om det var skarpe skiller mellom folkeskolen og andre skoletyper, var, spesielt i begynnelsen av perioden, ikke dette skillet nødvendigvis så skarpt når det gjaldt lærebøkene. Det var ofte de samme forfatterne som skrev lærebøker til de ulike skoleslagene. Noen ganger var folkeskolens lærebøker kun forkortede utgaver av lærebøkene for den høyere skole. Enkelte bøker som for eksempel *Läsebok för folkskolan*, som ble meget utbredt i den svenske folkeskolen, ble også brukt i det svenske *läroverket* og i privatundervisning.⁸

⁵ Johnsen 1997: 35. Forfatterne siterer også Thorson: ”[...] även om det inte går att skilja det ena medvetandet från det andra, är det viktigt att påpeka att textens medvetande är större än den enskilde författarens/utgivarens”. (Thorson 1988).

⁶ I nyere lærebøker er det ofte gjort forsøk på å presentere ulike syn på spesielle saker. Men også da blir de fremstilt separat og klart. I romaner må ofte leseren selv skille mellom de ulike stemmene.

⁷ Dette gjelder spesielt tidlig i perioden da de fleste lærebøkene ble skrevet av ledende vitenskapsmenn og politikere.

⁸ Isling 1988: 314; Petersson 1999: 135. Angående det svenske skolesystem, se side 46.

Norsk og svensk historie

Jeg har valgt å konsentrere meg om svenske og norske historielærebøker. Det er i disse bøkene det finnes mest stoff om forholdet mellom Norge og Sverige i unionstiden. Selv om det i løpet av perioden var debatt rundt historiefagets plass i undervisningen, ble det etter hvert en relativt bred enighet om at historiefaget egnet seg spesielt godt til å fremme fedrelandskjærlighet. I Sverige ble det også gitt ut ”historielesebøker”. Mens de vanlige historielærebøkene ga en sammenhengende fremstilling av den svenske historien, inneholdt historieleseboekene utvalgte lesestykker om historiske begivenheter og personer. Disse bøkene er også tatt med i undersøkelsen.

Jeg har også undersøkt noen lesebøker. Grunnen til dette er at det, særlig i perioden 1860-1875, var relativt få barn som fikk historieundervisning. Der man hadde historieundervisning, manglet man i mange tilfeller egne lærebøker i faget. Derfor var den eneste historieundervisningen som mange av elevene fikk, knyttet til leseboken. Selv om det fantes et stort utvalg historielærebøker i Sverige på 1860- og 70-tallet, var *Läsebok för folkskolan* langt mer utbredt enn lærebøker i de enkelte fag. I Norge ble historieundervisningen i landsskolen direkte knyttet til ”udvalgte stykker fra læsebogen” gjennom 1860-loven. P. A. Jensens lesebok, som var offentlig autorisert⁹ og som ble helt dominerende i landsskolen fram til 1890-tallet, ble skrevet for å dekke dette behovet. Boken hadde et encyklopedisk preg, det vil si at den inneholdt stykker som omhandlet en rekke ulike kunnskapsområder. I den norske byskolen ble det derimot allerede på 1850-tallet vanlig med egne historielærebøker, og P.A. Jensens lesebok fikk ingen stor utbredelse der. Fra 1890-tallet ble det vanlig å bruke egne historielærebøker i folkeskolen både i Norge og i Sverige. Dette førte også til at leseboekene etter hvert mistet sitt encyklopediske preg, og fikk en større andel skjønnlitteratur. Derfor er det leseboekene fra første del av den undersøkte perioden som er mest interessante i forbindelse med historieundervisningen.

1860-1920

De undersøkte bøkene er fra periodene 1860-1875, 1890-1905 og 1905-1920. For å se på hvordan unionsoppløsningen påvirket framstillingen av forholdet mellom Sverige og Norge var det nyttig å se på en periode like før unionsoppløsningen og en periode like etter. I tillegg ønsket jeg å se på en periode som lå litt lenger i tid fra unionsoppløsningen. Perioden 1860-

⁹ Autorisasjonen utelukket ikke bruk av andre lesebøker, men den innebar en erklæring fra øverste skolemyndighet om at leseboken tilfredstilte lovens fordringer og var en brukbar og hensiktsmessig lesebok. Boken ville dermed være sikret godkjenning av stiftsdireksjonen, som skulle føre tilsyn med lærebøkene. (Jensen 1874: forord).

1875 er en overgangsperiode i unionsforholdet spesielt i Norge. Etter en lang, meget harmoniske periode, begynte motsetningene å komme tydeligere fram på 1860-tallet. En annen grunn til å velge perioden 1860-1875 er at flere lærebøker som fikk meget stor utbredelse og var i bruk i mange tiår, ble gitt ut for første gang i denne perioden.

Fokus på unionstiden

Hovedfokuset i oppgaven er på de delene av lærebøkene som omhandler unionstiden. Å se disse fremstillingene i sammenheng med fremstillingene av forholdet mellom Sverige og Norge i tidligere perioder ville vært både meget fruktbart og interessant. Det ville imidlertid blitt et for omfattende prosjekt for denne hovedoppgaven. Når det gjelder lesebøkene er også hovedfokuset på de historiestykkene som omhandler unionstiden. Jeg ser imidlertid også på skjønnlitterære innslag som handler om forholdet mellom Norge og Sverige i unionstiden, og har derfor gjennomgått lesebøkene i sin helhet.

Undersøkelsens oppbygging og problemstillinger

Når det gjelder analysen av innholdet i lærebøkene er undersøkelsen todelt. Den første delen består i en undersøkelse av de delene av lærebøkene som beskriver den historiske utviklingen. Den andre delen er tar for seg de skjønnlitterære stykkene i lærebøkene som sier noe om unionsforholdet.

Unionsforholdet i lærebøkens historiefremstilling

I undersøkelsen av lærebøkens historiefremstilling har jeg valgt å konsentrere meg om følgende spørsmål: fremstilling av unionens karakter, generelle vurderinger av unionen, synet på 1814, synet på kongene, vektlegging og fremstilling av samarbeid og konflikt i unionsforholdet og synet på unionsoppløsningen.

Fremstillingen av unionens karakter

Unionen mellom Norge og Sverige var en meget løs union. Jörgen Weibull, skriver i artikkelen ”Unionen med Norge” at unionen kom i stand gjennom en rekke kompromisser, og at disse kompromissene i flere tilfeller bare var mulige gjennom formuleringer som ga begge parter mulighet til å tolke bestemmelsene på sin måte. Disse ulike tolkningene var grunnlaget for omfattende diskusjoner i unionstiden.¹⁰ Et meget sentralt spørsmål er hvordan unionen blir definert i de norske og de svenske lærebøkene. Hva innebar unionen, og hva var felles for de to landene, i følge lærebøkene? Hva blir sagt om det formelle forholdet mellom unionspartene? Blir Norge fremstilt som en likestilt eller underordnet part i unionen?

¹⁰ Weibull 1989: 6.

Generell vurdering av unionen

Jeg har tatt for meg verdiutsagn om unionen i lærebøkene. Noen av lærebøkene inneholder klare vurderinger av unionens verdi og av hvordan unionen fungerte i praksis. Andre vurderinger er mindre klart uttalt, men tekstene gir likevel et inntrykk av forfatterens holdning til unionen. Jeg har prøvd å fange opp disse vurderingene. I tillegg har jeg sett på bruken av visse begreper som ”broderrike”, ”arvefiende”, ”fedreland” og ”lydrike”, samt på bruken av ”vi”- former i tekstene.

I Norge hadde unionen sine sterkeste tilhengere på den politiske høyresiden, mens det i Sverige fram til 1880-årene stort sett var en positiv holdning til unionen i alle leire. I tiden fra slutten av 1880-tallet og fram til unionsoppløsningen var unionen og forholdet til nabolandet sentrale stridsemner i begge land. Evert Vedung har analysert argumenteringen i ulike grupper i Norge og Sverige, og pekt på en oppsiktsvekkende dynamikk. Grovt sett fantes det to hovedlinjer i hvert land. I Norge hadde man en nasjonalistisk, konfliktorientert og verbalt aggressivt venstreside, som kjempet for egne institusjoner og som støttet en aksjonslinje. Man hadde i tillegg en unionsvennlig, moderat og samarbeidsorientert høyreside som arbeidet for likestilling innen den eksisterende unionen med felles organer, og som ønsket å følge en forhandlingslinje. I Sverige hadde man en unionsvennlig, liberal og samarbeidsorientert venstreside; som støttet Norges rett til likestilling, og som så på Norge som et demokratisk foregangsland. Man hadde også en nasjonalistisk, konservativ, konfliktorientert og aksjonsorientert høyreside som hevdet Sveriges rett til en ledende posisjon i unionen, og krevde endringer som kunne styrke denne posisjonen. I de samme kretsene var det også stor skepsis mot Norges demokratiske styre. De to konfliktorienterte retningene forsterket hverandre utover på 1890-tallet.¹¹

Hvilke av disse retningene dominerer fremstillingen i lærebøkene? Når det gjelder perioden 1890-1920 kan man argumentere for at folkeskolen både i Norge og i Sverige var sterkest knyttet til venstresiden i politikken. I Norge var folkeskolelærere en viktig del av venstrebevegelsen og skolelovene av 1889 var sterkt preget av Venstres politikk og idealer. I Sverige var også en stor del av lærerne knyttet til den progressive venstresiden og det var også på venstresiden engasjementet for folkeskolen var størst.¹² Dette bildet må imidlertid modereres. Skolelovene var resultat av politisk kompromiss, og høyresiden var også engasjert i skole spørsmålene. Det fantes også lærere som sympatiserte med høyresiden, og det viktigste poenget er at mange av lærebokforfatterne ikke var folkeskolelærere, men akademikere

¹¹ Vedung 1971: 11-12.

knyttet til universitetet eller den høyere skole. Det er vanskelig å kartlegge alle skolens politiske tilknytningslinjer. Likevel er det interessant å se om folkeskolens lærebøker er dominert av et syn som kan knyttes til det ene eller andre politiske hovedsynet på unionen.

Synet på begivenhetene i 1814

1814 har fått en helt sentral rolle i den norske nasjonale bevissthet og i norsk historieforskning. Siden grunnlaget for unionen ble lagt gjennom begivenhetene i 1814 og dokumentene fra 1814 og 1815 har dette også vært svært sentralt i forskningen rundt den svensk-norske unionen. Detaljene rundt inngåelsen av unionen har blitt diskutert av historikere, jurister og statsvitere. I tillegg til den vitenskapelige debatten ble tolkningen av 1814 også del av en viktig politisk debatt. Spesielt i perioden 1890-1905, var begivenhetene og aktstykkene fra 1814 og 1815 gjenstand for stor oppmerksomhet på den politiske arenaen. De vitenskapelige tolkningene av 1814 ble brukt for å fremme ulike politiske syn i den aktuelle unionsdebatten.¹³

I bakgrunnskapitlet presenterer jeg hovedemnene i denne vitenskapelige og politiske debatten (se side 37). Det er interessant å se hvordan lærebøkene forholder seg til hendelsene og dokumentene fra 1814. Hva skrives om Kieltraktaten? Hvordan fremstilles riksforsamlingen og Grunnloven? Hvordan presenteres krigen i 1814? Hva vektlegges når det gjelder unionsinngåelsen? Blir Norge fremstilt som en part som ble tvunget inn i unionen eller som en suveren stat som frivillig gikk inn i unionen?

Synet på kongene og bruk av kongens navnesiffer

Et av de få formelle bindeleddene mellom Sverige og Norge i unionstiden var felles konge. Med Karl Johan fikk Sverige et nytt kongehus. Et viktig spørsmål er hvordan Bernadottekongene blir fremstilt i de svenske lærebøkene. Blir de sett på som "svenske" eller som "fremmede"? Med Karl XIII/II og senere Bernadottene fikk også Norge nytt kongehus. Hvordan fremstår disse kongene i de norske lærebøkene? Blir de først og fremst oppfattet som "norske", "svenske" eller "fremmede" konger? Blir de sett på som en del av den nasjonale utviklingen i Norge eller som en motsetning til den? Hvilken rolle får de i fremstillingen av konfliktene mellom Norge og Sverige?

Karl Johan er en sentral skikkelse både i norsk og svensk historie. Han ble på den ene siden beundret for sine militære bragder, og på den andre siden kritisert for sin uvilje mot

¹² Richardson 1992: 76.

¹³ For en historiografisk oversikt over synet på 1814 se Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Supphellen (red.) *Studier i norsk historie omkring 1814*, Storsveen, *Litteraturen om 1814* og Carlgren (red.) *Omstridda spørsmål i Nordens historia II*.

reformer. Hvilket bilde gir lærebøkene av Karl Johan? I løpet av unionstiden oppsto det blant norske historikere to helt ulike syn på Karl Johan. Den konservative historikeren Yngvar Nielsen så Karl Johan som en ektefødt sønn av den franske revolusjon og som en sterk forsvarer av den norske konstitusjonen. Han hevdet at Karl Johans truende språk overfor Stortinget var et spill for galleriet for å hindre reaksjonære stormakter fra å gripe inn. Dette var en del av Nielsens forsvar av unionen. Historikeren Ernst Sars, Venstres store ideolog, så derimot Karl Johan som en prinsippløs, umoralsk eventyrer og en svak person, som lot seg presse av svensk misnøye til å vurdere statskupp og å ødelegge den norske konstitusjonen.¹⁴ Hvordan er lærebøkens fremstilling av Karl Johan i forhold til disse fremstillingene?

Et interessant spørsmål i forbindelse med fremstillingen av kongene i lærebøkene er knyttet til kongens tittel. Spørsmålet om ordenstallet i kongens tittel skulle følge den svenske eller norske kongerekken, kom opp flere ganger i løpet av unionstiden.¹⁵ Spørsmålet fikk særlig oppmerksomhet i perioder da man hadde, eller snart fikk, en konge med et navn som gjorde det aktuelt. Wergeland sjokkerte da han ba for Karl III i en gudstjeneste han holdt.¹⁶ I 1836 reagerte Stortinget på at regjeringen lot utmynte skillemynt med tittelen Carl XIV Johan. Det ble hevdet at dette var en politisk og historisk usannhet, og at Stortinget ikke burde medvirke til at ”10000 politiske usanheder skulde udbredes over landet”.¹⁷ Samme storting ville kreve at kongen skulle bære tittelen Karl III i norske sammenhenger. Regjeringen støttet imidlertid ikke dette kravet og grev Wedel, som samme år ble utnevnt til stattholder, kalte forslaget et usømmelig og latterlig ønske.¹⁸ Noen endring i ordenstallet kom ikke. Da Karl XV skulle bli konge, kom det også krav fra norsk side om å finne en ordning som ivaretok de norske interessene. Senere statsråd Niels Vogt foreslo at Karl XV skulle kalle seg ”Vi Carl Oscarsson” uten ordenstall, noe som ble avvist av kongehuset.¹⁹

I 1891 berørte T. H. Aschehoug spørsmålet i boken ”Norges nuværende statsforfatning”. Han skrev at kongens navnesiffer bestemmes av hans plass i den svenske kongerekken. Han begrunnet dette med at navnesifferet var en del av kongens tittel som måtte være det samme om han opptrådte som regent i det ene eller i det andre landet eller i begge.²⁰ Mange var uenige med den unionsvennlige Aschehougs syn på kongens tittel, og så på den eksisterende ordningen som krenkende for Norge. Rundt 1900 blusset debatten opp både i

¹⁴ Kaartvedt 1998: 136-139.

¹⁵ Hoelseth 1997: 91-93.

¹⁶ Seip 1997: 193.

¹⁷ Kaartvedt 1995: 270.

¹⁸ Seip 1997: 193.

¹⁹ Hoelseth 1997: 92.

avisene og på politisk hold. Anledningen var at man om relativt kort tid ville få en konge som bar navnet Gustav. Fra norsk hold forelå to hovedforslag. Enten kunne Gustav bære tittelen Gustav I i Norge og Gustav V i Sverige, ellers kunne han bruke et av sine andre navn, og kalle seg Oscar III i begge land. Statsminister Steen mente at den eneste tilfredsstillende løsningen var å bruke Oscar III i begge land.²¹ I desember 1900 la Stortingets venstreforening, med Johan Castberg i spissen, press på regjeringen for å få avklart spørsmålet med kongehuset. Både statsminister Steen i Christiania og statsminister Blehr i Stockholm tok saken opp med kronprinsen.²² I følge Castbergs dagbok svarte kronprinsen at det var uaktuelt å bruke navnet Oscar, men at han ikke utelukket muligheten for å bruke Gustav I i Norge og Gustav V i Sverige. Det var imidlertid for tidlig å ta noen avgjørelse.²³ I følge Sigurd Blehr gjorde den Steenske regjering, støttet av en enstemmig opinion i den norske presse, inntrengende henstillinger til kongen og kronprinsen om saken, men møtte avgjort motstand hos de kongelige.²⁴

Det er dermed interessant å se hvilke navnesiffer som brukes i de norske bøkene. Valgte man den ”norske” eller ”svenske” nummereringen?

Vektlegging og fremstilling av samarbeid og konflikt i unionsforholdet

Unionen blir ofte forbundet med konfliktene mellom Sverige og Norge. I perioder var forholdet vanskelig. I Karl Johans dager var det sterke konflikter mellom kongen og Stortinget. Striden sto blant annet om kongens makt i forhold til Stortinget, betaling av deler av den dansk-norske gjelden, adelskapet, flagget og feiring av 17. mai. Om gjeldssaken skriver Alf Kaartvedt at den formelt var en sak mellom kongen og Stortinget, men reelt mellom Norge og Sverige.²⁵ Et interessant spørsmål er om lærebøkene fremstiller konfliktene som konflikter mellom det norske Stortinget og den norske kongen eller mellom Norge og Sverige.

Perioden fra ca. 1840-1860 var en meget rolig periode i unionsforholdet, preget av forsøk på samarbeid og tilnærming. Perioden var også preget av skandinavismen. I 1860 kom imidlertid stattholdersaken som viste at Norge og Sverige hadde ulike interesser. Fra siste del av 1880-tallet ble konfliktene tydeligere, og striden om konsulatvesenet og utenriksstyret førte til slutt til oppløsning av unionen. Samtidig fantes det et utstrakt skandinavisk samarbeid.

²⁰ Aschehoug 1891: 192.

²¹ Hoelseth 1997: 92.

²² Castberg 1953: 12-15; Blehr 1948: 200-210.

²³ Castberg 1953: 14-15.

²⁴ Den ”avgjorte motstanden” passer ikke helt med Castbergs dagbok og Otto Blehrs brev, der det kommer fram at kronprinsen ikke avviste idéen. Men det er mulig at det har vært henvendelser som ikke nevnes i disse kildene.

²⁵ Kaartvedt 1995: 250.

Hvordan blir konfliktene og samarbeidsprosjektene beskrevet i lærebøkene? Hva legges det vekt på, konflikter eller samarbeid mellom Norge og Sverige?

Synet på unionsoppløsningen

Stortingets vedtak den 7. juni om at unionen var oppløst som en følge av at kongen hadde sagt seg ute av stand til å danne en ny regjering, ble møtt av sterke reaksjoner i Sverige. De fleste så på Stortingets handling som en ulovlig revolusjonær handling og et svik mot Sverige. I Norge stilte så godt som hele det politiske miljøet og pressen seg bak 7. juni-vedtaket. Hvordan blir dette fremstilt i lærebøkene? Hvordan forklares unionsoppløsningen? Endres denne fremstillingen over tid?

Unionsforholdet i de skjønnlitterære innslagene

Den andre delen av den innholdsmessige undersøkelsen tar for seg de skjønnlitterære innslagene. Skjønnlitterære innslag som berører unionen og forholdet mellom Sverige og Norge finnes først og fremst i lesebøkene. Der er det snakk om både dikt og historier. I enkelte av historielærebøkene er også skjønnlitterære innslag, nesten utelukkende dikt, tatt med. Jeg har valgt å behandle de skjønnlitterære innslagene for seg.²⁶ Dette skyldes at de har en annen funksjon og tilhører en annen genre enn de mer faghistoriske tekstene. De har også delvis andre karakteristikk enn det som gjerne forbindes med lærebøker (se neste avsnitt). Enkelte av disse innslagene er skrevet for å brukes i skolesammenheng, men de fleste er ikke skrevet for det bruket. Det kan også være vanskeligere å slutte noe om forfatteren eller lesebokredaktørens synspunkter ut fra valg av skjønnlitterære elementer. Disse tekstene er også mer kompliserte i den forstand at de kan inneholde ironi og være mer sammensatt i mening enn de mer faghistoriske tekstene. Det var nok i mange tilfeller de skjønnlitterære tekstene som gjorde mest inntrykk på elevene.

Metode - lærebokforskning

Lærebøker tilhører en spesiell genre som skiller seg fra andre typer litteratur. I boken *Lärobokskunskap* og artikkelen "Towards a Theory of Pedagogic Text Analysis" redegjør Staffan Selander for den pedagogiske tekstens karakteristikk.²⁷ Han skriver at læreboken er en sosialt bestemt genre, som er laget for å passe inn i en bestemt institusjonell ramme (skolesystemet). Læreboken skal ikke presentere ny kunnskap, men den skal gjenskape eller reprodusere eksisterende kunnskap. Konvertering av kunnskap fra vitenskapelige, kulturelle

²⁶ Skillet er imidlertid ikke helt gjennomført. I noen tilfeller henviser jeg til skjønnlitterære innslag i behandlingen av den historiske gjennomgangen, fordi de refererer til helt konkrete historiske hendelser.

og andre tekster kaller Selander ”traduksjon”. Denne prosessen innebærer avgrensning, utvalg og reformulering av kunnskap. Læreboken må organiseres etter visse pedagogiske krav, og kunnskapen eleven tilegner seg skal lett kunne kontrolleres av læreren. Et annet karakteristisk trekk med lærebøker er at kunnskap og moral er sammenvevd på en måte som har offisiell sanksjon, men som vanligvis ikke er åpenbar i teksten. Læreboken inneholder en kombinasjon av ”kognem” (den minste kunnskapsenheten) og forklaringer.²⁸ Lærebøkene skal også være tilpasset elevens grunnleggende kunnskap og klassetrinn. Den tradisjonelle læreboken er ”lukket”, den inneholder all den informasjonen som regnes som nødvendig for opplæringen. Læreboken er også fri for ironi, og den har en referanse til den virkelige verden.²⁹

Det finnes mange typer lærebokanalyser. Egil Børre Johnsen deler lærebokanalyser inn i tre hovedkategorier: undersøkelser av bøkens ideologi, undersøkelser av bøkens bruk og undersøkelser av bøkens utvikling. Magne Angvik presenterer flere måter å gruppere lærebokanalyser på. Man kan ta utgangspunkt i antall bøker og dele inn i enkeltanalyser og gruppeanalyser. I en gruppeanalyse kan man ha et horisontalt perspektiv, der man undersøker bøker fra samme tidsrom, eller et vertikalt perspektiv, der man tar for seg framstillingen av et tema over tid. Min oppgave har både et horisontalt perspektiv og et vertikalt perspektiv. Det horisontale perspektivet består av en sammenligning mellom de svenske fremstillingene i en periode og de norske fremstillingene fra samme periode. Målet er å se om det finnes klare likheter og forskjeller mellom fremstillingene fra hvert land. I tillegg består den horisontale sammenligningen av en intern sammenligning mellom de ulike norske bøkene fra hver periode og en tilsvarende sammenligning mellom de svenske bøkene fra hver periode. Målet er å se i hvor stor grad det er enighet i fremstillingene fra hvert land. Det vertikale perspektivet består i en sammenligning mellom bøkene som er utgitt på forskjellig tidspunkt både innen hver periode, og fra periode til periode. Målet er å se om holdningene forandrer seg over tid, og å prøve å finne mulige årsaker til dette.

Magne Angvik presenterer Wolfgang Marienfelds inndeling i tre metoder når det gjelder analyse av lærebøker. Den vanligste metoden er den hermeneutiske eller deskriptiv analytiske metode. Dette er den tradisjonelle historiske metoden der tolking av kildene står sentralt. Problemet med denne metoden er at verifisering av resultatene er veldig vanskelig. En annen metode er den kvantitative metode der man kan undersøke omfanget av en frem-

²⁷ Som eksempel på pedagogiske tekster nevner han lesebøker, lærebøker, øvingsbøker og undervisningsprogram på film eller video. (Selander 1988: 17).

²⁸ I historiefaget opererer man med en kombinasjon av enhetene: agent, hendelse, tid, sted og objekt. (Selander 1990: 146).

²⁹ Selander 1988: 17; Selander 1990: 146-147.

stilling ved å fastlegge antall sider eller linjer som omhandler et tema, og vise hvor stor prosent av teksten det utgjør. Man kan også telle hvor mange ganger et visst ord forekommer. Fordelen med denne metoden er at resultatene er lett etterprøvbare og mindre subjektive. Ulempen er at man bare kan få svar på en viss type spørsmål. En tredje metode er den kvalitative innholdsanalysen der man ved hjelp av et detaljutformet kategorisystem prøver å kvantifisere kvalitative utsagn. Denne metoden er vanskelig å bruke i analyser som omfatter mange bøker.³⁰ Undersøkelsen i denne oppgaven er i alt vesentlig en hermeneutisk undersøkelse av innholdet i lærebøkene. Det er ikke gjennomført noen detaljert kvantitativ undersøkelse av bøkene. Det kvantitative aspektet er imidlertid til stede når det gjelder omfang av ulike temaer i fremstillingene, antall bøker som nevner visse temaer, og forekomsten av visse begreper.

Metode - påvirkningsfaktorer

I denne oppgaven ønsker jeg å se lærebøkene i relasjon til den sammenhengen de ble skrevet i. Et overordnet mål for de som skrev historielærebøker var naturligvis å gi en korrekt beskrivelse av de historiske hendelsene. Det er likevel mange andre faktorer som påvirket og formet lærebøkens innhold. Jeg vil her nevne noen faktorer som jeg anser som sentrale: den generelle samfunnsutviklingen, institusjonelle rammer, forfatteren og utgiveren, målgrupper, tilbakemelding og utdatering og revidering.

Den generelle samfunnsutviklingen

Bøkene er, naturlig nok, påvirket av det samfunnet og det miljøet de ble skrevet i. De er blant annet påvirket av forhold og utvikling på det politiske, økonomiske og sosiale planet. Ideologisk utvikling, tankestrømninger og offentlige debatter spiller en viktig rolle. Noen debatter vil være mer direkte relevante for visse bøker enn andre. Siden to hovedelementer i lærebøker er det pedagogiske og det faglige, er lærebøkene påvirket av samtidige debatter på det pedagogiske og det faglig, vitenskapelige området. Fremstilling av unionsforholdet i lærebøkene fra perioden 1860-1920 vil også være sterkt preget av den konkrete politiske utviklingen og debatten rundt denne (særlig fram til 1905).

De institusjonelle rammene

Lærebøkene er skrevet for å brukes i skoleverket. Noen av de institusjonelle rammene er mer håndfaste enn andre. Noe av det mest konkrete er skolelover, læreplaner og veiledninger som er utarbeidet av sentrale eller lokale styresmakter. De tidsmessige og økonomiske rammene er

³⁰ Angvik 1982: 373-376.

også viktige. I tillegg kommer mer generelle normer om genre og stil, der tidligere anvendte lærebøker ofte har satt viktige standarder.

Forfatter og forlag

Forfatter og utgiver har naturlig nok en viktig rolle. De er påvirket av den generelle utviklingen og debatten i samfunnet og av de rammene som er lagt ned fra skolesystemets side. Samtidig er de selvstendige aktører. Forfatterens personlighet og hans politiske og pedagogiske meninger er viktige. Det er også forskjell mellom ulike forfattere når det gjelder måten de forholder seg til rammene på.

Forfatterens utdanning og yrkestilhørighet spiller også en rolle for hans prioriteringer. Det har vært to hovedkategorier lærebokforfattere. I den første undersøkte perioden dominerte de akademiske forfatterne markedet for lærebøker for folkeskolen. Disse var ofte historikere og teologer. Noen var forskere knyttet til universitetene, andre var universitetsutdannede lærere i den høyere skolen. Flere av forfatterne var også sentrale politikere. De akademiske forfatterne var en viktig gruppe, når det gjaldt skriving av lærebøker, i hele perioden fram til 1920, men på 1890-tallet begynte stadig flere folkeskolelærere, særlig i Norge, å skrive lærebøker. Folkeskolelærerne la ofte større vekt på de pedagogiske elementene, og på å gjøre fremstillingen tilgjengelig og interessant for barna, noe som i visse tilfeller kunne gå ut over den faglige kvaliteten. Men i mange tilfeller allierte lærerne seg med forskere som gjennomgikk og kommenterte bøkene deres. I tiden rundt århundreskiftet var det krasse diskusjoner om hvem som var egnet til å skrive lærebøker. En debatt som begynte noe tidligere var debatten rundt hvem som skulle bestemme innholdet i skolens historieundervisning. Skulle det være universitetsmiljøene, lærerne eller de politisk valgte organene?

Forlagene som gir ut bøkene har også en rolle. Noen av lærebokforfatterne i den undersøkte perioden ga ut bøker på eget forlag, men de fleste knyttet seg opp til et kjent og sentralt forlag. Noen av forlagene hadde sin egen profil. I Sverige var for eksempel Norstedts forlag og Bonniers forlag hovedkonkurrenter på lærebokmarkedet. Nordstedts hadde en mer konservativ profil, mens Bonniers ble nærmere forbundet med liberale miljøer.³¹ I perioden 1860-1920 ble de fleste lærebøkene skrevet av en forfatter og noen ble skrevet av to. Denne situasjonen skiller seg klart fra dagens praksis, der det som oftest er forlagene som rekrutterer forfatterne, og flere forfattere skriver læreboken sammen.³²

³¹ Torbacke 1993: 100-102.

³² Johnsen 1999: 11.

Målgruppene

Hovedmålgruppen for lærebøkene er elevene. Lærebøkene for folkeskolen skulle tilpasses barn i alderen 7-14 år. Idéelt sett skulle bøkene ivareta både de pedagogiske og de faglige hensynene. Lærebøkene skulle også leses av foreldre, pedagoger, vitenskapsmenn og andre som hadde interesse for skolen.

En annen viktig målgruppe var de som skulle bestemme hvilke bøker som skulle brukes. I Sverige ble det på 1880-tallet gjennomført en omfattende gjennomgang av lærebøkene for folkeskolen. Komitéens konklusjoner førte både til at mange bøker mistet sin plass i skolen og til at enkelte ble revidert i tråd med komitéens forslag (se side 88). Skoleloven fra 1897 slo fast at skolerådet, etter å ha hørt lærernes mening, skulle bestemme hvilke bøker som skulle brukes i undervisningen.³³

I følge den norske skoleloven fra 1860 skulle lærebøkene i kristendom autoriseres av kongen, mens stiftsdireksjonen³⁴ skulle føre tilsyn med bøkene i øvrige fag.³⁵ Annar J. Johansen skriver i sin hovedoppgave at man med en viss rett kan snakke om ”selvbestaltet godkjenningspraksis” fra sentralt hold også for bøker i andre fag i denne perioden. Grunnen til dette var at departementet utlyste konkurranser for å få bøker til allmueskolen og oppnevnte komitéer til å vurdere forslagene. Vinnerne fikk utgitt bøker på offentlig foranstaltning.³⁶ Skoleloven fra 1889 gjentok kravet om kongelig godkjenning for lærebøker i kristendomskunnskap, og la til at det i andre fag ikke måtte benyttes lærebøker ”[...] der inneholder noget, som nedbryder Agtelsen for Statens Love eller Kirkens Bekjendelse”. 1889-loven var preget av desentralisering. Skolestyrene i hver kommune fikk stor frihet ved utarbeiding av skoleplaner og læreplaner for hvert fag og rett til å velge lærebøker.³⁷ I 1908 ble godkjenningsordningen for alle lærebøker innført. Det ble bestemt at alle lærebøker som skulle brukes i folkeskolen skulle autoriseres av kirke- og undervisningsdepartementet. Ordningen ble imidlertid kritisert for å være lite effektiv (se side 148).

³³ *Kongl. Maj:ts förnyade nådiga stadga angående folkundervisning i riket; gifven Stockholm slott den 10 December 1897*, i *Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842-1921*: 45.

³⁴ Stiftsdireksjonen var sammensatt av skoledirektøren, amtmannen og biskopen. (Myhre 1992: 45).

³⁵ *Lov om Almueskolevæsenet paa Landet*, Christiania, Grøndahl, 1860, i *Skolehistoriske aktstykker Nr. 6*.

³⁶ Johansen 1969: 16-17.

³⁷ I følge loven skulle imidlertid overtilsynet få mulighet til å uttale seg før et skolestyres vedtak om innføring av en lærebok ble satt ut i livet. Overtilsynet fikk også anledning til å forby en boks bruk, inntil domstolene fattet en avgjørelse i saken. Innlegg i skolepressen antyder imidlertid at overtilsynets rett sjelden ble brukt. (Johansen 1969: 19-28).

Tilbakemelding

Lærebøkene ble ofte anmeldt i skoletidsskriftene. Noen sentrale bøker skapte også en bredere debatt, som for eksempel P. A. Jensens og Nordahl Rolfsens lesebøker samt *Läsebok för folkskolan*. I noen tilfeller var slike debatter også oppe i Stortinget og Riksdagen. Enkelte forfattere som Nordahl Rolfsen og Carl Grimberg var spesielt aktive med å samle inn tilbakemelding på bøkene sine for å bruke dette i revisjonsarbeidet.

Utdatering og revidering

Utdatering og revidering er forhold som kompliserer arbeidet med lærebøker. Mange av de bøkene som er med i denne undersøkelsen ble gitt ut over en meget lang periode, i noen tilfeller så mye som over femti år. Boken gjennomgikk da en rekke revisjoner. I flere tilfeller ble boken ansett som så viktig at andre overtok revideringsoppgaven etter at forfatteren var død. Siegwart Petersens lærebøker er et godt eksempel på dette. Petersen ga ut den første utgaven av *Norges Historie. Læse og Lærebog for Almue og Borgerskolen* i 1858. Da Petersen døde i 1878 tok Gustav Storm over utgivelsen, og den siste og 15. utgaven kom i 1903. Storm valgte i tillegg å gi ut en mindre og en større utgave for folkeskolen basert på Petersens lærebok og i Petersens navn. Da Storm døde ble ansvaret for Petersens mindre lærebok tatt over av Anton Ræder, og siste og ellefte utgave av denne boken kom i 1926. Den store læreboken ble tatt over av Chr. Brinchmann og Sylfest Muldal som ga ut siste og femte utgave av boken i 1919.

Med så mange involverte forfattere er det ikke alltid lett å finne ut hva som stammer fra hvem. Det er også vanskelig å vite hvilke hensyn som har styrt revideringsarbeidet. At et utsagn beholdes i utgave etter utgave tyder vel på at forfatteren ikke direkte har skiftet mening i saken, men det kan være noe som bare har blitt beholdt uten nøyre revurdering. Selv om lærebøker til tider ble kritisert for å være utdaterte og for ikke å være i tråd med den vitenskapelige forskningen, kom det også kraftig kritikk mot for hyppige revideringer. Dette hadde blant annet økonomiske årsaker. Hvis en revisjon betydde større sideantall ville dette medføre høyere priser, noe verken foreldre eller kommunene ønsket. I Norge var det foreldrene som betalte for lærebøkene fram til innføringen av fritt skolemateriell i 1917, da kommunene tok over betalingsansvaret.³⁸ I flere av bøkene fra den undersøkte perioden presiseres det at endringene er gjort uten at sidetallet og dermed prisen har økt, eller at forandringene er så små at bøkene lett kan brukes sammen med eldre bøker.

³⁸ Johansen 1969: 46. En rekke kommuner innførte imidlertid delvis eller helt fritt skolemateriell allerede i årene omkring 1914 (Johansen 1969: 46).

Dette er noen av de faktorene som former lærebøkene. I denne oppgaven ønsker jeg å se tekstene i relasjon til de rammene de er skrevet innenfor. Det er naturligvis bare mulig å forholde seg til noen av de relevante faktorene, og det har vært nødvendig å konsentrere seg om de faktorene jeg antar har hatt størst og mest direkte innflytelse på tekstene. Oppgaven er kronologisk delt inn i tre deler. Hver del er delt inn i et bakgrunnskapittel og et undersøkelseskapittel. I tillegg til dette er noe generell bakgrunnsinformasjon gitt i bakgrunnskapittelet.

Litteratur og kilder

I tillegg til litteraturen nevnt under neste punkt (tidligere forskning) har jeg i oppgaven brukt et bredt utvalg av sekundærlitteratur innen områder som skolehistorie, historiografi, lærebokteori, nasjonalismeteorologi, samt en rekke generelle oversiktsverk og bibliografiske og biografiske oppslagsverk.

Hovedkildene har naturligvis vært lærebøkene. Jeg har valgt å undersøke et bredt utvalg historielærebøker. Jeg har primært tatt utgangspunkt i svenske og norske bokfortegnelser fra de aktuelle periodene. Jeg har også brukt kortkatalogene på Nasjonalbiblioteket i Oslo, Kungliga biblioteket i Stockholm og Psykologisk-pedagogiska bibliotek (Universitetsbiblioteket) i Stockholm for å få oversikt over ulike utgivelser. Det oppsto et problem når det gjaldt å få en oversikt over de norske lærebøkene fra perioden 1860-1875. Norsk bokkatalog fra perioden er mangelfull og usystematisert. Derfor har jeg gjennomgått katalogen til *Norsk pedagogisk studiesamling* som nå befinner seg på Nasjonalbiblioteket, en stor mengde sekundærlitteratur, tidsskriftet *Den norske folkeskolen*, og spurt en rekke fagfolk, for å få oversikt over bøkene fra den perioden.

De bøkene som har vært tilgjengelige på de nevnte bibliotekene er gjennomgått. Jeg har, der det har vært mulig, undersøkt første og siste utgave av bøkene innen hver periode. I en rekke tilfeller er flere enn to utgaver innen hver periode undersøkt. Det har blitt gjort med noen av de mest sentrale bøkene, og i de tilfellene bøkene har fått nye utgivere i løpet av perioden. Dette gir et meget bredt, men ikke helt fullstendig utvalg av historielærebøkene. Som tidligere nevnt har jeg i tillegg sett på noen av de mest sentrale lesebøkene.

Hovedgrunnen for det brede utvalget var å få en bredde i undersøkelsen. Siden et hovedmål er å undersøke synet på unionen i perioden, ønsket jeg å få med så mange relevante syn som mulig innen den gruppen jeg undersøkte. En annen grunn til å ha et bredt utvalg var at det var vanskelig å finne et klart prinsipp å basere en utvelgelse på. Et mulig prinsipp kunne være utbredelse. Noen av bøkene har vært klart dominerende, noe som blant annet antall utgivelser tyder på. Det er imidlertid vanskelig å finne nøyaktig informasjon om utbredelsen

av de bøkene som ikke har vært av de klart dominerende. I tillegg til dette kan det være mange grunner til at en bok fikk lang eller kort levetid i skolen. Dette kan ha vel så mye med pris, fremstilling og forfatterens renommé å gjøre som med innholdet i boken. Et annet poeng er at selv om de mest brukte bøkene kan sies, generelt sett, å være mer representative enn bøker som fikk få utgivelser, gjelder ikke dette nødvendigvis alle detaljene i boken.

Det fantes imidlertid gode muligheter til å endre på og til å korrigere bøker som ble brukt i skolene i lang tid, selv om det ikke nødvendigvis ble gjort. Innholdet i disse bøkene kan heller ikke ha vært direkte uakseptabelt for lærere, pedagoger og skolepolitikere som engasjerte seg i saken. I tillegg til dette var det disse bøkene som ble lest av flest elever. Jeg har derfor funnet det naturlig å legge større vekt på de klart dominerende bøkene i perioden enn bøker som kun kom i en eller to utgivelser.

De bøkene som dominerte undervisningen i lange perioder kan nevnes her. I Sverige hadde *Läsebok för folkskolan* en nesten enerådende posisjon fram til ca. 1900. Blant historiebøkene dominerte C. T. Odhners lærebok fra 1870-tallet og frem til ca. 1910, da den fikk konkurranse av Carl Grimbergs lærebok. Grimbergs bok dominerte så undervisningen i flere tiår. I Norge hadde P. A. Jensens lesebok en svært sentral stilling i landsskolen fra 1860-til 1890-tallet. Nordahl Rolfsens lesebok, som kom ut for første gang i 1893, fikk en svært dominerende posisjon i den norske folkeskolen i flere tiår. Blant lærebøkene i historie hadde Siegwart Petersens lærebok en meget sentral stilling fra ca. 1860 og fram til århundreskiftet. O. Jensens lærebøker fikk også stor utbredelse fra slutten av 1880-tallet fram til ca. 1920. Jens Hæreids bøker fikk en sterk posisjon i flere tiår etter 1910.

I tillegg til lærebøkene har jeg sett på andre samtidige kilder som lovtekster, normalplaner for skolen, komitéutredninger og riksdagsprotokoller. Jeg har også sett på de viktigste skoletidsskriftene og en rekke tidsskriftsartikler, samt tekster skrevet av og om lærebokforfatterne som omfattes av undersøkelsen.

Tidligere forskning

Forskning på lærebøker har blitt foretatt innen mange ulike fagfelt og med ulike mål og metoder. I Norden er det tradisjonelt Sverige som har vært det ledende landet på dette området. I Norge har feltet fått mer oppmerksomhet de siste årene. I 2001 ble *Senter for pedagogiske tekster og læreprosesser* etablert ved Høyskolen i Vestfold. Senteret har på sine hjemmesider blant annet en omfattende forskningsdatabase med oversikt over forskningsarbeid om

lærebøker.³⁹ I boken *Textbook in Kaleidoscope* gir Egil Børre Johnsen en oversikt over internasjonal lærebokforskning fram til 1992. Han drøfter også de ulike tilnæringsmåtene til stoffet. En mer kortfattet oversikt over lærebokforskning i Vest Europa, ulike analysetyper og metodologiske problemer med lærebokanalyse finnes i artikkelen ”Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning” av Magne Angvik.⁴⁰

Det har blitt gjort en rekke studier om svenske lærebøker som er relevante for denne undersøkelsen. Folke Rudbergs lic. avhandling *Svensk-norska unionen 1814-1905 i undervisning och opinion* fra 1956 tar for seg synet på unionen i svenske gymnasiabøker fra 1820-tallet til 1950-tallet. I boken *Gud och fosterlandet – studier i hundra års skolpropaganda* fra 1969 gjennomgår Herbert Tingsten et meget stort antall lærebøker i ulike fag og klassetrinn fra seks land. I bokens andre del, som handler om Sverige, heter et av kapitlene ”Ställningstaganden i aktuella politiska frågor”, her blir fremstillingen av unionen mellom Norge og Sverige behandlet over ca. fem sider. Göran Andolf har gjort et omfattende studium om historiebøkene på gymnasiet, men han har konsentrert seg om lærebøkene i allmenn historie.⁴¹ Av nyere studier må Nils Gruvbergers artikkel om de nordiske nabolandene i svenske lærebøker nevnes. En meget sentral bok er Staffan Selanders *Lärobokskunskap* der Selander i tillegg til å gi en grundig innføring i lærebokanalyse gir eksempler på slik analyse fra en rekke lærebøker i historie i perioden 1841-1985.⁴² Det har også blitt gjort en rekke studier av *Läsebok för folkskolan*. En annen bok som bør nevnes er Jarl Torbackes biografi om Carl Grimberg.⁴³

I Norge har flere studier tatt opp spørsmålet om det nasjonale i norske lærebøker. Svein Lorentzen har skrevet flere artikler om emnet. I 2003 kom boken *Nasjonsbygging i norske lærebøker*.⁴⁴ Dag Thorkildsen behandler også dette temaet i studiet *Nasjonal identitet og moral*.⁴⁵ Ragnhild Sigurdson og Hilde Kjølberg har skrevet hovedoppgaver om det nasjonale i henholdsvis norske og tyske, og norske og franske lærebøker for grunnskolen i perioden 1860-1905. En annen meget relevant hovedoppgave er Svein Frigaards oppgave om historiefaget i folkeskolen i perioden 1889-1960, hvor lærebøkene spiller en sentral rolle. Han

³⁹Basen ligger på hjemmesidene til Høyskolen i Vestfold (www.hive.no): <http://www-lu.hive.no/tekstar/>; <http://moses2.hive.no/pedtxt/no/mainframe.html>

⁴⁰Johnsen 1993; Angvik 1982.

⁴¹Rudberg 1956; Tingsten 1969; Andolf 1972.

⁴²Gruvberger 1990; Selander 1988.

⁴³Torbacke 1993.

⁴⁴Lorentzen 2003. For flere artikler om emnet av Lorentzen se bibliografi.

⁴⁵Thorkildsen 1995.

har også analysert en rekke lærebøker i historie for folkeskolen.⁴⁶ Det har også blitt skrevet flere bøker og hovedoppgaver om enkelte lærebokforfattere og lærebøker. En av de nyeste bøkene er Egil Børre Johnsens bok om Nordahl Rolfsen. Tidligere har Øystein Erstad skrevet en hovedoppgave om Rolfsens lærebøker, og Daniel Ødegaard har skrevet en hovedoppgave om Jens Hæreids lærebøker.⁴⁷ To oversiktsverk som må nevnes er Sverre Sletvolds *Norske Lesebøker 1777-1969* og Roar Sanderuds bok *Fra P. A. Jensen til Nordahl Rolfsen*.⁴⁸

Det er imidlertid ikke blitt gjort noen omfattende sammenligning av norske og svenske lærebøker. Olle Ekhöjd har skrevet en artikkel ved navn "Norsk-svensk relation från unionstid till nutid. En granskning av efterkrigstida gymnasieläroböcker". Her tar Ekhöjd for seg tre norske og tre svenske lærebøker, to fra 1950-tallet, to fra ca. 1970 og to fra 1990-tallet. Denne artikkelen er et godt eksempel på hvordan man kan arbeide med en slik sammenligning, og hvilke spørsmål det kan være fruktbart å stille. Selv om artikkelen tar for seg en annen periode og et annet skoletrinn enn det min undersøkelse gjør, har den vært en viktig inspirasjonskilde.⁴⁹

Et meget interessant arbeid av et helt annet slag som omfatter både norske og svenske bøker er *Foreningene Nordens* revisjon av nordiske lærebøker i historie på 1920- og 1930-tallet. I årene etter første verdenskrig kom det i gang lignende prosjekter i mange land med håp om å fremme fred og internasjonal forståelse.⁵⁰ Målet for *Foreningene Norden* var å fjerne innslag i bøkene som var misvisende eller som kunne oppfattes støtende i de andre landene, og å styrke undervisningen om de nordiske lands historie. På begynnelsen av 1920-tallet gjennomgikk komitéer i Norge, Sverige og Danmark sine egne lærebøker, og ti år senere, da også Finland og Island var blitt med, ble det satt i gang gjensidig revisjon der hvert lands komité gikk gjennom lærebøker fra de andre fire landene. Resultatene ble publisert i *Nordens läroböcker i historie* i 1937 og i *History Textbooks in the Nordic Countries* skrevet av Haakon Vigander og utgitt av UNESCO i 1950.⁵¹

"nationalistisk och hetsande"

I 1917, tolv år etter at Waldenström i Riksdagens andre kammer knyttet Rolfsens lesebøker til unionsbruddet, fremmet tre sosialdemokratiske representanter et forslag til Riksdagen hvor de ønsket å få utredet hvordan man kunne forhindre at undervisningen i statsstøttede skoler "[...]

⁴⁶ Sigurdson og Kjølberg 1998; Frigaard 1995.

⁴⁷ Johnsen 2003; Erstad 1981; Ødegaard 1983.

⁴⁸ Sletvold 1971; Sanderud 1951.

⁴⁹ Ekhöjd 1997/98: 17-22.

⁵⁰ Vigander 1950: 12-13.

⁵¹ *Nordens läroböcker i historia* 1937; Vigander 1950.

bedrives i nationalistisk eller krigsförhålligande anda eller med sådan tendens, att i undervisningen insmyges agitation *för* vissa samhällsåskådningar och *mot* andra, [...]”.⁵²

Representantene Ernst Hage, J. Björling og C. O. Johansson hadde som Waldenström stor tro på undervisningens og lærebøkernes påvirkningskraft. De advarer mot en undervisning som egger til hat, mistro eller forakt mot andre nasjoner, og hevder at det bestemt kan påstås ”[...] att denna nationalistiska och mot andra nationer fientliga förkunnelse haft en stor anpart i den världsolycka, som det nu pågående världskriget är.” Carl Grimbergs lærebøker blir trukket fram som et godt eksempel på en slik nasjonalistisk indoktrinering i Sverige. Et av eksemplene de nevner er fremstillingen av forholdet til Norge, som representantene mener er av en ”[...] i hög grad nationalistisk och hetsande karaktär”. De siterer Grimbergs ord om Oscar II og hvordan ”sveket ryckte från honom den ene av hans kronor”. De skriver videre at Grimberg fremstiller unionsoppløsningen ”i en mycket partisk och svensk-nationalistisk dager.” Forslagsstillernes eget syn på unionsoppløsningen skiller seg sterkt både fra Grimbergs og Waldenströms. De beskriver den som ”en av de noblaste oppgørelser utan blodsutgjutelser, som någonsin skett mellan två folk.”⁵³ Forslaget ble avvist av komitéen som behandlet det.

⁵² *Bihang till riksdagens protokoll* 1917. 4. saml. 133 häft. Nr 303.

⁵³ *Bihang till riksdagens protokoll* 1917. 4. saml. 133 häft. Nr 303: 3-7.

Kapittel 2: Bakgrunn

Nasjon, nasjonalisme og nasjonsbygging

Nasjon og nasjonalisme var sentrale begreper i store deler av Europa i perioden som denne oppgaven omhandler. I Norge var forholdet til Sverige en avgjørende faktor i utviklingen av den politiske nasjonalismen gjennom hele unionstiden. Forholdet til Norge spilte en viktig rolle i utviklingen av en konservativ nasjonalisme i Sverige mot slutten av 1800-tallet.¹ H. Arnold Barton hevder i boken *Sweden and visions of Norway* at Norge både på det politiske og kulturelle plan var en viktig katalysator for utkrystalliseringen av en svensk nasjonal identitet. Mens liberale kretser i Sverige viste beundring for det norske politiske systemet, ble det i mer konservative kretser fremstilt som et skremselsbilde. Den norske kulturelle utviklingen ble av noen sett på som et eksempel til etterfølgelse, og av andre som noe man skulle ta avstand fra.² Skolen og historiefaget var sentrale i nasjonsbyggingsprosessen i de to landene. Derfor har det vært naturlig å knytte en undersøkelse om synet på unionen i lærebøkene til utviklingen av en nasjonal identitet i Sverige og i Norge.

Man kan skille mellom en statsborgerlig nasjonsoppfatning og en etnisk nasjonsoppfatning. Den statsborgerlige nasjonsoppfatningen knyttes gjerne til den franske revolusjonen og opplysningstidens idéer. Den ser en nasjon som en gruppe mennesker som oppfatter seg som et fellesskap og konstituerer det gjennom egne, selvstyrte institusjoner. Tilhørighet til nasjonen er noe individet velger. Den etniske nasjonsoppfatningen kan knyttes til den tyske romantikken. Felles språk, kultur, tradisjoner og avstamming er trekk som konstituerer en nasjon.³ Det er imidlertid viktig å poengtere at dette er idealtyper, og at utviklingen av nasjonsoppfatningen i alle land har vært preget av begge strømmingene.

Nasjonalisme er et sammensatt og komplisert begrep. Statsviteren Øyvind Østerud peker på at ordet nasjonalisme slik det brukes i dag er forvirrende, og at det kan fungere som et våpen i det politiske språk. I noen tilfeller vil det ha positive konnotasjoner som frigjøring og rettferdighet, mens det i andre situasjoner vil ha negative konnotasjoner som sjåvinisme og fremmedhat. I Sverige brukes for eksempel ordet "nationalism" nærmest som synonymt med ord som rasisme og fremmedhat, mens det i Norge er mer flertydig. Det kan imidlertid være

¹ Elvander 1961: 380.

² Barton 2003:60.

³ Sørensen 2001: 17-20.

mest fruktbart å operere med et nasjonalismebegrep som i utgangspunktet er nøytralt, selv om det kan inneholde en rekke uttrykk som man kan stille seg negativ eller positiv til.⁴

Øystein Sørensen skriver at nasjonalisme dreier seg om å skille *oss* fra *de andre*. Han gir en mulig definisjon av begrepet bestående av tre komponenter. Politisk nasjonalisme handler om å kreve politisk selvstyre, og forsvare dette mot indre og ytre fiender.⁵ Kulturell nasjonalisme handler om å skape, befeste og forsvare en nasjonal fellesskapsfølelse og en nasjonal kultur. Den tredje komponenten, som kan være en måte å skille nasjonalister fra ikke nasjonalister på, er en følelsesmessig eller eksistensiell komponent. Man kan hevde at for nasjonalistene vil nasjonale verdier være overordnet de fleste, og i noen tilfeller alle andre verdier.⁶

Nasjonalismen kan få meget ulike uttrykk avhengig av det miljøet den opptrer i. Øyvind Østerud skriver at det er den historiske situasjonen, problemenes omfang, befolkningens sammensetning og det politiske system som påvirker nasjonalismens art.⁷ Nasjonalismen kan være kombinert med en frigjøringskamp og kamp for demokrati, men den kan også være kombinert med undertrykkelse og aggresjon mot naboer.

Øyvind Østerud definerer nasjonsbygging som "[...] summen av direkte og indirekte virkemidler i utviklingen av et nasjonalt fellesskap - riksinstitusjoner, samlende symboler, kommunikasjon, utdanning og kulturtrekk."⁸ Søken etter en nasjonal identitet ble fulgt av et ønske om å befeste denne felles identiteten i folket. Nasjonsbygging er imidlertid ingen enhetlig prosess. Øystein Sørensen skriver om nasjonsbyggingsprosessen i Norge at den var fylt av spenninger og konflikter, og han identifiserer ikke mindre enn 14 ulike nasjonsbyggingsprosjekter i Norge.⁹

Utviklingen av en nasjonal identitet i Norge og i Sverige

Både i Norge og i Sverige var nasjonen et meget sentralt begrep i perioden 1860-1920. Den svenske etnologen Orvar Löfgren skriver at under 1800-tallets første tiår myldret det inn nye ord i det svenske språk som nasjonalfølelse, nasjonalspråk, nasjonalstolthet, nasjonalpoesi og nasjonalkarakter.¹⁰ Nils Edling skriver at i perioden 1880-1910 var terminologien i Sverige gjennomsyret av "fosterländska synspunkter", følelsesladde og normative uttalelser om

⁴ Østerud 1994: 12.

⁵ Nils Elvander påpeker at nasjonalisme innebar noe mer enn patriotismens kjærlighet og lojalitet mot fedrelandet og dess tradisjoner. Nasjonalismen innebar også et politisk handlingsprogram. (Elvander 1961: 366).

⁶ Sørensen 2001: 10-12.

⁷ Østerud 1994: 60.

⁸ Østerud 1994: 24.

⁹ Sørensen 1998: 21-45.

¹⁰ Löfgren 1993: 43.

hvordan Sverige burde være. Nasjonalismen¹¹, skriver Edling, fungerte som en overideologi, et polemisk språk som alle de politiske aktørene brukte.¹² I Norge var det i tiden etter 1814 viktig å vise at man var en fullverdig og selvstendig nasjon. Dette behovet for selvhevdelse var sterkt gjennom hele unionstiden. Øystein Sørensen har pekt på tre hovedlinjer i nasjonsbyggingen i Norge. Det første var intelligensens moderniseringsprosjekt. Fra 1830-årene arbeidet embetsmennene for å danne et integrert norsk samfunn. En annen viktig linje var nasjonalromantikken. Dette var en kulturnasjonalistisk strømning der man ønsket å oppdage det "egentlige" Norge. Den tredje viktige hovedlinjen var Venstrekoalisjonens nasjonaldemokratiske prosjekt.¹³

Både i Norge og Sverige var utviklingen av en nasjonal identitet viktig i perioden 1860-1920, men det var store forskjeller mellom utviklingens retning, tempo og intensitet i de to landene. Norge og Sverige hadde meget ulike utgangspunkt for utviklingen av nasjonal identitet. Sverige hadde vært en selvstendig stat i mange hundre år. På 1600-tallet hadde Sverige vært en stormakt i Europa. Norge hadde vært i union med Danmark i 400 år, og deler av perioden hadde landet blitt totalt dominert av Danmark. I unionen med Sverige var Sverige den dominerende part, noe som skapte et stadig behov fra norsk side for å hevde sin selvstendighet og rett til likestilling.

En viktig forskjell mellom nasjonalismen i Norge og i Sverige gjaldt hvem nasjonalismen rettet seg mot. På grunn av unionsforholdene ble den politiske nasjonalismen i Norge rettet mot Sverige. Sverige var også Norges gamle "arvefiende". Selv om unionen med Danmark var over i 1814, var den danske innflytelsen på Norge sterk på det kulturelle plan. Derfor ble den kulturelle nasjonalismen i høy grad rettet mot Danmark. Mange ønsket å ta avstand fra og fjerne den danske innflytelsen på norsk kultur. Dette kom også til uttrykk i kampen for landsmålet. Denne fronten mot Danmark var imidlertid kontroversiell. I flere miljøer, spesielt i byene, ble den danske innflytelsen vektlagt som noe positivt.

I Sverige hadde man ikke samme behov som i Norge for å hevde seg overfor sine naboer. Riktignok var Russland en politisk trussel, men Russland fikk aldri den rollen for svensk nasjonalisme som Sverige fikk for Norge. Derfor, hevder Bo Stråth, var ikke den svenske nasjonalismen ladet med samme politiske kraft som i Norge.¹⁴ Mens Sverige i Norge ble sett på som arvefienden, hadde Norge aldri samme rolle i Sverige. Siden Norge hadde

¹¹ Nasjonalisme er her forstått som oppfatning av nasjonen som grunnenheten i det internasjonale system og ønske om at de politisk-territorielle enhetene og de nasjonale skulle samsvare. (Edling 1996: 202).

¹² Edling 1996: 13.

¹³ Sørensen 1994: 23-25.

¹⁴ Stråth 1994: 59.

vært en underlegen part i unionen med Danmark var Danmark sett på som den gamle fienden i langt større grad enn Norge.

En annen viktig forskjell mellom svensk og norsk nasjonalisme gjaldt forholdet mellom nasjonalismen og andre politiske retninger som liberalisme og konservatisme. Benedict Anderson ser nasjonalismen i tiden etter den franske revolusjon som en del av en frigjøringsbevegelse nedenfra ledet av liberale som ønsket å styrte det gamle standssystemet. Han ser dette i motsetning til nasjonalismen mot slutten av 1800-tallet som var et konservativt forsøk på integrering ovenfra, som et alternativ til arbeidernes samling rundt klasse.¹⁵

I Sverige markerte tapet av Finland i 1809 begynnelsen på konstruksjonen av en nasjonal identitet. Bo Stråth presiserer at det hadde eksistert en identitet knyttet til å være den svenske kongens undersått tidligere, men at denne ble omformet til en svensk nasjonal identitet etter 1809. Denne identiteten var nærmere knyttet til begrepet folk enn til begrepet nasjon. Tapet av Finland var et enormt sjokk i Sverige. I 1810 uttalte Esaias Tegnér de berømte ord om å gjenerobre Finland innen Sveriges grenser. Siden man ikke hadde truende naboer å hevde seg overfor, bar dette preg av en søken etter røtter.¹⁶ *Götiska Förbundet* ble stiftet, og man framhevet historien og vikingtiden. Bo Stråth hevder at det er vanskelig å se Sverige etter 1809 som et eksempel på Andersons integrasjon nedenfra. Han skriver at det heller var snakk om en mobilisering ovenfra som en erstatning for tapet av Finland. *Götiska Förbundet* fremmet gymnastikk for å styrke det svenske folk, som skulle bli mer like vikingene.¹⁷ Stråth nevner imidlertid også at det tidlig på 1800-tallet fantes tanker om en nasjonal sammenslutning av borgere som et middel i en liberal kamp mot standsprivilegier og kongelig politikk.¹⁸ Dette understrekes mye sterkere hos Löfgren som skriver at det tidlig på 1800-tallet i Sverige nærmest var en selvfølge at en nasjonalist måtte være liberal, radikal, sint og ung.¹⁹ Elvander framhever også en liberal nasjonalisme i Sverige midt på 1800-tallet som han hevder fikk sin fremste ytring i skandinavismen.²⁰ Både Löfgren og Elvander poengterer imidlertid at den liberale nasjonalismen ikke ble de seirende linjen i lengden.²¹

Utviklingen av en norsk nasjonal identitet var sterkt formet av erfaringene fra 1814. Øystein Sørensen skriver at det som skjedde i og rundt Norge i 1814, dannet en overordnet

¹⁵ Gjengitt hos Stråth 1994: 58.

¹⁶ Stråth 1994: 59.

¹⁷ Stråth 1994: 55-58.

¹⁸ Stråth 1994: 59.

¹⁹ Löfgren 1993: 44.

²⁰ Elvander 1961: 367.

²¹ Löfgren 1993: 44; Elvander 1961: 367.

referanseramme for all norsk nasjonsbygging og nasjonalisme fram til våre dager.²² På riksforsamlingen i Eidsvoll sto demokratiske og liberale idéer sentralt. Grunnloven var sterkt inspirert av opplysningstanker og av den franske revolusjon. Den norske nasjonalismen fikk dermed et demokratisk og liberalt preg, og var sterkest preget av et statsborgerlig nasjonssyn. Grunnloven og Stortinget ble de sentrale symbolene i den norske nasjonale identiteten.²³ Det fantes imidlertid også mer romantiske elementer i tanken rundt nasjonen i 1814. Idéer om den historiske kontinuiteten mellom ”det gamle Norge” og ”det nye Norge”, og tankene om den frie norske odelsbonden som et uttrykk for den nasjonale karakteren var også sentrale.²⁴ En meget viktig strømning i perioden 1840-1860 var nasjonalromantikken, ofte betegnet som ”det nasjonale gjennombrudd”. Nasjonalromantikken var først og fremst en kultur-nasjonalistisk strømning der målet var å oppdage det skjulte, egentlige Norge. Dette Norge var å finne i bondekulturen. Nasjonalromantikken kom til uttrykk i kunst, samling av folkediktning og i studier av Norges historie.²⁵

Som Anderson påpeker ble nasjonalismen i mange land i Europa klart mer konservativ mot slutten av 1800-tallet. Denne beskrivelsen passer relativt godt på Sverige mens den passer dårlig på Norge. Fra 1880-tallet oppsto det en sterkt konservativ nasjonalisme i Sverige. Politisk var denne retningen proteksjonistisk, forsvarsvennlig, norsk-fiendtlig og konservativ. I forhold til Norge argumenterte de såkalte ultrakonservative for at Sverige burde ha en dominerende rolle i unionen og at Norge burde bidra mer til unionsfellesskapet. Dette synet fant støtte i Riksdagens førstekammer på 1890-tallet, men ble svekket rundt århundreskiftet. Det kom imidlertid også sterke reaksjoner på disse synene fra svensk liberalt og radikalt hold. Mange hevdet at de konservative prøvde å ta monopol på å ha omsorg for fedrelandet.²⁶ I følge Staffan Björk fikk de nasjonale parolene en dårlig klang i frisinnede kretser i lang tid.²⁷

Den svenske nasjonalromantikken kom så sent som på 1890-tallet. Da fikk en nasjonal renessanse utslag i kunst og litteratur, interesse for historie og folkeminne.²⁸ Nils Elvander skriver at den tradisjonelle patriotismen, som hadde vært kjennetegnet av stereotype hyllinger til kongehuset og de store historiske minnene, fikk nytt liv gjennom de nasjonalistiske stemningene. Elvander nevner flagg, nasjonaldag og nasjonalsang som eksempler på dette.^{29 30}

²² Sørensen 2001: 53.

²³ Sørensen 1998: 25-26; Sørensen 1994: 19-21; Sørensen 2001: 58-66.

²⁴ Sørensen 2001: 66-78; Sørensen 1994: 18-21.

²⁵ Sørensen 1998: 28-30; Sørensen 1994: 24-25.

²⁶ Elvander 1961: 381.

²⁷ Björk 1946:14.

²⁸ Se Barton 2003: 128-157.

²⁹ Elvander 1961: 380.

I forbindelse med unionskonfliktene og unionsoppløsningen ble det fra svensk konservativt hold hevdet at det svenske folket hadde den feil at de manglet nasjonalfølelse. Torbjörn Nilsson peker på en litt annen nasjonalistisk tankegang i Sverige etter 1905, delvis som en konsekvens av unionsoppløsningen. Man tok til orde for en samling av folket der nasjonen skulle styrkes og fornyes gjennom reformer og modernisering, og gjennom å integrere arbeiderklassen og engasjere ungdommen i nasjonsbyggingen. Denne planen fikk allmenn støtte.³¹

Mens nasjonalismen i Sverige på slutten av 1800-tallet ble brukt som et middel mot demokratisering, gikk nasjonalismen og kravene om demokrati og frigjøring sammen i Norge i samme periode. Venstrekoalisjonen som kom til makten i 1884 var sterkt preget av en kombinasjon av demokratiske og nasjonalistiske idéer. Øystein Sørensen har pekt på at Venstres nasjonaldemokratiske prosjekt var meget vellykket, og at venstrekoalisjonen erobret både den politiske makten og det kulturelle hegemoniet.³² Venstres nasjonsbygging var først og fremst et statsborgerlig prosjekt og de politiske institusjonene dominerte idéene om det nasjonale. Venstre ønsket en mobilisering rundt Storting og regjering, og en marginalisering av kongemakten. De var også skeptiske til unionens fellesorganer.³³ Lærerne var meget sentrale i Venstres nasjonsbyggingsprosjekt, og kunne formidle Venstres verdier til den yngre generasjonen.³⁴ Øyvind Østerud skriver at Venstre vant kampen om de nasjonale symbolene, fordi høyresiden i sterkere grad forsvarte kongemakten og institusjoner utenfor Norge.³⁵

Både i Norge og i Sverige fikk visse grupper et slags monopol på det nasjonale i tiårene før 1905. Det norske høyre- og den svenske venstresiden ble av motstanderne karakterisert som unasjonale. Det betydde imidlertid ikke at de var likegyldige til idéene rundt nasjonen. Disse gruppene argumenterte også for at de ønsket nasjonens beste. Men deres syn fikk ikke samme gjennomslag som motstandernes når det gjaldt å definere det nasjonale.³⁶

Skandinavisme

En retning som både kan sees på som en del av den nasjonale bevegelsen og et alternativ til den er skandinavismen. Grunntanken i skandinavismen var ønsket om et tett fellesskap

³⁰ Staffan Björk fremstiller dette på en litt annen måte. Han hevder at det oppsto en ny følelse for det svenske på 1890-tallet. Denne nye patriotismen setter han i høy grad opp som en motsetning til den offisielle gamle patriotismen. (Bjök 1946: 10).

³¹ Nilsson 2002: 20-21.

³² Sørensen 2001: 265-266; Sørensen 1998: 30-34.

³³ Sørensen 2001: 265-267; Sørensen 1998: 31-32.

³⁴ Sørensen 2001: 272-278.

³⁵ Østerud 1994: 42.

³⁶ Se Danielsen 1998; Danielsen 2004; Strahl 1983.

mellom de nordiske folkene.³⁷ Det ble fremhevet at de skandinaviske folkene hadde et grunnleggende, særegent fellesskap som var basert på språk, kultur og historie. Dette fellesskapet hadde en klar egenverdi, og de skandinaviske folk og land hadde et behov for å stå sammen.³⁸ Skandinavismen var en sammensatt bevegelse, med både kulturelle og politiske komponenter. Den kulturelle skandinavismen ønsket skandinavisk samarbeid på det sivile samfunnets nivå og en kulturell bevisstgjøring om det felles skandinaviske, mens den politiske skandinavismen arbeidet for å få et felles kongehus eller en annen form for sentral politisk sammenslutning.³⁹ Disse retningene påvirket hverandre, og i flere tilfeller gikk de sammen, men de harmonerte ikke nødvendigvis med hverandre, og den kulturelle skandinavismen fikk langt mer varige resultater enn den politiske skandinavismen. Man kan skille mellom en svak og en sterk skandinavisme. Den sterke skandinavismen så på samarbeid som et middel i arbeidet mot en politisk enhet, mens den svake skandinavismen var mer pragmatisk og så på skandinavisk samarbeid som et mål i seg selv og ønsket ikke en politisk union, i hvert fall ikke i overskuelig framtid. Den sterke skandinavismen konkurrerte mot de nasjonale bevegelsene, og tapte kampen. Den svake skandinavismen var ment som komplementær til og underordnet de nasjonale bevegelsene, og ble stort sett ikke oppfattet som konkurrerende og truende, derfor var den også mer vellykket.⁴⁰

Skandinavismen hadde sine røtter på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. På 1830- og 1840-tallet ble skandinavismen en bred intellektuell bevegelse. Det viktigste uttrykket for denne bevegelsen var de store nordiske studentmøtene. Skandinavismen ble sterkt knyttet til spørsmålet om hertugdømmene Slesvig og Holsten. Hertugdømmene lå under den danske kongen. Holsten var nesten rent tysk, mens Slesvig hadde en blandingsbefolkning av dansker og tyskere. Danske liberale så løsningen i å gi opp Holsten og inkorporere Slesvig i Danmark. De hevdet at Nordens grense burde være elven Eider, og at det var hele Nordens oppgave å forsvare området mot tysk nasjonalisme. Under de dansk-tyske krigene i 1848 og 1864 blusset sterke skandinavistiske følelser opp, og mange frivillige svensker og nordmenn dro for å kjempe sammen med danskene. Både Oscar I og Karl XV hadde sterke sympatier for skandinavismen. Skandinavismen ble også knyttet til dynastiske interesser. Siden den danske kongen var barnløs kom idéen opp om at kronprins Karl kunne

³⁷ Sørensen 2001: 227.

³⁸ Hemstad 2004: 4.

³⁹ Hemstad 2004: 4-5.

⁴⁰ Hemstad 2004: 4; Sørensen 2001: 235-236.

adopterer av den danske kongen, og bli konge over alle tre landene etter den danske kongens død.

Den andre dansk-tyske krig i 1864 innebar et sammenbrudd for den politiske skandinavismen. Karl XV hadde lovet å komme danskene til unnsetning, men både den norske og den svenske regjering nektet å bidra såfremt ikke en av stormaktene støttet Danmark. Stortinget vedtok også en uttalelse om at Norge ikke ønsket en nærmere forbindelse med Danmark. Danmark tapte krigen og mistet både Slesvig og Holsten. Under krigen ble imidlertid sterke skandinavistiske følelser mobilisert, og i Norge ble *Skandinavisk Selskab* i Christiania stiftet av en gruppe konservative som reagerte mot Stortingets anti-skandinavistiske politikk. Foreningen skulle virke for en politisk union mellom de tre nordiske land, med indre selvstyre.⁴¹ Tilsvarende foreninger ble også stiftet av liberale i Sverige og i Danmark. Disse foreningene døde imidlertid ut tidlig på 1870-tallet, og den politiske skandinavismen forsvant.

Skandinavismen sto sterkest i Danmark, noe svakere i Sverige, og svakest i Norge. Spesielt den politiske skandinavismen var problematisk i Norge. Mens man i Danmark kunne knytte skandinavismen til kampen mot en tysk trussel, og i Sverige kunne argumentere for at et samlet Norden kunne stå sterkere mot Russland, kunne man på norsk side ikke mobilisere direkte utenrikspolitiske interesser for skandinavismen.⁴² I Norge hadde i tillegg mye av den nasjonale tankegangen en brodd nettopp mot de landene som skandinavistene ville ha nærmere samarbeid med, Danmark på det kulturelle området og Sverige på det politiske området. Derfor kom skandinavisme og nasjonalisme lett i konflikt med hverandre i Norge. Selv om man kunne argumentere med at Sverige i en sammenslutning av tre stater kunne bli svakere enn i en union med Norge⁴³, ble skandinavismen ofte forbundet med et ønske om en tettere union med Sverige.

Til tross for at den politiske skandinavismen forsvant etter 1870, levde den kulturelle og den praktiske skandinavismen videre og ble styrket. De skandinaviske møtene som allerede var etablert fikk ingen pause på grunn av krigen i 1864 og en lang rekke nye skandinaviske møter for ulike yrkesgrupper ble startet. Et viktig eksempel er de nordiske skolemøtene som ble holdt hvert femte år fra 1870. I unionens siste år ble også det skandinaviske samarbeidet styrket. Unionsoppløsningen i 1905 skapte imidlertid en krise som førte til at de fleste skandinaviske møtene fikk en pause mellom 1905 og 1914-1920. Et viktig unntak var

⁴¹ Backholm 1994: 20.

⁴² Barton 2003: 60.

⁴³ Barton 2003: 60.

imidlertid skolemøtet som ble holdt som planlagt i august 1905 etter lange debatter. Etter den første verdenskrig ble samarbeidet igjen styrket. I 1919 ble foreningen Norden stiftet med mål om på alle områder å styrke og utvikle de nordiske folks samvirke innad og utad.⁴⁴

Historie

Et sentralt element i nasjonsbyggingen i Norge og Sverige var historiefaget. Historikeren Miroslav Hroch peker på sammenhengen mellom to meget viktige prosesser som pågikk i Europa på 1800-tallet: nasjonsdannelsene og den akademiske historieskrivningen. Det 19. århundre var et århundre da historisk sannhet ble satt høyest i verdisystemet. Korrekt kjennskap til fortiden kunne brukes som et effektivt argument i samtiden. Alle bevegelser prøvde å finne en historisk legitimering. Nasjonale bevegelser måtte argumentere for at deres nasjon var ”historisk”. Den nasjonale historien ble meget sentral. Hroch skriver at skrivingen av ”nasjonalhistorien” hadde stor betydning når det gjaldt å forsterke identifikasjonen med nasjonen, legitimere nasjonens eksistens, gi trygghet til individene og skape et kollektivt verdisystem.⁴⁵

Historien var et viktig element i utviklingen av en svensk nasjonal identitet. *Det Götiska förbundet* som ble stiftet i 1810 la vekt på vikingtiden og vikingen som forbilder. Frihet ble oppfattet som et typisk svensk trekk, og den frie svenske bonden ble et viktig ideal.⁴⁶ Sveriges stormaktstid på 1600-tallet ble brukt for å vise Sveriges styrke. Det ble holdt store minnefester, og konger som Gustav Vasa og Gustav Adolf ble fremstilt som forbilder. Historien ble sett på som et middel til å forstå og tolke samtiden.

Dette fokuset på historien var imidlertid ikke ukontroversielt. På 1880-tallet tok mange sentrale radikale kulturpersonligheter avstand fra det de så på som ”historievermeri”. De mente at den historisk rettede patriotismen sto i veien for sosialpolitiske reformer, folkopplysning og fruktbar kontakt med det utenlandske idéliv.⁴⁷ På 1890-tallet fikk imidlertid historieinteressen en renessanse. Björk hevder at man på 1890-tallet fikk ny patriotisme som også var historierettet. Men mens den konservative, tradisjonelle patriotismen konsentrerte seg om statens utvikling, fikk man på 1890-tallet fokus på folket og individet⁴⁸. Hjembygden ble viet stor oppmerksomhet, og etnologien, kalt folkelivsforskning, ble et populært fag.⁴⁹ I sin biografi om Carl Grimberg siterer Jarl Torbacke Oscar IIs memoarer, der kongen skriver om historiefagets skiftende popularitet. Kongen skriver at en ny ånd kom over

⁴⁴ *Aschehougs konversasjonsleksikon*, bd. 14: 415.

⁴⁵ Hroch 1998: 217-222.

⁴⁶ Stråth 1994: 57-58.

⁴⁷ Björk 1946: 19-24.

⁴⁸ Björk 1946: 10. Elvander kritiserer Björk for å legge for lite vekt på unionssaken. (Elvander 1961: 380)

⁴⁹ Norborg 1993: 177.

folket, da ridderskapet forsvant i svenske hjerter og sinn. Pressen gikk strekt ut i mot militarisme, og mente at Sverige burde vende alle sine tanker bort fra sin historie, spesielt den som var skrevet på blodige slagmarker. Men, skriver Oscar, plutselig kom der en vekkelse som i hovedsak gikk ut på å hedre det svenske navnet, de svenske fargene og svenske minnene, samt å styrke landets forsvarskraft.⁵⁰

Øystein Sørensen hevder at historieskrivningen trolig hadde større betydning for utviklingen av en nasjonal identitet i Norge enn i nabolandene. På grunn av unionstiden med Danmark var det viktig å finne kontinuitet mellom den rike norske middelalderen og det nye Norge.⁵¹ Et eksempel på dette er Henrik Wergelands idé om de to halvringene. Han hevdet at den gamle middelalderstaten og det nye Norge etter 1814 var to halvringer som var forbundet av en falsk legering, dansketiden. Denne legeringen måtte fjernes for å forene de to ekte halvringene.⁵² Historien var også et egnet middel til å skille ut det spesifikt norske fra den nordiske historien.⁵³ Et eksempel på dette er Keyser og Munchs fremsetting av innvandrer-teoriene, og debattene rundt eiendomsretten på den gamle nordiske kulturelle arven.⁵⁴ Odd Arvid Storsveen skriver at interessen for den gamle norske historien ikke bare var uttrykk for vitenskapelig interesse og nysgjerrighet i tiden, men at det må forstås som en helt avgjørende del i nasjonen Norges overlevelses- og vekststrategi på 1800-tallets turbulente og omskiftelige europeiske teater.⁵⁵

På slutten av 1860-tallet oppsto det to tolkningstradisjoner innen det historiske fagmiljøet i Norge. Den konservative tradisjonen var knyttet til embetsmannseliten og Høyre og omfattet forskere som Michael Birkeland, T. H. Aschehoug, Ludvig Ludvigsen Daae og Yngvar Nielsen. Den norsk-nasjonale linjen ble formet av Ernst Sars. Selv om han i fagmiljøet sto nokså alene, var han meget sentral i Venstrebevegelsen, og ble en av deres fremste ideologer.⁵⁶ Forskjellene mellom retningene var både knyttet til vitenskapssyn, forskningsidealer og synet på historiens plass i samfunnet. Sars understreket at historiens mål var realiseringen av politisk frihet og nasjonal selvstendighet. Historien burde være et analyse-redskap til hjelp i samfunnsutviklingen. De konservative hevdet derimot at historieforskningens oppgave var å forklare hvordan fortiden hadde vært og hvorfor hendelser hadde skjedd. Det å lete etter mer omfattende årsak/virkning-lover og historiens mål var på grensen til

⁵⁰ Torbacke 1993: 39-40.

⁵¹ Sørensen 2001: 187-189.

⁵² Sørensen 2001: 142-143.

⁵³ Sørensen 2001: 187-189.

⁵⁴ Sørensen 2001: 171-183.

⁵⁵ Storsveen 1998: 232.

uvitenskapelig spekulasjon. I motsetning til Wergeland la både Sars og de konservative vekt på dansketiden som en viktig epoke. Men mens Sars forklarte begivenhetene i 1814 som resultat av en indre norsk utvikling, la de konservative vekt på at den dansk-norske stat og fellesmonarkiene hadde vært en hoveddrivkraft og aktør i prosessen mot Norges selvstendighet. Dette synet ble brukt til å forsvare unionen med Sverige og det kulturelle fellesskapet med Danmark. Uenigheten mellom Sars og de konservative var nært knyttet til den politiske striden i tiden. På 1860-tallet var unionsrevisjon en viktig sak. Målet med unionsrevisjonen var å styrke unionen mellom Norge og Sverige. De konservative så dette som et nødvendig sikkerhetstiltak og moderniseringstiltak, og også som begynnelsen på en praktisk gjennomføring av skandinavismen. Det ble dannet en bred opposisjon mot planen, av bønder, målfolk og yngre opposisjonelle akademikere, som så unionsrevisjon som en trussel mot norsk selvstendighet.⁵⁷ Dette synet fikk etter hvert bred støtte, og forslaget til unionsrevisjon ble nedstemt i Stortinget.

1814 i forskning og politisk debatt

Diskusjonene om begivenhetene og dokumentene fra 1814 er et godt eksempel på bruk av historien i den politiske debatten. I den norske debatten om 1814 har et sentralt spørsmål vært om utviklingen dette året primært var et resultat av en indre norsk nasjonalvekkelse, eller om bakgrunnen først og fremst må finnes på det storpolitiske plan. Et annet viktig spørsmål, som har blitt debattert både i Sverige og i Norge, er om Norge, i følge unionsvilkårene, skulle være en likestilt eller underordnet part. Et tredje viktig spørsmål er om Norge som en suveren stat frivillig gikk inn i unionen, eller om landet ble tvunget til å inngå unionen etter et militært nederlag.

Når det gjelder spørsmålet om forutsetningene for utviklingen i 1814 kan man følge to hovedlinjer. Representanter for den såkalte "patriotiske" tradisjonen eller "venstre"- tradisjon, har lagt vekt på de indre forholdene i Norge for å forklare begivenhetene i 1814. De har også hatt en tendens til å sympatisere sterkere med "selvstendighetspartiet" enn med "foreningspartiet", og til å ha et negativt bilde av Kristian Fredrik, som de har framstilt som en feig og svak leder. Representanter for den motsatte linje, "den konservative" eller "antipatriotiske" linjen har betonert stormaktenes rolle og den internasjonale utviklingen, som det mest avgjørende for 1814. De har understreket at "foreningspartiet" ikke var mindre nasjonalt enn "selv-

⁵⁶ Svendsen 1998: 248.

⁵⁷ Svendsen 1998: 249-250.

stendighetspartiet”, og de har ofte hatt et mer positivt syn på Kristian Fredrik. De har oppfattet ham som en klok diplomat, som sikret Norge et godt utgangspunkt for unionen med Sverige.⁵⁸

I artikkelen ”Lydrikesläran och jämnlikhetsteorin” redegjør Evert Vedung for to hovedlinjer i synet på spørsmålet om Norge skulle være en likestilt eller underordnet part i unionen.⁵⁹ Den ene retningen var den såkalte ”alinske lydrikelæren”, som ble utviklet av den svenske statsviteren og konservative politikeren, Oskar Alin. I 1889 utga Alin boken *Den svensk norska unionen*, der han argumenterte for at Sverige hadde inngått unionen som en overordnet part med rett til å organisere Norge etter egne politiske interesser. Unionens rettslige grunnlag lå, i følge Alin, i Kieltraktaten, som gjorde Norge til et lydrike under Sverige. Utviklingen senere i 1814 rokket ikke ved dette grunnlaget. Den svenske kongen var konge over Norge allerede fra 14. januar, og Eidsvollsgrunnloven og valget av Kristian Fredrik til konge kunne kun betraktes som opprør mot den lovlige autoriteten. Alin skilte mellom begrepene ”den svensk-norska föreningen” og ”den svensk-norska union”. Han hevdet at 4. november markerte unionens begynnelse, men ikke foreningens. Foreningen mellom Norge og Sverige hadde, i følge Alin, eksistert side januar.⁶⁰

Den andre retningen kaller Vedung ”jæmnlikhetsteorin”. I følge denne teorien måtte foreningen mellom Norge og Sverige ses på som en union mellom to suverene og likestilte parter. Da den danske kongen oppga sin rett på Norge i Kiel, fikk Norge full suverenitet. Da Mossekonvensjonen ble inngått, forlot man også på svensk side Kielfreden som grunnlag for unionen.⁶¹ På norsk side var dette synet så godt som enerådende, og ble utviklet av professor i geografi og etnografi Yngvar Nielsen og rettsprofessorene T. H. Aschehoug, Ludvig M. B. Aubert og Bredo von Munthe af Morgenstjerne. På svensk side utga den svenske jusprofessoren Herman Ludvig Rydin i 1863 et innlegg som støttet denne linjen. En annen meget sentral forkjemper for ”jæmnlikhetsteorin” på svensk side var historikeren og politikeren Hans Forssell.^{62 63}

Ikke bare Kieltraktatens stilling, men også tolkningen av ordlyden i dokumentet var gjenstand for debatt. I Kieltraktatens paragraf 4 sto det at Norge skulle avstås til kongen av Sverige og utgjøre et kongerike forenet med Sverige. Dette avvek fra tidligere framlegg til

⁵⁸ Jfr. Dahl og Storsveen . De mest kjente representantene for den patriotiske linjen er Henrik Wergeland, Ernst Sars, Halvdan Koht og Arne Bergsgård. De best kjente representantene for den andre linjen er Jacob Aall, P. A. Munch, Ludig Kristensen Daa og Yngvar Nielsen. Senere har Steen, Seip og Mykland arbeidet mye med spørsmålet. De står nærmere den ”konservative” linjen enn den ”patriotiske”.

⁵⁹ Vedung 1974: 245-259.

⁶⁰ Vedung 1974: 245-253.

⁶¹ Vedung 1974: 245-259.

⁶² Vedung 1974: 247-248.

traktaten der det sto at Norge skulle avstås til Sverige og innlemmes i det. I 1828 brukte Karl Johan denne endringen til å argumentere for at han aldri hadde ønsket en underordning av Norge under Sverige. Karl Johan hevdet at det var han som hadde insistert på endringen. I 1863 fremholdt Rydin at ordlyden om Norges avståelse til Sveriges konge og ikke til staten Sverige innebar en unionell likestilling. Dette synet ble allment akseptert i Norge.

På 1890-tallet blusset striden om Kielfreden opp i nær sammenheng med utviklingen i unionsspørsmålet. Angående Kieltraktatens fjerde paragraf hevdet Alin at det, i forhold til diplomatiske uttrykksmåter fra tiden traktaten ble forfattet i, ikke hadde noe betydning om teksten snakket om en avståelse til kongen av Sverige eller til Sverige. Norge ble, i følge Alin, avstått til kongen, ikke personlig, men som en representant for den svenske stat. Hans Forssell, hevdet i motsetning til dette synet, at Kieltraktaten anga tydelig Norges forhold til kongen som et subordinasjonsforhold, men like tydelig Norges forhold til Sverige som et koordinasjonsforhold. I følge Kieltraktaten skulle altså Norge og Sverige være likestilte i unionen.⁶⁴ Forssell hevdet også at enhver henvisning til Kieltraktaten for å løse unionelle tvister var gagnløs og skadelig.⁶⁵

De forskjellige synene på unionens rettslige grunnlag fikk praktiske politiske konsekvenser. Fra norsk side ble det, i tråd med likestillingsteorien, hevdet at Riksakten var det eneste rettslige grunnlaget for unionen. Dette innebar at norske statsmyndigheter hadde eneråderett over alle saker som ikke uttrykkelig var betegnet som unionelle i Riksakten. I motsetning til dette hevdet Alin og hans tilhengere at Sverige, i kraft av Kieltraktaten, hadde beholdt alle rettigheter og funksjoner som de ikke eksplisitt hadde gitt til Norge i unionsdokumentene. I følge den alinske linjen var Grunnloven den fundamentale unionstraktaten, mens Riksakten var et tillegg til denne. Derfor hadde norske statsmyndigheter ingen rett til på egen hånd å endre grunnlovsbestemmelser som angikk unionen. Denne motsetningen viste seg tydelig allerede under stattholderstriden, og var også sentral i debattene rundt konsulatvesenet og utenrikspolitikken.⁶⁶

I unionens siste tiår var idéen om Norge som en likestilt part i unionen enerådende i norsk politikk. På svensk side var meningene delte. Alin og Forssell førte skarpe debatter både i Riksdagens førstekammer og gjennom vitenskapelige artikler og skrifter. Alin hadde en lang rekke elever ved Universitetet i Uppsala som støttet hans syn og videreutviklet hans

⁶³ For en biografisk presentasjon av Forssell se side 54.

⁶⁴ Weibull i Supphellen (red.) 1983: 92-93.

⁶⁵ Jacobson 1945: 130.

⁶⁶ Vedung 1974: 256-258; Danielsen 1989: 12-13.

idéer. Medlemmene av den såkalte ”alinske skolen” gjennomførte intensive propaganda-kampanjer for sitt syn. De vant også gehør i det konservative majoritetspartiet i førstekammeret, og fikk en sterk representant i Ludvig Douglas som ble utenriksminister i 1895. Likevel var Forssells syn i unionens siste år det politisk dominerende synet i Sverige. I følge Vedung ble synet akseptert av samtlige aviser til venstre for moderatkonservatismens hovedorgan *Stockholm Dagblad*, og i Riksdagen av alle grupper fra majoritetspartiet i førstekammeret til sosialdemokratene i andre-kammeret.⁶⁷ Erik Rudeng peker på at den liberale svenske statsministeren, Louis de Geer, utviklet et syn på unionen som sterkt nærmet seg den norske rettsoppfattelsen. I sine minner skriver de Geer at det ikke er riktig at det ene folket ofrer mer av sin selvbestemmelsesrett enn det andre, for da blir det ene rike i større eller mindre grad et lydrike. Derfor ønsket de Geer i 1892 å gi Norge egne konsuler. Rudeng hevder at det at en så sentral og respektert person som de Geer, i likhet med mange svenske liberale, utviklet et slikt syn på unionen, var en av forutsetningene for at svensk opinion ikke lot seg drive mot en militær løsning i 1905.⁶⁸

Diskusjonen om Kieltraktatens stilling og ordlyd fortsatte også etter unionsoppløsningen. I 1935, da den norske komitéen som var nedsatt av *Foreningen Norden* for å granske nabolandets lærebøker avga sin rapport, uttalte de, at man på norsk side ofte krevde at Kieltraktatens egne ord om avståelse til kongen skulle brukes. Komitéen så ikke på dette som en veldig viktig sak, siden Kielfreden ikke ble gjeldende, men nøyaktighet kunne ikke skade.⁶⁹ Ikke alle norske historikere har lagt vekt på endringen i Kieltraktatens fjerde paragraf. I 1951 skrev Sverre Steen i sin bok *1814* at endringen i Kieltraktaten ikke kunne sies å ha noe særlig betydning. Den svenske historikeren Jörgen Weibull har derimot senere hevdet at traktatens ordlyd innebærer en likestilling mellom Norge og Sverige. Weibull peker på at det i svensk politikk i tiden før 1814 var to hovedlinjer når det gjaldt planene om Norge. Den første linjen gikk ut på å tvinge Danmark til å oppgi Norge for så å innlemme Norge i Sverige, mens den andre linjen gikk ut på å utnytte misnøyen mot Danmark i Norge for å få Norge til å gå frivillig inn i en union med Sverige, der partene ville være likestilte under én konge. I følge Weibull innebærer ordlyden i traktaten et valg av den andre linjen. Han hevder at flere av Karl Johans rådgivere ønsket å følge innlemmelseslinjen, noe som kommer til uttrykk i de første utkastene til traktaten, men at Karl Johan insisterte på å følge den andre linjen, som ville innebære en union mellom to likestilte parter. Weibull har imidlertid blitt

⁶⁷ Vedung 1974: 247-248.

⁶⁸ Rudeng 2000: 9-10.

⁶⁹ *Nordens läroböcker i historia* 1937: 125-126.

kritisert av andre svenske historikere. Meijer har hevdet at Weibull overdriver motsetningene mellom Karl Johan og rådgiverne hans, og at endringen i Kieltraktatens paragraf 4 kun hadde en redaksjonell funksjon.⁷⁰

Et spørsmål som er nært knyttet til spørsmålet om likestilling eller underordning i unionen er spørsmålet om frivillighet eller tvang i unionsinngåelsen. I følge den ”alinske lydriketeorien” ble Norge tvunget inn i unionen med Sverige gjennom Kieltraktaten. Tilhengere av ”jämnlighetsteorin” hevdet derimot at Norge var en suveren stat da unionen ble inngått, og derfor frivillig hadde gått inn i unionen med Sverige. Jörgen Weibull viser i artikkelen ”Unionen med Norge” til formuleringen fra Stortingets beslutning 4. november der det står at Stortinget ”valgte og erkjente” Carl XIII som Norges konge. Gjennom ordet ”valgte” kunne Stortinget, i følge Weibull, fastslå at de frivillig hadde valgt kongen etter at Grunnloven var blitt stadfestet, og gjennom ordet ”erkjente” kunne man fra svensk side hevde at Stortinget dermed hadde godtatt avgjørelsene som ble tatt i Kiel.⁷¹

I *Omstridda spørsmål i Nordens historia* behandler Sigfrid Andgren og Arne Bergsgård blant annet fremstillingen av forhandlingene mellom Stortinget og de svenske kommissærene høsten 1814 på norsk og svensk side. Det har stort sett vært enighet om at Grunnloven gjennomgikk bemerkelsesverdig få endringer, og at de svenske utsendingene viste en imøtekommende holdning mot Norge. At dette kan forklares med hastverk for å få ordnet forholdet før Wienkongressen har også vært allment akseptert. Men utover dette finner Andgren og Bergsgård meget ulike forklaringer på de svenske kommissærenes opptreden på norsk og svensk side. På svensk side ble kronprinsen og kommissærene storsinn understreket, og det ble hevdet at Sveriges posisjon var så sterk at de kunne tillate seg å vise medgjørighet. Dette var også kommissærenes versjon. I norske fremstillinger har det blitt lagt vekt på at Stortinget og spesielt Stortingets president, Christie, viste en meget fast og bestemt holdningen. Det har blitt hevdet at de svenske kommissærene motvillig følte seg tvunget til å gå nordmennene i møte, siden de forsto at det var den eneste måten å få resultater. På norsk side var det viktig å påpeke at unionen ble inngått på norske premisser.

Til tross for den sterke understrekingen av frivillighet i norske fremstillinger finnes det i disse en klar dobbelthet, hevder Andgren og Bergsgård. De fleste av forfatterne som understreker at Norge frivillig gikk inn i unionen, vil også være enige i Halvdan Kohts ord om at det bare var ”harde nauda”, press fra stormaktene og svensk overmakt som fikk Stortinget

⁷⁰ Carlsson og Rosén 1970: 276.

⁷¹ Weibull 1989: 6.

til å bøye seg for unionskravet. Dette paradokset, at Norge fullt frivillig og i nødtvang gikk inn i unionen, skriver de, kom til å bli en stor belastning.⁷²

Skolen

William Bloom knytter den nasjonale identiteten til en felles identifikasjon med nasjonale symboler, som har blitt internalisert, slik at en gruppe mennesker kan agere som en psykologisk gruppe når disse symbolene trues eller når det er en mulighet til å opphøye dem.⁷³ Den mest effektive måten å få hele befolkningen til å identifisere seg med de samme nasjonale symbolene, er gjennom et felles skolesystem.

På 1800-tallet utviklet det seg i en rekke land obligatoriske skoleverk som skulle omfatte de største delene av befolkningen. Det ble et viktig mål at alle barn skulle få en grunnleggende opplæring. Oppkomsten av disse undervisningssystemene har blitt forklart på ulike måter. En hovedforklaring er at samfunnet endret seg gjennom blant annet urbanisering og industrialisering. Det ble behov for en ny type arbeidskraft, og dermed for en grunnleggende opplæring av alle barn. En annen hovedforklaring er at utviklingen av skolesystemet var motivert av de høyere klassenes behov for å utøve sosial kontroll over de lavere samfunnslag.⁷⁴ Åke Isling skriver at folkeskolen i Sverige ble det kontrollinstrumentet som de ledende innen stat og kirke ønsket. Hovedmålet var å gi elevene kunnskap om den rette kristne tro, og den andre ledestjernen var fedrelandskjærighet. Man skulle føre de unge fram til tro på Gud og troskap mot øvrighet og fedrelandet.⁷⁵ En tredje forklaring er at skolesystemene oppsto som et resultat av ulike gruppers kamp om innflytelse. Margaret Archer hevder at ulike grupper prøvde å få støtte fra staten til å oppfylle sine mål, noe som førte til at ingen gruppe fikk full kontroll over undervisningssystemet.⁷⁶

John Boli kritiserer i boken *New Citizens for a New Society* disse forklaringene, og hevder at forklaringen på fenomenet masseutdanning finnes på det ideologiske heller enn det funksjonalistiske plan. Boli skriver at masseutdanning var svar på, og en del av, en fremvoksende modell av samfunnet og ikke av samfunnet i seg selv. Han skriver at det oppsto en helt ny modell av samfunnet som skilte seg sterkt fra den tidligere standssamfunnsmodellen. Mens standssamfunnet var bygget av kollektive enheter som stand, by, familie osv. besto den nye samfunnsmodellen først og fremst av to hovedelementer, individet og den nasjonale enhet ("national polity"). Mens det gamle samfunnet lokaliserte makten hos Gud, ble makten i den

⁷² Andgren og Bergsgård i Carlgren (red.) 1950: 145-146.

⁷³ Sitert hos Thorkildsen 1998: 265.

⁷⁴ Boli 1989:1-32.

⁷⁵ Isling 1980: 114.

nye samfunnsmodellen lagt innen menneskeheten. Da den gamle standsmodellen hadde blitt byttet ut med den nye samfunnsmodellen, ble masseutdanning sett på som et sosialt imperativ. Man trengte en ny type individ i den nye samfunnsmodellen, hvor individet ville få et mye mer krevende ansvar.⁷⁷ Boli ser nasjonalisme som en av flere ideologier som knyttet individet til den nasjonale enheten og på den måten også individene til hverandre.⁷⁸

I perioden 1860-1920 gjennomgikk *folkskolan* og allmueskolen/folkeskolen store endringer. Skolen ble utbygd, lærerutdanningen ble forbedret og undervisningens kvalitet hevet. En viktig utviklingslinje både i Norge og i Sverige var at skolen gikk fra å være en kristendomsskole som skulle forberede elevene til konfirmasjon mot å bli en skole som skulle være "allmenndannende" og forberede elevene til deltakelse i samfunnet. En annen viktig prosess var utviklingen fra en fattigskole mot en folkeskole og etter hvert en enhetsskole for hele befolkningen. Begge prosessene var nært knyttet til demokratiseringen. De var også svært kontroversielle. Den svenske historikeren og pedagogen Gunnar Richardson skriver at de svenske reformvennenes skolepolitiske program i det store og hele var i overensstemmelse med det norske Venstres. Utviklingen gikk imidlertid raskere i Norge. Richardson skriver at et skolesystem som i hovedsak tilsvarte det man i Sverige innførte i 1905, ble innført allerede i 1869 i Norge. Dette kan forklares med at Norge var et langt mer egalitært samfunn enn Sverige, og med politiske forhold som at Norge manglet et førstekammer av typen man hadde i Sverige.⁷⁹

Debatten om skolen som en "kristendomsskole" eller en "allmenndannende skole" handlet både om maktforhold og om undervisningens innhold. Dag Thorkildsen peker på at en av statsmaktens funksjoner er å oppdra innbyggere og skape lojalitet mot staten og statsmakten. Denne lojaliteten må legitimeres. I Norge ble, i følge Thorkildsen, legitimiteten i første del av 1800-tallet begrunnet med basis i religionen, mens denne begrunnelsen i annen halvdel av århundret gradvis ble avløst av nasjonalismen.⁸⁰ I Norge ble mye av makten over skolen overført fra staten og kirken til folkevalgte, lokale organer i og med 1889-loven. Dette innebar blant annet at selv om presten fortsatt skulle være selvskreven medlem av skolestyret, skulle formannsstillingen som han tidligere hadde hatt, være gjenstand for valg.⁸¹ Åke Isling hevder at den svenske *folkskolan* kan karakteriseres som en tros- og moralskole helt fram til

⁷⁶ Boli 1989: 1-32; Selander 1988: 52.

⁷⁷ Boli 1989: 1-44.

⁷⁸ Boli 1989: 205-207.

⁷⁹ Richardson 1963: 102-103.

⁸⁰ Thorkildsen 1998: 265.

⁸¹ Se Myhre 1992: 49-51.

1920-tallet. Han hevder at selv om det under siste del av 1800-tallet var en opposisjon mot kirkens kontroll over skolen, kom ikke dette til å svekke kirkens stilling i skolen før et stykke ut på 1900-tallet. Han legger til at kirkens lære helt dominerte lærerutdanningen fra 1840-tallet og et par tiår inn på 1900-tallet.⁸²

Kristendomsfaget forble lenge et meget sentralt fag i skolen både i Norge og i Sverige, men fagkretsen ble sterkt utvidet og fag som morsmål, historie og geografi fikk en mer og mer sentral plass. For den norske elementærundervisningen begynte en meget viktig reformperiode på 1850- og 1860-tallet. Ole Vig, som var en sentral aktør i debatten før 1860-loven i Norge, fremholdt at skolen hadde to oppgaver: kristelig opplysning og borgerlig dannelselse. Disse sto ikke i motsetning til hverandre, men virket sammen.⁸³ Han hevdet også at allmueskolen aldri ville bli det den burde bli "[...] en *folkelig* Dannelsesanstalt (en riktig Folkeskole) saalænge ikke Historien baade optages blant dens Undervisningsfag og tillige gjøres til en Hovedsag".⁸⁴ Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås skriver i boken *Grunnskolen som nasjonsbygger* at allmueskolen gjennom 1860-loven fikk en dobbel oppgave. Allmenndannelse, å forberede elevene på det verdslige livet i samfunnet, ble likestilt med den religiøs-moralske oppdragelsen. Skolens ansvar for demokratisering falt langt på vei sammen med målet om å formidle den nasjonale kulturen, og gi elevene nasjonal selvbevissthet. Dette ble ytterligere styrket gjennom skoleloven fra 1889.⁸⁵ Mens debatten på 1860-tallet gjaldt spørsmålet om skolen skulle gi borgerlig utdanning i tillegg til den kristelige, ble det på 1870- og 1880-tallet spørsmål om skolen i det hele tatt skulle formidle kirkens konfesjonelle lære.⁸⁶ Gjennom skolelovene av 1889 ble den borgerlig allmenndannende oppgaven styrket gjennom utbygging av fagkretsen i skolen, men målet for kristendomsundervisning ble også understreket.⁸⁷

Kombinasjonen av kristendom og fedrelandskjærlighet er også tydelig i utviklingen av den svenske *folkskolan*. Dette uttrykkes blant annet i lærerveiledningene fra perioden som fremstiller fedrelandskjærlighet sammen med kristendom som de viktigste målene for skolens arbeid.⁸⁸ Inga-Lisa Peterson peker på foreningen mellom religiøsitet og nasjonalisme ved å vise til at *Läsebok för folkskolan* som kom i 1868 begynte med et stykke om Gud og avsluttet

⁸² Isling 1988:110.

⁸³ Myhre 1989: 173.

⁸⁴ Sitert hos Telhaug/Mediås 2003: 59.

⁸⁵ Telhaug/Mediås 2003: 62-64.

⁸⁶ Myhre 1989: 174.

⁸⁷ Myhre 1989: 175. (Målet for kristendomsundervisning ble satt inn i selve loven, og ikke bare i leseplanen som med de andre fagene, og i læreplanene ble kristendoms-kunnskap stilt først).

⁸⁸ Isling 1988: 240-264.

med et stykke om morsmålet.⁸⁹ Hun skriver også at på 1860-tallet begynte man i folkeskolene mer og mer å synge ”fosterländska sånger” ved siden av salmer.⁹⁰ Åke Isling formulerer det overordnede målet for skolen i perioden fram til 1920-tallet som å ”[...] ingjuta Gudstro och moral enligt den lutherska läran och fosterlandskärlek på överhetens villkor.” Han sier at først på 1910- og 1920-tallet kom brytningen mellom et patriarkalsk og demokratisk mønster. Isling skriver også at folkskolan ble det viktigste instrumentet for å befeste en nasjonal ånd og samhörighet hos majoriteten av folket. Undersåttene skulle innlemmes i et nasjonalt fellesskap.⁹¹ Som tidligere nevnt, er det ikke alle som legger like sterk vekt på den sosiale kontrollen fra øvrighetene som Isling gjør (se side 42). Men det virker likevel som om skoledebatten viser en parallell til det som har blitt sagt om forskjellen på norsk og svensk nasjonalisme. Mens demokratisk argumentasjon i Norge meget ofte ble kombinert med nasjonale argumenter i skoledebatten, ble fedrelandskjærighet i Sverige i større grad knyttet til en konservativ underordningstanke.

Selv om den svenske grunnskolen fikk navnet ”folkskola” allerede i 1842, mens den norske skolen ble hetende ”allmueskole” til 1889; gikk utviklingen mot en skole for hele befolkningen klart raskere i Norge enn i Sverige. I følge Myhre innebar navneskiftet i Norge i 1889 at skolen skulle være en gratis skole for hele folket styrt av folket.⁹² Rundt 1850 hadde man både i Norge og Sverige et parallellskolesystem med adskilte skoleformer. Dette gjaldt byene, siden man på landsbygda ikke hadde andre skoleslag.⁹³ I byene ble allmueskolen/*folkskolan* stemplet som fattigskole.

I de største norske byene fantes det rundt 1850 hovedsakelig tre skoleslag: allmueskolen, borgerskolen og den lærde skolen (latinskolen), noe som reflekterte tidens klasseforskjeller. Allmueskolen, der ca. 70-80% av bybarna gikk, sto svakest og ble ofte kalt fattigskole.^{94 95} Fra 1840- og 50-tallet ble det uttrykt sterk misnøye med systemet, og kravet kom

⁸⁹ Petersson 1999: 39.

⁹⁰ Petersson 1999: 142.

⁹¹ Isling 1988: 457, 463.

⁹² Myhre 1992: 49.

⁹³ Alfred Oftedal Telhaug viser til skolestatistikken fra 1853. I følge den var det kun 1410 av 190.401 skolepliktige barn på landet i Norge som fikk undervisning utenfor allmueskolen. (Telhaug 1989: 86). Også i Sverige var folkskolan eneste skoleslag på landet (Richardson 1992: 70). Men privatundervisning var utbredt blant de høyere klasser både på landet og i byen. (Richardson 1990: 52).

⁹⁴ Telhaug/Mediås 2003: 68.

⁹⁵ *Allmueskolen* hadde dårlige lokaler, mange elever pr. lærer og kort skoletid (minimum 12 timer i uken). Elevene var fra de lavere sosiale lag og skulle etter skolegangen ut i manuelt eller ufaglært arbeid. *Borgerskolen* var en betalingskole der ca. 5-10% av bybarna gikk. Mange hadde fedre som tilhørte den høyere borgerklasse og drev med handel, industri og skipsfart. Borgerskolen ga undervisning i allmueskolens fag, orienteringsfag og moderne fremmedspråk. Det ukentlige timetallet var ca. 30 timer og lærerne hadde enten to-årig seminarutdanning eller universitetsutdanning. *Den lærde skolen* var også en betalingskole og skulle forberede

fra flere hold om at skolen skulle medvirke til sosial utjevning og nasjonal integrasjon. Loven for den høyere skolen av 1869 inneholdt et forbud mot å gi statsstøtte til forberedelsesklasser for den høyere skolen. Intensjonen var at allmueskolens tre første år skulle være felles. Men dette viste seg å være vanskelig i praksis.⁹⁶ Etter som allmueskolen ble utbygd og forbedret fikk tanken om en felles skole for hele folket økende oppslutning. Middelskolen ble i 1896 ble en 4-årig skole som bygde på 5. klasse i folkeskolen, og det ble forbudt for de offentlige skolene å holde egne forskoler. I 1920 vedtok Stortinget at bare høyere skoler som bygde på avsluttet folkeskole skulle få statsstøtte.⁹⁷

I de svenske byene fantes det også et parallellskolesystem med den kommunale *folkskolan*, det statlige *läroverket*, *flickskolor* og mange privatskoler.⁹⁸ *Läroverket* hadde, i likhet med *folkskolan*, klasser for 9-12-åringene og i tillegg fantes det frittstående *småläroverk* med to eller tre klasser for yngre barn.⁹⁹ Spørsmålet om *folkskolan* som en felles grunnskole for alle barn kom for alvor på dagsordenen på begynnelsen av 1880-tallet. Den som mer enn noen annen ledet an i denne kampen, var folkeskolelæreren Fridtjuv Berg (se side 91). Berg ønsket at *folkskolan* skulle være en "bottenskola", en grunnskole som all videre utdanning var basert på, og en skole for alle barn. Motivasjonen var i første rekke demokratisering og sosial utjevning.¹⁰⁰ I 1894 ble *läroverket* og *folkskolan* koblet sammen ved at kravet for å komme inn i *läroverkets* første klasse skulle tilsvare de kunnskapene og ferdighetene som ble ervervet i *folkskolans* tredje klasse. I 1927 kom en reform som har blitt kalt "bottenskolereformen". Den innebar et system der enten de fire første klassene eller hele *folkskolan* (6 år) fungerte som en grunnskole.¹⁰¹

Det er imidlertid viktig å påpeke at det var store forskjeller mellom de enkelte skolene i hvert land. Avstanden mellom intensjoner og vedtak og den reelle situasjonen i skolen var ofte stor. Det var ofte store forskjeller mellom skolen i ulike landsdeler, og også mellom

elevene til studier ved universitetet. Der ble det undervist i klassiske språk. Lærerne hadde universitetsutdanning og elevene kom hovedsakelig fra embetsstanden. Stipend og gaver kunne imidlertid gi begavede elever fra lavere samfunnslag plass i den lærde skolen. (Telhaug 1989: 87-88; Telhaug/Mediås 2003: 68-69).

⁹⁶ Myhre 1992: 60.

⁹⁷ Telhaug/Mediås 2003: 69.

⁹⁸ Forenklet sagt var det statlige *läroverket* den høyere skole i Sverige. Fra 1878 hadde man et *högre läroverk* som var niårig og førte til slutteksamen, och et *lägre läroverk* som var tre- eller femårig uten slutteksamen. *Flickskolor* var lenge private foretak som ofte fikk kommunal støtte. Etterhvert ble de mer integrert i det offentlige skolevesenet. (Se Richardson 1990: 48-49, 70). I 1882 gikk 83,3% av barna i *folkskolan* og 1,7% i *läroverket*, 2,7% i privatskoler og 6,0% fikk hjemmeundervisning (Richardson 1992: 68). Richardson advarer mot å trekke sikre konklusjoner av dette, siden mange av folkeskolens elever bare gikk på skolen i en kort periode.

⁹⁹ Richardson 1992: 72.

¹⁰⁰ Richardson 1992: 74.

¹⁰¹ Richardson 1992: 76-85.

skoler i velstående og mindre velstående kommuner. Byskoler sto ofte sterkere enn landsskoler. I mange norske byskoler hadde man, i begynnelsen av den undersøkte perioden, friklasser og betalingsklasser. Betalingsklassene hadde som regel flinkere elever og mer undervisningstid.¹⁰² Mye av kontrollen over skolene lå lokalt. Dette var særlig tydelig i Norge etter 1889-lovene, da skolestyrene fikk utstrakt myndighet til å bestemme over skolene. Fra 1858 var den svenske *folkskolan* delt i *småskolan* (de to første klassene) og *egentliga folkskolan* (3.-6. klasse). I tillegg ble det grunnlagt *mindre folkskolor* som ga en mer begrenset undervisning enn den vanlige *folkskolan*. Det oppsto en lang rekke ulike unntaksskoleformer med lavere krav. I 1889 fikk Sverige en ny normalplan som ble sett på av reformvennene som reaksjonær, delvis fordi den styrket katekismens plass i undervisningen og fordi den sanksjonerte en rekke unntaksskoleformer der kravene var lavere.¹⁰³ I normalplanen fra 1900 ble noen av disse formene fjernet, og de som ble beholdt ble stemplet som mindre ønskelige.¹⁰⁴

¹⁰² Myhre 1992: 42.

¹⁰³ Isling 1988: 183-185; Richardson 1963: 251, 254.

¹⁰⁴ Isling 1988: 187.

Del II: "Broderfolk" og "Nordens stjerne". 1860-1875

Kapittel 3: Bakgrunn, historieundervisning, lærebøker og forfattere

I løpet av perioden 1860-1875 skjedde det en endring i forholdet mellom Norge og Sverige. Göran B. Nilsson kaller perioden 1844-1872 "unionens lyckliga år".¹ Denne betegnelsen passer spesielt godt på Oscar I's regjeringstid (1844-1859). Dette var den mest harmoniske perioden i hele unionstiden. Kong Oscar begynte sin regjeringstid ved å godkjenne en rekke norske krav. Under hans tid var det ingen alvorlige konflikter mellom Norge og Sverige, og unionslojaliteten i Norge var på sitt høyeste nivå.

Karl XV's tronovertagelse i 1859 var imidlertid ledsaget av en alvorlig unionskonflikt. Grunnloven ga kongen rett til å ha en stattholder i Norge. Dette ble fra norsk side oppfattet som et tegn på Norges underordnede posisjon i unionen, og man arbeidet aktivt for å få fjernet embetet. Som kronprins hadde Karl lovet å avskaffe stattholderembetet når han ble konge. Kort etter tronskiftet i 1859 besluttet Stortinget å avskaffe stattholderembetet. Da kongen i norsk statsråd skulle sanksjonere vedtaket møtte han sterk motstand fra Riksdagen og den svenske regjeringen, som mente at dette var en unionssak som måtte behandles i sammensatt statsråd. Dette kravet motsatte man seg på norsk side. Kongen ble presset til å nekte sanksjon på vedtaket. Først i 1873 ble embetet avskaffet, etter avgjørelse i norsk statsråd.

Allerede fra slutten av 30-tallet hadde det pågått forsøk på å revidere og avklare unionsforholdet gjennom den første og andre unionskomité. I 1867 avga den andre unionskomité sin innstilling. Forslaget innebar større norsk innflytelse på utenrikspolitikken, men også en tettere union med Sverige. Alf Kaartvedt hevder at dette forslaget kom for sent. I perioden mellom offentliggjøringen av forslaget i 1867 og behandlingen i Stortinget i 1871 hadde det funnet sted et stemningsskifte i den norske opinionen. Denne endringen innebar en massiv motstand mot videre rettslig utbygging av unionen med Sverige. Et annet eksempel Kaartvedt bruker for å vise stemningsskiftet i perioden er statuen av Karl Johan foran slottet. Han skriver at initiativet til statuen ble tatt i 1864 mens unionslojaliteten i Norge var stor, men da avdukingen fant sted i 1875 hadde "[...] unionismen bleknet i opposisjonelle kretser, og seremonien hadde en klar konservativ politisk funksjon."²

1850 og 1860-tallet var preget av både kulturell og politisk skandinavisme. Som nevnt i bakgrunnskapittelet medførte den andre dansk-tyske krig (1863-1864) både en oppblomstring

¹ Nilsson 1989: 23.

² Kaartvedt 1995: 305-306.

for den skandinavistiske bevegelse og sammenbruddet for den politiske skandinavismen (se side 34). Selv om planen om en skandinavisk union mislyktes, fortsatte skandinavismen i en annen form. I tiårene som fulgte ble det gjort mye for å styrke samarbeidet mellom de nordiske land, blant annet gjennom nordiske møter for ulike yrkesgrupper, forbindelser mellom næringslivets organisasjoner i de nordiske land, nordiske vitenskapelige tidsskrifter og nordiske arbeidermøter. Dette fikk også en mye bredere støtte enn den politiske skandinavismen hadde hatt. Samarbeid mellom norske jurister førte til likeartet regelverk for handelsrett og sjørett. I 1873 ble den nordiske myntkonvensjon innført i Sverige og Danmark, mens Norge ble med i 1875.³

Et viktig eksempel på det nordiske samarbeidet var de nordiske skolemøtene. Johan Backholm peker på at situasjonen var en helt annen i 1861 da initiativet til møtene ble tatt, enn den var da det første møtet ble arrangert i 1870. I 1861 hadde skandinavismen sterke politiske undertoner. I 1870 var den politiske skandinavismen stort sett historie. Derfor, skriver Backholm, ble nok aldri lærerne skandinavister slik tanken hadde vært til å begynne med, men de ble nordister. Deres hovedmål var å gi det nordiske større plass i undervisningen og skape flere nordiske kontaktpunkter. Backholm ser en generell tendens til at det nordiske skolefolk knyttet seg til den kulturelle skandinavismen fra begynnelsen av 1800-tallet, mens de så på den politiske skandinavismen med mistro og likegyldighet.⁴ Møtene hadde stor deltagelse, og det siste møtet ble holdt i 1970, hundre år etter det første.

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige

Den gjeldende skoleloven i Sverige i perioden 1860-1875 var skoleloven fra 1842. Den slo fast at folkeskolens elever blant annet skulle lære "[...] Fäderneslandets Historia och hufwuddragen af allmänna Historien [...]"⁵. I følge Åke Isling er lærerhåndbøkene den beste kilden for å få mer informasjon om undervisningens mål, innhold og metode.⁶ I O. E. L. Dahms lærerhåndbok, *Skolmästarkonst*, fra 1846 gis to viktige mål med historieundervisningen: å vise hvordan Gud styrer historien, og å gi elevene kjærlighet til fedrelandet.⁷ Lignende idéer kommer til uttrykk i lærerveiledingen: *Bidrag till Pedagogik och Metodik för folkskolelärare*, skrevet av Chr. L. Anjou og brødrene Carl og Knut Kastman, og utgitt i 1868-69. Målet med historieundervisningen er, i følge forfatterne, å vise hvordan det

³ Terjesen 2001: 57.

⁴ Backholm 1994: 24-25.

⁵ *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folk-undervisningen i Riket 1842*; § 6. Gjengitt i *Sveriges allmänna folkskolestadgar, i Årböcker i svensk undervisningshistoria 1924*.

⁶ Isling 1988: 241.

⁷ Isling 1988: 243. For mer informasjon om Dahm se side 50.

svenske folk og menneskeheten har utviklet seg under ”Guds Werldsregering”. Man skal velge ut de personer og hendelser som klarest viser denne utviklingen, og ”[...] hwilkas betraktande är tjenligast till att rikta wiljan till det goda, odla förståndet, bilda karakteren och wäcka fosterlands-kärleken”.⁸

Til tross for lover og målsetninger var det bare et fåtall elever som fikk historieundervisning i perioden.⁹ En viktig årsak til dette var ordningen med den såkalte *minimikursen*. Skoleloven inneholdt en bestemmelse som gjaldt ”[...] de skolbarn, hwilka af fattigdom hindras att underwisningen längre tid begagna, eller sakna erforderlig fattningsgåfwa att förwärfwa det fulla kunskapsmått, som underwisningen erbjuder”¹⁰. Disse skulle når de forlot skolen i alle fall ha fått nødvendig kunnskap i følgende emner: lesing, religionskunnskap og bibelhistorie, kirkesang, skriving og regning. I praksis ble det såkalte *minimikursen* av mange betraktet som *folkskolans* egentlige læreplan, og i mange skoler fikk ikke elevene noe historieundervisning før de var ferdige med *minimikursen*.¹¹

En annen grunn til at få elever fikk historieundervisning var skepsis mot faget. Anna Sörensen skriver at det i perioden var aktiv motstand mot orienteringsfagene. Foreldre insisterte ofte på at barna bare skulle lese katekisme. Fag som historie, geografi og naturkunnskap ble av motstanderne sett på som unødvendige og farlige for barna. De tok bort fokuset fra kristendomsfaget, og kunne gi elevene for høye tanker om seg selv.¹² Mange ønsket også så kort skoletid som mulig for å kunne utnytte barnas arbeidskraft hjemme.¹³ Det var stort sett gutter som fikk historieundervisning. Fagene som skulle gi en medborgerlig dannelse ble ofte sett på som unødvendige for jentene, som ikke skulle få medborgerlige rettigheter.¹⁴

Det fantes likevel et meget stort utvalg lærebøker i historie på 1860-tallet. Noen av bøkene hadde en levetid på flere tiår i skolen. Forfatteren til en av disse lærebøkene var O. E. L. Dahm (1812-1883), tidligere nevnt som forfatteren av *Skolmästarkonst*, som ga ut seksten utgaver av *Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser* mellom 1842 og 1895.¹⁵ Dahm var i tillegg til å være skolemann også politiker, og ble valgt inn i Riksdagen for borgerstanden i

⁸ Sitert hos Isling 1988: 252.

⁹ Sörensen 1942: 406.

¹⁰ *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folk-underwisningen i Riket, 1842*; § 7. Gjengitt i *Sveriges allmänna folkskolestadgar*, i Årböcker i svensk undervisningshistoria 1924.

¹¹ Sörensen 1942: 406.

¹² Sörensen 1942: 352.

¹³ Sörensen 1942: 122.

¹⁴ Petersson 1999: 24.

1859. Han var medlem av andrekkammeret fra 1867 til 1872 og medlem av førstekammeret i perioden 1873-1883. Dahm var utpreget liberal og ivret for utvidelse av religionsfriheten og for De Geers representasjonsforslag. I stattholderstriden inntok han et ”utpräglat norsk standpunkt”.¹⁶ En annen meget sentral lærebokforfatter var presten og læreren Jakob Ekelund. Ekelund døde allerede i 1840, men bøkene ble gitt ut av andre til langt ut på 1860-tallet. I følge Rudberg uttrykte Ekelund svært tidlig skandinavistiske idéer.¹⁷ Også bøkene til *läroverks*-læreren og forfatteren Carl Georg Starbäck, *läroverks*-rektoren Lennart Åberg, prosten Isak Martin Winge, og folkeskolelærerne A. E. Lundeqvist og Anders Hägerman kom ut i mange utgaver over en lang periode.

I 1873 kom det ut en lærebok som i flere tiår fikk en helt dominerende stilling innen den svenske folkeskolen. Dette var C. T. Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia, under författarens ledning bearbetad för folkskolan*. Som tittelen antyder var dette en bearbeidet utgave av en av Odhners lærebøker for *läroverket*. Først med Grimbergs lærebøker, som ble gitt ut fra 1907, ble bokens dominerende posisjonen rokket. Odhners lærebøker ble fortsatt utgitt etter hans død, og siste utgave av folkeskoleboken kom i 1941. Odhner (1836-1904) hadde ingen undervisningserfaring under universitetsnivå, og hans bøker ble kritisert for å være for vanskelige og akademiske for barna.¹⁸

Under Odhners studietid ble historieprofessor F. F. Carlson¹⁹ et av hans forbilder. Fra 1871 var Odhner professor i historie ved Universitetet i Lund. I 1868 var han sekretær for komitéen som gransket *läroverkets* lærebøker. I komitéens uttalelse skriver Odhner at man gjennom historiefaget skal gi den oppvoksende slekt ”en kristligt sedlig oppfatning, en adel och upphöjd världsåskådning”, men også en ”fosterländsk och nationell” holdning og følelsen for ”historisk objektivitet”. Den politiske historien skulle dominere, og fedrelandshistorien var klart den viktigste delen, etterfulgt av de øvrige nordiske lands historie.²⁰ Helt siden sine første studiedager hadde Odhner vært en aktiv skandinavist. Han var en av de ledende personene bak den *Nordiska nationalförening* som ble dannet i 1865. Foreningen hadde som mål å ”förbereda de tre rikenas förening till en konstitutionell förbundsstat” med felles utenrikspolitikk og forsvar, men med egen innenrikspolitikk. Odhner ble også medarbeider i

¹⁵ Boken ble nok primært skrevet for *läroverket*. Den var med i lærebokkomisjonens granskning av *folkskolans* bøker, noe som tyder på at den også var i bruk i *folkskolan*. Dahm skrev også en egen bok for *folkskolan* som bare kom i en utgave.

¹⁶ G. Jacobson i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd. 9: 779-785.

¹⁷ Rudberg 1956: 14-15.

¹⁸ *Svensk biografiskt lexikon*, bd. 28: 71.

¹⁹ Se side 53.

²⁰ *Svensk biografiskt lexikon*, bd. 28: 70-71.

foreningens organ, *Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur*. I perioden 1894-1897 var han medlem av andrekammeret i Riksdagen hvor han var frihandelsvennlig, forsvarsvennlig, unionsvennlig og politisk moderat.²¹

Fem av de femten lærebøkene i historie fra perioden 1860-1875 som er med i denne undersøkelsen, er skrevet av folkeskolelærere med seminarutdanning.²² Ni er skrevet av universitetsutdannede akademikere. Mange av disse hadde undervisningserfaring fra den høyere skole.²³

De svenske historielærebøkene fra perioden 1860-1875 varierer i omfang. De korteste bøkene er Lundeqvists bok på 32 sider, og Åbergs bok på 41 sider. Begge bøkene ble av lærebokkomitéen, som på 1880-tallet gransket folkeskolens bøker, karakterisert som intet mer enn saks- og navneregister.²⁴ De to mest omfattende bøkene er bøkene til Ekelund på 274 sider og Bäckman på 184 sider. Det er imidlertid viktig å merke seg at ingen av disse bøkene er skrevet bare for folkeskolen. Ekelunds bok var nok primært brukt i *läroverket*. Bäckmans bok er, i følge forordet, rettet mot allmuen og lærerne, men kan også brukes i folkeskolen.²⁵ De fleste bøkene er på mellom 70 og 130 sider. Mange av bøkene har adskilte *kurs* for ulike skoleslag. Ved bruk av ulike skriftstørrelser skilles det korteste pensumet som er beregnet på skoler med kort skoletid, fra det mer omfattende pensumet for skoler med lenger skoletid.

Samtlige av historielærebøkene er organisert etter kongerekken. Herbert Tingstens konklusjon om at ordene "För Gud och fosterlandet" sammenfatter hovedtendensen i de svenske lærebøkene, bekreftes av min gjennomgang av de svenske historielærebøkene fra denne perioden. Flere av forfatterne uttrykker dette tydelig i innledningen eller avslutningen av bøkene sine. Ekelund, Hägerman og Lundeqvist avslutter sine bøker med ordene: "Gud bevare Konung och Fädernesland!"²⁶ Lundeqvist, som ellers er svært knapp i fremstillingen, nevner handelstraktaten med Frankrike og riksdagsordningen som "[...] ämnen för fosterlandsvännen att anropa Gud, det han, som förunderligt och nådigt beskydat vårt kära fosterland, måtte äfven hädanefter hålla oss aflägsnade från yttre och inre stridigheter samt i lugn utveckling framgå på fredens och frihetens väg. **Gud bevare Konung och Fädernesland!**"²⁷ Odhner utdyper mer om historieundervisningens mål.

²¹ *Svenska män och kvinnor*, bd. 5: 605 og *Svensk biografiskt lexikon*, bd. 28: 70.

²² En av folkeskolelærerne, Bäckman, tok *mogenhetexamen*, og ble senere seminarlærer.

²³ Den siste forfatteren, Olof Tenow, har jeg ikke klart å finne sikker biografisk informasjon om. Han er antagelig identisk med Olof Tenow (1810-1890), prest i Rudskoga i Karlstad stift.

²⁴ *Granskning af läroböcker för folkskolan jemte grundsatser för deras uppställning* 1887: 23-24, 40.

²⁵ Bäckman 1870: Forord.

²⁶ Ekelund 1868: 272; Hägerman 1870: 93; Lundeqvist 1875: 32.

²⁷ Lundeqvist 1866: 32.

Fäderneslandets historia har sålunda lärt oss, huru våra förfäder i förgångna tider lefvat och verkat, kämpat och lidit, samt huru vårt fädernesland småningom blifvit hvad det nu är. Sverige är väl ett af Europas fattigaste och minst befolkade länder, men har det oaktadt förvärfvat ett ärofullt namn i historien och utmärkt sig på mångahanda sätt, både genom fredliga värf och krigiska bedrifter. Måtte vi, som nu lefva, visa oss värdiga Sveriges stora minnen och af dem lifvas till dygd och fosterlandskärlek – endast då hafva vi rätt studerat Sveriges historia.

Gud bevara vårt älskade fädernesland!²⁸

Läsebok för folkskolan

En annen bok som var viktig i historieundervisningen var *Läsebok för folkskolan*. Selv om mange barn ikke fikk historieundervisning, fikk så godt som alle folkeskoleelevene fra 1868 og utover kjennskap til *Läsebok för folkskolan*. Leseboken ble gitt ut på statlig initiativ i 1868. Arbeidet med boken startet da F. F. Carlson (1811-1887) ble *ecklesiastikminister* i 1863. I årene frem mot utgivelsen var mange personer involvert i arbeidet. Det endelige redaksjonsarbeidet ble gjort av dosent Hans Forssell, adjunkt Artur Hazelius, lektor A. E. Holmgren, professor C. A. V. Holmgren og lektor J. R. Pallin.²⁹

Det var Carlson selv som hadde siste ordet i redigeringen. Historikeren Carlson hadde erfaring med undervisning av barn fra hoffet. Fra 1837 til 1846 hadde han ansvar for undervisningen av de unge prinsene (to av dem ble senere konger, Karl XV og Oscar II). Inga-Lisa Petersson trekker en parallell mellom Carlsons oppgave med å lære prinsene opp til å være svenske tronfølgere og regenter i Norge, og hans tanke om å undervise hele den kommende generasjon til en svensk nasjonal identitet og en skandinavistisk holdning. Den nasjonale identiteten innebar også protestantisk kristendom, og dermed var Bibelen sentral.³⁰ I 1846 ble Carlson utnevnt til professor i historie. Carlson var en av tidens ledende liberale politikere i Riksdagen.³¹ I stattholdersaken tilhørte han minoriteten i prestestanden som ville gå nordmennene i møte. Carlson var *ecklesiastikminister* i Louis de Geers ministerium i to perioder³². Som statsråd gjennomførte han store reformer i skolen først og fremst på det organisatoriske plan, og ble kalt "Folkskolans organisator".³³

Etter Carlson selv var det Arthur Hazelius (1833-1901) som hadde mest innflytelse på leseboken. Hazelius er best kjent som grunnleggeren av Nordiska Museet og Skansen. Hazelius studerte i Uppsala og ble i 1860 doktor i filosofi. Han jobbet som hovedlærer i morsmål ved *Nya elementarskolan*, og som lektor i svensk språk og litteraturhistorie ved

²⁸ Odhner 1873: 70; Odhner 1875: 70.

²⁹ Melander 1996: 17.

³⁰ Petersson 1999: 72.

³¹ Petersson 1999: 8.

³² *Svenskt biografiskt handlexikon*, del 1: 164-165.

³³ Isling 1988: 313.

Högre lärarinneseminaret.³⁴ Hazelius var i likhet med Carlson skandinavist. Han var opptatt av de nordiske folkenes felles historie og av den nordiske litteraturen. Hazelius ønsket også en tilnærming mellom de skandinaviske språkene gjennom rettskrivingen.³⁵ I artikkelen ”Om undervisningen i Modersmålet” skriver Hazelius at det egentlige uttrykket for en nasjons liv er morsmålet, og at svensk læreren derfor har den hellige oppgaven å gi eleven en ”fosterländsk rigtning”.³⁶

Norge blir omhandlet flere steder i boken. Lesebokens siste avdeling er en samling av norske og danske stykker, og den norske naturen beskrives i avdelingen ”Naturskildringar från främmande land”. Unionsinngåelsen behandles i det siste stykke i avdelingen om Sveriges historie. Stykket heter ”Föreningen med Norge” og er skrevet av historikeren Hans Forssell (1843-1901).³⁷ Denne delen av leseboken var også hovedsakelig redigert av Forssell. Hans Forssell var en av Carlsons mest begavede studenter i Uppsala, og gjennom ministeren mottok han statlig støtte til sin forskning.³⁸ Forssell ble en aktiv politiker og debattant. Han var medlem av førstekammeret fra 1880 til 1897, der han tilhørte en konservativ, frihandelsvennlig minoritet, og han var finansminister i to perioder.

Nordisk samarbeid var viktig for Forssell. Han hadde en sentral rolle i forbindelse med den nordiske myntunionen, og hans frihandelsposisjon passet med hans syn på den norsk-svenske unionen, som han mente burde samle folkene i fri utvikling og samarbeid.³⁹ Forssell var en av dem som sterkest argumenterte mot Oscar Alins ”lydriketeori” (se side 37). Forssells positive syn på unionen hadde imidlertid en noe annen bakgrunn enn Carlsons og Hazelius’ skandinavisme. Herman Schück har gjort rede for Forssells holdning til Norden og unionen. Han påpeker at for Forssell var Sverige Nordens sentrum. I de historiske tekstene Forssell forfattet i *Läsebok för folkskolan* skimtet man knapt Finland, og Danmark fikk negativ oppmerksomhet. Foreningen mellom Norge og Sverige derimot ble sett på som en naturlig enhet. I artikkelen ”Union” skrev Forssell at man fra svensk side måtte passe på å ikke såre den ømfintlige norske selvfølelsen, men arbeide for en tilnærming mellom landene på områdene utdanning, kultur, økonomi, lovgivning og kommunikasjon. Da den tysk-franske krigen brøt ut i 1870 rystet Forssell opinionen med å hevde at Sverige og Norge hadde mye sterkere bånd til Tyskland enn til Frankrike. At Danmark hadde måttet betale for den

³⁴ *Svenskt biografiskt handlexikon*, del 1: 467; Peterson, 1999: 42.

³⁵ Petersson 1999: 124.

³⁶ Sitert hos Petersson 1999: 125.

³⁷ Melander 1996: 18. Melander siterer Simon Nordströms anmeldelse i *Svensk Literatur-Tidskrift* 1867.

³⁸ Schück 2000: 233-242.

³⁹ Broomé og Forssell i *Svenska män och kvinnor*, bd. 2: 567-568.

tyske samlingen i 1864 var beklagelig, men dette måtte ikke forhindre at Sverige og Norge, og også Danmark, forsto hvor de hørte hjemme. I 1872 kom Forssell med sterk kritikk av Odhners fremstilling av den nordiske historie. Odhner så Kalmarunionen som en dyptgående sammenfallende nordisk reaksjon mot tysk ekspansjon, og regnet ikke med noen egen svensk, norsk eller dansk nasjonal identitet på 1300-tallet. Forssell var, som andre konservative svenske historikere, overbevist om at det fantes en svensk identitet på 1300-tallet og så Kalmarunionen som noe ubetinget negativt, som holdt Sverige nede.⁴⁰

Skal man sammenfatte tendensen i *Läsebok för folkskolan* er det flere ting man kan peke på. Lars Furuland hevder at Fredrika Bremers ”Tre gyllene regler”: ”Var flitig! Var ordningssom! Var from!” sammenfatter hovedtankene i bokens moralske budskap, men legger til at man i mange av lesebokens sider i mer høystemte ordelag gir formaningen: vær svensk!⁴¹ Inga-Lisa Petersson understreker den skandinavistiske holdningen som preger boken, og hevder at med *Läsebok för folkskolan* ble skandinavismen forankret hos folket.⁴² Hun mener at leseboken er preget både av en nordisk (skandinavistisk) tankegang og av en svensk-nasjonal tankegang. Hun stiller spørsmålet om de motstridende tendensene har gitt leserne et kritisk perspektiv, som kan være med og forklare den fredelige utviklingen i Norden.⁴³ Som nevnt i bakgrunnskapitlet sto en skandinavistisk grunnholdning imidlertid ikke nødvendigvis i motsetning til et fokus på det nasjonale. I Sverige var skandinavismen ofte en integrert del av nasjonalismen.

Fram til århundreskiftet var *Läsebok för folkskolan* bortimot enerådende som lesebok i den svensk folkeskolen. Den ble også brukt av barn som fikk undervisning i *läroverket*, privatskoler og i hjemmet.⁴⁴ I tillegg var leseboken en sentral bok på lærerseminarene, og ved Uppsala folkeskoleseminar gikk den lenge under navnet ”normen”. I følge en av seminarets elever på 1880-tallet var leseboken en slags bibel som skulle konsulteres i tide og utide.⁴⁵ De første årene etter utgivelsen var det få kritiske røster mot leseboken. De første syv utgavene kom med kun små endringer. Fra 1880-tallet ble boken imidlertid utsatt for sterk kritikk på det pedagogiske plan, men fortsatte likevel å komme ut i nye reviderte utgaver, og beholdt sin dominerende stilling i skolen. Fra og med den ellefte utgaven fra 1938 ble boken delt opp i flere separate deler, slik at den i følge Furuland forsvant som et enhetlig, aktuelt verk fra all-

⁴⁰ Schück 2000: 233-242.

⁴¹ Furuland 1979: XXIII.

⁴² Petersson 1999: 107.

⁴³ Petersson 1999: 5.

⁴⁴ Isling 1988: 314; Petersson 1999: 135.

⁴⁵ Isling 1988: 315.

mennhetens bevissthet, men så sent som på 1960-tallet ble det gitt ut deler som hørte til *Folkskolans Läsebok*.^{46 47}

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge

I Norge kom det ny skolelov i 1860, *Lov om almueskolvæsenet paa Landet*. Denne loven har blitt betegnet som overgangen fra en ren kristendomsskole til en kristelig-borgerlig skole.⁴⁸

Da Stortinget behandlet saken i 1860 valgte de et privat lovforslag forfattet av skolemannen Hartvig Nissen, framfor regjeringsproposisjonen. Loven ble vedtatt omtrent slik Nissen hadde foreslått. Allmueskolens mål ble fastslått slik: ”Det skal være Almueskolens Formaal at understøtte den huuslige Opdragelse i at bibringe Ungdommen en sand christelig Oplysning og forskaffe den de Kundskaber og Færdigheder, som ethvert Medlem af Samfundet bør besidde, samt derhos i den Udstrækning, som Forholdene tillade, at føre den videre frem i Almeendannelse”⁴⁹. Den nye loven fastsatte lesing, kristendomskunnskap, sang, skriving, regning samt ”Udvalgte Stykker af Læsebogen” i ”Jordbeskrivelse, Naturkundskab og Historie”, som fagene i landsskolen⁵⁰.

Det var store forskjeller mellom landsskolen og byskolen når det gjaldt historieundervisningen. I følge Sletvold virker det som om det ble vanlig å bruke egne lærebøker i orienteringsfagene i byskolen allerede på 1850-tallet.⁵¹ I 1859 kom Siegwart Petersens *Norges historie - Læse- og lærebog for almue og borgerskoler* ut. Petersen ga også ut en kortere utgave av læreboken i 1874. Jeg har ikke funnet andre lærebøker i historie for allmueskolen gitt ut i perioden 1860-1875.^{52 53} Det virker som om man i landsskolen brukte leseboken i historieundervisningen i tråd med 1860-loven, og at Petersens lærebok hadde en nærmest enerådende stilling i byskolen i perioden 1860-1875.

Siegwart Petersen (1826-1878) tok filologisk embetseksamen i 1858. Han hadde undervisningserfaring fra Tromsø lærde- og Realskole, Nissens skole, Krigsskolen og Kristiania Katedralskole. Petersen jobbet noen år som assistent i Riksarkivet, men ble avskjediget etter å

⁴⁶ Furuland 1979: VI.

⁴⁷ I 1838 ble navnet endret fra *Läsebok för folkskolan* til *Folkskolans Läsebok*.

⁴⁸ Se blant annet Raabe 1914: 27.

⁴⁹ *Lov om Almueskolevæsenet paa Landet*, Gjengitt i *Skolehistoriske aktstykker* nr. 6: 3.

⁵⁰ *Lov om Almueskolevæsenet paa Landet*, Gjengitt i *Skolehistoriske aktstykker* nr. 6: 4.

⁵¹ Sletvold 1971: 74.

⁵² Jeg har gjennomgått bokkataloger for perioden, kortkatalogen til norsk studiesamling, skoletidsskrifter, sekundærlitteratur og spurt en rekke fagfolk.

⁵³ Før 1860-årene var det tre lærebøker i historie som ble brukt i allmueskolen: *Norges Riges Historie til Brug i Almueskolen* av Andreas Faye, *Udtog af Norges historie* av Henrik Wergeland og P. A. Munchs *Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere*. Alle disse bøkene ble gitt ut for første gang på 1830-tallet, og de siste utgavene kom ut i 1856 (Wergeland) og 1858 (Faye og Munch). Det er mulig at gamle utgaver av bøkene

ha offentliggjort avskrifter av statsråd Colletts rapporter til Karl Johan. Det er som historisk forfatter Petersen er best kjent. Fra 1858 utga han lærebøker i både Norgeshistorie og Verdenshistorie for både folkeskoler, middelskoler og folkehøyskoler. Petersens lærebøker i Norges historie hadde en dominerende posisjon helt fram til århundreskiftet.⁵⁴

Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet

1850-tallet var preget av en økende pedagogisk interesse og en sterkere standsbevissthet blant de norske folkeskolelærerne.⁵⁵ Både utkast til ny skolelov og behovet for lesebok ble drøftet på læremøter og i skolebladene. To som argumenterte for behovet for en ny lesebok var Hartvig Nissen og Ole Vig. Begge var sterkt påvirket av grundtvigianske idéer om folkeopplysning, som la vekt på at skolen ikke bare skulle formidle kunnskap, men også inspirere og skape glød.⁵⁶ Grundtvig ønsket en folkeopplysning på nasjonalt og kristelig grunnlag.⁵⁷ Ole Vig uttrykket sitt syn blant annet i en rekke artikler i sitt tidsskrift *Den norske folkeskole*. Her ønsket han en lesebok med et sterkere litterært og nasjonalt innhold enn de tidligere lesebøkene for allmueskolen. Han understreket poesens betydning også for den faglige undervisningen. Vig satte opp to mål for leseboken: å gi barna grundigere kjennskap til morsmålet, og å gi så mye allmenntilgjengelig kunnskap som mulig.⁵⁸ Sletvold karakteriserer Vigs retningslinjer som folkeopplysning på nasjonalt-kristelig grunnlag.⁵⁹

I 1859 vedtok Stortinget å bevilge penger til utarbeidelse av en lesebok. Stiftprost i Kristiania P. A. Jensen (1812-1867) fikk oppgaven å utarbeide et manuskript til en lesebok for allmueskolen. Jensen hadde som elev ved Bergen katedralskole blitt sterkt påvirket av sin lærer Lyder Sagen, som vekket den litterære og estetiske interessen i ham.⁶⁰ På begynnelsen av 1830-tallet oppholdt han seg i Kristiania der han var aktiv som dikter, foredragsholder og debattant på Welhavens og "intelligenspartiets" side. I 1836 tok han teologisk embets-eksamen. Både som student og de første årene etter embetseksamenen jobbet han som lærer.⁶¹ I 1843 gikk han inn i prestetjeneste, og i 1859 ble han utnevnt til stiftsprost i Kristiania og sogneprest ved Vår frelsers kirke. Fra 1862 var han "overhoffpredikant".⁶² Han var kjent for

fremdeles ble brukt i enkelte skoler etter 1860, men siden jeg har begrenset utvalget til bøker gitt ut i perioden er ikke disse bøkene med i undersøkelsen.

⁵⁴ Se Kildal i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 11: 73; Dahl 1992: 89.

⁵⁵ Sletvold 1971: 73.

⁵⁶ Sørensen 2001: 267.

⁵⁷ Baune 1999: 46.

⁵⁸ Sletvold 1971: 79-80.

⁵⁹ Sletvold 1971: 82.

⁶⁰ Aarnes i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 5:99.

⁶¹ Aarnes i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 5:99.

⁶² Aarnes i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 5:99.

et humanistisk livssyn preget av lys og optimisme, og som en dyktig taler.⁶³ Hans kristendomssyn var preget av Grundtvigs idéer, selv om han aldri erklærte seg som grundtvigianer.⁶⁴

Leseboken var ferdig i 1863, og ble autorisert for bruk i skolen. Mye av det faglige stoffet var skrevet spesielt for leseboken. Tittelen vitnet om grundtvigiansk tankegodt. Kombinasjonen av ”Folkeskolen” og ”Folkehjemmet” signaliserte at boken skulle være et verk til felles nasjonal dannelse.⁶⁵ Kristendommen var også sentral i leseboken, som pekte på barnets tre hjem: familien, fedrelandet og det himmelske hjem.⁶⁶

I følge Sletvold er det flere likheter mellom Läsebok för folkskolan og Jensens lesebok. Begge ble gitt ut på statlig initiativ. Begge var encyklopediske med et visst litterært innslag.⁶⁷ I begge var det også sterk fokus på fedrelandets natur og historie. Begge lesebøkene inneholdt også skildringer fra nabolandenes natur og stykker på de andre nordiske lands språk.

Læsebog for Foleskolen og Folkehjemmet skapte sterke reaksjoner da den kom ut. Grundtvigianerne gikk ofte i spissen for å få boken innført, mens de pietistiske miljøene stort sett var fiendtlig innstilt overfor leseboken. Boken ble kritisert for å forkynne grundtvigianisme, for å inneholde lettsindige stykker og for å fortrenge kristendommen til fordel for verdslige fag. Spesielt sterk var kritikken mot at Jensen hadde tatt med eventyr og sagn i leseboken. Blant lærerne var det både de som nektet å ta boken i bruk, og de som uttrykte stor takknemlighet for å ha fått en god lesebok.⁶⁸

Leseboken ble revidert, og det ble gjort relativt store endringer. I forordet til fjerdeutgaven fra 1873-1874 oppgis det at man har fjernet stykker som aldri eller sjelden ble lest i skolen, samt de stykkene som ansees som mindre hensiktsmessig i en lesebok.⁶⁹ Rundt 1870 hadde den store striden rundt leseboken lagt seg, men boken ble utsatt for kritikk på det pedagogiske plan. Det ble hevdet at mange av stykkene ikke var tilpasset barnas forskjellige utviklingstrinn.⁷⁰

I P. A. Jensens lesebok sto Siegwart Petersen for de fleste stykkene som omhandlet Norges historie. To av disse stykkene er relevante for denne undersøkelsen, ”Norge og Danmark skilles ad” og ”Kristian Fredrik”. Disse står uforandret i fjerdeutgaven fra 1873-1874. To andre lesebokstykker som er tatt med i undersøkelsen er ”De skandinaviske Rigers

⁶³ Sanderud 1951: 18.

⁶⁴ Aarnes i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 5:99; Se også Sanderud 1951: 28.

⁶⁵ Sørensen 2001: 273.

⁶⁶ Sørensen 2001: 273-274.

⁶⁷ Sletvold 1971: 166-167.

⁶⁸ Sanderud 1951: 26-52.

⁶⁹ *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* 1873a: forord.

⁷⁰ Sanderud 1951: 77.

Deltagelse i Revolutionskrigen” og ”Fredstiden efter 1814”, skrevet av L. K. Daa og plassert i avsnittet ”Af Jordens og Folkeslagenes Beskrivelse”.

Ludvig Kristensen Daa (1809-1877) var politiker, historiker og journalist. I 1830-årene sto han sammen med Henrik Wergeland i spissen for norskheitsbevegelsen blant studentene og kjempet for utpreget liberale idéer. Ved universitetet var han konstituert dosent i historie fra 1835-1837, lektor fra 1862 og professor fra 1866. Han hadde også undervisningserfaring fra Christiania katedralskole, hvor han jobbet som adjunkt og senere overlærer.⁷¹ Daa ble valgt inn på Stortinget i 1841. Han prøvde å ta ledelsen i stortingsopposisjonen, men i 1845 ble det brudd mellom ham og bondeopposisjonen. Daas modell for modernisering og nasjonsbygging gikk ut på skape et industrialisert og demokratisk Norge.⁷² På 1840-tallet var Daa en av de mest fremtredende norske skandinavistene. Han så på kulturelt samarbeid som første skritt mot en politisk og kommersiell forbindelse.⁷³ Han var også sentral i *Det Skandinavistiske Selskab* på 1860-tallet.⁷⁴

Jensens lesebok fikk en mye kortere levetid enn *Läsebok för folkskolan*. For den norske byskolen kom den for sent. Der hadde man mange steder allerede på 1850-tallet begynt å bruke egne lærebøker i orienteringsfagene. I disse skolene hadde man mer behov for en rent litterær lesebok. I landsskolen derimot fikk Jensens lesebok en meget sterk posisjon, som varte i tretti år.

Lesebok i Landsmaalet

Det ble gitt ut en rekke andre lesebøker i perioden. Noen gamle bøker kom i stadig nye utgaver, mens andre ble gitt ut for første gang. Det er imidlertid få av disse bøkene som inneholder historisk stoff, og derfor er de lite relevante for denne undersøkelsen. En lesebok fra perioden som inneholder historisk stoff er *Lesebok i Landsmaalet* skrevet av Olav Paulson. Dette var den første leseboken skrevet på landsmål, og den ble gitt ut i 1869. Den fikk ingen varig utbredelse. Sletvold skriver at boken nok først og fremst må ses på som et tidsfenomen som uttrykker de sterke nasjonale strømningene som fant utløsning i arbeidet for et nynorsk skriftspråk.⁷⁵ Denne boken inneholder et avsnitt som heter ”Noregs Nye Fridomstid” som handler om 1814 og unionen med Sverige. Stykket er hentet fra læreren og forfatteren E. M. T. Sommers *Noregs Saga i Stuttmaal, elder Fortelning um dei største Tilburdarne med*

⁷¹ Holmboe i *Aschehougs konversasjons leksikon*, bd. 5: 215.

⁷² Sjørensen 2001: 156.

⁷³ Sjørensen 2001: 240.

⁷⁴ Sjørensen 2001: 242.

⁷⁵ Sletvold 1971: 117.

Nordmannerne og deira Tilstand i Noreg gjennom Forntidi til vaare Dagar, gitt ut i 1862. Sommer var lærer og bokmann og den første etter Ivar Aasen som ga ut bøker på landsmål.⁷⁶

⁷⁶ Jon Grepstad, Nettbiblioteket, <http://www.aasentunet.no>.

Kapittel 4: Synet på unionen i lærebøkene fra perioden 1860-1875

”Broderfolk” og ”Nordens Stjerne” er satt som overskrift for denne perioden. ”Nordens stjerne” er et uttrykk som forekommer i Ole Vigs Nordmandssang og som henviser til skandinavismen. Jeg vil argumentere for at disse to ordene uttrykker en hovedtendens i lærebøkene fra perioden 1860-1875. Lærebøkene både på svensk og på norsk side uttrykker et svært positivt syn på unionen, og mange av bøkene er tydelig påvirket av skandinavismen.

I denne undersøkelsen er en svensk lesebok og seksten lærebøker i Sveriges historie undersøkt. Flere utgaver av de fleste lærebøkene er gjennomgått. Bak de seksten historielærebøkene står femten forfattere/forfatterpar. Det norske kildemateriale er mye mer begrenset. På norsk side er to lærebøker i historie undersøkt, begge skrevet av Siegwart Petersen. Undersøkelsen omfatter også to lesebøker, P. A. Jensens lesebok og Paulsons *Lesebok i Landsmaalet*. En rekke andre lesebøker er gjennomgått, men siden disse ikke inneholder historisk stoff og dermed ikke ble brukt i historieundervisningen, er de ikke representert i undersøkelsen. Det er verdt å merke seg at mens Jensens lesebok og Petersens lærebøker var svært utbredt i den norske skolen, kom det bare ut en utgave av Paulsons lesebok, og boken hadde liten utbredelse.

Det faktum at det norske kildematerialet er så mye mer begrenset, er klart problematisk for sammenligningen. Men, så langt jeg har kunnet se, reflekterer dette de aktuelle forholdene i den norske allmueskolen i perioden. Svært mange skoler brukte kun Jensens lesebok i historieundervisningen, og Siegwart Petersens lærebok var nærmest enerådende i de skolene som brukte egne historielærebøker. At Petersens lærebok fikk en så dominerende plass sier også noe om at innholdet i hovedsak ikke kan ha vært uakseptabelt for flertallet i det norske samfunn, selv om man ikke kan trekke den samme slutningen når det gjelder alle bokens enkeltdetaljer.

Unionsforholdet i lærebøkernes historiefremstilling

Unionens karakter

De fleste *svenske* forfatterne påpeker at Norge kom inn i unionen med Sverige som et selvstendig rike. Selve ordet ”själfständigt/själfständighet/sjelfständig” brukes av syv av de seksten forfatterne. Syv av forfatterne nevner at Norge skulle styres etter landets egne lover, og ni nevner at Norge beholdt Grunnloven. Starbäck og Lundequist er de eneste som bare skriver at Norge ble forenet med Sverige, uten å spesifisere noe om hva denne foreningen innebar.

Nesten samtlige forfattere nevner at Norge og Sverige fikk samme konge. Pettersson skriver at landene knapt har noe mer felles enn samme konge, og at nordmennene ikke har villet inngå i noen nærmere fortrolighet med svenskene.¹ Bäckman², Odhner og Forssell nevner også felles utenriksstyre. Odhner skriver at foreningen består i at begge rikene har en felles konge samt felles utenriksstyre.³ Forssell beskriver forholdet slik:

Hvartdera riket vårdar sjelft sina egna inre angelägenheter, har sin egen riksförsamling, sitt eget statsråd, sina egna embetsmän och sina egna allmänna verk och inrättningar. Men i förhållande till andra stater utgöra de en odelad enhet, Sverige-Norge; och då sådana ärenden, som angå båda rikena, skola afgöras af konungen, öfverlägger han med ett statsråd, sammansatt af både Svenske och Norske män.

Sålunda äro Sverige och Norge såsom tvenne sjelfständiga riken förenade under en gemensam konung, för att med samfälda krafter och enig håg bereda sig gemensam säkerhet och förkofran.⁴

I de *norske* lærebøkene er også ordet ”selvstendig” sentralt. Siegwart Petersen bruker i sin norske lærebok sperret skrift for å understreke Norges stilling i unionen. Han skriver at det mot fem stemmer ble fastsatt at ”[...] Norge som et selvstændigt Rige paa visse Vilkaar skulde forenes med Sverige under samme Konge.” Videre skriver han at Norge i følge Grunnloven er ”[...] et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhændeligt Rige, forenet med Sverige under en fælles konge.”⁵ I P. A. Jensens lesebok skriver Daa om unionsvilkårene at Stortinget gikk inn på at ”[...] Norge skulde forenes med Sverige som et selvstændigt Rige. Karl den trettende valgtes til Norges Konge, og Bernadottes Æt erkjendtes som Tronarvinger.”⁶ I *Lesebok i landsmaalet* skriver Sommer at svenskekongen tilbød nordmennene at ”[...] dei skulde hava den Fridomen, som Grunnlogi deira sagde fyre [...]”. Han skriver videre at nordmennene beholdt den friheten de selv hadde skaffet seg, og også han bruker sperret skrift når han forteller at i følge Grunnloven ”[...] er Kongariket Noreg eit fritt, sjølvstandande Rike, som inkje kann verda skift elder burtlatet, og som er samfest med Sverike under same Konung.”⁷

Generelle vurderinger av unionen

Mange av de *svenske* lærebøkene er skrevet i en så knapp form at det er vanskelig å finne utsagn som tyder på en positiv eller negativ holdning til unionen. De to viktigste lærebøkene, *Läsebok för folkskolan* og Odhners lærebok, inneholder imidlertid utsagn som gir en svært

¹ Pettersson 1871: 91.

² Bäckman 1870: 174.

³ Odhner 1873: 66. I 1875-utgaven brukes uttrykket ”[...] i förhållande till utlandet betraktas såsom en enda stat.” (Odhner 1875: 66).

⁴ *Läsebok för folkskolan* 1868: 385-386.

⁵ Petersen 1861: 172; Petersen 1875: 168. Sperret skrift i teksten.

⁶ Jensen 1863c: 192-193.

⁷ Paulson 1869: 111-112.

positiv vurdering av unionen. Liknende holdninger, om ikke så sterkt uttalt, finner man også i tre av de andre historiebøkene.

I Hans Forssells stykke, "Föreningen med Norge", i *Läsebok för folkskolan* fremstilles den svensk-norske unionen som en naturlig og nærmest forutbestemt enhet. Forssell begynner med å slå fast at "Naturen sjelf har sammanfogat Sveriges land med Norges, så att hon synes hafva menat, att deras folk skulle hålla tillhoppa med hvarandra."⁸ Han forteller om mange hundre år da svensker og nordmenn ikke følte seg som brødre, og de som burde vært venner, skadet hverandre.⁹ Da Sverige mistet alle de erobrede områdene på andre siden av Østersjøen (noe som blir fremstilt som straff og en advarsel mot begjær etter ytre storhet og glans) "[...] bereddades ock åt vårt land en skönare framtid och en säkrare vinning, då det i stället för herraväldet öfver landskapen bortom Östersjön ingick en broderlig förening med grannlandet bortom fjellen."¹⁰ Forssell kaller unionen en "broderlig förening".¹¹ Broderbegrepet brukes også i Wings lærebok der det står om Oscar II at han ikke er en fremmed for "Nordens båda brödrafolk".¹²

Odhner skriver at "Denna förening har mer än något annat betryggat de båda rikenas lycka och fred."¹³ Både Kastman/Brunius og Pettersson nevner feiringen av 50-årsjubileet for unionsinngåelsen. I begge verkene knyttes jubileet til takknemlighet for femti år med fred.¹⁴ Åberg skriver at Norge i 1814 "utan saknad" forlot sin avhengighet av Danmark, at det gjennom Eidsvollgrunnloven hadde fått en friere forfatning, og at "Med ömtålighet wakar norska folket öfwer sina wanna rättigheter, och Sweriges medgifwanden för det nybildade rikets fordringar skola alltmer befästa förtroende mellan brödrafolken".¹⁵

I de *norske* bøkene er også holdningen til unionen positiv. I Petersens lærebok virker det som om den positive holdningen er noe dempet i 1875-utgaven i forhold til 1861 utgaven. I 1861-utgaven skriver han at nordmennene, som ikke tidligere helt hadde forstått hvor urimelig foreningen med Danmark var, under Napoleonskrigene fikk øynene opp for "[...] at det var naturligst for Norge at holde sammen med Sverige, og flere fædrelandssindede Mænd skjønnede allerede da, at Samlag mellem Norge og Sverige alene var Fædrelandets Frælse."¹⁶ I utgaven fra 1875 står det at Nordmennene innså hvor urimelig foreningen med Danmark var

⁸ *Läsebok för folkskolan* 1868: 384.

⁹ *Läsebok för folkskolan* 1868: 384.

¹⁰ *Läsebok för folkskolan* 1868: 385.

¹¹ *Läsebok för folkskolan* 1868: 385.

¹² Wingé 1873: 98.

¹³ Odhner 1873: 64; Odhner 1875: 64.

¹⁴ Kastman/Brunius 1867: 97; Pettersson 1871: 92.

¹⁵ Åberg 1863: 48. (I delen om allmen historie).

når man skulle ligge i ufred med Sverige, ”[...] og flere fædrelandssindede Mænd skjønnede allerede da, at Samlag mellem Norge og Sverige var bedre for Fædrelandet.”¹⁷ I den kortere utgaven fra 1874 står det bare at man fikk øynene opp for hvor urimelig foreningen med Danmark var, men tanken om en forening med Sverige er ikke nevnt.¹⁸ 1861-utgaven slutter med ordene om kong Karl XV/IV.: ”Gud bevare ham til Held og Lykke for de forenede Broderlande.”¹⁹ Et tilsvarende utsagn finnes hverken i 1875-utgaven eller den kortere utgaven fra 1874, selv om det fortelles om en god utvikling for Norge under kong Karl.

Også i Jensens lesebok finner man utsagn som kan tyde på en positiv holdning til unionen. Det gjelder først og fremst de skjønnlitterære innslagene som vil bli behandlet i avsnittet om skjønnlitterære innslag. Men det finnes også enkelte andre utsagn, som ikke nevner unionen, men som uttrykker en positiv holdning til Sverige. Utgiveren selv skriver at det norske folk er av samme opprinnelse som svensker og dansker, og at disse tre folk derfor burde holde sammen som frender og gode naboer.²⁰ A. Bang skriver at Norge, under krigene mellom danske og svenske konger, ofte var utsatt for angrep ”[...] af det Folk, som nu er os et kjært Broderfolk.”²¹ I Paulsons lesebok skriver Sommer om unionsinngåelsen at ”Soleides heldo Nordmennen med den Fridomen, som dei sjølve hadde skipat aat seg, og Samfestet med Sverike var det, som dei klokaste Mennen heldo fyre eit stort Gagn og ei god Vinning baade fyre Noreg og Sverike, og det finnar alle no.”²²

Begivenhetene i 1814

I den første halvdel av stykket ”Föreningen med Norge” i *Läsebok För Folkskolan* poengterer Hans Forssell hvor naturlig og riktig unionen mellom Norge og Sverige er. Den andre halvdel av stykket er en gjennomgang av begivenhetene i 1814. Mens stilen i den første halvdel er nokså høystemt, har den historiske gjennomgangen et nøkternt preg.

I P. A. Jensens norske lesebok fra 1863 er det to stykker som handler om 1814. I andre klassetrinn står stykkene ”Norge og Danmark skilles ad” og ”Kristian Fredrik” av Siegwart Petersen, som omhandler tiden fram til 17. mai 1814. I tredje klassetrinn står stykket ”De skandinaviske Rigers Deltagelse i Revolutionskrigen” skrevet av L. K. Daa under avsnittet ”Af Jordens og Folkeslagenes Beskrivelse”. Daas stykke står ikke i 1874-utgaven. Petersen og

¹⁶ Petersen 1861: 164.

¹⁷ Petersen 1875: 161.

¹⁸ Petersen 1874: 29.

¹⁹ Petersen 1861: 176.

²⁰ Jensen 1863a: 47; Jensen 1873a: 77-78.

²¹ Jensen 1863a: 50; Jensen 1873a: 79.

²² Paulson 1869: 112.

Daas fremstillinger er meget ulike. Petersens beretning er mye mer omfattende, detaljert og engasjert enn Daas. Mens Daa gir en kort, nøktern gjennomgang av begivenhetene, har Petersen med en rekke småhistorier og mange direkte sitater, og han understreker gjennom hele teksten det dramatiske og heroiske. Forskjellene kan forklares både med stykkenes funksjon i boka og med forfatterens sympatier og personligheter. Petersens stykke står i Norgeshistorien, mens Daas stykke står i verdenshistorien, og dette konkrete stykket skal omhandle både Norge, Sverige og Danmark. Daa var en aktiv skandinavist. Han uttalte blant annet at man måtte legge bort de litterære kranqlene mellom de nordiske landene som hadde bidratt til å ”[...] holde Nationalhadet mod Sverige vedlige og bragt os paa god Vej til at faa et nyt mod Danmark”.²³ I tillegg til dette var Daa av natur ingen romantiker²⁴, og Petersens fremstilling var nok mer preget av romantisk heroisme enn det Daa hadde kunne stå inne for.

Når det gjelder historielærebøkene fremstilling av begivenhetene i 1814, er nok de største forskjellene mellom Siegwart Petersens norske lærebok og de svenske historielærebøkene omfang og grad av engasjement. Mens Siegwart Petersen bruker nesten ni sider på dette temaet i 1875-utgaven²⁵, bruker de fleste svenske forfatterne et eller to avsnitt. Den aller knappeste er Lundeqvist som bare tar med en halv setning: ”[...], hvarefter svenskarne inföllo i Danmark och tvingade danskarne att, genom freden i *Kiel*, 1814 afträda Norge, hvilket efter ett kort motstånd förenades med Sverige”.²⁶ Selv om det bør påpekes at Petersens bok er mer omfattende enn de fleste svenske lærebøkene, er nok betydningen av 1814 i den norske selvforståelsen hovedforklaringen på forskjellen. Petersen bruker mange direkte sitater og han har med flere småhistorier. Dette skaper nærhet til stoffet. De svenske forfatterne gir en nøktern og kort gjennomgang av begivenhetene, uten sitater og småhistorier.

Kielfreden

Som nevnt i bakgrunnskapitlet ble Kieltraktatens ordlyd gjenstand for stor debatt (se side 38). Fra norsk hold ble det etter hvert viktig at man skulle bruke traktatens egne ord om at Norge skulle avstås til kongen av Sverige, og ikke formuleringen om at Norge skulle avstås til Sverige. I de undersøkte norske og svenske bøkene fra perioden 1860-1875 er det imidlertid kun en bok som oppgir at Norge i Kieltraktaten ble avstått til kongen av Sverige. Dette er Siegwart Petersens kortere utgave fra 1874. De fleste svenske forfatterne skriver at Norge ble avstått til Sverige. De resterende skriver at Norge ble avstått, uten å spesifisere mottageren. På

²³ Sitert hos Sørensen 2001: 240.

²⁴ Sørensen 2001: 159, 239-240, 242.

²⁵ To av sidene er en gjennomgang av statsformen.

²⁶ Lundeqvist 1875: 29.

norsk side står det både i Petersens lærebøker og i Jensens lesebok (både i Petersens og Daas stykke) at Norge ble avstått til Sverige. At denne formuleringen, med et unntak, brukes i de norske tekstene kan nok forklares med at de detaljerte diskusjonene om Kieltraktatens ordlyd ikke var kommet opp for alvor ennå. Siegwart Petersen understreker imidlertid at Kieltraktaten ikke ble gjeldene ved å skrive (med sperret skrift) at Karl Johan "[...] uden at nævne Kielerfreden, [...]" lovet å godkjenne 17. mai-grunnloven hvis Norge ville gå med på en union med Sverige.²⁷

Våren 1814

De fleste av de *svenske* forfatterne skriver at nordmennene motsatte seg Kieltraktaten. Odhner begrunner dette med at de selv ville bestemme over sin skjebne²⁸ og Pettersson skriver at nordmennene heller ville danne sitt eget rike²⁹. Tenow begrunner reaksjonen med at nordmennene "hyste gammalt agg til Svenskarne" og derfor ikke ville underkaste seg Sverige³⁰. Ekelund nevner også motviljen mot Sverige. Han skriver at en stor del av nordmennene "[...] hyste ännu ett gammalt hat till Sverige, efter så många strider med detta land under Danska regeringen.", og legger til at nordmennene påstod at den danske kongen ikke hadde noe rett til å gi dem bort.³¹

Fem av de seksten svenske forfatterne nevner riksforsamlingen på Eidsvoll, syv skriver at Norge erklærte seg selvstendig, fem nevner Grunnloven og fjorten nevner valget av Kristian Fredrik til konge. I de aller fleste lærebøkene er det "nordmennene" som er subjektet som handler. Ekelund skriver at Kristian Fredrik fulgte opp nordmenenes tanker om at den danske kongen ikke kunne gi bort Norge, og at han erklærte seg som regent og sammenkalte riksforsamlingen.³² Wibergs syn skiller seg fra de andres. Han legger initiativet hos det danske hoffet: "Danska hofwet uppretade normännenn till motstånd mot Kieler-freden och lät en af sina prinsar, **Christian**, utropas till konung öfwer Norge. Normännenn gåfwo sig derjemte på **riksförsamlingen i Eidsvold** en egen konstitution [...]"³³. Ekelund er den eneste som nevner at det også var ulike meninger blant nordmennene. Han skriver at selv om det fantes flere nordmenn, som anså foreningen med Sverige som det beste for Norge, lot Kristian Fredrik seg erklære som regent og samlet en riksforsamling på Eidsvoll. I forbindelse med

²⁷ Petersen 1861: 170 ; Petersen 1875: 167.

²⁸ Odhner 1873: 63; Odhner 1875: 64.

²⁹ Pettersson 1871: 91.

³⁰ Tenow 1860: 56.

³¹ Ekelund 1864: 271; Ekelund 1868: 270.

³² Ekelund 1864: 271; Ekelund 1868: 270.

³³ Wiberg 1867: 131; Wiberg 1870: 121-122.

kongevalget skriver han at "[...] ehuru många förklarade det vara bäst att dröja dermed i anseende till landets utblottade tillstånd och vådan af krig mot både England och Sverige, [...]" ble likevel Kristian Fredrik valgt til norsk konge.³⁴

I Petersens *norske* historielærebøker får begivenhetene våren 1814 stor plass. Petersen forteller om brevet Fredrik VI sendte til nordmennene der han løste dem fra troskapseden. Han legger mye av initiativet til den videre utvikling hos Kristian Fredrik, og skriver at prinsen ønsket å bli utropt til konge og prøvde å få nordmennene til å sette seg opp mot svenskene. Det fortelles videre om Kristian Fredriks tur til Trondheim. Hans møte med dølene ved Sinclairminnet er detaljert gjengitt. Petersen gjengir historien om den gamle kjerringen som ønsket å se prinsen, og som hadde denne dom: "[...] det er vakkert Kjød og Blod i dig; men for vejk ser du ud, til at kunne blive Norges Frelsermand."³⁵ Beretningen fra Kringen gir ellers et inntrykk av heroisme og kampvilje. Prinsens spørsmål til mengden om de som fedrene ville våge liv og blod for fedrelandet, og hans opplesning av deler av Sinclairvisen er tatt med, og Petersen legger til "Overalt fandt Prinsen, at det var Folkets Ønske at væрге for Norges Selvstændighed; ved Kringen krævede endog Bønderne straks Bly og Krud".³⁶ I forbindelse med februar møtet på Eidsvoll forteller Petersen historien om den gamle bonden som sa til Georg Sverdrup at han for Guds skyld ikke måtte gi sin stemme til at Norge ble gitt til Sverige, "[...] før vil vi lade bare Kvindfolk og Børn blive igjen hjemme, og alle Mand vil vi gaa til Grænsen; men hvad du saa end siger og gjør, saa husk paa, at Gud er med."³⁷ Disse ordene, sier Petersen, "randt Sverdrup levende i Tanke" da han senere snakket med Kristian Fredrik og overbeviste ham om at prinsen ikke hadde arverett til tronen, men at den norske konge måtte velges. Så fortelles det om riksforsamlingen. Petersen presenterer de to partiene og oppgir mange navn. Han gir opplysning om mennenes stillinger og fødsels- og dødsår, men gir ingen karakteristikk. Grunnloven og kongevalget nevnes nå, og et langt sitat er tatt med fra Kristian Fredriks avskjedstale. Petersen avslutter avsnittet med å fortelle at eidsvollsmennene dannet en "broderkjede" og ropte "enige og tro, indtil Dovre falder!".³⁸

Heroisme er også et hovedtema i Sommers stykke. Han skriver at Norge etter Kielfreden var "[...] no atter eit fritt sjølvraadande Rike, og det skulde det verda; den Kosten vilde dei strida fyre til det sidste. Mod og Manndom skortade deim inkje." Han forteller videre om Kristian Fredriks reise til Trondheim og skriver at prinsen fant "[...] at Aalmugen

³⁴ Ekelund: 1864: 271-272; Ekelund 1868: 270.

³⁵ Petersen 1861: 166; Petersen 1875: 163.

³⁶ Petersen 1861: 166; Petersen 1875: 163.

³⁷ Petersen 1861: 167; Petersen 1875: 164. I 1861 utgaven står det "ataat (tilstede)" i stedet for "med".

³⁸ Petersen 1861: 170; Petersen 1875: 166.

allstad hadde Hug og Mod til at verja Riket imot Svensken.”³⁹ Sommer forteller i likhet med Petersen om folkemengden ved Kringen og om bonden og Sverdrup. Han skriver at det under riksforsamlingen kom klager om nøden i hele landet, og at de kunne vente en stor fiendehær fra Sverige, Russland, England og Preussen. ”Men Gud gav deim Mod, og den 17de Mai alt hadde Tingmennerne fenget ferdug og svoret Eid til ei Grunnlog, [...]”⁴⁰

I P. A. Jensens lesebok er Petersens stykke en forkortet versjon av beretningen i læreboken. Daas stykke er mye knappere. Han bruker kun et avsnitt på begivenhetene våren 1814. Daa skriver at da Kristian Fredrik fikk høre om Kielfreden lot han seg utrope til Norges regent og sammenkalte en riksforsamling valgt av folket, denne ble 17. mai enig om den frisinnede grunnlov som fremdeles gjelder i Norge, og valgte Kristian Fredrik til konge.⁴¹

Krigen

Når det gjelder krigen i 1814 gir de fleste *svenske* lærebøkene en kort redegjørelse der det går fram at krigen ble kort fordi svenskene var helt overlegne militært sett. Odhner skriver at da Karl Johan med en svensk hær rykket inn i Norge og tilbød nordmennene fordelaktige vilkår, så fant de det til slutt for godt å bifalle foreningen med Sverige, på det vilkår at Norge fikk beholde sin selvstendighet, og så ble Karl den XIII valgt til konge.⁴² De svenske bøkene inneholdt ingen beskrivelser av krigerske heltedåder under krigen i 1814.

Ekelund skiller seg imidlertid ut ved å ha en mer detaljert gjennomgang av krigshandlingene enn noen av de andre svenske forfatterne. Han skriver at krigen måtte gjennomføres for at kronprinsens høye mål skulle kunne nås, og slår fast at den norske hæren var i elendig stand. Ekelund forteller at svenskene erobret Fredrikstad, beleiret Fredriksten og beveget seg mot Kristiania. ”Norska arméen, 30,000 man, vek efter flera träffningar beständigt undan, ty proviant och krigsförråd felades”. Videre forteller han at den norske hæren var ”[...] genom Kronprinsens kloka anordningar så godt som inestängd från tre sidor och hade icke kunnat undvika en drabbning, hvars utgång ej var tvifvelaktig.”⁴³ Dahm er den eneste av de svenske forfatterne som nevner norsk kampvilje. Han skriver at ”Normännerna försvarade sig wäl tappert, men blefwo undanträngde öfwerallt. Slutligen insågo de, att allt motstånd war förgäfwes [...]”⁴⁴.

³⁹ Paulson 1869: 108.

⁴⁰ Paulson 1869: 108-110.

⁴¹ Jensen 1863c: 192.

⁴² Odhner 1873: 64; Odhner 1875: 64.

⁴³ Ekelund 1864: 272; Ekelund 1868: 270-271.

⁴⁴ Dahm 1861: 132; Dahm 1874: 128 (Litt annen rettskriving i 1874-utgaven).

Siegwart Petersens bilde av krigen skiller seg vesentlig fra det vi finner i de svenske lærebøkene. Petersen skriver at ”Nordmændene kjæmpede mandigen”, at ved Lier og Matrand “[...] slog Oberst Krebs aldeles Svenskerne”, men at Kristian Fredrik var en ”maadelig General” og den norske hær ble drevet tilbake. Han legger til at fedrelandskjærlichkeit opplivet folket og hæren, “[...] og de krævede et Hovedslag, som det ogsaa var god Lejlighed til; men de fik ikke Lov.” Petersen nevner også at ”Høvedsmanden” på Fredriksten ”verget seg mandigen” inntil festningen etter våpenhvilen åpnet ”for første Gang fredeligen sine Porte for Svenskerne”.⁴⁵ I Sommers stykke blir norsk heroisme, mot og kamplyst enda sterkere understreket. Sommer skriver at den norske hæren manglet mye både i kost, våpen og penger. ”Men Mod hadde Nordmønnenne nog til at strida fyre Fridomen medan dei kjende Liv i seg; dei Gongerne dei støytt saman med Svensken, so stridde dei lika mannelega som Federne hadde gjort fyrr, og dei vunno Siger yver Svensken i Lider og ved Matrand Bru.” Han forteller at Kristian Fredrik hadde mistet håpet om å kunne beholde kongemakta og at han bød nordmennene å vike unna svenskene. ”Men so hadde det vel inkje gjenget lenge, fyrren all Aalmenningen hadde gripet Verja imot Fienden.” Sommer legger til at Karl Johan selv hadde sagt at han ikke kunne vinne Norge med styrken han hadde og at Sverige var utarmet etter lang ufred.⁴⁶

I P. A. Jensens lesebok er det bare Daa som skriver om begivenhetene etter mai 1814. Her mangler all heroismen fra Petersens og Sommers beretninger. Han kaller krigen en ”skinkrig”, og at etter denne beslutten Kristian Fredrik å frasi seg regjeringen.⁴⁷

Unionen - tvang eller frivillig tilslutning?

Som nevnt i bakgrunnskapitlet er forholdet mellom tvang og frivillighet i 1814 noe komplisert (se side 41). Mens noen av de *svenske* forfatterne skriver at Stortinget besluttet å gå inn i unionen, bruker andre uttrykk som samtykte eller fant for godt å bifalle. I noen av de svenske bøkene er både frivillighets- og tvangsaspektet tatt med. Etter å ha fortalt om riksforsamlingen, skriver Dahm i *Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser*: ”Med godo wille de ej underkasta sig Swenskarne. De måste derföre twingas med wåld.”⁴⁸ I *Svenska folkets historia för folkskolor* fra 1867 skriver han at svenskene angrep Norge til lands og til sjøs, “[...] bemäktigade sig några orter med våld och tvungo Norge att ingå konventionen i Moss

⁴⁵ Petersen 1861: 170; Petersen 1875: 167.

⁴⁶ Paulson 1869: 110-111.

⁴⁷ Jensen 1863c: 193.

⁴⁸ Dahm 1861: 132; Dahm 1874: 128. (Litt annen rettskriving i 1874-utgaven.)

[...]”⁴⁹ I begge bøkene skriver han imidlertid at Stortinget kom sammen og ”beslöt”/”beslöto” at Norge skulle forenes med Sverige.⁵⁰ Noen vektlegger tvangsaspektet sterkere. Starbäck har med en kronologisk repetisjonsoversikt i utgavene fra 1868 og 1873. Der nevnes ”Riksdag i Christiania d. 7. okt.” og ”Norska stortingets deputerade förklara i Stockholm Norges trohet och lydnad inför Sweriges konung d. 14 Dec.”⁵¹. 4. November nevnes ikke. Den ensidige vektlegging av troskapseden gir lett et inntrykk av tvang.

Det kan virke som om Siegwart Petersen i sin *norske* lærebok ønsker å dempe tvangsaspektet, og vise at utviklingen høsten 1814 skjedde på norske premisser. Når han forteller om avslutningen av krigen er det visse ting han ønsker å understreke (det gjør han ved å bruke sperret skrift). Han skriver at Karl Johan ”uden at nævne Kielerfreden, lovede at godkjende Grundloven af 17 Mai”, hvis Norge ville gå med på union med Sverige. Videre skriver han at Kristian Fredrik lovet ”paa den Maade, som var foreskreven i Grundloven” å sammenkalle et Storting som kunne forhandle med den svenske kongens utsendinger. Så skriver han at den svenske kongen lovet ”at godkjende den Grundlov, som Rigsforsamlingen paa Eidsvoll havde givet”, kun med de endringer foreningen gjorde nødvendige.⁵²

En sterk vektlegging av frivillighetsaspektet i norske fremstillinger, kan i mange tilfeller knyttes til et ønske om å understreke Norges posisjon som en selvstendig og likestilt part i unionen. Man kan derimot ikke vise en lignende sammenheng mellom sterk vektlegging av tvangsaspektet i svenske fremstillinger og et syn på Norge som en underordnet part i unionen. Dahm, som legger relativt stor vekt på tvangsaspektet, fremstiller ikke Norge som en underordnet part i unionen. Som nevnt tidligere, støttet også Dahm det norske synet i stattholdersaken.

Kongene

Samtlige av de undersøkte *svenske* lærebøkene fra perioden 1860-1875 er organisert etter kongerekken. Kongene har også en sentral rolle i beretningene. Det vanligste mønsteret er at hver konge får et avsnitt med en beskrivelse av hans personlighet og evner. Beskrivelsene er nesten helt ensidig positive og fulle av beundring for monarken.

Petersens *norske* lærebok er hovedsakelig organisert etter kongerekken. Fram til stykket som omhandler 1814 har alle lærebokens stykker, med unntak av det første, ”Norge i de

⁴⁹ Dahm 1867: 101.

⁵⁰ Dahm 1861: 132; Dahm 1867: 101; Dahm 1874: 128.

⁵¹ Starbäck 1868: 94; Starbäck 1873: 94.

⁵² Petersen 1861: 170-171; Petersen 1875: 167.

ældste tider”, en overskrift som angir navnet på kongen.⁵³ Fra og med stykket om 1814 er organiseringen en litt annen. De to følgende stykkene har overskriftene ”45. Aaret 1814. Norge som selvstændig Stat. Syttende Mai. Kristian Fredrik. Fjerde November” og ”46. Norge forenet med Sverige. Karl den Anden 1814-1818. Karl den Tredje Johan 1818-1844. Oskar den Første 1844-1859. Karl den Fjerde”.⁵⁴ Begivenhetene i 1814 er tydeligvis så viktige at Petersen velger å bryte mønsteret fra resten av boken angående overskrifter, og sette begivenhetene og ikke kongene i forgrunnen også i overskriften. Selv om kongene fra unionstiden med Sverige også i Petersens lærebok blir beskrevet på en stort sett positiv måte, er de ikke så framtrepende som i de svenske lærebøkene. Det står lite om kongene i P. A. Jensens lesebok utover Wergelands dikt om Norges konger som vil bli behandlet under skjønnlitterære innslag. Karl Johan blir nevnt i forbindelse med 1814. Om Karl XIII, Karl Johan, Oscar I og Karl XV sies det: ”Under alle disse Konger bevaredes Freden. Krigens store Tab bleve forvundne; baade Norge og Sverige skrede meget frem i velstand.”⁵⁵

Kongens tittel

Som nevnt i innledningen var spørsmålet om kongens navnesiffer oppe i Norge ved jevne mellomrom gjennom hele unionstiden (se side 13). I *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* brukes nummereringen som følger den svenske kongerekken. I Petersens lærebøker brukes ulik nummerering i de to utgavene. I utgaven fra 1861 bruker Petersen de ”norske” titlene. I oversikten over Norges konger står det ”Karl 2.”, ”Karl 3. Johan” og ”Karl 4.”.⁵⁶ I oversikten over Karl Johans etterkommere bruker ikke Petersen noe ordenstall i Karl Johans tittel, men skriver ”Karl den Fjerde” om hans barnebarn.⁵⁷ I selve teksten bruker han ”Karl den Tredie Johan” eller bare ”Karl Johan”, og ”Karl den Fjerde”.⁵⁸ I 1875-utgaven har Petersen gått bort fra den gjennomførte ”norske” nummereringen. I oversikten over de norske kongene skriver han ”Karl (13)”, ”Karl (14) Johan” og ”Karl (15)”, mens det ikke står noe parentes rundt de andre kongenes nummerering.⁵⁹ I oversikten over Karl Johans etterfølgere har han løst problemet med bare å skrive ”Karl Johan” og ”Karl”. I selve teksten bruker han ”Karl (XIII)”, ”Karl (XIV Johan)” og ”Karl (XV)” i overskrifter, men ellers bare ”Karl

⁵³ ”Kalmarforengen” og ”Kirkeforbedringen” er ellers de eneste hendelsene som nevnes i overskrift i tillegg til regentene.

⁵⁴ Dette gjelder 1861-utgaven. I 1875 utgaven er det siste stykket delt opp i ”46. Norge forenes med Sverige. Karl (XIII) 1814-1818. Karl (XIV) Johan 1818-1844” og ”47. Oskar den første 1844-1869. Karl (XV) 1859-1872. Oskar den anden”.

⁵⁵ Jensen 1863c: 193.

⁵⁶ Petersen 1861: 188.

⁵⁷ Petersen 1861: 186.

⁵⁸ Petersen 1861: 174-176.

Johan” og ”kong Karl”.⁶⁰ I den kortere utgaven fra 1874 skriver han også ”Karl Johan” og ”Karl” uten å ha med navnesiffer. Det virker som om han har unngått problemet der han har kunnet, og valgt en mellomløsning ved å bruke parenteser ellers. Det er vanskelig å si hvorfor Petersen har endret på titlene mellom 1861-utgaven og 1875-utgaven. At det skal være uttrykk for større unionslojalitet i 1875 passer dårlig med at unionsvennligheten ellers i teksten er noe dempet i 1875-utgaven. En mulig forklaring er at da boken for første gang kom ut i 1859 var spørsmålet svært aktuelt på grunn av Karl XV/IV’s overtagelse av tronen. Men selv om det da kom ønsker fra norsk side om å kalle kongen Karl IV, ble ikke disse realisert, og kongens offisielle tittel forble Karl XV. I 1875 var ikke spørsmålet så aktuelt lenger, siden man hadde en kongen som het Oscar II i begge land, og det er mulig at Petersen ønsket, i alle fall delvis, å bruke den offisielle tittelen.

Karl XIII/II:

Karl XIII/II er en nokså anonym figur i de *svenske lærebøkene*. I mange av bøkene nevnes han knapt. Det de fleste skriver er at han var gammel, barnløs og svak. Noen positive bemerkninger finnes imidlertid. Bäckman skriver at han ”[...] wårdade också **rikets inre angelägenheter** med sorgfällighet.”⁶¹ og Ekelund skriver at kongen under krigen mot Norge førte flåten ”[...] hvilken han fordom anfört med så mycken ära”⁶². Den mest omfattende karakteristikken finnes hos Söderstedt som skriver at ”Karl XIII var ädel och fosterländskt sinnad, nedlåten och arbetsam samt kunskapsrik och en i det enskilda lifvet älskvärd man; men tillika svag och mycket begifven på grubblerier”⁶³. Pettersson er den som er mest kritisk til kongen: ”Men den ålderstigne monarken war mycket bräcklig; äfwen förut hade han aldrig wisat synnerlig förmåga, utan mest låtit sig ledas af andra samt utmärkte sig i öfrigt för mycken widskepelse.”⁶⁴ I Petersens *norske lærebok* står det også lite om Karl XIII/II Det fortelles at han var barnløs og at han ble konge i Norge.⁶⁵

Karl Johan

Karl Johan får stor plass i de *svenske lærebøkene*. De fleste forteller om hans bakgrunn, hans militære karriere og hans forhold til Napoleon. Hans evner som hærfører blir vektlagt, samtidig som de aller fleste fremhever freden under Karl Johans styre. Odhner skriver:

⁵⁹ Petersen 1875: 190.

⁶⁰ Petersen 1875: 170-174.

⁶¹ Bäckman 1870: 174.

⁶² Ekelund 1864: 272; Ekelund 1868: 271.

⁶³ Söderstedt 1866: 69; Söderstedt 1870: 62.

⁶⁴ Pettersson 1871: 90.

⁶⁵ Petersen 1861: 163, 174; Petersen 1875: 161, 170.

”Genom sitt snille såsom krigare och konung hade han inom få år lyft Sverige ur den djupaste vanmakt till en aktad ställning bland Europas riken och derigenom förvärfvat sig rätt till svenska folkets tacksamhet.”⁶⁶

Tekstene vitner om stor beundring og respekt for kongen. Kongens utseende blir beskrevet av de fleste, og bildet man får er av en meget imponerende person. Flere av forfatterne påpeker også hans godhet. Dahm karakteriserer ham slik:

Carl Johan war en högwext man med krusigt hår och örnnäsa. Kraften och snillet lyste ur de skarpa ögonen. Han talade wäl, och man sade om honom, att han liksom Gustaf Adolf, wann lika många med tungan som med swärdet, änskönt han aldrig lärde sig att tala swenska. Han ansågs hafwa ”godt hjerta;” hans wälgörenhet war stor mot nödlidande af alla slag och missbrukades flitigt.⁶⁷

Odhner skriver at da Karl Johan ble konge, 54 år gammel, var han ”[...]ännu ungdomlig och kraftfull. Hans utseende var vördnadsbjudande; det högburna, af svarta lockar omgifna hufvudet, den skarpa befallande blicken, hans lifliga rörelser och tal, hela hans väsen gjorde ett starkt intryck på dem, som kommo i beröring med honom.”⁶⁸

Selv om respekten for kongen er det som dominerer beskrivelsene, finnes det også i noen av tekstene en viss kritikk. Mange nevner det faktum at kongen aldri lærte å snakke svensk. Dahm nevner forbundet med Russland, og skriver at ”I Sverige ogillades detta ryska förbund, emedan det ansågs kränkande för vårt oberoende och hinderligt för vår utveckling i lagbunden frihet.”⁶⁹ Han skriver også at Karl Johan oftest motsatte seg reformforslag, og kalte dem forhastede, og at det derfor oppsto en opposisjon mot ham som ”[...]mycket förbittrade de sista åren af hans lefnad.”⁷⁰ Opposisjonen nevnes av mange. Wiberg forsvarer Karl Johan, og skriver at mens kongen ”[...]beredwilligt lemnade sitt bistånd till hwarje nyttig förbättring, wisade han sig föga benägen för omogna förändringar i samhälls-skicket.”⁷¹

Men selv om misnøyen og kritikken mot kongen nevnes, framhever de fleste forfatterne at Karl Johan var en veldig populær konge, som var høyt elsket av sine undersåtter. Odhners ord er representative: ”Väl uppkom med tiden partisöndring vid Riksdagen och motstånd (*opposition*) mot konungens styrelse, men det oaktadt bibehöll Karl Johan ända till slutet folkets tillgifvenhet.”⁷²

Beundringen for Karl Johan kommer også fram i Petersens *norske* lærebok. Petersen forteller om Karl Johans bakgrunn og hans militære karriere. Beretningen i 1875-utgaven er

⁶⁶ Odhner 1873: 67; Odhner 1875: 67.

⁶⁷ Dahm 1861: 135; Dahm 1874: 131. (Litt annen rettskriving i 1874-utgaven.)

⁶⁸ Odhner 1873: 67; Odhner 1875: 67.

⁶⁹ Dahm 1861: 134; Dahm 1874: 130.

⁷⁰ Dahm 1861: 134; Dahm 1874:

⁷¹ Wiberg 1867: 132; Wiberg 1870: 123.

mer detaljert enn i 1861-utgaven. I 1875-utgaven skriver han også at Karl Johan var den første norske kongen etter 1483 som ble kronet i Trondheim domkirke.⁷³ Petersen nevner konfliktene rundt feiringen av 17. mai, stattholderembetet og flaggsaken som saker som "[...] vakte nogen Utilfredshed rundt om i landet." Men skriver også at,

Især i Kongens sidste Aar herskede det den bedste Forstaaelse baade mellem Konge og Folk og mellem Norge og Sverige, og Karl Johan var langt mere elsket og agtet af Nordmændene, end han selv havde Anelse om. Hans store kongelige Godgjørighed bidrog ogsaa til at øge denne Folkets Hengivenhed, som tydelig lagtes for Dagen, da man fik Tidende om hans Død i Marts 1844.⁷⁴

Oscar I

Bildet som tegnes av Oscar I i de *svenske* lærebøkene er udelt positivt. Det legges vekt på at han var en meget kunnskapsrik monark. Dahm skriver at "Mera än andra samtida konungar hade han egnat sig åt studier, och derigenom förvärfvat sig en vetenskaplig bildning, som satte honom i stånd att med sakkännedom granska såväl regerings- som lagstiftningsfrågor."⁷⁵ Bäckman skriver at "Konung Oskar egde rika förståndsgåfvor: en klar uppfattning, skarpt omdöme och starkt minne, [...]".⁷⁶ De fleste nevner også hans interesse for kunst, og at han var en god skribent og maler.

Kong Oscar blir beskrevet som flittig og samvittighetsfull. Dahm skriver at en stor del av de mange nye lovene og innretningene i Oscars tid var foreslått av ham, og at de "[...] visade sig gagnande för folkets välstånd, frihet och upplysning". Han legger til at dette gav kongen større ære enn om han "[...] vunnit blodiga segrar öfver fremmande folk."⁷⁷ De fleste forfatterne beskriver kongen som et godt menneske som var høyt elsket av folket. Lundequist skriver at han var "[...] mild och rättrådig, hyste en varm kärlek för sitt folk [...]"⁷⁸. Winge skriver at "Denne Konung var allmänt älskad af både Svenskar och Norrmän, ty han var en god och ädelsinnad furste."⁷⁹ Dahm skriver i 1861-utgaven at "Samtiden uttalade lifligt sin aktning och sin saknad wid hans graf, och den framtida historiens dom torde ej komma att förminska den ädle konungens ära."⁸⁰ Dette er imidlertid fjernet fra 1874-utgaven.

I den *norske* læreboken skriver Petersen at kong Oscar vant nordmennesenes hjerte da han like etter at han kom til makten ga Norge et eget unionsflagg og andre ytre tegn på

⁷² Odhner 1873: 67; Odhner 1875: 67.

⁷³ Petersen 1874: 171.

⁷⁴ Petersen 1861: 176; Petersen 1875:173. Det er noen små endringer i Teksten i 1875-utgaven.

⁷⁵ Dahm 1861: 137; Dahm 1874: 133.

⁷⁶ Bäckman 1870: 182.

⁷⁷ Dahm 1867: 104.

⁷⁸ Lundeqvist 1866: 32; Lundeqvist 1875: 31.

⁷⁹ Winge 1865: 70.

⁸⁰ Dahm 1861: 137.

uavhengighet. Han skriver også at: ”Den største Tilfredshed herskede under hans lykkelige Styrelse, og Norges Velstand, Handel og Folkemængde tog til Dag for Dag.”⁸¹

Karl XV/IV

De fleste *svenske* lærebøkene nevner at det skjedde en rask og god utvikling under Karl XV. At kongen var populær blir understreket av flere av forfatterne. Hägerman skriver at: ”Karl XV, som hade en kraftig, manlig gestalt, war flärdlös, öppen och wänsäll, hwadan han ock wann sina undersåtars kärlek i högre mått än de flesta konungar.”⁸² Odhner skriver at det under kong Karl var fremgang i alle retninger, og beskriver kongen som en høyvokst, kraftfull mann med skjønne mannlige ansiktstrekk. Han skriver også at Karl som regent viste seg ”[...] städse fosterländsk och rättänkande, och genom sitt öppna och flärdfria väsen förvärfvade han folkets tillgifvenhet.”⁸³

Det står lite om Karl i Petersens *norske* lærebok. I 1861-utgaven forteller Petersen at Karl styrte under faren sykdom, og skriver ”Gud bevare ham til Held og Lykke for de forenede Broderlande.”⁸⁴ I 1875-utgaven skriver han at under kong Karls styrelse ”[...] gik Norge fremdeles stadig fremad; [...]”⁸⁵.

Oscar II

Kun en av de undersøkte *svenske* bøkene fra perioden sier noe om Oscar II. Dette kan nok forklares med at Oscar II først ble konge i 1872, altså mot slutten av den undersøkte perioden. I Winges lærebok fra 1873, sies det at Oscar ikke er en fremmed for ”nordens båda brödrafolk”. Det understrekes at han er godt forberedt til oppgaven, og at hans styre ”[...] möttes derföre af nordens folk med tillit och förtroende.”⁸⁶ Om Oscar II skriver Petersen i 1875-utgaven av hans *norske* lærebok at kongens valgspråk er ”Broderfolkenes Vel”. Han nevner kroningen, kongens avduking av Haraldsstøtten under Norges tusenårsjubileum, hans besøk til ”Finmarkens yderste Grænse” og at stattholderembetet ble avvirket under Oscar II.⁸⁷

Samarbeid og konflikt i unionsforholdet

Mer generelle betraktninger om forholdet mellom Norge og Sverige er behandlet under avsnittene om generelle vurderinger av unionen og skjønnlitterære innslag. Det står lite om

⁸¹ Petersen 1861: 176; Petersen 1875: 173. Det er noen små endringer i Teksten i 1875-utgaven.

⁸² Hägerman 1875: 93.

⁸³ Odhner 1873: 69; Odhner 1875: 69.

⁸⁴ Petersen 1861: 176.

⁸⁵ Petersen 1875: 173.

⁸⁶ Winge 1873: 98.

⁸⁷ Petersen 1875: 174.

konkret samarbeid mellom Norge og Sverige i unionstiden i de *svenske* lærebøkene. Feiringen av femtiårsjubileet for unionsinngåelsen nevnes, som sagt, av Kastman/Brunius og Pettersson. Fem av forfatterne nevner skandinavismen, de fleste i forbindelse med den dansk-tyske krig i 1848. Odhner skriver at under den lange freden som rådde i Norden etter 1814 begynte de skandinaviske folkene å nærme seg hverandre, samt innse sitt vennskap og sine felles interesser.⁸⁸ Dahm skriver at ”Den under några föregående år väckta känslan af stamförwandtskap med de skandinaviska folken verkade i Sverige ett varmt deltagande för Danmark [...]”.⁸⁹

I Petersens *norske* lærebok står det også meget lite om konkret samarbeid mellom Norge og Sverige. Krigen i 1848 nevnes og det fortelles om at en norsk-svensk hær ble sendt til Skåne og at kong Oscar fikk i stand våpenhvile. Skandinavismen nevnes ikke.

Fire av de *svenske* forfatterne nevner konflikter i forholdet mellom Norge og Sverige. Tre av forfatterne understreker at nordmennene ikke var villige til å nærme seg Sverige. Pettersson skriver at ”Normännen hafwa sedan dess icke heller welat ingå i någon närmare förtrolighet med swenskarne, utan alltjemnt wisat sig mycket misstänksamme och tillbakadragne.”⁹⁰ Wiberg skriver at Norge gjorde store fremskritt i handel, sjøfart, andre næringsområder, befolkningsvekst og velstand under unionen og Grunnlovens beskyttelse. Han nevner at Norge sparte alle betydelige utgifter til sitt forsvar, men ”Normännen undweko dock omsorgsfullt allt närmande till Sverige.”⁹¹ Wiberg skriver videre at Norge også under Oscar I erfarte en like ”lycklig” utvikling, men at nordmennene viste ”[...] samma skygghet för allt närmande till Sverige, som under förra regeringen.”⁹² ⁹³ Dahm skriver at Norge nøy ikke ubetydelige fordeler av sin forening med Sverige, og at nordmennene arbeidet ivrig for å utvikle og styrke sin frie forfatning. I likhet med Bäckman nevner han at dette førte til konflikter mellom Karl Johan og nordmennene. Kongen mislyktes i sine forsøk på å utvide sin makt, og i 1821 måtte han godta adelsskapets avskaffelse.⁹⁴

I den *norske* leseboken til Siegwart Petersen har forfatteren satt av nesten to sider til Karl Johans regjeringstid. En og en kvart side brukes til å redegjøre for konfliktene mellom

⁸⁸ Odhner 1873: 68; Odhner 1875: 68.

⁸⁹ Dahm 1861: 136; Dahm 1874: 131. (Litt annen formulering i 1874-utgaven.)

⁹⁰ Pettersson 1871: 91.

⁹¹ Wiberg 1867: 135; Wiberg 1870: 125.

⁹² Wiberg 1867: 137; Wiberg 1870: 127.

⁹³ Bäckman oppgir i forordet til sin lærebok at han har brukt både Odhners og Wibergs lærebøker som kilder. Når det gjelder formuleringene om forholdet mellom unionspartene har Bäckman valgt å følge Wiberg. Han bruker mange av Wibergs formuleringer, men nevner i tillegg adelens avskaffelse men ikke forsvarsutgiftene. (Bäckman 1870: 178-182).

⁹⁴ Dahm 1861: 135; Dahm 1866: 134.

kongen og nordmennene. Blant de sakene som nevnes er Bodø-saken (som "[...] viste, hvor maadelig det blev sørget for Norges udenlandske Ærinder."⁹⁵), den dansk-norske statsgjelden, avskaffelsen av adelen, kongens grunnlovsforslag, oppløsningen av Stortinget i 1836, striden om 17. mai, stattholderembetet og flaggsaken. Petersen konkluderer med at alt dette "[...] vakte nogen Utilfredshed rundt om i Landet."⁹⁶. Konfliktene fremstilles først og fremst som konflikter mellom kongen og nordmennene, og ikke mellom Norge og Sverige. Selv om mesteparten av avsnittet handler om konflikter, tyder bruken av ordene "nogen Utilfredshet" på at Petersen ikke ønsker å understreke det konfliktfylte for mye.

Dette inntrykket forsterkes ved at forfatteren i neste avsnitt påpeker at det især i kongens siste år "[...] herskede det den bedste Forstaaelse baade mellem Konge og Folk og mellem Norge og Sverige, [...]"⁹⁷. Den positive bedømmelsen av både Karl Johan og hans etterfølgere på tronen er allerede nevnt under avsnittet om kongene. Petersen sier ikke noe om konfliktene rundt stattholdersaken, men nevner at Grunnlovens bestemmelse om at en stattholder kan innsettes i Norge er hevet under Oscar II.⁹⁸

Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene

I de svenske lærebøkene er det kun ett skjønnlitterært innslag som omhandler forholdet mellom Norge og Sverige. Diktet "Brödrarikena" av legen og dikteren Andres Anderson (1822-1892) er tatt med både i *Läsebok för folkskolan* og i Kastman og Brunius' lærebok. Diktet ble framført for første gang under det skandinaviske studentmøtet i Lund og København i 1845, og Andersons skandinavistiske idéer kommer tydelig fram.⁹⁹ I *Läsebok för folkskolan* står diktet først i den fjerde avdelingen, "Naturskildringer från främmande land". Det siste stykket i tredje avdeling er "Föreningen med Norge". "Brödrarikena" som åpner den fjerde avdelingen etterfølges av naturskildringer fra ulike deler av Norge. Fire vers er tatt med. I Kastman og Brunius' lærebok er diktet plassert etter avsnittet som omhandler utviklingen fra Karl Johans angrep på Danmark til unionsinngåelsen. Her er bare det første verset og de siste tre linjene av diktet tatt med. Det første verset handler om to vakre land som har "syskontycke" med hverandre. Om de ikke har gull eller sølv så har de innsjøer, elver, fjell og skog.¹⁰⁰ I de neste versene sies det at Gud, som ga landene frihet, også ga dem evne til å forsvare friheten "med lif och blod". Det fortelles at de to "tvillingarne" lenge lå i strid med

⁹⁵ Petersen 1861: 174; Petersen 1875: 171.

⁹⁶ Petersen 1861: 175; Petersen 1875: 172.

⁹⁷ Petersen 1861: 176; Petersen 1875: 173.

⁹⁸ Petersen 1875: 174.

⁹⁹ *Svenskt biografiskt handlexikon* bd 2: 33-34.

¹⁰⁰ Kastman/Brunius 1867: 92; *Läsebok för folkskolan* 1868: 387.

hverandre, ”Med hat i bröstet störta de löst emot hvarann”, uten at noen vant. Men nå ligger landene ”lugnt och fredligt vid hvarandras sida”.¹⁰¹ Diktet avsluttes med linjene,

Hvar afton dagen åldras, hver morgon dag blir ung.
De knäppa sina händer och be för samma kung,
Blott med, ej mot hvarann’ de mera strida.¹⁰²

I de *norske* lærebøkene er det en rekke skjønnlitterære innslag som omhandler forholdet mellom Norge og Sverige. Flest slike innslag finnes i P. A. Jensens lesebok fra 1863. Henrik Wergelands dikt ”Norges konger” er et av disse. Diktet ble opprinnelig publisert, sammen med sytten andre læredikt, i tidsskriftet *For Arbeidsklassen* 4. desember 1840.¹⁰³ Gjennom diktene ønsket Wergeland å gi barn viktig kunnskap i fag som blant annet religion, historie, geografi, regning og språklære.¹⁰⁴ Perioden fram til 1387 får stor plass i diktet.¹⁰⁵ Med få unntak er alle kongene nevnt. Beskrivelsen av de fleste går over to linjer. Noen få får bare en linje, og to av kongene, kong Sverre og Håkon Håkonsson, får hele fire linjer. Dikterens negative syn på dansketiden kommer tydelig fram når han sier at det ”Med *Margrethe* og *Erik, Kristoffer, Karl Bonde* / begyndte ret Tider saa mørke og onde”¹⁰⁶. Bare den første av Oldenburgerkongene er nevnt. Wergeland hopper så rett fra Kristian I til 1814.

Diktet som står i leseboken er ikke identisk med diktet som ble trykket i *For Arbeidsklassen*. I tillegg til ortografiske forskjeller, er visse ord og formuleringer byttet ut, noe er kuttet ut og noe er tilføyet. Det kan virke som om hensikten delvis har vært å gjøre teksten mer forståelig for barna (”Moradser” er byttet ut med ”Myrer” og ordene ”ligger begravet i Sognesjøen” som handler om Magnus Erlingsson er byttet ut med ”Han drukned i Slaget i Sognesjøen”¹⁰⁷). Men det kan også ligge en litt annen oppfatning av de historiske hendelsene bak noen av endringene. Om begivenhetene i 1814 heter det i lesebokversjonen ”I atten hundred og fjorten blev det Tvangen kvit,/ Forenet med Sverig, selvstændigt og frit”¹⁰⁸. Her er ordet ”Tvanget” satt inn i stedet for ordet ”Dannemark” som sto i Wergelands versjon fra 1840.¹⁰⁹ Hvem som har endret på diktet gir ikke leseboken noe informasjon om. I innholdsfortegnelsen er bare Wergeland ført opp. Det er ikke usannsynlig at det er Jensen selv som har foretatt endringene. Det var ikke uvanlig at lesebokredaktørene endret på tekstene.

¹⁰¹ *Läsebok för folkskolan* 1868: 387.

¹⁰² Kastman/Brunius 1867: 92; *Läsebok för folkskolan* 1868: 387.

¹⁰³ *For Arbeidsklassen* var et opplysningsskrift som Wergeland ga ut i perioden 1839-1845.

¹⁰⁴ Hagemann 1964: 139-140; *Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven* 1957: 24-26.

¹⁰⁵ 64 av 74 linjer i *For Arbeidsklassen* og 64 av 76 linjer i leseboken.

¹⁰⁶ *Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven* 1957: 26.

¹⁰⁷ Jensen 1863a: 56. *Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven* 1957: 26.

¹⁰⁸ Jensen 1863a: 56.

¹⁰⁹ *Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven* 1957: 26.

I linjene som handler om unionstiden med Sverige er forskjellene mellom de to versjonene betydelig. I lesebokversjonen står det om Karl Johans regjeringstid: ”Saa trivdes det godt under Carl Johan, / Hvem Norge tilfulde ei gjengjælde kan.”¹¹⁰. Her er det gjort noen små endringer fra 1840-versjonen, som sier: ”Nu trives det godt under Kong *Karl Johan*, / som Norge tilfulde gjengjælde ei kan”¹¹¹. Men hovedforskjellen i behandlingen av Karl Johan er at i leseboken er to linjer av Wergelands dikt utelatt. I versjonen fra 1840 står det: ”Med Adelsteens Hjerte og Kyrres Gemyt, / Bedrivt er hans Fortid, Velgjerning hans Nyt”¹¹². Disse linjene mangler i leseboken. I Wergelands dikt fra 1840 er Karl Johan en av bare tre konger som får fire linjer. Dette kan tyde på at Wergeland anså Karl Johan, i likhet med kong Sverre og Håkon Håkonsson, som spesielt viktige i Norgeshistorien. Wergelands beundring for Karl Johan er kjent. Diktet ble skrevet mens Karl Johan var konge, noe som også kan ha vært en grunn til at han fikk så mye plass. At disse linjene er fjernet i leseboken gir inntrykk av at lesebokredaktøren anså Karl Johan som mindre viktig enn Wergeland gjorde.

Den mest oppsiktsvekkende forskjellen mellom de to versjonene er at man i leseboken har fire linjer til som handler om Oscar I og Karl XV. Oscar I ble konge i 1844 og Karl XV i 1859. Naturlig nok finnes ikke disse linjene i diktet fra 1840. Siden Wergeland døde i 1845 kan han umulig ha skrevet om Karl XV som konge. Så vidt jeg vet utga ikke Wergeland en senere versjon av diktet etter 1840. Holdningen til kongene som kommer til uttrykk i disse nye linjene er positiv, om ikke spesielt entusiastisk. Oscar I blir kalt ”den landsfader god”, mens det i verset om Karl XV står at ”under ham er vi trygge”.¹¹³

Unionen med Sverige nevnes i diktet ”Norge” av H. Siewers. I dette diktet gjennomgår forfatteren Norges viktigste fjell, fjorder, innsjøer, fosser, elver og byer, og forteller om hvordan nordmennene livnærer seg. Unionen er omtalt i det første verset:

Sverig for den østre Side holder Vagt;
Disse Lande sluttet har saa fast en Pagt;
 Carl vor Konge er;
 Men i hvert især
Hersker egen ret og Love.¹¹⁴

Diktet ”Norge” sto i Hans Siewers bok ”Geographisk Børnelærdom” som ble utgitt i 1848. Det er ikke gjort store endringer i lesebokversjonen, men ordene ”Oscar Konge er” er byttet ut med ”Carl vor Konge er”.¹¹⁵

¹¹⁰Jensen 1863a: 56.

¹¹¹Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven 1957: 26.

¹¹²Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven 1957: 26.

¹¹³Jensen 1863a: 56.

¹¹⁴Jensen 1863a: 47.

¹¹⁵En annen endring er fjerning av sperret skrift på Sverige og Oscar.

To dikt i leseboken uttrykker skandinavistiske holdninger. Et av de mest kjente skandinavistiske diktene, ”Nordens Enhed” skrevet av den danske dikteren, journalisten og politikeren Carl Ploug (1813-1894) er tatt med. Ploug var en av de fremste ideologene i den skandinavistiske bevegelsen. Ploug skriver at ”Nordens herlige stamme”, lenge var splittet i tre ”sygnende Skud”, men fremtidsvisjonen er lys,

Atter det Skilte
Bøier sig sammen,
Engang i Tiden
Vorder de et,¹¹⁶

Når det skjer vil det frie, mektige Norden ”Føre til Seier/ Folkenes Sag!”¹¹⁷

Ole Vigs ”Nordmannssang” (”Blant alle lande”) kombinerer sterke nasjonale holdninger med klare kulturskandinavistiske tendenser. Et gjennomgangstema i diktet er viktigheten av å holde fast på det som er ekte norsk. Noen politisk motstand mot Sverige finnes ikke i diktet, derimot har diktet en brodd mot dansk innflytelse,

Er Hjernen endnu tildels for spansk,
Og Tankegangen for tysk og fransk,
Mens Folk i Sale
Som Bøger tale
For meget dansk, -¹¹⁸

På det kulturelle plan rettet ofte den norske nasjonalismen seg mot Danmark, men den politiske nasjonalismen ble rettet mot Sverige. Diktet ble skrevet i en periode med lite konflikter mellom Norge og Sverige, da den kulturelle nasjonalismen var sterkere enn den politiske. Vig ønsker å kvitte seg med all den dårlige fremmede innflytelsen, slik at folket kan våkne ”Med Liv i Hjertet og Lys i Mund,”¹¹⁹. Da skal også de nordiske land komme sammen:

Da samles ogsaa den Trillinggren,
Som var – trods Bølge og Mærkesten
Og alskens Trætte
Paa Fjeld og Slette –
I Aanden en.

Paa Aandens Himmel med Bue blaa
Skal Nordens Stjerne som Vaarsol gaa
Og skabe Sommer
Med Sang og Blommer,
Mens Hjerter slaa.¹²⁰

Ole Vigs dikt var det eneste av de ovennevnte som ble beholdt i 1874-utgaven av leseboken. Muligens ble Plougs dikt sett på som mindre aktuelt etter den politiske skandinavismens nederlag i 1864. Siewers ”Norge” ble byttet ut med et annet dikt med

¹¹⁶ Jensen 1863c: 271.

¹¹⁷ Jensen 1863c: 271.

¹¹⁸ Jensen 1863c: 294.

¹¹⁹ Jensen 1863c: 294; Jensen 1874: 91.

¹²⁰ Jensen 1863c: 294; Jensen 1874: 91.

samme tittel- bedre kjent som ”Ja, vi elsker”. Alle de åtte versene er med. Også her er det en kombinasjon av sterke nasjonale følelser og skandinavistiske tanker. Holdningen til unionen med Sverige er også positiv:¹²¹

Fienden sine Vaaben kasted,
op Visiret for,
vi med Undren mod ham hastet;
thi han var vår Bror.
Drevne frem paastand af Stammen
gik vi Søderpaa;
nu vi staa tre Brødre sammen
og skal saadan staa!¹²²

Oppsummering – ”broderfolk” og ”Nordens Stjerne”

Begrepet ”broderfolk/broderland” forekommer i flere av de undersøkte tekstene både på svensk og på norsk side. Spesielt i lesebøkene blir det påpekt at det folket som en gang var en fiende nå er blitt et ”broderfolk”.

I de *svenske* lærebøkene er holdningen til unionen og holdningen til Norge i unionstiden gjennomgående positiv. De to mest brukte lærebøkene *Läsebok för folkskolan* og Odhners lærebok er de mest positive og entusiastiske når det gjelder forholdet mellom Sverige og Norge. I *Läsebok för folkskolan* uttrykker både Forssells stykke og Andersons dikt et idyllisert bilde av forholdet.

En positiv holdning til unionen finner vi også i de *norske* lærebøkene fra perioden. Den positive holdningen er riktignok noe dempet i Petersens lærebok fra 1875 i forhold til 1861-utgaven, men den er absolutt til stede. Endringen gjenspeiler nok den opinionsendringen som skjedde i Norge i forhold til unionen i løpet av perioden. I begynnelsen av perioden var det mange som støttet et tettere samarbeid med Sverige, men mot slutten av perioden var det stor motstand mot en videre utbygging av unionsfellesskapet.

I enkelte av de svenske lærebøkene nevnes konflikter mellom Sverige og Norge, der det antydes at nordmennene ikke var interessert i å nærme seg Sverige, men dette får liten plass i bøkene. I Petersens lærebok får konfliktene mellom Karl Johan og nordmennene stor plass, men språkbruken er forsiktig, og Petersen er nøye med å nevne de positive sidene.

På ett punkt er det stor forskjell mellom de norske og de svenske lærebøkene. Begivenhetene i 1814 hadde en sentral plass i den norske nasjonale selvforståelsen. De er dermed sentrale både i Siegwart Petersens lærebøker og i de to lesebøkene. Petersen gir både i lese-

¹²¹ Den positive holdningen til Sverige var imidlertid enda mer fremtredende i den første versjonen av sangen som Bjørnson offentliggjorde i 1859. I 1863, etter stattholderstriden, offentliggjorde Bjørnson en omarbeidet versjon, der den meget positive framstillingen av unionen og forholdet til Sverige ble noe dempet. Det er denne omarbeidede versjonen som står i leseboken fra 1875. (Se Sørensen 2001: 238-239.)

¹²² Jensen 1874: 78.

boken og i læreboken en meget engasjert fremstilling av 1814 som er sterkt preget av nasjonal stolthet. Det er verdt å merke at P. A. Jensens lesebok fra 1863 også hadde en annen fremstilling av 1814, skrevet av Daa og plassert i verdenshistoriedelen. Denne fremstillingen er nøktern og lite nasjonalistisk. Dette stykket var imidlertid fjernet fra 1875-utgaven, og det er rimelig å tro at det var Petersens fremstilling som i størst grad preget de norske folkeskoleelevenes forestillinger om 1814. 1814 hadde på ingen måte samme stilling i Sverige, og i de svenske bøkene ble begivenhetene kortfattet fremstilt på en nøktern måte.

Begrepet "Nordens Stjerne" forekommer i Ole Vigs Nordmannsang som står i både 1863- og 1875-utgaven av P. A. Jensens lesebok. Det henspiller på skandinavismen og de sterke følelsene av fellesskap mellom folkene. Flere av de undersøkte bøkene er preget av skandinavistiske idéer. Dette gjelder spesielt de mest brukte svenske bøkene. Både C. T. Odhner og flere av hovedpersonene bak *Läsebok för folkskolan* var aktive skandinavister. P. A. Jensens norske lesebok inneholdt flere skandinavistiske dikt. Men det er først og fremst kulturskandinavistiske innslag. Siegwart Petersen nevner ikke skandinavismen i sin norske historielærebok, og den får heller ikke så stor plass i de svenske historielærebøkene.

Jeg mener at tittelen "broderfolk" og "Nordens Stjerne" i det store og hele gir en god sammenfatning av hovedtendensene i bøkens behandling av unionen og forholdet mellom Norge og Sverige. Tekstene er preget av en positiv holdning til unionen, nabolandet og Norden. Imidlertid er det viktig å merke seg at holdningen ble noe mindre positiv i løpet av perioden 1860-1875. Noe som også gjenspeiles i enkelte av tekstene.

Del III: "ömsesidigt missnöje" og "fædrelandets frihed og selvstændighed". 1890-1905

Kapittel 5: Bakgrunn, historieundervisning, lærebøker og forfattere

Perioden 1890-1905 var den mest dramatiske tiden i unionens historie. Konflikter mellom unionspartene hadde forekommet tidligere, men det var først i denne perioden at unionen ble direkte truet. Striden om utenriksstyret og konsulatvesenet skapte flere dramatiske kriser. Det var imidlertid også perioder i tidsrommet 1890-1905 som var mer preget av samarbeid og harmoni, og på det folkelige plan ble det gjort mye for å skape samarbeid og forståelse over landegrensen.

Den politiske kampen

Medinnflytelse over utenrikspolitikken hadde vært et sentralt norsk krav fra unionens første tid. I 1814 fikk kongen utstrakt myndighet over utenrikspolitikken og tok i bruk den svenske utenriksforvaltningen. Utenriksaker ble behandlet i det ministerielle statsråd som bestod av kongen, utenriksministeren og hoffkansleren, men den endelige avgjørelsen lå hos kongen.¹ Norge og Sveriges ytre representasjon ble ivaretatt av det svenske diplomatiet og konsulatvesenet, der svensker og nordmenn i prinsippet hadde lik rett til ansettelse. På 1830-tallet ble noen av de norske kravene imøtekommet. Det ble bestemt at den norske statsminister eller et annet statsråd skulle være til stedet når saker som særskilt angikk Norge, eller saker som kunne ha innflytelse på Norges forhold til utlandet ble foredratt. I samme periode gikk utnevning og avskjedigelse av konsulater over fra svensk til kombinert statsråd. Konsulene måtte nå avgi ed som norske embetsmenn.²

Kongens makt over utenrikspolitikken ble mindre i løpet av unionstiden. I 1885 vedtok svenske statsmyndigheter at det ministerielle statsråd skulle økes med en svensk statsråd, samtidig som utenriksministeren skulle ha ansvar for saksforberedelsene. Dette svekket Norges posisjon i utenrikspolitikken, og fra norsk side ble det både fra Venstres og Høyres side arbeidet for å oppnå likestilling. På slutten av 1880-årene begynte Venstre å arbeide for egen norsk utenriksminister ansvarlig for Stortinget, mens Høyre argumenterte for felles utenriksminister ansvarlig for en felles representasjon. Venstre valgte imidlertid først å kreve

¹ Kongens makt var imidlertid mer begrenset når det gjaldt krigsåpning (se Kaartvedt 1995: 239).

² Kaartvedt 1995: 236-267.

eget konsulatvesen.³ I 1892 vedtok Stortinget opprettelsen av eget konsulatvesen og bevilget 50000 kroner til formålet.

Våren 1895 oppsto det en meget alvorlig krise. Stortinget hadde sagt opp det konsulære fellesskap med virkning fra 1. januar. Da Høyreregjeringen gikk av etter valgnederlaget høsten 1894, var Venstre ikke villige til å danne regjering uten at vedtaket om konsulatsaken ble sanksjonert. I den svenske Riksdagen krevde Majoritetspartiet revisjon av Riksakten, og det *Hemliga utskottet* (et riksdagsutvalg som trådte i kraft i krisesituasjoner) ble nedsatt. I mai sa Riksdagen opp mellomriksloven, og den 17. mai ble krigskreditivene fordoblet. Trusselen om krig var tydelig. Den 7. juni ga Stortinget etter og vedtok å gjenoppta forhandlingene om konsulatvesenet og utenriksstyret.⁴

Den tredje unionskomité (1895-1898) klarte imidlertid ikke å komme til noe enhetlig resultat. I tiden etter 1895 ble det også gjennomført en betydelig opprustning av militæret. En ny unionskrise oppsto i forbindelse med flaggsaken. Så fulgte imidlertid en roligere periode. I 1902 ble etter svensk initiativ konsulatkomitéen nedsatt. Dette resulterte i det såkalt kommunikéet av 24. mars 1903. Det ble bestemt at det skulle opprettes særskilt konsulatvesen for hvert rike. Konsulene skulle høre inn under den myndighet i hjemlandet som landet bestemte. Konsulenes forhold til den felles utenriksministeren skulle avgjøres gjennom likelydende lover, som ikke kunne endres uten begge lands samtykke. Løsningen på konflikten virket nærmere enn noen gang, og optimismen var stor. Dette kom også til uttrykk i det norske stortingsvalget høsten 1903, da Venstre gikk på sitt første reelle valgnederlag siden 1880-tallet, og Samlingspartiet bestående av Høyre, Moderate Venstre, og en høyrefløy av Venstre fikk regjeringsmakt. Stemningen snudde imidlertid året etter. I mai 1904 la den norske regjeringen fram sitt forslag til likelydende lover. Svaret fra Sverige kom først i desember og det inneholdt bestemmelser som underordnet særkonsulene den felles utenriksledelsen. I Norge ble det svenske forslaget karakterisert som løftebrudd og kalt "Boströms lydrikepunkter". Forhandlingene mellom Norge og Sverige brøt sammen. I slutten av februar dannet Christian Michelsen regjering. Regjeringens program var å innføre eget norsk konsulatvesen, noe det var stor enighet om i alle partier. Den 13. mai ble konsulatloven vedtatt i Stortinget, og den 27. mai ble beslutningen framlagt for kong Oscar som nektet sanksjon. Regjeringens avskjedssøknader ble da levert inn, og kongen nektet å godta søknadene med begrunnelsen at det ikke på det tidspunktet kunne dannes en annen regjering. Den 7. juni erklærte Stortinget at siden kongen hadde sagt seg ute av stand til å danne

³ Vedung 1971: 9.

regjering hadde han opphørt å fungere som norsk konge, og som en følge av dette var foreningen med Sverige oppløst.⁵

Nordiske møter og samarbeid mellom svenske og norske skolefolk

Til tross for den politiske spenningen var perioden 1890-1905 preget av utstrakt samarbeid over grensen. En lang rekke fellesnordiske møter for ulike yrkesgrupper ble holdt, og skandinaviske foreninger ble stiftet. I 1903 ble en norsk-svensk forening med navnet *Broderfolkenes Vel* stiftet. Foreningen hadde som formål "[...] inden hvert af broderfolkene at virke for nærmere kjendskab til det andet og forøvrigt for gjensidig forstaaelse mellem Sveriges og Norges folk."⁶ *Broderfolkenes Vel* la stor vekt på å skape forståelse mellom ungdom fra Norge og Sverige, og arrangerte blant annet skolereiser for elever til nabolandet.

Det var nær kontakt mellom folkeskolelærerne i Sverige og i Norge. De nordiske skolemøtene fikk stor oppslutning. En gjennomgang av de største skoletidsskriftene i Sverige og Norge, henholdsvis *Svensk Läraretidning*⁷ og *Norsk Skoletidende* vitner også om sterke bånd mellom den svenske og den norske folkeskolelærerstanden. Tidsskriftene inneholder mye stoff om og fra nabolandet, som artikler om skolevesenet, rapporter fra lærerturer til nabolandet og beretninger om felles arrangementer og møter. Tonen er meget harmonisk. Felles arrangementer blir beskrevet med entusiasme og takknemlighet, og det er vanskelig å finne spor etter den politiske spenningen.

I 1905 kom naturlig nok de politiske problemene mer i forgrunnen. I *Svensk Läraretidning* og *Norsk Skoletidende* var hovedfokuset imidlertid fremdeles på samarbeid og forståelse. Et stort diskusjonsemne var det nordiske skolemøtet i København, som var planlagt til sommeren 1905. Spørsmålet om man skulle avholde møtet eller ikke ble grundig debattert på lederplass og i leserinnlegg (se side 142).

Den 10.5.1905 sto det på trykk et brev både i *Svensk Läraretidning* og i et annet stort skoletidsskriftet i Sverige, *Folkskolans Vän*.⁸ Brevet hadde overskriften "Til den svenske skolens mænd og kvinder!". Avsenderne var "medlemmer af den norske styrelsen ved det 8de nordiske skolemøde i Kristiania i 1900", og var underskrevet av 33 skolebestyrere,

⁴ Terjesen: 2001: 82-83.

⁵ Vedung 1971: 13-26; Terjesen 2001: 92-102.

⁶ *Aarvog 1904, Broderfolkenes Vel*: 14.

⁷ *Svensk Läraretidning* var organ for *Sveriges allmänna folkskollärareförening*. Et hovedmål var å arbeide for reformer i skolen. Tidsskriftet ville holde seg utenfor politiske og religiøse strider. Sentrale personer var Emil Hammarlund og Fridtjuv Berg. (Sörensen 1942: 328-331).

⁸ *Folkskolans Vän* var tidsskriftet til foreningen *Svenska folkskolans vänner*. Foreningen var en kristen riksförening for lærere, og anså folkeskolens viktigste oppgave å oppdra barna til Guds rike. (Sörensen 1942: 332).

overlærere, skoleinspektører, rektorer, lærere og lærerinner. Brevet kombinerte en imøtekommende og respektfull holdning overfor de svenske lærerne, samtidig som det uttrykket klare meninger om årsaken til konfliktene.⁹

De undertegnede skriver at vennskapet og aktelsen de føler overfor den svenske lærerstanden og den personlige gjeld de står i til de enkelte medlemmene for verdifulle impulser og hjelp til å løse sine oppgaver forklarer behovet for å henvende seg nettopp til den svenske lærerstanden. Innsenderne ser det ikke som sin sak å uttale seg om ”øieblikkets politiske strid” eller å bringe forslag til løsninger. Men de mener at det at striden om utenriksstyret har blitt så tilspisset som den har bare kan forklares ”af en i de to lande raadende forskjellig opfatning af deres statsretslige stilling til hinanden”. Dette henger sammen med at Norges historisk-politiske stilling ved inngåelsen av unionen på flere måter blir misoppfattet i Sverige. At denne misoppfatningen er så sterk knytter innsenderne til undervisningen i skolen. Enten har ikke skolen lagt særlig vekt på en mer inngående fremstilling av dette temaet, eller så har framstillingen bygget på eldre historiske oppfatninger eller forutsetninger som fra norsk side ses mer som et uttrykk for ønsker snarere enn kjensgjerninger knyttet til unionsinngåelsen.¹⁰

Derfor nevnes en rekke punkter som de svenske lærerne bør lytte til og forhåpentligvis inkludere i undervisningen. Blant de ting som understrekes er at Norge er et av Europas eldste kongeriker og at det i middelalderen ”har en med de øvrige nordiske lande jevnbyrdig historie og et rikt og selvstændigt kulturliv”, at Norge aldri opphørte å bevare en suveren stats organer, at riket under eneveldet var rettslig likestilt Danmark, at Norge hadde gjort en stor innsats både på det kulturelle og militære området og at den norske bondestand sosialt sett var blant Europas frieste og borgerstanden ble opplyst og velstående. Videre står det at Norge handlet som en suveren stat da de nektet å erkjenne Kieltraktaten og ga seg selv en fri forfatning, og at selv om det alminnelige ønsket i landet ikke var union med Sverige, ble denne innført i henhold til nasjonens frie valg.¹¹

Unionens oppgave har vært å være et vern for folkenes politiske fellesinteresser. Den skulle øke tryggheten, trivselen, forståelsen og anseelsen til begge partene. Men siden unionstiden også har brakt så mange konflikter må forklaringen være at historien har skapt så ulike tenkesett og sosiale vilkår i de to landene slik at den fulle tillit og sympati ikke har vært tilstede og at de to partene ser unionen forskjellig både når det gjelder historisk grunnlag og

⁹ Gjengitt i *Norsk Skoletidende*, nr. 20, 1905.

¹⁰ Gjengitt i *Norsk Skoletidende*, nr. 20, 1905.

¹¹ Gjengitt i *Norsk Skoletidende*, nr. 20, 1905.

formål. Sverige har ønsket en nærmere sammenslutning, og Norge har hatt behov for innen unionens ramme å hevde sin selvstendighet og rett som en suveren kultur nasjon.

Brevet avsluttes med en oppfordring om at lærerne i Sverige og Norge må arbeide for at ungdommen i begge land ”faar klarhed over hinandes historie, lærer at forstaa hindandens tænkesæt og agte hinandes ret!” Så stilles spørsmålet om dette er mulig ”[...] uden i samfølelse, gjensidig agtelse og fordomsfri fædrelandsvished hos begge?”¹²

Svensk Läraretidnings redaksjon stilte seg meget positivt til brevet. De skriver at dette brevet ikke er et nytt polemisk innlegg i den sørgelige unionsprosessen, men at det er ”[...] en lika hänsynsfull som manlig vädjan från representanterna för Norges skola [...]”. Noe som viser at disse under striden har bevart sitt ”broderliga sinne” og at de har tiltro til at deres svenske kolleger har gjort det samme. Uavhengig av hva svenske lærere mener og ønsker i unionsspørsmålene, burde de med aktelse lytte til de fredens ord som har blitt rettet mot dem, og gjøre dem til gjenstand for rolig og samvittighetsfull overveielse.¹³ Reaksjonene på brevet var imidlertid ikke bare positive. I *Folkskolans Vän* reagerer, i et leserinnlegg, ”*En Svensk*” sterkt på brevets innhold. Han skriver at det bør stilles spørsmål ved at en slik politisk henvendelse får plass i et skoletidsskrift. Videre spør han om de norske lærerne har patent på å tolke historien, og om de anser svenske lærere som så kunnskapsløse at de trenger undervisning fra Norge. ”*En Svensk*” skriver også at hvis de norske lærerne virkelig mener at uansett hvordan den politiske situasjonen utvikler seg må nordmenn og svensker leve som gode frender, har de ikke da mye arbeid foran seg i å lære sitt eget folk, store som små, ikke å hate svenskene, men vise seg som ”gentlemän” når de møtes til upolitiske møter.¹⁴

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige

De gjeldende skolelovene i perioden 1890-1905 var skoleloven fra 1882 og skoleloven fra 1897. Mens 1842-loven hadde oppgitt ”Fäderneslandets Historia och hufwuddragen af allmänna Historien” som et av folkeskolens undervisningsfag, oppga skolelovene fra 1882 og 1897 ”historia” som et av fagene. Normalplanene var mer detaljerte angående fagene enn skolelovene. I følge normalplanen fra 1878 ble historiefaget begrenset til ”fäderneslandets historia”. Allmenn historie var for folkeskolens del heller ikke med i normalplanene fra 1889 og 1900.¹⁵ I følge normalplanen fra 1889 skulle historieundervisningen i folkeskolen bestå av ”Valda berättelser ur fäderneslandets historia” og ”Fäderneslandets historia i kort öfversigt

¹² Gjengitt i *Norsk Skoletidende*, nr. 20, 1905.

¹³ Gjengitt i *Norsk Skoletidende*, nr. 19, 1905: 297.

¹⁴ *Folkskolans Vän*, nr. 20, 1905: 322.

¹⁵ Isling 1988: 257.

med utförligare skildringar af de mest betydande personer och händelser”. Normalplanen inneholdt også en liste på 24 anbefalte ”berättelser” som burde brukes. En av disse var ”Karl XIV Johan och Norges förening med Sverige”.¹⁶ De samme formuleringene ble brukt i normalplanen fra 1900. Listen over ”berättelser” var noe endret og utvidet, men stykket om Karl Johan og Norges forening med Sverige var beholdt. Det ble også oppgitt at man hadde begrenset den sammenhengende fremstillingen til den nyere tidens historie, og at ”kännedom om forntidens och medeltidens mera enkla förhållanden” kunne meddeles i form av utvalgte beretninger og tidsskildringer.¹⁷

Det var fremdeles meget store forskjeller fra skole til skole og område til område når det gjaldt hvor mye historieundervisning barna fikk. Det fantes en hel rekke ulike godkjente skoleformer, som det ble stilt ulike krav til, og først i 1900 ble bestemmelsen om *minimikursen* (som ikke inneholdt historie) utelatt fra normalplanen.¹⁸ Lærebøkene inneholdt ofte flere *kurs* som var adskilt ved bruk av ulike bokstavstørrelser. De skolene som hadde mindre tid kunne da gjennomgå det korteste *kurset*, mens bedrestilte skoler kunne gjennomgå et mer omfattende *kurs*.

I 1884 ble det nedsatt en statlig komité som skulle granske folkeskolens lærebøker under ledelsen av seminarlektoren Chr. L. Anjou. I 1887 ble komitéens resultater offentliggjort. Komitéen gjennomgikk blant annet 14 lærebøker i svensk historie, og satte opp grunnsatser for undervisningen. Kombinasjonen av religion og patriotisme kommer klart fram i disse grunnsatsene. Komitéen oppgir at det viktigste målet med undervisning i fedrelandets historie må være å gi ”[...] en öfverskådlig och fullt objektiv bild af huru vårt folk under Guds ledning småningom utvecklats inom sig sjelf och i sitt förhållande till andra folk”. Videre sies det at det bør være klart at den kunnskapen man tilegner seg slik ”[...] är i synnerlig grad egnad att förädlande inverka på vilja och karakter”. Gjennom den kalles fedrelandskjærligheten til liv, det rette medborgersinnet vekkes og næres, og man ser at et folks historie ikke består av tilfeldige hendelser, men at det bak alt finnes en dyp indre sammenheng og en høyere ordning, ”[...] och slutligen kan genom den å viljan gifvas en riktning mot det, som är i sann mening stort och ädelt och godt”.¹⁹

Komitéen legger imidlertid til at man også må ta hensyn til folkeskolens begrensninger. Dette innebærer at en mer fullstendig innsikt i historien ikke kan gis. Komitéen mener at

¹⁶ *Normalplan för undervisning i folkskolor och småskolor* 1889: 32-33.

¹⁷ *Normalplan för undervisning i folkskolor och småskolor* 1900: 38, 68.

¹⁸ Om *minimikursen* se side 50.

¹⁹ *Granskning af läroböcker för folkskolan* 1887: 3.

lærebøkene i stedet må stille fram de mer betydningsfulle personer og hendelser, men de må likevel ikke miste av synet sammenhengen i historie. Derfor bør lærebøkene både inneholde kronologisk ordnet livs- og tidsbilder og oversikter eller tilbakeblikk over det viktigste i tiden. I tillegg fremhever komitéen verdien av lærerens levende, muntlige framstilling, og sier at læreboken slik på et vis blir sekundær. Den bør derfor ikke inneholde alt stoffet elevene skal lære. Komitéen skriver også at det historiske innholdet bør fremstilles "[...] troget och fullt objektivt, enkelt, värdigt och fritt från allt tendentiöst sträfvande."²⁰

Granskningens resultater var nedslående. Av de fjorten undersøkte lærebøkene ble elleve ansett for å være uegnet til bruk i folkeskolen. Hägermans lærebok og læreboken til Kastman og Brunius ville måtte gjennomgå en fullstendig omarbeiding for å kunne bli brukbare. Best omdømme fikk Odhners lærebok (11. utgaven fra 1884). Komitéen framhever innholdets riktighet og historiske objektivitet, og skriver at fremstillingssettet utmerker seg gjennom en høy grad av "[...] enkelhet och klarhet, koncision och bestämdhet, värdighet och kraft, samt att förf. såsom få förstår att i få ord gifva en målande bild af det, som han vill teckna [...]". Odhner kritiserte imidlertid for å ha prøvd å gi en for fullstendig skildring av historien. Noe som har ført til at mange deler av boken er skrevet i en alt for kortfattet form, og dermed virker tørr og i for stor grad registeraktig. Komitéen konkluderer med at hvis forfatteren bearbeider boken i den retningen komitéen har påpekt vil den bli til stor gagn for historieundervisningen i folkeskolen.²¹

Odhner, Knös, Dahm og Lundeqvist

Anna Sörensen hevder i *Folkskolans historia* at noe av det viktigste med lærebokkomitéens arbeid var at den klarte å fjerne mange foreldede og mindre gode bøker fra folkeskolen.²² Kun tre av de fjorten lærebøkene som ble undersøkt ble gitt ut i nye utgaver i perioden 1890-1905. De tre var Odhners, Dahms og Lundeqvists lærebøker. Odhners lærebok hadde i denne perioden en helt dominerende posisjon i skolen, og kom i stadig nye utgaver.²³ Odhner hadde også delansvar for en annen bok, Teodor Knös' *Berättelser ur fäderneslandets historia - Läsebok för folkskolan och menige man*. Denne boken utarbeidet Teodor Emanuel Knös (1849-1878) etter ønsket om en mindre og billig lesebok i svensk historie som kunne brukes ved siden av læreboken. Denne leseboken var nesten ferdig da Knös døde i 1878. Odhner tok så på seg hovedansvaret for boken. Alle de stykkene som er aktuelle for undersøkelsen i

²⁰ *Granskning af läroböcker för folkskolan 1887*: 3-5.

²¹ *Granskning af läroböcker för folkskolan 1887*: 24-27.

²² Sörensen 1942: 452.

²³ For informasjon om Odhner se side 51.

denne perioden er skrevet av Knös, men revidert av blant andre Odhner.²⁴ I forordet til bokens førsteutgave går det fram at boken nok ikke kunne komme til allmenn anvendelse i folkeskolen, men at den burde brukes som anvisning for læreren og for de mest interesserte elevene som hadde råd til å kjøpe den.

I 1895 kom siste utgaven av både Dahms lærebok og Lundeqvists lærebok ut. Lærebokkomitéen hadde uttalt at Dahms bok ikke burde anvendes i folkeskolen, og Lundeqvists bok hadde blitt stemplet som et tørt register av oppsamlede hendelser og navn, og erklært som "[...] alldeles oanvändbar för sitt angifna syftemål."²⁵

Bergström, Brandell og Larsson

To av de nye bøkene som kom ut i perioden 1890-1905 fikk meget lang levetid i den svenske skolen. I 1898 kom *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan* skrevet av folkeskolelæreren Ola Bergström. Bergströms bøker fortsatte å komme ut helt til 1949. *Sveriges historia berättad för folkskolans barn* av skolemannen og forfatteren Georg Albert Brandell (1873-1958) kom i 1904. Brandells lærebøker ble gitt ut til 1947. Brandell arbeidet som folkeskolelærer i perioden 1894-1913. Han tok også en akademisk utdanning og ble fil. dr. i 1913. Senere arbeidet han blant annet som folkeskoleinspektør, lektor ved Uppsala folkeskoleseminar (1920-1938) og spesiallærer ved Landbrukshøyskolen. Han gav ut en rekke skrifter om temaer innen psykologi og pedagogikk.²⁶

En annen bok som i en periode fikk stor spredning var Hans Larssons lærebok for folkeskolen, som kom ut for første gang i 1898. Larssons bøker fikk imidlertid en kortere levetid i skolen enn Brandell og Bergströms bøker, og siste utgave kom i 1915. Larsson (1862-1944) var professor i teoretisk filosofi ved universitetet i Lund fra 1901. Han var sterkt interessert i pedagogiske spørsmål, og arbeidet en periode som studielektor ved det private høyere lærerinneseminaret i Lund.²⁷ Anders Wedberg karakteriserer i *Svenska män och kvinnor* Larsson som rolig, betenksom, forsiktig i omdømme og ordknapp i tale. Fra 1910 begynte Larsson å ta direkte stilling til dagsaktuelle temaer i sin produksjon. Han tok til orde mot de nasjonalistiske og antidemokratiske idéene som også i Sverige var synlige. På 1930-tallet rettet han igjen kritikk mot maktdyrkelse og fornuftshat.²⁸ Larsson valgt konsekvent en

²⁴ Andre som var involvert i ferdigstilling eller redigering av boken var dr. Otto Sjöholm, kand. Hans Emil Larsson og J. P. Valander.

²⁵ *Granskning af läroböcker för folkskolan 1887*: 16, 24.

²⁶ *Svenska män och kvinnor*, bind 1: 439.

²⁷ Regnéll i *Svenskt Biografiskt lexikon*, bd. 22: 305-310.

²⁸ Wedberg i *Svenska män och kvinnor*, bd. 4: 475-478.

rolig og saklig framstillingsmåte. Selv om han vektla tradisjoner, så han på seg selv som venstremann, og han sympatiserte med arbeiderbevegelsen, selv om han ikke var sosialist.²⁹

Fridtjuv Berg

I 1889 kom første del av *Sveriges historia för barndomsskolor* av Fridtjuv Berg ut. Johan Fridtjuv Berg (1851-1916) var folkeskolelærer, skribent, politiker og en av folkeskolelærernes viktigste ledere. Han var i en årrekke med i styret i *Sveriges Allmänna Folkskollärareförening* samt i redaksjonen for *Svensk Läraretidning*. Han skrev en lang rekke artikler og skrifter om pedagogiske og skolepolitiske emner, og var blant annet medlem av den store folkeskolekommisjonen. Fra 1891 var han liberal representant i Riksdagens andre kammer. Berg var *ecklesiastikminister* i Karl Staafs regjeringer (1905-1906 og 1911-1914).

En av Bergs store kampsaker var ønsket om folkeskolen som "bottenskola". I tråd med sine progressive, demokratiske idealer ønsket Berg en felles skole for alle samfunnslag som skulle utgjøre grunnlaget for all videre utdanning. Han kjempet mot *minimikursen* og halvtidslesing og for en undervisning som var mer tilpasset barnas behov og interesser.

Utnevnelsen av Berg til *ecklesiastikminister* vakte mye kritikk. Spesielt i den konservative pressen ble valget sterkt kritisert. At en folkeskolelærer ble høyeste autoritet ikke bare for folkeskolen, men også for kirken og den høyere undervisningen ble sett på som urimelig. Det ble også påpekt at Berg var altfor radikal. *Nya Dagligt Allehanda* hevdet at Staaf gjennom utnevnelsen hadde "[...] kastat en handske mot allt hvad högre kultursträfvan heter i dette land." og påpekte at hele Bergs "[...] synkrets är den inskränkte och radikale seminaristens."³⁰ I venstrepressen var reaksjonene stort sett positive, og til dels entusiastiske. *Dagens Nyheter* uttalte at Bergs utnevning i seg selv var et program "[...] ett löfte åt demokratien och åt den riktning, som vill bygga allt reformarbete på en folkupplysning, som går på djupet och bredden."³¹ Da Berg igjen ble utnevnt til *ecklesiastikminister* i 1911 skapte det ingen sterke reaksjoner. I følge N. O. Bruce skyldes det at han hadde bevist at han kunne fylle stillingen på en meget tilfredsstillende måte.³²

Et av hovedpunktene i kritikken mot Berg i forbindelse med ministerutnevnelsen var hans holdning under unionskrisen. Berg var en av tre riksdagsrepresentanter som, i første urtima riksdag i juni 1905, hadde fremmet et forslag til støtte for regjeringens forslag om å godkjenne unionsoppløsningen uten å stille motkrav. I forslaget ble det blant annet fremhevet

²⁹ Hans Regnéll i *Svenskt Biografiskt lexikon*, bd. 22: 305-310.

³⁰ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46, 1905: 743.

³¹ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46, 1905: 742.

³² Bruce 1940: 386.

at det kunne ligge en overveiende fordel for Sverige i unionsoppløsningen både i forhold til Norge og av hensyn til landets innenrikspolitikk. Unionen hadde vært en hindring for samarbeid mellom Norge og Sverige. Etter unionsoppløsningen ville et nytt arbeid for Nordens enhet kunne tas opp, på et mye bedre grunnlag. På det innenrikspolitiske plan hadde unionskonflikten alt for lenge splittet krefter og tatt oppmerksomheten bort fra viktigere oppgaver. Riktignok måtte man fastslå fra et svensk synspunkt at 7. juni-beslutningen i realiteten var et statskupp, og at de formelle grunnene som hadde blitt brukt for å rettferdiggjøre det, bare kunne ses på som fortolkninger. Men fra norsk side ville man ikke bestride at en oppløsning etter en gjensidig overenskommelse, hvis det hadde vært mulig, på alle måter ville vært bedre. En ”hofsamt och högsint” opptreden fra svensk side ville overensstemme best med Sveriges egentlige ære. Det måtte også legges vekt på at Sveriges folk ikke hadde mistet noen av sine egne friheter og borgerrettigheter, mens Norge nå fullt ut hadde fått sin selvstendighet. Den enestående enigheten i Norge og den nasjonale henførelsen som hadde fått sitt uttrykk der måtte også gi aktelse og mane til ettertanke. Fra svensk side måtte man også huske at metodene som fra svensk side hadde blitt brukt mot Norge ikke alltid hadde vært særlig lojale.³³

Forslaget ble kraftig kritisert i Riksdagen og fra flere hold fremstilt som et uttrykk for fedrelandssvik. Kritikken kom også fra Bergs eget parti. Bergs holdning i unionsaken ble brukt mot ham i forkant av valget samme høst, men Berg ble likevel gjenvalgt til Riksdagen.³⁴ Etter utnevnelsen til minister ble det i *Stockholms Dagblad* skrevet at det som burde ha gjort Berg helt umulig for stillingen ”[...] är hans under åratal ådagalagda benägenhet att i fråga om våra mellanhafvanden med Norge tänka mera norskt än svenskt.”³⁵ *Vårt Land* skrev om Bergs ”[...] utmanande ofosterländska uppträdande i norska frågan.”³⁶, og *Morgon-Posten* skrev at de ikke våget å håpe på at Berg ”[...] som genom sin unionspolitiska nihilism väckt anstöt till och med bland Stockholmsliberalerna, skall leda vårt folks uppfostran in på nationella banor.”³⁷ *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* påpekte derimot at selv om Bergs unionsstandpunkt var blitt brukt mot ham ved valget, hadde ikke dette hindret hans gjenvalg med stort stemmetall. ”Då unionsfrågan nu tillhör det förflutna, och då det omdömeslösa

³³ *Protokoll och bihang till första urtima riksdagen i Stockholm 1905*, Motion N:o 1: 278-286.

³⁴ Bruce 1940: 386.

³⁵ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46 1905: 743.

³⁶ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46 1905: 744.

³⁷ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46 1905: 744.

patriotskrännet måste falla till föga inför en så idéell, djup och äkta fosterlandskärlek, som i verkligheten besjälår denne man, så borde man därvid låta bero vid hvad som skett, [...]”.³⁸

I norske skolekretser ble Berg svært populær. I *Norsk Skoletidende* ble det trykket et dikt skrevet av A. J. Helseth med tittelen ”Til riksdagsmand, folkeskolelærer Fridtjov Berg”. Diktet er datert 29.9.05. I de to første versene hylles Berg for sitt standpunkt under unionskrisen:

Du skulde stødes ud af Sveriges kaarnes rækker.
Hvorfor? Fordi du talte retfærd's sag.
Fordi du fandt, at broderblodets røde flekker
kun ilde pryded Sveas nye dag,
at Nordens folk har bedre vekst at tjene
end hadets træ med hevners tørre grene.

Til lykke da, du folkeskolens odelsbaarne,
at krigens aande ikke slog dig ned.
Vær hilset paa din plads blant Sveas kaarne,
fordi du vandt den gjennom kamp for fred,
fordi du – tro mod lærerkaldets virke –
var prest i broderfredens høie kirke.

I de to siste versene oppfordres Nordens lærerstand til å huske kallet den har til å skape forsoning. Diktet avsluttes med ordene ”Hil hver, som voved under hadets bulder / at laane fremtidshaabets løft sin skulder!”³⁹ Etter Bergs utnevnelse til *ecklesiastikminister* ble det i *Norsk Skoletidende* fra lederhold skrevet at Bergs navn vel var et av de best kjente og høyest aktede innenfor de nordiske landenes skoleverden, og at man i Norge hadde særlig grunn til å minnes statsråd Berg med ”varm erkjendelighed” på grunn av stillingen han inntok i unionsstriden. Det henvises også til det nevnte diktet til Helseth som et ”[...] fuldgyldigt udtryk for den sympati, hvormed den svenske folkeskolelærer og politiker omfattes inden den norske lærerstand.”⁴⁰

Berg skrev lærebøker i flere fag. I forordet til del 2 (nyare tiden) av *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor* fra 1890 skriver Berg blant annet at noen vil mene at den nyeste tiden blir alt for knapt behandlet i boken. Berg er imidlertid i tvil om denne viktige delen av historien overhodet passer for barn under tolv år. I tillegg har fremstillinger av denne tid ikke sjelden vist seg sterkt farget av hver forfatters eget politiske standpunkt. Dette anser Berg upassende i en lærebok for barn, og derfor har han i enda høyere grad enn ellers holdt seg til saksforholdene, og unngått alle subjektive oppfatninger og betraktninger.⁴¹ Berg gir også god plass til Sveriges forhold til andre land. Etter hver periode har han en oversikt over ulike

³⁸ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 46 1905: 743.

³⁹ *Norsk Skoletidende*, nr. 40 1905: 660.

⁴⁰ *Norsk Skoletidende*, nr. 45 1905: 710.

⁴¹ Berg 1890: 48.

temaer med referanser til sidene som omtaler temaet. Et av disse er forholdet til utlandet som har et underpunkt om forholdet til Danmark-Norge (senere Norge). Bergs bok ble imidlertid ikke en av de mest brukte i den svenske folkeskolen, og siste og fjerde utgave kom ut i 1904.

Läsebok för folkskolan

Fra 1880-tallet ble *Läsebok för folkskolan* gjenstand for omfattende kritikk. Det ble hevdet at boken ikke tok hensyn til barnas nivå og interesser. Ellen Key karakteriserte leseboken som en nasjonalulykke. Det ble nedsatt en komité som skulle revidere boken. Resultatet ble den 9. utgaven fra 1892. Endringene var imidlertid ikke så store, og kritikken vedvarte. En hovedforskjell mellom 1892-utgaven og tidligere utgaver var at del 6 som inneholdt norske og danske stykker på originalspråket var fjernet. Lars Furuland setter dette i forbindelse med unionsoppløsningen.⁴² Men den niende utgaven av leseboken kom ut tolv år før unionsoppløsningen og ikke like etter slik Furuland skriver. Det er nok likevel ikke så overraskende at lesebokens redaksjonskomité på sekstitallet, som i hovedsak bestod av aktive skandinavister, prioriterte denne delen sterkere enn revisjonskomitéen på nittitallet. Arthur Hazelius, som var en av de ledende personene i den førstnevnte komité, var en viktig talsmann for tilnærming mellom de skandinaviske språk gjennom rettskriving. Han la også stor vekt på viktigheten av å kunne lese og forstå nabolandets språk.⁴³

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge

I 1889 kom den nye landsskoleloven og den nye byskoleloven. Skolens navn ble endret fra allmueskole til folkeskole, noe som uttrykket idéene om at det skulle være en skole for hele folket og under folkets styrelse.⁴⁴ I årene før 1889 hadde mange engasjert seg i skolesaken. Svein Frigaard skriver i sin hovedoppgave at det ikke var noe særlig uenighet om at orienteringsfagene (historie, geografi og naturkunnskap) skulle få en større plass i skolen, men at det var stor uenighet når det gjaldt vinklingen av spesielt historiefaget. Motsetningene mellom Høyre og Venstre gjorde seg gjeldende også her. Johan Sverdrup ønsket at det etablerte forskningsmiljøet ikke lenger skulle ha enerett på den historiske sannhet som skulle undervises i skolen. Han mente at de folkevalgte skulle bestemme hva som var vesentlig i historieundervisningen. Folket skulle gjennom herreds- eller kommunestyret avgjøre hva som skulle læres. Elevene skulle få en politisk oppdragelse, og det viktigste med historieundervisningen var at de fikk innsyn i en historisk utvikling som underbygget den norske

⁴² Furuland 1979: xviii.

⁴³ Petersson 1999: 124-125.

⁴⁴ Myhre 1992: 49.

grunnlov. Høyres ledende skolepolitiker, Nils Hertzberg, mente derimot at det var regjeringen ved kirkedepartementet og eventuelt skoledirektøren som skulle bestemme over skolen. Han fremhevet at man skulle ha et vitenskapelig, nøytralt pensum som ikke skulle kunne sette et politisk system i bedre lys enn et annet, og at man, for å hindre at historieundervisningen skulle være preget av lærerens politiske overbevisning, måtte ha en nøytral instans, som universitetet, til å fortelle hva som skulle med i læreplanen.⁴⁵

Det var også uenighet om forholdet mellom Norgeshistorie og verdenshistorie. Mange fremtredende skolefolk og folkehøyskolefolk var på denne tiden opptatt av den nasjonale historie. Den høyere skole, der fokuset hadde vært på gresk og romersk historie, var blitt kritisert for å være for fjern fra den norske hverdag. Motstanden mot et større fokus på Norgeshistorien var først og fremst å finne innen partiet Høyre der man var redd for at dette ville gå ut over den felles europeiske klassiske dannelsen.⁴⁶

I september 1884 skrev Sverdrup et åpent brev til sin egen kirkeminister, Elias Blix, der han tok til orde for en revisjon av skolelovene. Han ønsket en enhetsskole der landsskolen og byskolen ble sideordnet, utvidet fagkrets og en skole som bygget på nasjonale og folkelige dannelsesidealer.⁴⁷ Da den nye skoleloven ble vedtatt i 1889 ble de fleste av Sverdrups idéer realisert. Historiefaget ble innført som et eget obligatorisk fag i folkeskolen. I småskolen skulle man nå lese utvalgte stykker av historien, mens de høyere klassene skulle ha fagundervisning. Den nasjonale historien fikk en meget sterk posisjon. Frigaard skriver at det ikke er sikkert at Sverdrup, som var en universitetsutdannet byradikaler, hadde tenkt seg at historiefaget skulle begrense seg til et så snevert område av ”fædrelandshistorien” som resultatet ble de første årene.⁴⁸

Det ble overlatt de lokale skolestyrer å bestemme innholdet i historieundervisningen, men Stortinget ga ut en normalplan som skulle fungere som rettesnor og departementet og skoledirektørene utarbeidet et rundskriv med utkast til læreplaner som ble sendt til alle skolestyrer. Det man anbefalte var at man i småskolen bare skulle lære utvalgte fortellinger av fedrelandets historie i muntlig form. I de høyere klassene skulle man lære fedrelandets historie i fortellinger knyttet til en kortfattet lærebok samt grunntrekkene av den norske samfunnsorden. Periodene som skulle vektlegges var tiden før 1319 og etter 1814. Integrert

⁴⁵ Frigaard 1995: 12-15.

⁴⁶ Frigaard 1995: 15-17.

⁴⁷ Se Dokka 1967: 343-346.

⁴⁸ Frigaard 1995: 17.

med geografi og bibelhistorie skulle det undervises i de viktigste begivenhetene i verdenshistorien. Det ble også gitt metodiske vink til lærerne.⁴⁹

Lærebøker og forfattere

Situasjonen på skolebokmarkedet var en helt annen i perioden 1890-1905 enn den hadde vært i perioden 1860-1875. Allerede på 1870-tallet kom det krav om at det offentlige skulle ta initiativ til utgivelse av lærebøker i ulike fag. I 1875 utlyste kirkedepartementet derfor en konkurranse der de beste forslagene skulle bli gitt ut med statsstøtte. "Fædrelandshistorien" departementet ønsket seg skulle inneholde "Hovedtrækkene af gudelæren, af oldsagnene samt de viktigste historiske begivenheder; den ældre tid indtil Kalmarunionen og af den nyere selvstændighedsperioden noget fullstændigere." Man skulle kun ta med det av Danmark og Sveriges historie som var nødvendig for å forstå "samtidige begivenheder i fædrelandet."⁵⁰ Vinneren, A. E. Eriksens lærebok, ble ikke en varig suksess, men det begynte å komme ut stadig flere lærebøker i historie i de påfølgende årene.

Denne utviklingen ble forsterket av den nye skoleloven. En ny gruppe lærebokforfattere gjorde seg også gjeldene. Tidligere hadde de fleste lærebøkene blitt til i tilknytning til det akademiske miljøet ved universitetet. Men fra 1880-tallet begynte også folkeskolelærerne å skrive lærebøker. Dette førte til en debatt om hva som kvalifiserte en person til å bli lærebokforfatter. Miljøene var imidlertid ikke så adskilte som den debatten kan gi inntrykk av. Lærerne henviser ofte i sine bøker til akademiske autoriteter, og en del vitenskapsmenn engasjerte seg i folkeskolen, om ikke som lærere. Generelt sett la folkeskolelærerne større vekt på oppdragelse til fedrelandskjærlighet og på en formidlingsform som passet barna enn de akademiske forfatterne. I undersøkelsen er fire lærebøker skrevet av folkeskolelærere undersøkt. Samtlige fikk stor utbredelse i skolen.

Siegwart Petersen og Gustav Storm

Siegwart Petersens lærebok, som i mange år var nesten enerådende i de skolene som allerede tidlig begynte å bruke egne historiebøker, fortsatte å komme ut og var meget populær.⁵¹ Petersen døde i 1878 og da tok professor i historie Gustav Storm over utgivelsen av Petersens bøker. Storm gav ut både en større og en mindre utgave av Petersens lærebok. I forordet til det første opplaget fra 1888 skriver Storm at mange har ønsket Petersens bok forkortet fordi den i større form kunne bli fortrent av andre og dårligere lærebøker. Han fremhever at en lærebok

⁴⁹ Frigaard 1995: 17-26.

⁵⁰ Lorentzen 2003: 43. Sitert hos Lorentzen.

⁵¹ For mer om Petersen, se side 56.

i historie må "[...] give i *sanddru fortælling fortidens virkelige begivenheder og disses sammenhæng med nutiden, ikke optage fabler eller tvilsomme anekdoter, og endnu mindre indeholde usikre formodninger eller ubegrunnede hypoteser.*"⁵² Derfor har han tatt bort noen overflødige navn og data, men ellers beholdt Petersens korte og livlige fortelling. I tillegg har den nyere tid fått mer plass. Storm var en av de venstreorienterte historikerne, men i følge Ottar Dahl fikk dette lite innvirkning på hans forskning. Dahl karakteriserer Storm som en "utpreget kjølig, kritisk intelligens med et skarpt kanskje noe nærsynt blikk for detaljer"⁵³.

Folkeskolelærere og lærebokforfattere: Jensen, Velleesen, Hæreid og Lødøen

Frigaard skriver at Ole Jensens lærebok, som kom i 1885 og raskt ble svært populær, kan karakteriseres som et gjennombrudd for en ny type lærebøker skrevet av skolefolk til skolefolk, der både hensyn til den fagvitenskapelige objektivisme og det tyngre akademiske språk måtte vike til fordel for hensynet til elevens behov for engasjement og lettfattelig framstilling. Jensen prioriterer det dramatiske framfor en balansert framstilling. Et annet nytt trekk er at det i deler av boken ikke er kongerekken som angir kronologien.⁵⁴ Frigaard skriver også at Jensens lærebok hadde et mer nasjonalistisk preg enn tidligere lærebøker, men legger til at ønsket om å dra fram dramatiske episoder og personligheter nok var overordnet ønsket om å gi et nasjonalt preg. Han påpeker også at delen som handler om perioden 1814-1905, i motsetning til andre deler av boken, virker svært nøytral i saks- og personframstilling.⁵⁵ Min gjennomgang av bokens siste del bekrefter dette.

Høsten 1891 pågikk det en debatt i Dagbladet om lærebøkene. Professor Chr. Brinchman kom med sterk kritikk av Jensens lærebok, og anbefalte Gustav Storms versjon av Siegwart Petersens lærebok. I sine artikler hevder Brinchman at det er han og hans kolleger ved universitetet som innehar den "historiske sans" og at hvis folk uten formell universitetsutdannelse skal formidle sitt historiesyn vil man få en "forkvaklet nasjonalhistorisk oppdragelse". Han skriver at den politiske historien er det sentrale, og at man ikke skal legge vekt på hva barna har sansen for, men på hva voksne bør ha sansen for. Jensen og en av hans anmeldere, Thoralf Hansen, understreker derimot viktigheten av å følge pedagogiske og metodiske prinsipper, og hevder at læreboken også skal være en inspirasjonskilde.⁵⁶

⁵² Petersen 1891: forord.

⁵³ Dahl 1992: 196-197.

⁵⁴ Frigaard 1995: 38.

⁵⁵ Frigaard 1995: 54.

⁵⁶ Frigaard 1995: 36-41.

I 1893 kom Jonas Vellesens *Norges historie for skole og hjem*. Vellesen viser i forordet til at professor Ernst Sars har gjennomgått boken og anbefalt den. Som mål for boken oppgir Vellesen: ”Et virkeligt lys er forbundet med varme, og den varme, som følger med den rette opplysning om fædrene, er fædrelandskjærlighed. At vække denne maa være det fornemste maal for undervisningen i fædrelandshistorie.” Han skriver også at man i undervisningen må innrette seg slik at fedrelandskjærligheten blir kjær for barna.⁵⁷ Frigaard hevder at venstremannen Vellesen, spesielt i delen etter 1814 har problemer med å skjule sitt eget politiske ståsted.⁵⁸, mens Svein Lorentzen påpeker at Vellesen er ”[...] forsiktig nasjonal i forhold til Sverige, og forsiktig venstremann i forholdet mellom høyre og venstre i norsk politikk.”⁵⁹ I et foredragsmanuskript framhever Vellesen at Norges historie må fremstilles klart og livaktig for å vekke og utvikle fedrelandskjærligheten. Han advarer også mot å blande for mye av verdenshistorien og Nordens historie inn i Norgeshistorien.⁶⁰

I 1902 ga Jens Hæreid ut *Norges nyere historie (etter 1814) med samfundslære for skole og hjem*. Jens Hæreids lærebøker hadde en sentral rolle i den norske folkeskolen i over femti år. Hæreid var en aktiv venstremann. Under valgkampen i 1897 dro han rundt som agitator for Venstre med stemmerett, flaggsak og konsulatsak som hovedemner. Han var sterkt påvirket av Sars nasjonale historiesyn. I et foredrag i 1898 hevdet Hæreid at perioden etter 1814 var neglisjert i historieundervisningen. Han mente at sentrale menn fra det politiske og kulturelle liv kunne være bedre forbilder enn gamle ”røverkonger”.⁶¹ I likhet med Vellesen mente Hæreid at man ikke burde ha med for mye av Nordens eller verdenshistorien i lærebøkene i norsk historie. Han hevdet at en slik innblanding for å ”belyse” fedrelandets historie vil ødelegge helhetsinntrykket.⁶²

I 1905 kom O. I. K. Lørdøens lærebok *Det norske folks historie* ut. Boken skiller seg fra andre lærebøker i perioden ved å være mye mer omfattende og ved å ta i bruk både spørsmål, fotnoter og skjønnlitteratur. Han ønsker å tale til barnas innbilningskraft. I forordet nevner Lørdøen en rekke skolefolk og vitenskapsfolk som har hjulpet ham, blant andre Halvdan Koht og Moltke Moe. I følge Svein Lorentzen representerer Lørdøen et unntak i høyre/venstrestriden siden han gjennomgående er mer sympatisk i sin framstilling av de konservative.⁶³ I forbindelse med framstillingen av unionsforholdene i læreboken, er det ikke lett å se at

⁵⁷ Vellesen 1895: 2.

⁵⁸ Frigaard 1995: 39.

⁵⁹ Lorentzen 2003: 57.

⁶⁰ Gjengitt hos Lorentzen 2003: 57.

⁶¹ Ødegaard 1983: 11-13.

⁶² Hæreid 1909: Forord.

Lørdøen sympatiserer med Høyre. Lorentzen peker på at boken speiler den spente og nasjonale stemningen i 1905, med en tone som er nasjonal mot det sjåvinistiske.⁶⁴

Raabe, Schjøtt og Øverland

En forfatter som hadde sterke bånd til både det akademiske miljø og skolen var overlærer Jens Raabe. Under studiene ble han sterkt påvirket av Gustav Storm. Av type var han nok ganske forskjellig fra Storm. Olav Sundet skriver at han var en livfull natur, glødende og interessert. Lærebøkene hans var nokså mye brukt, men hans historiske verker er av mindre interesse siden han sjelden gav seg tid til grundig granskning.⁶⁵ I forordet til læreboken uttrykker han et håp om at historiefaget i framtiden skal få en bredere plass i undervisningen. Raabe deler ikke Hæreid og Vellesens syn på Nordens historie. Han skriver også at selv om man skal konsentrere seg om fedrelandets historie skal man ta med noe om nabolandene også. Som en avslutning skriver han:

Fædrelandets historie har lært os, hvorledes vort folk har levet, kjæmpet, lidt og arbeidet i aarhundredernes løb for at naa did, hvor vi staar. Først naar det kan sies om os, at vi i dygtighed og fædrelandskjærlighed ikke staar tilbage for vore forfædre, har vi paa den rette maade læst Norges historie.⁶⁶

Selv om det var fra det akademiske miljøet argumentene om en nøytral fremstilling av historie kom, var det ikke alle de akademiske forfatterne som delte dette synet. Stener Schjøtt (1844-1920) utga i 1893 *Norigs saga*, som var en landsmålsutgave av hans *Norges historie for almenksolen* fra 1883. Schjøtt var både språkmann og historiker og hadde arbeidet både som lærer og overlærer i den høyere skole. Han var en aktiv venstremann og landsmålsmann. Han stod nær Arne Garborg både som meningsfelle og personlig venn. Han skrev mange artikler om unionen. Han argumenterte sterkt (mot Garborg) om styrking av forsvaret p. g. a. forholdet til Sverige, og 1897 tok han til orde for oppløsning av unionen med svenske prins Carl som norsk konge.⁶⁷ Schjøtt's bok er preget av hans engasjerte personlighet og også av hans meninger om unionen.

En historiker som hadde en mer nøytral stil i sin lærebok enn Schjøtt, var Ole Andreas Øverland. Han hadde studert ved universitetet, men grunnet sykdom fikk han aldri noen eksamen. Han jobbet som lærer og ble senere ansatt ved riksarkivet. Han var en populær og anerkjent historisk forfatter. Ifølge Svendsen holdt Øverland seg inne med både Ernst Sars og de konservative historikerne ved universitetet, men hans historieskriving var nok nærmere de

⁶³ Lorentzen 2003: 72.

⁶⁴ Lorentzen 2003: 72.

⁶⁵ Sundet i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 11: 264-265.

⁶⁶ Raabe 1903: 237.

⁶⁷ Seip i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 12: 438-446.

konservative enn Sars. Tanken var å forklare hvordan fortiden hadde vært og hvorfor hendelser skjedde, men å lete etter mer omfattende årsak-virkning-lover og historiens mål var på grensen til det spekulative. Øverlands skriving karakteriseres av Svendsen som upolitisk, nøytral, tilgjengelig og populær.⁶⁸ Øverlands lærebok er også skrevet i en relativt nøytral og distansert stil. Den er også en av de mest omfattende av lærebøkene, siden han har avsatt ett av to bind til tiden etter 1814.

Ræder/Bonnevie, Kristiansen, Dahl og Kjær

En rekke bøker fikk relativt beskjeden utbredelse i skolen. Det er likevel interessant å se på mennene som sto bak disse bøkene. I 1894 ga historikeren dr. Anton Ræder (1855-1941) og realisten Jacob Aall Bonnevie (1838-1904) ut en lærebok. Begge var meget aktive både i skolesammenheng, som vitenskapsmenn og i politikken. Ræder var i løpet av sitt yrkesliv ansatt som lærer, skoleinspektør og ekspedisjonssjef i kirkedepartementet, og Bonnevie var ansatt som skoledirektør, adjunkt ved Christiania katedralskole og overlærer ved Kristiansand latinskole. Politisk tilhørte de hvert sitt parti. Ræder var en av Venstres ledende menn i Christiania og satt i kommunestyret og formannskapet, men Einar Boysen understreker at han var meget uavhengig.⁶⁹ Bonnevie var høyremann, men ble også sett på som relativt uavhengig. Han var stortingsmann i perioden 1880-1897 og ble statsråd i kirkedepartementet i Emil Stangs første ministerium. Ved siden av Nils Hertzberg var han Høyres ledende skolepolitiker. Han satt i skolekommisjonen som kom med innstillingen til skolelovene av 1889 og var også en av forslagsstillerne til 7. juni-vedtaket i 1895.⁷⁰

Ræder hadde vært med på studentertoget til Uppsala i sin ungdom og virket hele livet for nordisk samarbeid. Han var styremedlem i den norske avdeling av *Letterstedska Föreningen* i mange år, samarbeidet med den danske historikeren Johan Ottosen om å skrive bøker om nordens historie, og han var de norske lærernes fører ved det nordiske skolemøtet i København i 1905. Einar Boysen understreker at fortjenesten for at møtet, holdt under den spente situasjonen like etter unionsoppløsningen, kunne foregå ”uten en eneste mislyd” i første rekke tilfaller førerne for de norske og svenske lærerne, Ræder og B. J. Bergqvist.⁷¹

Ræder og Bonnevies bok har et nøkternt og balansert preg. Den ble sett på som meget god utfra et vitenskapelig synspunkt og var godt likt av lærerne, men elevene fant den for tørr

⁶⁸ Svendsen 1998: 257-258.

⁶⁹ Boysen i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 12: 101-112.

⁷⁰ Strømnes i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 1: 401-402.

⁷¹ Boysen i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 12: 111.

og kjedelig. Boken kom ikke ut i flere utgaver. Etter Gustav Storms død overtok Ræder utgivelsen av Petersens mindre lærebøker.

Oskar Kristiansen er en annen lærebokforfatter. Han var historiker, lærer og ble ansatt som stortingsstenograf og referentsjef. Kristiansen arbeidet mest med økonomisk historie. Han var meget nøyaktig i sitt arbeide, og holdt seg til detaljerte skildringer heller enn forsøk på å forklare dypere sammenhenger. Hans lærebøker var ikke mye brukt.⁷² To andre forfattere var teologen og læreren i den høyere skole, O. Chr. Dahl og filolog, lærer og bibliotekar A. Kjær.

Lærebøkernes utbredelse

Svein Frigaards undersøkelse av hvilke lærebøker som ble brukt i landsfolkeskolen i perioden 1891-1905, viser at 96% av de undersøkte kommunene brukte særskilte historiebøker i andre avdeling i folkeskolen. De to dominerende bøkene var Petersen-Storms lærebok og folkeskolelærer O. Jensens lærebok. Også Jonas Vellesens lærebok hadde en viss utbredelse. Hæreids bok ble etter denne perioden svært utbredt, og ble gitt ut i mange tiår. Lørdøens bok ble også en del brukt, men fikk en mye kortere levetid i skolen enn Hæreids bok.⁷³

Nordahl Rolfsens lesebok

I 1892 kom det ut en lesebok som fikk en helt dominerende stilling i den norske folkeskolen. Rolfsens lesebøker ble gitt ut i fem reviderte utgaver mellom 1892 og 1939. Francis Bull skriver i *Norsk biografisk leksikon* om Rolfsens lesebok at "Næst etter Bibelen har vel ingen annen bok vunnet en så stor leserkrets [..]" og at både norsk politikk, nasjonalbevissthet og språkutvikling har noen av sine røtter hos Rolfsen.⁷⁴

Nordahl Rolfsen (1848-1928) var oldebarn av dikteren Johan Nordahl Brun og barnebarn av eidsvollsmannen Jens Rolfsen. Han studerte filologi i Kristiania uten å ta eksamen og jobbet som lærer noen år og senere som konsulent for teateret i Bergen. Rolfsen grunnla *Illustrert Tidende for Børn* og skrev flere skjønnlitterære verk. Han var en ivrig bjørnsonianer og venstremann.⁷⁵ Bodil Stenseth knytter Rolfsen til Lysakerkretsen⁷⁶ der blant andre Fidtjov Nansen, Erik Werenskiold, Gerhard Munthe, Andreas Aubert og Moltke Moe var sentrale skikkelser. Flere av disse bidro med tekst og bilder til det nye leseverket. Det nasjonale og nasjonsbygging sto svært sentralt i dette miljøet. Man ønsket å gjøre det norske

⁷² Koht i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 8: 4-5.

⁷³ Frigaard 1995: 31-33.

⁷⁴ Bull i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 11: 519.

⁷⁵ Bull i *Norsk biografisk leksikon*, bd 11: 519.

folk bevisste på deres nasjonale særegenhet, og utvikle den norske nasjonen. Historieprofessor Ernst Sars var kretsens intellektuelle farsfigur. Både hans historieoppfatning og samlingsideologi ble sentrale i kretsen.⁷⁷ Bodil Stenseth hevder at Nordahl Rolfsens lesebok gir Lysakerkretsens samlingsideologi i et nøtteskall, både språket og innholdet skulle bygge bro og forene.⁷⁸ Egil Børre Johnsen fremhever i sin biografi over Rolfsen at Rolfsen aldri lot seg sluke av noen klikk og at det dermed blir for sterkt å kalle ham "Lysaker-mann".⁷⁹ Johnsen skriver også at som erklært venstremann engasjerte Rolfsen seg ikke sterkt politisk. Han påpeker at dette kanskje skyldtes hans evne til å oppfatte tidens motstridende uttrykk.⁸⁰

I desember 1889 sendte Rolfsen en søknad til kirkedepartementet om et årlig stipend på 3000 kroner i året i tre år for å skrive en lesebok for folkeskolen. Rolfsen la ved et hefte med tittelen *Prøver av en ny Læsebog for den norske Folkeskole*. Både departementet og kirkekomitéen gikk inn for å innvilge søknaden. Saken ble ivrig debattert i avisene. Argumenter som ble brukt mot Rolfsen var blant annet at han manglet forutsetninger for å lage leseboken, at man heller burde utlyse en konkurranse og at Rolfsen tidligere hadde vist religiøs likegyldighet. Moltke Moe var Rolfsens fremste forsvarer. I et innlegg i *Morgenbladet* skrev han 20.3.1890 at i tillegg til et religiøst-etisk krav måtte man stille tre andre krav til en god lesebok for folkeskolen: nærhet til barnets virkelighet, nasjonalt preg og kunstnerisk preg. Rolfsen var den rette mannen til denne oppgaven.⁸¹

Da saken kom opp i Stortinget, talte blant annet biskop Heuch og statsråd Bonnevie for å gi Rolfsen stipendet. Hertzberg var blant motstanderne. Avstemningens resultat var 57 stemmer mot og 53 stemmer for. Sanderud påpeker at det for det meste var de konservative som stemte mot forslaget, på samme måte som det var de konservative avisene som var mest negative til Rolfsens leseboksprosjekt, og setter dette i forbindelse med at Rolfsen var venstremann.⁸² Neste dag kom det imidlertid et tilbud fra forlegger Jacob Dybwad, som tilbød Rolfsen det beløpet han hadde søkt om, og også en del av et eventuelt overskudd. Første bind kom i 1892 og ble meget vel mottatt i skolen.

⁷⁶ Lysaker kretsen har blitt definert på ulike måter (Stenseth 2000: 9-15). Stenseth understreker at Lysakerkretsen må ses som et "løst sammensatt miljø av åndsbeslektede kunstnere og intellektuelle" (Stenseth 2000: 31).

⁷⁷ Stenseth 2000: 43-45

⁷⁸ Stenseth 2000: 112.

⁷⁹ Johnsen 2003: 367.

⁸⁰ Johnsen 2004: 229.

⁸¹ Sanderud1951: 117-130.

⁸² Sanderud 1951: 133.

I innledningen til det første bindet av leseboken redegjør Rolfsen for sine mål for boken. Hovedmålet er å lage en bok som ”de smaa kunde komme til at holde af”⁸³. Han understreker at stil og språk er tilpasset barna, og sier at han appellerer til fantasi og følelser.⁸⁴ Forfatterens barnlige stil og omskriving av stoff var ting som kritikerne pekte på. Rolfsen hadde full kontroll over utformingen av innholdet. Han skrev selv, oversatte og omskrev kjente verk. Han fikk spesialister til å skrive om ulike emner, men var meget nøye med at språket og stilen skulle appellere til barn. Rolfsen understreker at ”[...] uden patriotisk skryt, uden fortrængsel af sanheden paa noget punkt, skal en læsebog for den norske folkeskole opdrage norske borgere”⁸⁵.

⁸³ Rolfsen 1892: Innledning.

⁸⁴ Rolfsen 1892: Innledning.

⁸⁵ Rolfsen 1892: Innledning.

Kapittel 6: Synet på unionen i lærebøkene fra perioden 1890-1905

Overskriften på denne perioden er ””ömsesidigt missnöje” og ”fädrelandets frihed og selvstændighed””. Jeg vil argumentere for at de svenske lærebøkene fra perioden fremdeles uttrykker et svært positivt bilde av unionen og av forholdet til Norge, med lite vektlegging av konflikter. De norske bøkene derimot uttrykker skepsis mot unionen, og legger større vekt på konfliktene som fremstilles som en kamp for Norges frihet og selvstendighet.

Undersøkelsen omfatter fjorten svenske lærebøker utgitt i perioden 1890 til juni 1905. Ti av bøkene er lærebøker i historie, tre er historielesebøker og en er en vanlig lesebok. Bak lærebøkene i historie står tretten forfattere/forfatterpar. På norsk side er seksten bøker skrevet av tretten ulike forfattere/forfatterpar undersøkt. Den eneste leseboken er Rolfsens lesebok, resten av bøkene er lærebøker i historie. Flere utgaver av de fleste bøkene er gjennomgått.

Unionen i den historiske gjennomgangen

Unionens karakter

Åtte av de fjorten *svenske* forfatterne skriver at Norge i unionen skulle være et selvstendig rike. Knös og Liljeholm/Gardell skriver at Norge fikk sin selvstendighet gjennom unionen.¹ Den som sterkest understreker Norges selvstendighet er Berg. Han er også den eneste av de svenske forfatterne som poengterer at Norge og Sverige skulle være likestilte i unionen. Berg forteller at de fleste svensker ønsket at Norge skulle bli forenet med Sverige på samme måte som Finland hadde vært, men at nordmennene ikke ville gå med på det. Han påpeker at ”[...] **Norge skulle vara förenadt med Sverige under samma konung, men ej såsom ett lydland, utan såsom ett själfständigt och jämbördigt rike.**”² Teksten er stort sett den samme i de neste utgavene. Fra og med 1892-utgaven er ordet ”fullt” lagt til, slik at det står at Norge skal være forenet med Sverige under samme konge, ikke som et lydland, men som et ”själfständigt och fullt jämbördigt rike”.³

Brandell, Dahm, Odhner og Forssell i *Läsebok för folkskolan* utdyper mer om hva unionen innebar. Brandell skriver at begge rikene skulle ha samme konge, samme utenriksstyre og fellesskap i krig og fred. For øvrig skulle rikene styres etter egne lover.⁴ Dahm og

¹ Knös 1890: 243; Liljeholm/Gardell 1898: 188.

² Berg 1890: 114. Uthevet i teksten.

³ Berg 1892: 123; Berg 1899: 69-70; Berg 1904: 69-70. I disse utgavene bruker Berg sperret, ikke uthevet skrift.

⁴ Brandell 1904: 132.

Odhner⁵ skriver at landene skulle ha samme konge, men styres etter egne lover.⁶ Odhner nevner også felles utenriksstyre.⁷ Forssells tekst er identisk med 1868-utgaven (se side 62).

I de *norske* lærebøkene understreker nesten samtlige forfattere at Norge i unionen skulle være et selvstendig rike. Det poengteres at Karl Johan godkjente Eidsvollsgrunnloven, og at man senere bare gjorde de endringene i Grunnloven som unionen gjorde nødvendig. Jensen, Kristiansen og Dahl poengterer at godkjenning av Grunnloven innebar anerkjennelse av Norge som et fritt og selvstendig rike. Jensen skriver at Karl Johan tilbød at Norge skulle ha sin grunnlov "[...] altsaa sin frihed og selvstændighed [...]"⁸

Det varierer hvor detaljert vilkårene beskrives, men en hovedtendens er at man poengterer at landene har meget få ting felles. Raabe skriver at i følge Riksakten har Norge og Sverige felles konge og skal hjelpe hverandre i krig, "Men ellers styres de to lande hver for sig, har sine egne love, sin egen hær og flaade, eget pengevæsen og eget flag."⁹

Kristiansen, Dahl og Bonnevie/Ræder understreker at Norge skulle være likestilt i unionen. Kristiansen nevner at vilkårene for foreningen var at begge riker skulle være likestilte og jevnbyrdige, og at de skulle være forenet under en konge, men ellers styre seg selv.¹⁰ Bonnevie/Ræder skriver at svenskene ofte misforsto Norges stilling i unionen og mente, "[...] at Norge skulde være Sverige en erstatning for tabet af Finland, medens rigsakten stiller begge riger jevnside. Det var især de forenede rigers forhold til udlandet, som ikke var bragt i saadan orden, som rigernes ligestilling krævede, [...]"¹¹

Generelle vurderinger av unionen

De to tydeligste vurderingene av unionen i de *svenske* bøkene finnes i *Läsebok för folkskolan* og i Odhners lærebok fra 1890. I begge tilfeller er det snakk om utsagn som har blitt beholdt fra tidligere utgaver (se side 62). Forssells innledning til stykket "Föreningen med Norge" i førsteutgaven av *Läsebok för folkskolan* fra 1868 er beholdt uten vesentlige endringer. Her blir unionen beskrevet som en naturlig og nærmest forutbestemt enhet.¹² I Odhners bok fra 1890 står det: "Denna förening har mer än något annat betryggat de både rikenas fred och

⁵ Jeg har undersøkt 1890-, 1898- og 1905-utgavene. Odhner døde i 1904, men 1905-utgaven er en illustrert utgave hvor teksten tilsvarende den 17. utgaven fra 1904.

⁶ Odhner 1898: 104; Odhner 1905: 144-145; Dahm 1895: 128.

⁷ Odhner 1898: 104; Odhner 1905: 144-145.

⁸ Jensen 1905: 88.

⁹ Raabe 1903: 208-209.

¹⁰ Kristiansen 1897: 131-132.

¹¹ Bonnevie/Ræder 1894: 135.

¹² *Läsebok för folkskolan* 1892: 597-598.

lycka.”¹³ Denne setningen er beholdt fra de første utgavene på 1870-tallet. I utgaven fra 1898 er setningen fjernet. Det er mulig at dette skyldes at Odhner, som var en aktiv skandinavist, hadde blitt skuffet over utviklingen av forholdet mellom unionspartene i løpet av 1890-tallet.

Det er nok ikke tilfeldig at de tydeligste og mest uforbeholdent positive vurderingene av unionen finnes i bøker som er utgitt tidlig i perioden og som beholder formuleringer skrevet ca. tyve år tidligere. Konfliktene mellom Norge og Sverige ble mye skarpere utover på nittitallet. Det er vel heller ikke tilfeldig at det er nettopp Forssell og Odhner som står bak disse vurderingene. Begge hadde et meget positivt syn på Norge (se side 51 og 54).

Mange av de svenske forfatterne framhever fred som unionens store fordel. Selv om Odhner i 1898-utgaven har fjernet den mest positive vurderingen av unionen, skriver han i 1890-, 1898- og 1905-utgaven at Sverige aldri har hatt en så lang fredsperiode som den etter 1814. Han legger til at dette har Sverige Karl Johan å takke for, som stiftet foreningen med Norge og siden lot være å blande seg inn i andre europeiske stridigheter.¹⁴ I begge utgavene skriver han også at Sveriges ytre stilling ble ”mycket vådlig” gjennom tapet av Finland, men at den ble betrygget gjennom foreningen med Norge.¹⁵ Sveriges styrkede posisjon framheves også av Knös og Larsson,¹⁶ og foreningen som grunnlag for fred trekkes frem av Knös og Eriksson.¹⁷

Noen av de svenske forfatterne fremhever Norges fordel av å være med i unionen. Dahm sier at Norge vant ikke ubetydelige økonomiske fordeler gjennom unionen.¹⁸ Knös skriver at Karl Johan både gjenopprettet Norges tidligere selvstendighet og trygget Sveriges stilling¹⁹, og Liljeholm/Gardell fremhever at Sverige fikk trygget sin grense mot vest, men at den som tjente mest på foreningen var Norge som ”[...] genom densamma på en gång blef ett själfständigt rike med så vidsträckt frihet, som de flesta andra europeiska folk först efter århundradens strider lyckats tillkämpa sig.”²⁰

Det er ikke så mange generelle vurderinger av unionen fra forfatternes side i de *norske* bøkene. Ole Jensen er imidlertid et unntak. Han skriver:

I 78 aar har Norge været sammen med Sverige, og vi har stor grund til at takke Gud for dette sambaand; thi i disse aar har vort fædreland havt fred og gode dage og gaaet sterkt fremad i oplysning og velstand.

¹³ Odhner 1890: 92-93.

¹⁴ Odhner 1890: 100; Odhner 1898: 111; Odhner 1905: 152.

¹⁵ Odhner 1890: 94; Odhner 1898: 105; Odhner 1905: 145.

¹⁶ Knös 1890: 243; Larsson 1898: 127.

¹⁷ Knös 1890: 243; Eriksson 1891: 100.

¹⁸ Dahm 1895: 131.

¹⁹ Knös 1890: 243.

²⁰ Liljeholm/Gardell 1898: 188.

Norge og Sverige er budne sammen
af skaberen selv med klippekammen.²¹

Denne formuleringen står også i 1902- og 1905-utgavene, med justering for antall år i unionen.

Begivenhetene i 1814

1814 står veldig sentralt i de norske lærebøkene. De fleste forfatterne gir en detaljert beskrivelse både av begivenheter og aktører og tar med flere småhistorier. De svenske lærebøkene inneholder, naturlig nok, mye mindre stoff om begivenhetene i 1814. I historielærebøkene er det stort sett ett eller to avsnitt som er satt av til temaet. De svenske bøkene som er mest utførlig på emnet er lesebøkene, både *Läsebok för folkskolan* og historielesebøkene. Grunnen til dette er nok at "Karl Johan och föreningen med Norge" var satt opp både i normalplanene fra 1889 og 1900 som en av de "valda berättelser" som skulle utgjøre hovedstammen i historieundervisningen.²²

Kielfreden

På 1890-tallet var debatten rundt Kielfreden og Kieltraktatens ordlyd aktuell (se 37). I de *svenske* lærebøkene skriver fem av forfatterne at Norge ble gitt til Sverige eller svenskene. Seks av forfatterne skriver at Norge ble gitt til kongen av Sverige eller til Karl XIII. To av forfatterne spesifiserer ikke mottakeren. Odhner skriver at Norge ble gitt til kongen. Dette er endret fra 1875-utgaven der det stod at Norge ble gitt til Sverige.²³ Spørsmålet er om dette tyder på ulike oppfatninger av Kielfreden, eller om noen av forfatterne bare har vært mer nøyaktige og brukt den originale formuleringen. Det er vanskelig å si noe sikkert om dette. Fire av de seks forfatterne som skriver at Norge ble gitt til kongen av Sverige bruker også formuleringer som peker på overgivelse til Sverige. Berg skriver at nordmennene ikke "ville gifva sig under Sverige", men også at de var sjokkert over at Fredrik VI kunne gi dem bort til en annen konge.²⁴

Sju av de *norske* forfatterne presiserer at Norge ble avstått til kongen av Sverige. Tre skriver at den danske kongen måtte avstå Norge, men preiserer ikke mottaker. Bare Schjøtt, skriver at kongen lot Sverige få Norge.²⁵ Også i de norske bøkene finnes det uttrykk som peker på en forståelse av Kielfreden som overgivelse til Sverige. Derfor er det vanskelig å slutte noe

²¹ Jensen 1892: 92; Jensen 1905: 92.

²² *Normalplan för undervisning i folkskolor och småskolor* 1889: 32-33.

²³ Odhner 1875: 64; Odhner 1890: 92; Odhner 1898: 104; Odhner 1905: 144.

²⁴ Berg 1904: 69.

²⁵ Schjøtt 1893: 71.

om synet på Kielfreden utfra valg av formulering. Likevel kan det faktum at kun en forfatter skriver om overgivelse til Sverige tyde på en større bevissthet rundt spørsmålet enn tidligere.

Det finnes flere negative uttalelser om Kielfreden i de norske bøkene. Kvegmetaforen er den mest populære. Rolfsen kaller Kielfreden ”denne skammelige fred” og skriver at i følge Kielfreden skulle nordmennene gå fra den danske til den svenske konge ”[...] som feet følger gaarden, naar den skifter eier[...]”²⁶. Velleesen skriver at nordmennene ikke kunne akseptere at kong Fredrik avstod land og folk som en gård med løsøre.²⁷ Rolfsen, Bonnevie/Ræder, Kristiansen og Øverland poengterer at Kielfreden ikke ble grunnlaget for unionen. Rolfsen skriver at den viktigste grunnen til at Stortinget vedtok å gå inn i unionen var at det ikke lenger var snakk om Kielfreden. Dermed var det ikke lenger en vanære å forenes med Sverige.²⁸ Øverland skriver at Karl Johan i 1814 visste han hadde oppnådd det han kunne og derfor også hadde ”[...] ganske opgivet Kielfreden og lempede foreningsvilkaarene efter stormagternes ønske og vilje.”²⁹

Våren 1814

I alle de *svenske* bøkene står det at nordmennene motsatte seg Kielfreden. Berg skriver at nordmennene ble ”mycket förtörnade öfver” at kong Fredrik hadde byttet dem bort, mens Bergström bruker ordene ”högeligen förbittrade”.³⁰ Syv av forfatterne oppgir en eller flere grunner til denne reaksjonen. Knös, Forssell og Odhner skriver at nordmennene ønsket å bestemme over sin egen skjebne, og at Kieltraktaten hadde blitt til uten deres samtykke. Berg, Liljeholm/Gardell, Bergström og Hörlén fremhever at nordmennene mente kong Fredrik ikke hadde noen rett til å gi bort landet deres, og at de på grunn av kongens handling var frie til selv å bestemme. Bergström nevner også at nordmennene hadde en sterk motvilje mot svenskene³¹, og Hörlén sier at motviljen mot Sverige økte til ”djupaste harm”³² da de fikk høre om Kielfreden.

De fleste svenske forfatterne skriver at nordmennene erklærte Norge for et selvstendig rike. Åtte av de tretten forfatterne nevner riksforsamlingen på Eidsvoll og ni nevner Grunnloven. Ti av forfatterne nevner valget av Kristian Fredrik til konge.

²⁶ Rolfsen 1902: 232.

²⁷ Velleesen 1895: 66; Velleesen 1896: 72; Velleesen 1904: 75.

²⁸ Rolfsen 1902: 237.

²⁹ Øverland 1898: 19.

³⁰ Berg 1904: 69; Bergström 1903: 147.

³¹ Bergström 1903: 147.

³² Hörlén 1894: 76.

De *norske* forfatterne bruker mye plass på begivenhetene i Norge våren 1814. Det er imidlertid forskjeller mellom bøkene. Bonnevie/Ræder bruker 31 linjer på dette temaet, mens Rolfsen bruker 18 sider. De aller fleste forfatterne understreker den store harmen i Norge da man fikk høre om Kielfreden. Det blir fremhevet at kong Fredrik ikke hadde rett til å gi bort landet, og flere poengterer at det var spesielt ille at det var Sverige det var snakk om. Schjøtt skriver at nordmennene ikke kunne finne seg i å bli gitt bort som en annen eiendom "[...] og minst til Sverige, den gamle fienden."³³ Øverland sier at "Massen af folket ansaa det paa denne tid nærmest for landsforræderi at tænke paa en forbindelse med Sverige, og i manges øine var svensken nordmandens værste uven."³⁴ Dahl uttrykker at stemningen i Norge var "Heller kjæmpe til sidste mand end give sig under Sverige."³⁵ og Lødøen skriver at nordmennene ikke ville gis bort som kveg "[...] efterat de nu havde forsvaret sig saa vel mod svenskerne i mange hundrede aar [...]"³⁶

De norske bøkene gir inntrykk av stor enighet i Norge. Raabe skriver at da budet om freden kom "[...] blev alle nordmænd harme og mente, at de hadde fuld ret til at indrette sig, som de vilde, og det fandtes ikke én nordmand, som vilde finde sig i, at hans fædreland blev git bort som en provins af en konge til en anden."³⁷ Noen moderere dette litt. Bonnevie/Ræder skriver at det den gang var få som ønsket en forbindelse med Sverige og neppe noen som ønsket at Norge helt skulle innlemmes i Sverige.³⁸ Også i forbindelse med Riksforsamlingen blir enigheten understreket. Eidsvollsmennene fra begge partier blir fremstilt som helter, og det understrekes at til tross for uenigheter var alle enige om at Norge skulle ha en fri forfatning. Rolfsen skriver i forbindelse med at Kristian Fredrik mente han hadde arverett: "Ingen af disse hædersmænd sveg sit land." Han skriver videre at alle som en nektet de for at han hadde arverett, og at alle som en sa han måtte velges av folket. "Ti nu raadde nordmændene over Norge."³⁹

De fleste beretningene viser stort engasjement. Mange bruker dikt, småhistorier og direkte sitater. Det er en tendens til at forfattere med bakgrunn i folkeskolen bruker disse virkemidlene oftere enn de andre. Rolfsen, Vellesen, Jensen, Raabe og Lødøen nevner at bøndene i Gudbrandsdalen ba om kuler og krutt. Jensen, Raabe og Lødøen siterer Kristian Fredrik i Trondhjem: "Med henrykkelse har jeg gjennomreist eders fagre land, og dette skulde

³³ Schjøtt 1893: 71.

³⁴ Øverland 1898: 10.

³⁵ Dahl 1899: 155.

³⁶ Lødøen 1905c: 1-2.

³⁷ Raabe 1903: 201.

³⁸ Bonnevie/Ræder 1894: 114-115.

svensken faa! det skal aldrig ske!”⁴⁰ Rolfsen, Velleesen, Raabe, Løddøen og Petersen nevner historien om den gamle bonden og Sverdrup. Nesten samtlige forfattere forteller at det siste Eidsvollsmennene gjorde før de reiste var å danne en ”[...] broderring og ropte: ”*Enige og tro, til Dovre falder!*”⁴¹ Velleesen gir en mer detaljert skildring av riksforsamlingens arbeid i 1904-utgaven enn tidligere. Han skriver at under debatten om pengebevilgning til styret, mente de som ville ha forening med Sverige at landet ikke kunne bære det,

[...] men dei andre meinte det laut til: elles var det ute med heile fridoms-verket. Presten Jonas Rein sa: ”Du norske odelsmann! vil du ingen ting ofra for fedrelandet, so vél svensk herredøme, og etterkomarane dine vil segja: I 1814 selde nordmennene fridom og sjølvstende for ein sum som kvar man kunde kjøpa seg ei tunna korn for. Aa, lat ikkje slik skam komma yver namnet vaart. Um eg hev det som kjem på meg, veit eg ikkje; men at eg gjev like til den siste resten, det veit eg.” Daa Rein hade tala, spratt mange upp, klappa og ropa hurra, og framlaget vart vedteke med stort flertal.⁴²

Mange av bøkene uttrykker en sterk følelse av høytid i forbindelse med Riksforsamlingens arbeid. Jensen og Løddøen skriver at dagen da kongen avla ed på Grunnloven, og Eidsvollsmennene svor troskap mot kongen og Grunnloven, var en ”solblank vaardag”, og at kongen hilste kirkefolket med ordene: ”Himlen smiler til os idag!”⁴³. Løddøen legger til at Eidsvollsmennene visste at de gikk tunge tider i møte ”[...] først en krig paa liv og død og dertil hunger og sult for sig og sine nærmeste [...] Alle var dybt rørte, mange med taarer i øinene.”⁴⁴ Raabe skriver at ”I afskedens høitidelige stund følte de sig som brødre, knyttet sammen ved sit verk.”⁴⁵

Krigen

I fremstillingen av krigen i 1814 skiller fremstillingen i de *svenske* bøkene seg i stor grad fra de norske. De svenske fremstillingene har et nøkternt preg. Åtte av de fjorten svenske forfattere understreker den svenske militære dominansen. Lindholm skriver at nordmennene ikke var rustet til å føre en krig, og Eriksson og Knös at de ikke hadde mulighet til å stå mot en feltherre som Karl Johan.⁴⁶ Bergström og Hörlén skriver at Karl Johan raskt omringet hele den norske hovedhæren.⁴⁷ Hörlén sier også Karl Johan ”[...] kunnat helt och hållet göra slut på Norges makt, om han velat” men at han ikke ønsket å vinne Norge på den måten, ”[...] han

³⁹ Rolfsen 1902: 217.

⁴⁰ Løddøen 1905c: 2. Litt varierende formuleringer i de ulike bøkene (Jensen 1905: 86; Raabe 1903: 202)

⁴¹ Løddøen 1905c: 4-5. Litt varierende formuleringer i de ulike bøkene.

⁴² Velleesen 1904: 77.

⁴³ Jensen 1905: 88; Løddøen 1905c: 4.

⁴⁴ Løddøen 1905c: 4-5.

⁴⁵ Raabe 1905: 141.

⁴⁶ Lindholm 1899: 71; Eriksson 1891: 99; Knös 1890: 242.

⁴⁷ Bergström 1903: 147; Hörlén 1894: 77.

ville vinna det genom hofsamhet och mildhet”⁴⁸. De andre forfatterne skriver lite om krigshandlingene.

At krigen ble så kortvarig forklares på ulike måter. Enkelte hevder at nordmennene snart så at all motstand var forgjeves, mens andre fremhever Karl Johans medgjørlighet. Odhner skriver at Karl Johan ga nordmennene fordelaktige vilkår⁴⁹. Knös fremhever at Karl Johan ”[...] begagnade sin seger med högsinnet [...]”⁵⁰. Berg er den som behandler dette spørsmålet mest utførlig. Han sier at Kristian Fredrik snart så at han ikke kunne beholde makten siden alle stormaktene var i mot ham. Karl Johan så at det ville bli vanskelig å tvinge nordmennene til underkastelse og at det i lengden ville være umulig å holde dem under Sveriges velde. Han var også redd for at de europeiske fyrster skulle gi Norge til Danmark og Sverige til Gustav IV Adolf.⁵¹

I de *norske* bøkene er hovedbudskapet angående krigen at den norske hær var dårlig utrustet, dårlig forsynt og dårlig ledet, men at kamplysten var svært stor. Det som står sentralt er Kristian Fredriks svakhet, soldatenes mot og iver, og heltehistoriene om general Ohme på Fredriksten og de norske seirene under oberst Krebs ved Matrand og Lier. Den norske kampviljen beskrives i sterke ordelag av mange av forfatterne. Schjøtt skriver at ”[...] fyr kvar dag, som faaren kom nærmare, vart motet større, og kjærleiken til land og fridom aukad paa, og heren stundad etter aa slaast med den gamle fienden.”⁵² Løddøen forteller at Bergenhusingene hadde slitt ut sine sko og slåss barbent, ”[...] men de slo ikke daarligere for det.” Videre forteller han at soldatene fra Bergenhus kastet seg ned og gråt av sinne da de fikk ordre om å trekke seg tilbake.⁵³ Velleesen skriver i 1904-utgaven at soldatene ikke likte våpenhvilen: ”[...] dei vilde mykje heller fenge stridt til gangs for fridom og fedreland.”⁵⁴ Andre har en mer nøktern uttryksform. Bonnevie/Ræder skriver at selv om den norske hær var underlegen i tall og dårlig forsynt, manglet det ikke på kampvilje⁵⁵. Jensen skriver at nordmennene kjempet med mot og djervhet og vant flere slag⁵⁶.

I forbindelse med begivenheten våren 1814 framstår Kristian Fredrik i de norske bøkene som veltalende og elskerverdige. Mange av forfatterne kommer imidlertid med krass kritikk av hans ledelse av krigen, og gir ham mye av skylden for resultatet. Hæreid skriver at kongen

⁴⁸ Hörlén 1894: 77.

⁴⁹ Odhner 1890: 93; Odhner 1898: 104; Odhner 1905: 144-145.

⁵⁰ Knös 1890: 242.

⁵¹ Berg 1890: 114.

⁵² Schjøtt 1893: 73.

⁵³ Løddøen 1905c: 6.

⁵⁴ Velleesen 1904: 79.

⁵⁵ Bonnevie/Ræder 1894: 115.

viste seg å ”være en stor usling”.⁵⁷ Schjøtt skriver at kongen ikke tenkte ”[...] paa aa slaast fyr aalvore; han drøymde um aa verta svensk krunprins istadenfyr Karl Johan og so samla alle 3 rike. Livrædd var han og.” og legger til at soldatene ikke fikk slåss noe sted hvor kongen kunne hindre det.⁵⁸ Raabe skriver at Kristian Fredrik fra første stund viste seg som en udugelig hærfører. ”Officererne kræved at bli ført mod svenskerne, for at deres landsmænd kunde faa se, at de vilde ofre sit blod for fædrelandet; men kongen undgik kamp og førte sin hær tilbage over Glommen.”⁵⁹ Lødøen tar med historien om Kristian Fredrik ved Onstadsund. Da Kristian Fredrik så noen sårede soldater, gråt han og sa ”Min Gud, er jeg skyld i alt dette!”. Lødøen legger til at nå forsto alle at med en slik krigsøvelse ble det vanskelig å forsvare friheten.⁶⁰ Andre forfattere nøyer seg med å si at Kristian Fredrik ikke var en kriger, og at han tvilte på at Norge kunne klare seg uten hjelp utenfra. De som forsvarer Kristian Fredrik, er Rolfsen og Øverland. Rolfsen skriver riktignok at hånden som skulle føre nordmennene fram mot svenskene ”var fra første stund ligesom lam”⁶¹. Men han legger til at Kristian Fredrik hadde vært Norge til stor hjelp, da Norge reiste seg til frihet og selvstendighet og kanskje enda mer da han fikk Grunnloven godkjent av svenskene mot å gi slipp på sin egen stilling.⁶² Øverland sier at Kristian Fredrik ved å forhandle med forstand og selvoppofrelse fremmet den sak han hadde stilt seg i spissen for ”saa vidt det stod i menneskelig magt”.⁶³

Som forklaring på at krigen ble kortvarig fremhever mange av de norske forfatterne at Karl Johan ikke kunne stole på stormaktene. Andre skriver at motstanden var hardere enn Karl Johan hadde ventet. Kristiansen skriver at Karl Johan nå forsto at motstanden kom fra folket selv, og ikke bare var satt i gang av Kristian Fredrik, slik han hadde trodd, og at det derfor ble vanskeligere å ta Norge⁶⁴. Velleesen skriver at Karl Johan stusset over de norske seirene, og visste at et nederlag kunne koste ham den svenske tronen.⁶⁵ Øverland skriver at Karl Johan hadde oppnådd nok fordeler til å begynne å forhandle.⁶⁶ Kjær sier at han nok

⁵⁶ Jensen 1905: 88.

⁵⁷ Hæreid 1902: 5.

⁵⁸ Schjøtt 1893: 73.

⁵⁹ Raabe 1903: 207-208.

⁶⁰ Lødøen 1905c: 6.

⁶¹ Rolfsen 1902: 233.

⁶² Rolfsen 1902: 237.

⁶³ Øverland 1898: 16.

⁶⁴ Kristiansen 1897: 130.

⁶⁵ Velleesen 1904: 79.

⁶⁶ Øverland 1898: 15.

tenkte at en forening bygd på for mye blodsutgytelse ville være ulykkelig⁶⁷, og Jensen skriver at Sverige også var utarmet og trengte fred⁶⁸.

Unionsinngåelsen - tvang eller frivillig tilslutning?

Hvor mye vekt som legges på tvang i fremstillingen av 1814 varierer i de *svenske* lærebøkene. Berg, Larsson, Brandell, Odhner og Forssell legger ingen eller meget lite vekt på det. Bergström legger mer vekt på tvangsaspektet og skriver at Karl Johan ikke hadde annen utvei enn å fremtvinge foreningen ved hjelp av våpenmakt.⁶⁹ Knös skriver at Karl Johan gjorde seg klar til "[...] att utan dröjsmål tvinga norrmännen till underkastelse och inbröt med vapenmakt i deras land.". Han legger imidlertid til at Karl Johan "begagnade sin seger med högsinhet" og lovet nordmennene å akte deres frie forfatning og landets uavhengighet.⁷⁰

Hörlén er den eneste av de svenske forfatterne som skriver detaljert om debatten i Stortinget fram mot unionsinngåelsen. Han forteller at Stortinget kom sammen for å svare på spørsmålet: Skal Norge under visse vilkår forenes med Sverige under en konge? Han skriver at under debatten framholdt de fleste at Norges hær ikke kunne måle seg med den svenske som var dobbelt så stor og hadde en god fører, og at krig også kunne være farlig fordi det ville hemme handel og sjøfart og medføre høye skatter. De viste også til at Norge ikke kunne bestå som et rike alene, og da kunne ingen foreningspartner passe bedre enn Sverige. Denne foreningen var naturlig. Rikene lå som tvillinger og hadde like lover og skikker. På grunn av alt dette, skriver Hörlén, ble det bestemt at Norge som et selvstendig rike under visse vilkår skulle forenes med Sverige.⁷¹

Hörléns ord om den naturlige foreningen er ikke å finne i de *norske* lærebøkene. Jensen, Petersen, Schjøtt, Bonnevie/Ræder og Dahl skriver kortfattet om forhandlingene mellom Stortinget og de svenske utsendingene og om unionsinngåelsen. De andre forfatterne behandler temaet mer utførlig. Alle er opptatt av å poengtere Norges selvstendige stilling.

I de norske bøkene legges det stor vekt på frivillighetsaspektet. Bonnevie/Ræder understreker at unionen var en frivillig overenskomst: "Unionen var saaledes stiftet, ikke ved Kieler-freden, men ved frivillig overenskomst. Norge og Sverige skulde have samme konge og staa sammen i krig og fred; men ellers skulde de styre sig selv som selvstendige riger. Kongen skulde have ret til at indsætte en nordmand eller en svenske til statholder i Norge."⁷²

⁶⁷ Kjær 1899: 317.

⁶⁸ Jensen 1905: 88.

⁶⁹ Bergström 1903: 147.

⁷⁰ Knös 1890: 242.

⁷¹ Hörlén 1894: 77-78.

⁷² Bonnevie/Ræder 1894: 116.

Også Løddøen påpeker frivillighetsaspektet når han skriver at det i Riksakten står at "[...] ved forsynets mægtige bistand er imellem Skandinaviens folk et foreningsbaand bleven knyttet, som, – ei ved vaaben, men ved fri overbevisning tilveiebragt, - alene bør og skal fastholdes ved indbyrdes erkjendelse af folkenes lovlige rettigheder, til vern om deres fælles troner, [...]"⁷³

Et hovedtema i mange av bøkene er at det var Norge som bestemte vilkårene. Rolfsen skriver at de svenske utsendingene ble mottatt på en meget lite respektfull måte. De fikk knapt møbler til sine rom og måtte betale en uhørt leie for sengetøy, men "[...] de var kloge mænd, som ikke brydde sig om slige smaating".⁷⁴ Han sier også at Stortingets formann, Christie, førte seg på alle måter som et fritt folks leder, og at et øyenvitne sa at han tok i mot de svenske utsendingene som om han var konge og de hans ydmyke undersåtter. Videre forteller Rolfsen at i forhandlingene om endringene i Grunnloven ville ikke nordmennene gå med på mer enn det aller nødvendigste. Han siterer Christie, som på en av de svenske forhandlernes spørsmål om hva Norge hadde i bakhånd hvis krigen brøt ut igjen, svarte: "fortvilelsen". Rolfsen skriver at det var Christie som hadde mest ære for at svenskene i de fleste ting bøyde seg for nordmennenes krav.⁷⁵ Også Velleesen understreker at det ikke var tale om "[...] at slaa noget af paa Norges frihed og selvstændighed."⁷⁶, men at de svenske forhandlerne var ettergivne og talte forsonlig.⁷⁷ Øverland skriver at folket var fast bestemt på ikke å gå inn i noe forening, hvis de skulle gi opp det minste av sin selvstendighet. Han legger til at det ikke var snakk om annet enn at krigen skulle fortsette hvis svenskene ikke ville gå med på fredsvilkårene som nordmennene krevde, men det "[...] forstod svensken meget godt, og han var derfor ikke strid i sine fordringer."⁷⁸

Mens Rolfsen, Velleesen og Øverland skriver om de svenske forhandlernes medgjørighet, skriver Kristiansen at det hendte svenskene brukte trusler og at den svenske hær ikke var langt unna, men at Stortinget viste fasthet og sindighet, og vernet om Norges rett og ære.⁷⁹ Dahl sier om de svenske forhandlerne at de "[...] brukte stundom hvasse ord, ja endog trusler, for at faa de stride svenske krav frem. Men tinget lod sig ikke skræmme. Med byfoged Christie som præsident holdt det sin rolige, faste kurs, og satte sin vilje igjennem: en

⁷³ Løddøen 1905c: 10. Dette står i en fotnote.

⁷⁴ Rolfsen 1902: 237.

⁷⁵ Rolfsen 1902: 238.

⁷⁶ Velleesen 1895: 69; Velleesen 1896: 76.

⁷⁷ Velleesen 1895: 69; Velleesen 1896: 76.

⁷⁸ Øverland 1898: 17.

⁷⁹ Kristiansen 1897: 131.

forening med fuld ligestillethed.”⁸⁰ Kjær, Vellesen og Øverland skriver at mange ønsket å fortsette krigen. Vellesen og Øverland nevner oberst Rodes utredning som konkluderte med at nordmennene hadde håp om et godt utfall hvis det ble krig.⁸¹ Øverland skriver også at nordmennene våket med ”saar æresfølelse” over grensen, og sier at da svenske oberst Ek ville legge svenske tropper på Røros, avviste general Schmettow dette på en måte som nesten fikk krigen til å blusse opp igjen.⁸²

Reaksjoner på unionsinngåelsen

Noen av forfatterne kommenterer holdningene til den inngåtte unionen i Norge og Sverige på slutten av 1814. Knös er den eneste på *svensk* side som bruker plass på dette. Han forteller at Karl Johan med stolthet og glede kunne dra tilbake til Sverige, og motta Riksdagens høytidelige takk for det han hadde gjennomført. Han siterer også fra Karl Johans tale til Riksdagen der han blant annet sier at Sverige har tatt tilbake sin gamle plass i statssystemet. Karl Johan la til at styrket gjennom foreningen med Norge ”[...] hafva vi intet mera att eftersträfva än att lefva oberoende och fria mellan skogarna och bergen.”⁸³

I de *norske* bøkene skrives det mer om holdningen til unionsinngåelsen. Hæreid tegner et nokså svart bilde av situasjonen i 1814. Han skriver om skuffelsen etter ”kattekrigen” og at det å gi opp sin konge var omtrent som å gi opp sin selvstendighet. Han skriver videre at selv opplyste folk snakket om at Norge var kommet under Sverige.⁸⁴ Rolfsen tegner et annet bilde. Beskrivelsen av Karl Johan som kommer til Kristiania etter kongevalget uttrykker en ambivalent holdning. Det fortelles at folkemassene var tause, og at det nok var merkelig for folk når de tenkte på 25. februar og 17.mai. Rolfsen skriver at en mann skrev i sin dagbok at ”man skyder til ære for den fyrste som kanon-mundingene for to maaneder tilbage var vendt imod”⁸⁵. Rolfsen forteller at selv blant Kristian Fredriks ivrige tilhengere fantes det folk som var optimistiske med tanke på fremtiden, og siterer slottsprest Pavels som skrev at kanskje Norges framtid nå kunne bli lysere enn den ville blitt under Kristian Fredrik.⁸⁶

Flere av forfatterne nevner svensk misnøye med unionen. Øverland sier at man i Sverige ikke hørte offentlig annet om foreningen enn det som var godt, men at man ikke var så veldig fornøyd. Han mener at mange tenkte som Karl XIII at det var en forening til å gråte av. Men

⁸⁰ Dahl 1899: 159.

⁸¹ Vellesen 1896: 76; Øverland 1898: 17. Dette står ikke i Vellesens 1904-utgave.

⁸² Øverland 1898: 17.

⁸³ Knös 1890: 243.

⁸⁴ Hæreid 1902: 5.

⁸⁵ Rolfsen 1902: 239.

⁸⁶ Rolfsen 1902: 239.

Øverland poengterer at samtiden ikke forsto at Karl Johan hadde oppnådd det han kunne.⁸⁷ Vellesen skriver at svenskene gledet seg og holdt fester, siden de mente Sverige hadde fått Norge i stedet for Finland, "[...] men dei som kjende vilkaari for samlaget, fór stillare fram, og vona at landi skulde verta knytte fastare saman i framtidi."⁸⁸ Om stemningen i Sverige skriver Schjøtt at mange var misfornøyd med Karl Johan. Den gamle svenske adelen så seg selv som mye bedre enn kongen, som var av borgerlig ætt,

og var fælt harm, fyr di Karl Johan i 1814 ikkje hadde lagt Norig under Sverige. Sverige hadde misst Finnland og hadde tenkt, at det skulde faa Norig i skadebot, men no hadde det lagat seg slik at Norig var eitt fritt og sjølvstendig rike, som skulde vera jamsides med Sverige, og kongen hade mykje mindre magt i Norig enn i Sverige.⁸⁹

Kongene

Kongene er generelt sett mindre fremtredende i bøkene fra perioden 1890-1905 enn i bøkene fra perioden 1860-1875. Holdningen til kongene, spesielt til Karl Johan, er også mer blandet i denne perioden en forrige. Alle de svenske historielærebøkene, med unntak av Brandell og Larsson, er imidlertid fremdeles organisert etter kongerekken. De norske bøkene ikke er organisert etter kongene i tiden etter 1814.

Kongens navnesiffer

Øverland er den eneste som kommenterer spørsmålet rundt kongens navnesiffer. I en fotnote skriver han:

Under den hast, hvormed foreningen sluttedes, oversaa man, at kongens ordenstal for Norges vedkommende var urigtigt. Først flere aar efter rørte storthinget ved sagen, uden at der dog skulde komme noget ud deraf. Karl XIII, Karl IV Johan og Karl XV er som norske konger i virkeligheden Karl II, Karl III Johan og Karl IV.⁹⁰

Øverland skriver også at det kom krav fra norsk side om å endre den kongelige tituleringen, men at Karl Johan ikke ville høre tale om det.⁹¹

Det er lite konsekvens i bruken av navnesifferne i de norske lærebøkene. Siden Karl XIII sjelden nevnes som norsk konge, og Karl Johan som regel bare blir kalt Karl Johan, er det lettest å se forskjellene i forbindelse med Karl XV/IV. Seks av forfatterne (Petersen, Bonnevie/Ræder, Kjær, Kristiansen, Dahl og Hæreid) bruker det svenske ordenstallet. Jensen skriver om Karl XV i utgavene fra 1892 og 1902, men om Karl IV i 1905-utgaven. Raabe og Løvdøen bruker det norske ordenstallet, og skriver i parentes at han ble kalt Karl XV i Sverige.

⁸⁷ Øverland 1898: 18-19.

⁸⁸ Vellesen 1904: 80.

⁸⁹ Schjøtt 1893: 76.

⁹⁰ Øverland 1898: 18.

⁹¹ Øverland 1898: 36.

Schjøtt og Vellesen unngår problemet ved bare å skrive kong Karl i teksten. I ættetavlen som Vellesen har med skriver han ”Karl 15.” i 1896-utgaven, men ”Karl 4.” i 1904-utgaven.⁹²

Karl XIII/II

I likhet med bøkene fra 1860-1875, gir bøkene fra denne perioden meget lite informasjon om Karl XIII/II. I de *svenske* bøkene skriver de fleste at han var gammel, svak og barnløs. I forbindelse med valget av tronfølger, utdyper noen av forfatterne dette. Bergström skriver at ”[...] den gamle konungen var skröplig och nästan oförmögen att befatta sig med regeringsärenden”⁹³. Den eneste positive bemerkning står i Dahms lærebok, og er identisk med teksten i utgaven fra 1867. Dahm skriver at kongen førte en ”[...] lugn regering till sin död”.⁹⁴ I de *norske* bøkene er kong Karl enda mer anonym. Flere forfattere nevner at han var gammel. Schjøtt skriver at kong Karl var så gammel at han ikke kunne styre selv,⁹⁵ og Jensen skriver at kongen aldri var i Norge⁹⁶.

Karl Johan

Bildet av Karl Johan som tegnes i de *svenske* bøkene er også i denne perioden preget av respekt og beundring. Det er imidlertid mindre av den ensidige majestethyllingen som preger mange av bøkene fra perioden 1860-1875. Riktignok finnes det slike tendenser hos forfattere som Knös og Dahm. Dahms beskrivelse er imidlertid nesten identisk med teksten fra 1866-utgaven. I bøkene til Berg, Brandell og Larsson kommer kongens personlighet i bakgrunnen og vekten legges på hans styre. Disse bøkene legger også mer vekt på kritikk av kongen, enn på de positive sidene.

Karl Johans bakgrunn og militære karriere blir nevnt i de fleste bøkene, samtidig som freden under hans regjeringstid poengteres. Karl Johan fremstilles som en meget imponerende person, med en egen evne til å få kontroll over mennesker. Liljeholm/Gardell skriver at han ble beundret av alle, og at ”Hans utseende var ståtligt och vördnadsbjudande. De kraftiga anletsdragen och de skarpa, lifliga ögonen antydde, att han var en ovanlig människa. Själsgåfvorna voro ock framstående. Han ägde ett säkert minne, skarpt förstånd och kraftig vilja.”⁹⁷ En mer nøktern beskrivelse finnes hos Berg som skriver at ”Han betraktades i allmän-

⁹² Vellesen 1896: 79; Vellesen 1904: 84.

⁹³ Bergström 1903: 145.

⁹⁴ Dahm 1895: 129.

⁹⁵ Schjøtt 1893: 76.

⁹⁶ Jensen 1905: 89.

⁹⁷ Liljeholm/Gardell 1898: 186.

het af folket med beundran och tacksamhet, ty han ägde ett vinnande sätt samt hade visat sig såsom en duglig härförare och klok statsman.”⁹⁸

Samtlige forfattere nevner at kongen også ble utsatt for kritikk. Dette får langt større plass i bøkene fra denne perioden enn det fikk i bøkene fra perioden 1860-1875. Det fortelles at kongen var enerådig, vant med å befale, mistenksom, at han motsatte seg forandringer, og at disse tingene skapte misnøye. Odhner skriver at Karl Johan var ”[...] häftig till lynnet och tålde icke lätt, att någon gjorde honom emot.”⁹⁹ Dette er nytt i forhold til 1875-utgaven, der holdningen til kongen er ensidig positiv. Brandell skriver at Karl Johan var en herskertype som hadde blitt vant til å befale. Allerede som kronprins hadde han gjennomført sin vilje i nesten alt. Kongen fulgte ikke alltid konstitusjonens bud. Generelt sett motsatte han seg endringer, selv om de kunne avhjelpe problemene. Brandell legger til at Karl Johan utnevnte rådgivere som bøyd seg for hans vilje, og at han ofte avgjorde ting sammen med sin ”gunstling” og ikke med statsrådet.¹⁰⁰

Fire av forfatterne nevner at Karl Johan aldri lærte seg å snakke svensk. Odhner er igjen mer kritisk enn i 1875-utgaven, og skriver at ”Därjämte var Karl Johan så till vida främmande för sitt folk, att han aldrig lärde sig att tala svenska, hvilket ådrog honom många svårigheter.”¹⁰¹ Bergström skriver at ”En olycka för honom var äfven, att han aldrig lärde sig svenska språket. Därigenom förblef han i viss mån alltid en främling för sitt folk och råkade ut för mycket missförstånd.”¹⁰² Knös ser på dette som litt mindre problematisk: ”Likväl förblef han så till vida en främling för vårt folk, att han aldrig blef fullt mäktig vårt språk. Hans inflytande led dock härigenom föga afbräck, ty han var svensk till hjärta och sinne: ”Tungan talte ej, men hjärtat talte svenska.””¹⁰³

De fleste forfatterne skriver at forholdet mellom kongen og folket ble bedre mot slutten av Karl Johans liv. Eriksson skriver at ”Detta motstånd började dock aftaga under konungens sista lefnadsår, och då han firade sitt 25-åriga regeringsjubileum, fick han erfara många bevis på folkets aktning och tillgifvenhet.”¹⁰⁴ Larsson skriver at ”Mot slutet af Karl Johans regering blef dock stämningen lugnare.”¹⁰⁵

⁹⁸ Berg 1892: 123.

⁹⁹ Odhner 1890: 99; Odhner 1898: 110; Odhner 1905: 154. Noe avvikende formulering i 1905-utgaven.

¹⁰⁰ Brandell 1904: 134.

¹⁰¹ Odhner 1898: 110-111.

¹⁰² Bergström: 1903: 152.

¹⁰³ Knös 1890: 243.

¹⁰⁴ Eriksson 1891: 100.

¹⁰⁵ Larsson 1898: 124.

Det som dominerer de *norske* bøkene fremstilling av Karl Johan er konfliktene mellom kongen og Stortinget i hans regjeringstid. Karl Johan blir i denne sammenheng ofte fremstilt som mistenksom, hissig og enerådig. De fleste skriver at kongen ikke forsto nordmennene. Hæreid beskriver Karl Johans reaksjon i forbindelse med riksrettssaken mot Collet slik: ”Men da blev Karl Johan frygtelig arg. Han kaldte odelstingets medlemmer for oprørere og rigsretten en afskyelig inkvisisjon. Han sa, at han heller vilde leve blandt indianere end underkaste sig rigsrettens dom.”¹⁰⁶ Øverland skiller seg ut ved å forsvare kongen i større grad enn de andre forfatterne gjør. Han forklarer mange av Karl Johans handlinger med at kongen var presset av stormaktene.¹⁰⁷

Kongens enerådighet er et gjennomgangstema. Storm skriver i Petersens lærebok at Karl Johan som hærfører var vant til å befale, og han ”[...] taalte sjelden modsigelse og havde vanskeligt ved at finde sig i grundlovens baand paa kongemagten; han var hidsig og mistænksom, og i enhver friere ytring saa han fiendskap mot kongemagten.”¹⁰⁸ Hæreid skriver at det ikke var greit å være Stortinget, for Karl Johan ville helst styre selv. Han skriver også at kongen kunne være ”[...] grum som en tiger, men straks efter blid som et lam, hjælpsom og godgjørende.”¹⁰⁹

Det er flere som trekker fram at kongen ikke klarte å sette seg helt inn i norske forhold. Bonnevie/Ræder påpeker at Karl Johan var en moden mann da han kom til Norden, og at han hadde vanskelig for å forstå forhold og stemninger i Norge.¹¹⁰ Kristiansen skriver at ”Karl Johan var en ældre mand da han kom til Norden. Han lærte aldrig at tale norsk eller svensk, og han lærte heller ikke rigtig at kjende de to folk han var sat til at styre. Derfor misforstod han ofte nordmændenes hensigter.”¹¹¹

Till tross for kritikken kommer også beundring og respekt for kongen tydelig fram i flere av tekstene. Sterkest uttrykker nok Jensen det: ”Karl Johan var en kraftfuld mand med varmt hjertelag, en stor hærfører, en klog statsmand og var saare gavmild og velgjørende.” Han skriver videre at ”Det norske folk høiagter og elsker hans minde og har reist ham en vakker mindestøtte paa slotspladsen i Kristiania.”¹¹² Nordahl Rolfsen karakteriserer kongen som ”[...] en udmærket hærfører, en klog statsmand med ubøielig vilje.”¹¹³ Raabe skriver at

¹⁰⁶ Hæreid 1902: 16.

¹⁰⁷ Øverland 1898: 22, 24.

¹⁰⁸ Petersen 1900: 138. Dette er nytt i forhold til 1875-utgaven.

¹⁰⁹ Hæreid 1902: 28.

¹¹⁰ Bonnevie/Ræder 1894: 131.

¹¹¹ Kristiansen 1897: 145-146.

¹¹² Jensen 1905: 89.

¹¹³ Rolfsen 1902: 232.

Bernadotte var en av Napoleons store krigere, og at han var "[...] en klog statsmand, med hvem det kom lysere tider for Sverige."¹¹⁴ De fleste forfatterne skriver også at forholdet mellom kongen og nordmennene ble bedre mot slutten av Karl Johans liv. Hæreid nevner kongens opphold i Norge vinteren 1838-39. Han skriver at det var stor "ugreie" mellom Karl Johan og svenskene, og at kongen var så trett av oppstyret at han kom til Norge og ble i fem måneder. Hæreid forteller at nordmennene likte dette og mottok ham med stormende begeistring i Kristiania. Enkelte ville spenne hestene av vognen og trekke den selv. "Kongens imødekommehed havde ogsaa nu forsonet ham med nordmændene."¹¹⁵ Lørdøen skriver at Karl Johan høsten 1836 prøvde å være rimelig og satte en nordmann, grev Wedel-Jarlsberg, til stattholder. "[...] og derved, samt ved sin store godgjørenhed, vandt han folkets kjærlighed som aldrig før. Og da han i denne tid kom paa kant med svenskerne, flytted han endog til Norge for flere maaneder."¹¹⁶ Raabe skriver at Karl Johan ble bedre likt i Norge de senere år av sitt liv, at han rolig fant seg i feiringen av 17. mai, og at han oftere var i Norge. "Han var hjælpsom og elskværdig, saa alle, som kom ham nær, blev glad i ham. Da budet kom om kongens død (1844), var al strid glemt, og Norge sørged oprigtig."¹¹⁷

Oscar I

Karakteristikken av Oscar I i de *svenske* lærebøkene er svært positiv. Kongen blir fremstilt som lærd, klok, rettferdig og samvittighetsfull. Det som sterkest blir understreket er kongens frisinne, liberale holdninger, og reformene som ble gjennomført under hans styre. Bergström skriver at "Hans tillträde till regeringen hälsades af svenska folket med stora förhoppningar, hvilka ej heller blefvo svikna. Ty såsom regent var Oskar klok, mild och rättrådig. Och i motsats till sin fader var han en varm vän af förändringar inom lagstiftning och förvaltning."¹¹⁸ To av forfatterene, Brandell og Berg, nevner at det også var misnøye med Oscar I's regjering. Brandell skriver at kongens styre ble kritisert av de konservative de første årene, og senere av de liberale.¹¹⁹

De fleste forfatterene fremstiller imidlertid tiden under Oscar I som svært harmonisk. Odhner skriver at de store forhåpningene til Oscar I ble oppfylt: "[...] ty konung Oskars regering blef en lycklig tid, och de häftiga skakningar, som då hemsökte de flesta af Europas länder, inverkade föga på Sverige. Här kunde konung och folk i lugn och ro arbeta på ett

¹¹⁴ Raabe 1903: 197.

¹¹⁵ Hæreid 1902: 28.

¹¹⁶ Lørdøen 1905c: 20.

¹¹⁷ Raabe 1903: 230.

¹¹⁸ Bergström 1903: 157.

¹¹⁹ Brandell 1904: 145.

älskadt fosterlands välfärd.”¹²⁰ Knös og Bergström understreker kongens ”svenskhet”. Bergström skriver at Oscar I kom til Sverige som elleveåring hvor han fikk en ”[...] synnerligen vårdad uppfostran och blef snart svensk till språk och seder.”¹²¹ Knös skriver om Oscar: ”Anländ till sitt nya fosterland vardt han snart ej blott svensk till hjärta och sinnelag så som sin fader, utan äfven fullt förtrogen med landets språk, seder och inrättningar.”¹²²

Oscar I får mye mindre plass enn sin far i de *norske* lærebøkene. Han er også mindre fremtredende i de norske bøkene enn han er i de svenske. Fremstillingen av Oscar I er nesten utelukkende positiv. Han blir fremstilt som frisinnet og mild. Bonnevie/Ræder skriver at Oscar lettere enn faren kunne komme overens med den frisinnede tenkemåten i Norge, og at ”Ved sin personlige elskværdighed blev han afholdt i begge sine riger”.¹²³ Øverland skriver at Oscar hadde liten del i riksstyret mens faren levde, fordi Karl Johan holdt ham for å være altfor frisinnet. Han skriver så at den nye kongen viste seg meget imøtekommende mot nordmennesenes ønsker.¹²⁴

Oscar I's regjeringstid blir i flere av bøkene betegnet som en god og harmonisk periode. Jensen skriver at ”Den største tilfredshed raadede under kong Oskars lykkelige styrelse. Norges handel og sjøfart, velstand og folkemængde tog til aar for aar.”¹²⁵ Schjøtt skriver at mens Oscar var konge ”[...] gjekk det fort fram i alle maatar.”¹²⁶ Øverland poengterer også det gode forholdet mellom Norge og Sverige: ”I Oskar I.s. regjeringstid var der altid et godt forhold mellem de forenede riger. Han bøiede gjerne af, naar der var noget, som maatte støde det ene eller det andet af hans folk.”¹²⁷

Alle de norske forfatterne, med unntak av Jensen og Schjøtt, nevner flaggsaken i forbindelse med kong Oscar. Dette blir hos nesten alle fremstilt som eksempel på kongens imøtekommenhet, og som en grunn til hans popularitet. Kjær skriver at Oscar I straks ble meget avholdt i Norge da han bestemte at landet skulle ha sitt eget flagg.¹²⁸ Kristiansen skriver: ”I Norge blev der stor glæde over det nye orlogsflag, og kong Oskar var fra den tid folkekjær blant nordmændene.”¹²⁹ Den eneste kritikken mot Oscar I i de norske lærebøkene kommer fra Hæreid. Han forteller at gleden var stor da det svenske flagg gikk ned på alle norske festnin-

¹²⁰ Odhner 1890: 101.

¹²¹ Bergström 1903: 157.

¹²² Knös 1890: 253.

¹²³ Bonnevie/Ræder 1894: 132.

¹²⁴ Øverland 1898: 36.

¹²⁵ Jensen 1905: 91.

¹²⁶ Schjøtt 1893: 80.

¹²⁷ Øverland 1898: 40-41.

¹²⁸ Kjær 1894b: 119; Kjær 1894a: 161.

¹²⁹ Kristiansen 1897: 148.

ger, men at kongen bestemte at også handelsflagget skulle ha unionsmerke. ”Det var Oskar den første, som gjorde dette. Men mange nordmænd har senere ment, at det ikke var rigtig gjort af kongen at afgjøre en norsk sag, som dette var, i sammensat svensk statsraad.¹³⁰

Karl XV/IV

Karl den XV blir i de *svenske* lærebøkene framstilt med respekt og beundring. Flere av forfatterne beskriver hans imponerende utseende, hans åpenhet, hans kunstneriske evner og hans popularitet. Berg skriver at kongen var ”[...] en öppen och rättfram karakter och därför alltid synnerligen omtyckt af allmänheten”¹³¹. Knös skriver at ”[...] i sitt umgänge var han glädligt och otvungen, flärdfri och vänfast samt därför allmänt omtyckt af hög och låg.”¹³²

Odhner har beholdt karakteristikken fra forrige periode der han blant annet nevner kongens ”fosterländska sinnelag”.¹³³ Knös poengterer også kongens svenskhet når han siterer ham: ””Ändtligen, Gud ske lof, befinner jag mig på svensk botten, om än icke på svensk jord!””. Disse ordene ble sagt av Karl XV få dager før hans død, da han ankom skipet som skulle føre ham til Sverige.¹³⁴

Noen av forfatterne gir kongen mye av æren for framgangen i hans regjeringstid. Lundequist skriver at kongen ”[...] förde en frisinnad styrelse samt föreslog flera reformer till befördrande af sitt folks väl.”¹³⁵. En viss kritikk kan kanskje anes når forfatterene legger stor vekt på at kongen skaffet seg gode rådgivere. Den som tydeligst uttrykker dette er Berg som skriver: ”I det hela taget befattade han sig icke så mycket med regeringsbestyren, som Karl XIV Johan och Oskar I hade gjort, utan öfverlemnade det mesta åt sina *ministrar*.”¹³⁶

Karl XV/IV blir i de fleste *norske* lærebøkene nevnt i forbindelse med stattholdersaken, som fremstilles som en konflikt mellom Norge og Sverige. Det opplyses som oftest om at kongen ønsket å sanksjonere Stortingets vedtak om stattholderpostens opphevelse, men at svenskene ikke ville tillate det. Utover det står det lite om Karl i de norske lærebøkene. Jensen skriver at hans valgspåk var ”*Med lov skal land bygges*” og at ”Ogsaa under ham gikk Norge jevnt fremad.”¹³⁷

¹³⁰ Hæreid 1902: 29.

¹³¹ Berg 1890: 119.

¹³² Knös 1890: 262.

¹³³ Odhner 1898: 117; Odhner 1905: 166.

¹³⁴ Knös 1890: 264.

¹³⁵ Lundeqvist 1895: 30.

¹³⁶ Berg 1890: 119.

¹³⁷ Jensen 1905: 91.

Oscar II

I mange av de *svenske* lærebøkene fra perioden er Oscar II bare nevnt. Odhner er den som gir den mest omfattende karakteristikken: ”Konung Oskar är en af sin tids mest bildade furstar, vårt lands ypperste talare samt en framstående författare och skald. Såsom regent har han nitiskt främjat vetenskap och konst, och han har äfven af egna medel frikostigt understödt deras idkare.”¹³⁸ Odhner nevner folkeundervisning og Sveriges økonomiske situasjon, som eksempler på felter som har hatt stor fremgang under Oscar II. ”Ingen af Sveriges regeringar kan uppvisa en så stark och hastig tillväxt af den allmänna välmågan som Oskar II:s.”¹³⁹

Både Odhner, Larsson og Liljeholm/Gardell nevner tjuufemårsjubileet for Oscar som konge. Odhner skriver i den sammenheng at ”[...] svenska folket visade honom på många sätt sin kärlek och tacksamhet för den lycka, det njutit under hans fredsälla regering.”¹⁴⁰ Eriksson skriver at han oppsteg på tronen ”[...] för att föra spiran till ”brödrafolkens väl””¹⁴¹, og Berg nevner at han bifalt Stortingets fornyede beslutning om å avskaffe stattholderembetet.¹⁴²

Det står meget lite om Oscar II i de *norske* lærebøkene, utover at han ble konge i 1872. Jensen skriver at ”Oskar II har gjestet Nordkap og Finmarkens yderste grænse, hvor ingen norsk konge havde været siden Kristian IV.”, og nevner at kongens valgsråk er ”*Broderfolkenes vel*”.¹⁴³

Samarbeid og konflikt i unionsforholdet

Samarbeid

Det er stort sett bare i forbindelse med skandinavismen og de tysk-danske krigene at konkret samarbeid mellom Sverige og Norge nevnes i de *svenske* lærebøkene. Nesten alle forfatterene nevner krigen i 1848, og de fleste omhandler skandinavismen i den sammenheng. De forteller at de tidligere fiendene nå begynte å se på hverandre som brødre og frender, og at de begynte å omgås mer fortrolig. Studentmøtene trekkes frem, og flere av forfatterne siterer Oscar I's ord om at heretter er krig mellom skandinaviske brødre umulig.

Odhner har et avsnitt om skandinavismen i 1890-utgaven. I 1898-utgaven nevnes ikke skandinavismen, men i den utvidede 1905-utgaven har Odhner et relativt langt avsnitt om skandinavismen. I 1890-utgaven og i 1905-utgaven kommer Odhners skandinavistiske holdninger klart fram. I 1905-utgaven skriver han at freden hadde ”[...] mildrat den

¹³⁸ Odhner 1898: 118; Odhner 1905: 166. Små endringer i 1905-utgaven. Står ikke i 1890-utgaven.

¹³⁹ Odhner 1898: 119.

¹⁴⁰ Odhner 1898: 120.

¹⁴¹ Eriksson 1891: 105.

¹⁴² Berg 1890: 121.

tvedråktsanda, som så länge hade söndrat de skandinaviska folken, och i många sinnen vaknade tanken på, huru nära dessa folk voro besläktade och huru mycket de hade gemensamt.” Odhner forteller om vitenskapsmännenes nordiske møter, og legger til at ”Därpå spred sig den *skandinaviska* föreningstanken till den studerande ungdomen vid Nordens högskolor, hvilken sammankom till studentmöten och med ungdomlig ifver verkade för folkens förbrödring.” Han nevner også at mange frivillige dro til Danmark og ”[...] kämpade för dess rättvisa sak.”, og skriver at Oscar I ville ”[...] upprätthålla Nordens självständighet och fred genom ett nära förbund mellan de tre skandinaviska folken.”¹⁴⁴

I de *norske* bøkene står det heller ikke mye om konkret samarbeid mellom Norge og Sverige. Unionskomitéene nevnes i flere av bøkene, men det legges vekt på at de ikke oppnådde noe. Forsøk på å danne en tettere union, blir også stort sett fremstilt som negativt. Øverland og Hæreid nevner mellomrikslovene, men har ulike oppfatninger av dem. Øverland forteller om den første mellomriksloven fra 1827. Han forteller at norske skip skulle betraktes som innenlandske i Sverige og motsatt, noe som skulle få den norske skipsfarten til å ta seg opp. Han nevner også at tollene på norske og svenske varer, innført fra det ene landet til det andre, ble nedsatt eller opphevet. Dette fremstiller Øverland som en del av en oppblomstring som kom etter de harde årene som fulgte 1814: ”Lidt efter lidt lysnede det hertillands.”¹⁴⁵ Hæreid har lite til overs for mellomrikslovene. Han skriver at ”Sverige havde givet os en mellemrikslov i 1820[!], hvoraf svenskerne havde de største fordele. Nu bød de os en ny, som var endda værre. Nen[!] stortinget sagde nei.”¹⁴⁶

De dansk-tyske krigene nevnes i alle lærebøkene. Mange nevner at frivillige nordmenn kjempet tappert i krigen. Skuffelsen i Danmark over at det ikke kom hjelp fra Norge og Sverige nevnes også av enkelte. Øverland, Hæreid, Raabe, Bonnevie/Ræder og Lødøen skriver om skandinavismen. Øverlands bok er den mest detaljerte også på dette punkt. Han skriver blant annet at i Karl Johans siste levetid ”[...] var tanken paa en forening af de tre nordiske riger (*skandinavismen*) bleven nok saa almindelig hos den dannede del av befolkningen”. I forbindelse med fremstillingen av krigen i 1848 skriver Øverland at flere hundre norske og svenske ”ynglinge” innfridde løftet de hadde gitt på studentmøtet i København. Flere av dem ofret ”[...] sit blod for Danmarks ære.”¹⁴⁷ Lødøen skriver at studentene i Norge,

¹⁴³ Jensen 1905: 92.

¹⁴⁴ Odhner 1905: 162.

¹⁴⁵ Øverland 1898: 24.

¹⁴⁶ Hæreid 1902: 30.

¹⁴⁷ Øverland 1898: 37-38.

Sverige og Danmark holdt store stevner i 40 og 50-årene. ”Der loved de, at de tre lande for eftertiden skulde hjelpe hverandre i krig og tilslut bli ét statsforbund, Skandinavien.”¹⁴⁸

Raabe og Hæreid uttrykker kritikk mot skandinavismen. Raabe skriver ”Men ”skandinaverne” gik for vidt, og det var for det meste bare studerte folk, som brydde sig videre om denne tanke.”¹⁴⁹ Hæreid forteller at kong Karl ville hjelpe danskene i krigen i 1864, men at det norske folk ikke syntes at striden mellom Danmark og Tyskland vedkom dem. ”Stortinget negtet [...]. Da kom kongen og studenterne i en farlig klemme med løfterne sine.” Han forteller videre om dannelsen av ”det skandinaviske selskab” i 1864, og sier ”Hensigten med hele denne bevægelse var at faa smeltet sammen alle tre riger til en slags helstat for derved at faa istand et sterkt forsvarsforbund. Men for dette tog mange nordmænd skræk. De havde bitre erfaringer fra før for en sliig forening.”¹⁵⁰

Øverland skriver at det i de første årene av kong Oscar II’s regjeringstid fant sted en tilnærming mellom Nordens tre folk, rundt felles praktiske gjøremål. Som eksempler på dette nevner han felles myntenhet, felles lover i handel og sjøfart og mellomriksloven mellom Norge og Sverige av 1874.¹⁵¹

Konflikt

Seks av de *svenske* forfatterne nevner konkrete konflikter mellom Norge og Sverige i unionstiden. Disse er Berg (1890, 1892, 1899 og 1904), Liljeholm/Gardell (1898), Lindholm (1899), Larsson (1902), Bergström (1903) og Brandell (1904). Berg er den eneste som nevner konflikter tidlig i perioden. Han skriver om konfliktene i alle utgavene. Larsson skriver ingen ting om konflikter mellom Norge og Sverige i 1898-utgaven, men bruker over to sider på temaet i 1902-utgaven. Bergström nevner heller ingen konkrete konflikter mellom Norge og Sverige i 1898-utgaven, men vier temaet to avsnitt i 1903-utgaven. Det er verdt å merke seg at et flertall av de svenske forfatterne overhodet ikke nevner konfliktene mellom Norge og Sverige, og at de bøkene som nevner konflikter, med ett unntak, er gitt ut sent i perioden.

Fremstillingen i bøkene virker relativt balansert, og mangler det engasjementet som man finner i mange av de norske bøkens behandling av unionskonfliktene. Brandell og Larsson har de mest omfattende beskrivelsene av forholdet. Begge gir en del bakgrunnskunnskap for å forklare de ulike stridsemnene. Larsson gjør rede for det politiske systemet i Norge, og sam-

¹⁴⁸ Lørdøen 1905c: 34.

¹⁴⁹ Raabe 1903: 231-232.

¹⁵⁰ Hæreid 1902: 31.

¹⁵¹ Øverland 1898: 52.

menligner det med det svenske. Han skriver at ”Det ligger i sakens natur, att de två länderna icke alltid kunnat vara fullt öfverens rörande sin ömsesidiga ställning i föreningen.”¹⁵²

Berg, Liljeholm/Gardell og Bergström nevner stattholderstriden. De forteller at nordmennene mente at denne saken bare angikk Norge, mens svenskene mente at den også angikk Sverige. Berg skriver at

Norrmännen begärde nu, att Karl skulle stadfästa beslutet om ståthållarämbetets afskaffande, svenskarne däremot, att han skulle dröja därmed till dess riksakten blifvit omarbetad efter deras önskan. För att man på båda sidor skulle blifva försonligare stämd, förklarade Karl att båda sakerna skulle *uppskjutas*.¹⁵³

Bergströms gjennomgang av stattholdersaken er i likhet med Bergs balansert. Han skriver også at saken ble utsatt ”För att man å ömse sidor skulle bli försonligare [...]”.¹⁵⁴ Liljeholm/Gardell legger imidlertid mer vekt på den norske misnøyen ved å skrive at nordmennene var ”mycket missnöjda” med stattholderembetet, og at de ”på det bestämdaste” motsatte seg at saken skulle behandles både i det norske og det svenske statsrådet.¹⁵⁵

I de svenske bøkene blir nordmennenes (særlig Venstres) kamp for likestilling i unionen og landenes ulike politiske systemer og interesser nevnt. Både Brandell og Larsson skriver om vetostriden. De sier også at Venstre krever at Norge skal likestilles i unionen med Sverige.¹⁵⁶ Larsson skriver at siden vetostriden ”[...] har vänsterpartiet oafbrutet fortsatt sina angrepp på sådana förhållanden, som kunde ge skenet af att Norge ej vore fullt likställdt med Sverige. Framför allt ha naturligtvis norrmännen fäst sig därvid, att den gemensamma utrikespolitiken skötes af svenske utrikesministern.”¹⁵⁷ Liljeholm/Gardell forteller at stadig flere nordmenn har uttalt at Norge bør ha egne konsulere og egen utenriksminister, men at kongen og den svenske Riksdagen har motsatt seg dette, siden de har ansett at en slik ordning ville føre til unionens oppløsning.¹⁵⁸ Berg skriver: ”Många svenskar önskade, att allt flere ärenden skulle göras gemensamma för båda rikena. Men detta satte sig norrmännen emot. Häraf uppstod ett ömsesidigt missnöje.”¹⁵⁹

Det finnes imidlertid visse uttalelser som kan tolkes som kritikk av Norge. Brandell legger mye av skylden for unionskonfliktene på norske Venstre: ”Omsider lyckades vänstern fullständigt besegra sina motståndare, och därefter blefvo de unionella striderna vida skarpare

¹⁵² Larsson 1902: 160.

¹⁵³ Berg 1890: 119; Berg 1892: 128; Berg 1899: 74; Berg 1904: 74. (Nesten identisk tekst).

¹⁵⁴ Bergström 1903: 161.

¹⁵⁵ Liljeholm/Gardell 1898: 197.

¹⁵⁶ Brandell 1904: 155-156; Larsson 1902: 159-160.

¹⁵⁷ Larsson 1902: 160.

¹⁵⁸ Liljeholm/Gardell 1898: 202.

¹⁵⁹ Berg 1890: 119; Berg 1892: 128; Berg 1899: 74; Berg 1904: 74.

än förut.”¹⁶⁰ Lindholms skriver om kong Oscar: ”Genom eftergifter åt norrmännens önsknin-
gar har han sökt stärka unionen med Norge, men detta har ej i allo lyckats”.¹⁶¹

I de *norske* lærebøkene får konfliktene mellom Norge og Sverige stor plass. Ordbruken er adskillig sterkere enn den som ble brukt i Petersens lærebøker i perioden 1860-1875. Det er imidlertid betydelige forskjeller mellom de ulike bøkene, og de er sterkt preget av utgivelses-
tidspunktet.

Karl Johan og Stortinget

Konfliktene mellom konge og folk på Karl Johans tid får som allerede nevnt stor plass i bøkene. Konfliktene om statsgjeld, adel, kongens makt, 17. mai og flagget behandles grundig. Mange av konfliktene framstår først og fremst som uenigheter mellom konge og folk, men det gjøres også klart mange steder at de i realiteten også var konflikter mellom Norge og Sverige. Hæreid skriver at ”De svenske farger lyste fra de norske fæstninger, og den norske løve blev sat paa svenske penger.”¹⁶² Raabe skriver at

I denne tid var det mange rivninger mellem Norge og Sverige. Det kan ikke negtes, at det i denne tid for udlændinger maatte se ud, som om Norge var et lydland under Sverige. Vor første embetsmand var den svenske *statholder* i Kristiania; Norges orlogsflag var det svenske flag med et rødt og hvidt kors oppe ved stangen, og det var kongen, som sammen med den svenske udenrigsminister alene greied med udenrigske sager. Men alt dette kunde naturligvis nordmændene ikke finde sig i.¹⁶³

Petersen-Storm skriver at det varte lenge før man vendte seg til de nye forholdene etter 1814 ”[...] og i Norge havde man længe mistillid til Sverige og til kongen, og denne var heller ikke sikker på nordmændenes troskab”.¹⁶⁴ Øverland skriver at ”Man var paa sin post mod Sverige, hvis overlegenhed inden unionen man frygtede.”¹⁶⁵

I mange av de norske bøkene understrekes det at det fra Norges side handlet om å bevare friheten og selvstendigheten. Kristiansen skriver om kongens grunnlovsforslag at ”Var disse forslag blevet vedtaget, vilde de gjort et dypt skaar i Norges folkefrihed. Men stortinget i 1824 stod vagt om grundloven og forkasted alle kongens forslag.”¹⁶⁶ Petersen-Storm forteller om at bøndene ble mer aktive fra ca. 1833 og at Stortinget var delt mellom bønder og embetsmenn, men at begge partier var enige om å hevde rikets selvstendighet.¹⁶⁷ Lødøen skriver at

¹⁶⁰ Brandell 1904: 155.

¹⁶¹ Lindholm 1899: 76.

¹⁶² Hæreid 1902: 11.

¹⁶³ Raabe 1903: 228.

¹⁶⁴ Petersen 1897a: 79.

¹⁶⁵ Øverland 1898: 31.

¹⁶⁶ Kristiansen 1897: 147.

¹⁶⁷ Petersen 1900: 141.

Karl Johan lenge hadde levd i uenighet med Stortinget, "[...] fordi dette passed paa, saa han ikke fik ødelægge grundloven."¹⁶⁸

Bodøsaken blir nevnt i de fleste bøkene som et eksempel på at Norge led under ordningen med utenriksstyre. Den svenske utenriksministeren blir i de fleste bøkene stemplet som udugelig eller redd. Petersen-Storm skriver at "[...] ved den svenske udenriksministers uforstand havde Norge maattet gaa ind paa at betale engelskmændene en stor sum penge."¹⁶⁹ Velleesen skriver at ""Merkelig nok tog den engelske regjering sig af disse kjeltringer, og næsten uforklarelig er det, at den svenske udenrigsminister ogsaa holdt med dem. Derved blev sagen saa slet afgjort, at den norske statskasse maatte ud med 320000 kr."¹⁷⁰ Øverland har et annet syn. Han sier at Bodø-saken viser hvordan stormaktene kunne hundse en svakere nasjon i den tiden og at anklagene mot utenriksministeren var ubegrunnet.¹⁷¹ Også Løddøen frikjenner utenriksministeren: "Länge trodde man, at Sveriges (og Norges) udenrigsminister havde hjulpet engelskmændene i denne sag; dette var dog neppe tilfældet."¹⁷²

Stattholdersaken

Når det gjelder stattholdersaken blir svenskene fremstilt som hissige og urimelige. Kongen kritiseres ikke. De fleste skriver at kongen ikke torde/kunne sanksjonere vedtaket om opphevelse av stattholderposten. Mange av forfatterne nevner at saken ble avgjort i norsk statsråd, ikke i svensk-norsk statsråd som svenskene ønsket. Øverland går lenger og skriver at kongen tilføyet i protokollen at han oppfattet saken på samme måte som Stortinget og regjeringen, og at han, når den beleilige tiden kom, selv ville foreslå stattholderposten opphevet.¹⁷³

De korteste, minst konfliktorienterte, og mest nøkterne fremstillingene av saken finnes hos Jensen og Bonnevie/Ræder. Bonnevie/Ræder skriver at "**Karl den 15de** (1859-72) havde havt til hensigt at sanktionere stortingets beslutning om statholderpostens ophævelse, men hindredes derfra ved svenskernes modstand." De skriver videre at Oscar II kort tid etter sin tronbestigelse sanksjonerte opphevelsen av Grunnlovens bestemmelse om stattholderposten.¹⁷⁴

Selv om både Bonnevie/Ræder og Jensen har nokså nøkterne fremstillinger av striden, er de fleste beretningene i de norske bøkene preget av engasjement, tro på at nordmennene

¹⁶⁸ Løddøen 1905c: 16.

¹⁶⁹ Petersen 1891: 82.

¹⁷⁰ Velleesen 1895: 71.

¹⁷¹ Øverland 1898: 26.

¹⁷² Løddøen 1905c : 11.

¹⁷³ Øverland 1898: 44.

¹⁷⁴ Bonnevie/Ræder 1894: 133-134.

hadde rett, og kritikk mot svenskene. Bakgrunnen for konflikten fremstilles som en del av kampen for likestilling i unionen. Ordet ”lydrike” brukes av Øverland, Hæreid, Dahl og Kristiansen. De skriver at stattholderposten kunne få Norge til å virke som et lydrike. Kjær skriver at nordmennene lenge hadde ønsket å få stattholderembetet avskaffet fordi det kunne synes som om Sverige hadde overhøyhet over Norge.¹⁷⁵ Øverland karakteriserer de svenske kravene som ”overhøihedskrav”.¹⁷⁶

Flere av lærebøkene formidler klart at nordmennene hadde retten på sin siden. Lødøen skriver at Karl Johan hadde fått inn en bestemmelse om stattholder i Grunnloven, ”Men i *unions-vilkaarene var statholderen ikke nævnt*, og derfor havde vi ret til at sløife posten, naar vi vilde.”¹⁷⁷ Etter å ha fortalt at kongen ikke våget å sanksjonere vedtaket, skriver Dahl: ”Normændene gav sig imidlertid ikke. De vidste de var i sin gode ret. Naar det stod i Norges grundlov om statholderen, saa var det klart at det var en norsk sag, som bare nordmænd kunde og skulde raade over.”¹⁷⁸ Hæreid skriver at da stattholdersaken ble behandlet på Stortinget i 1860 var det bare en mann som talte i mot. ”Han trodde ikke, nordmændene havde ret til at ophæve statholderposten uden svenskernes samtykke. Da svarte Rolf Olsen, at det var første gang, man i denne sal havde hørt, at nordmændene ikke kunde forandre sin grundlov uden svenskernes samtykke, og han haabet, det blev sidste gang ogsaa.” Hæreid legger til at alle var sikre på sanksjon, og at motstanden fra Sverige kom helt uventet.¹⁷⁹

Svenskene blir fremstilt som svært hissige, og blir beskyldt for å blande seg opp i ting de ikke hadde noe med. Øverland skriver at man i Sverige var harm over, ”[...] at storthinget i 1857 havde negtet at gaa med paa mellemrigslovene i handel og retspleie, og det begyndte nu at tyte ud.” Han forteller videre om at Grev Anckarsvärd nedla påstand om at unionsakten skulle forlanges omgjort på grunnlag av Kieltraktaten. ”Baade efter indholdet og formen var det krav, den gamle mand reiste, meget vel skikket til at saare nordmændenes æresfølelse. Man trøstede sig dog i det længste med, at han maatte gaa rent gik[!] i barnsdømme. Men snart fik man andet at vide.”¹⁸⁰

Det brukes sterke ord om svenskernes reaksjon på vedtaket om stattholderembetets opphevelse. Lødøen skriver at det ble stort raseri i Sverige. ”De paastod, at Norge var blit erobret i 1814, samt at statholderposten var et unions-vilkaar, og at vi ikke havde ret til at sløife den,

¹⁷⁵ Kjær 1894c: 272; Kjær 1899: 325.

¹⁷⁶ Øverland 1898: 44.

¹⁷⁷ Lødøen 1905c: 32.

¹⁷⁸ Dahl 1899: 180.

¹⁷⁹ Hæreid 1902: 35.

¹⁸⁰ Øverland 1898: 43.

førend *de* gav os lov til det; [...].”¹⁸¹ Øverland er den eneste som nevner at ikke alle svenskene mente det samme. Han skriver at det fantes nok de bladfolk og riksdagsmenn i Sverige, som holdt med nordmennene, men at de ikke var mange.¹⁸² Hæreid skriver at Dalman uttalte at stattholderposten ikke kunne oppheves uten Sveriges samtykke. ”Hans forslag kom fore paa riddarhuset, og saa stormende forhandlinger havde der ikke været i mands minde som da. Forslaget blev vedtaget med rungende jaraab, og de norske stortingsmænd blev stemplede som oprørere.”¹⁸³

Schjøtt, Kristiansen, Øverland, Hæreid og Lødøen skriver mer detaljert om de norske reaksjonene på de svenske uttalelsene enn de andre forfatterne gjør. To stikkord i disse fremstillingene er verdighet og indignasjon. Som en motsetning til Riksdagens ”stormende forhandlinger”, setter Hæreid opp Stortingets påfølgende møte om saken. ”Dette var ogsaa et nattemøde som det paa riddarhuset, men stille og roligt. Et høitideligt alvor fyldte stortingsalen. Alle tilhørerpladse var optaget.”¹⁸⁴ Kristiansen forteller om uttalelsen Stortinget vedtok, der ”[...] Norges ret hævdedes i mandige og værdige ord.” I denne uttalelsen sto det at bestemmelsen om stattholderen sto i Grunnloven, ”[...] og for Norges grundlov raader nordmændene alene og ikke svenskerne.” Det sto også at skulle Riksakten forandres måtte det skje på en måte som gjorde landene jevnbyrdige. ”Stortinget er sikker paa, heder det tilslut, at ingen norsk mand som agter sit fædrelands ret og sin egen ære, vil være med at forandre rigsakten på andre vilkaar.”¹⁸⁵ Indignasjonen over den svenske handlemåten kommer også fram. Hæreid og Lødøen siterer fra Bjørnsons dikt ”Hører du hvad svensken siger” (se side 138). Hæreid og Schjøtt skriver også at det i den tid ble opprettet skytterlag rundt om i landet.¹⁸⁶ Schjøtt skriver at ”Ved detta leitet skipad dei skyttarlag omkring i landet til aa hjelpa heren, um nokot skulde koma paa.”¹⁸⁷

Flaggsaken

I forbindelse med flaggsaken understrekes også kampen for å bli behandlet og anerkjent som en selvstendig stat. De mest patriotiske uttalelsene i denne saken står hos Hæreid og Lødøen. Lødøen skriver: ”Vort flag er symbol paa hele *fædrelandet*. Derfor skal det bæres foran, baade

¹⁸¹ Lødøen 1905c: 32.

¹⁸² Øverland 1898: 44.

¹⁸³ Hæreid 1902: 35.

¹⁸⁴ Hæreid 1902: 36.

¹⁸⁵ Kristiansen 1897: 152-153.

¹⁸⁶ Hæreid 1902: 36; Schjøtt 1893: 81.

¹⁸⁷ Schjøtt 1893: 81.

naar landet skal forsvares, og naar folket møder op paa land eller hav til fredelig kappestrid med andre nasjoner.”¹⁸⁸ Hæreid skriver om flaggloven fra 1897:

Flaget bliver derfor for os et symbol paa vort indre folkestyre, samtidig som det skal være et merke paa vor ydre selvstændighed. Fra vore tusinde handelsskibe vil det bære Norges navn udover verden og minde de udvandrede nordmænd om deres gamle fædreland. Og kaldes Norges sønner til forsvar for sit land, saa skal flaget være samlingsmerket.

”Vort flag, det er vor og vort fædrelands sag,
vort merke for mand og for Gud.
Og flaget skal lyse, hvor nordmænd gaar frem!
Og leve skal Norge, vort hjem!” (P.S.)¹⁸⁹

Utenriksstyret og konsulatsaken

Siden lærebøkene fra denne perioden ble gitt ut mens konfliktene rundt utenriksstyret og konsulatsaken pågikk, er utgivelsestidspunktet viktig for den fremstillingen som gis av saken. Det er også stor forskjell på hvor mye som står om disse sakene. Øverland, Lørdøen og Hæreid har de mest detaljerte fremstillingene.

Flere av forfatterne påpeker at mangelen på likestilling i utenrikspolitikken hadde vært et problem lenge. Bonnevie/Ræder, Øverland, Hæreid og Lørdøen forteller at situasjonen ble verre i 1885 da det ble bestemt at utenriksministeren skulle være ansvarlig for Riksdagen og at to svenske statsråder i tillegg til utenriksministeren skulle sitte i ministerielt statsråd. Hæreid sier at ”Dette blev et slags svensk formynderskab, som nordmændene ikke kunde finde sig i. De vidste fra før hvad en uansvarlig udenrigsminister havde at sige. De husked bodøslagets skam.”¹⁹⁰ Lørdøen skriver: ”Derfor er Sverige nu blit vor overordnede paa det udenrigske omraade, og om de vil føre krig mod et fremmed land, kan de bringe os med, mod vor vilje. Dette synes *alle* nordmænd ilde om.”¹⁹¹

Striden mellom Høyre og Venstre om hvordan saken skulle løses, står sentralt i de aller fleste bøkene. Bonnevie/Ræder skriver at de to politiske partier i Norge er kommet i heftig strid om utenrikssakenes behandling. ”Venstrepartiet har fremsat tanken om at faa særskilt udenrigsminister i hvert af rigerne, medens Høyrepartiet anser en saadan ordning umulig, naar unionen skal bestaa, og opstiller som sit maal en fælles udenrigsminister, der kan være lige-saavel en norsk som en svensk mand.”¹⁹²

Øverland, Hæreid og Lørdøen er de forfatterne som skriver mest om konsulatsaken. Lørdøen legger engasjert ut om årsakene til striden. Han forteller at Norges skipsfart er tre ganger så stor som Sveriges, og at Norge derfor må betale over halvparten av konsulat-

¹⁸⁸ Lørdøen 1905c: 22.

¹⁸⁹ Hæreid 1902: 52.

¹⁹⁰ Hæreid 1902: 49.

¹⁹¹ Lørdøen 1905c: 51-52.

utgiftene. Men likevel ansettes og kontrolleres konsulene av den svenske utenriksminister ”[...] og *han* kontrolleres af Svergies rigsdag [...] Derfor har folk i udlandet nu ofte den tro, at Norge er et lyd-rige under Sverige, og naar norske og svenske forretningsmænd, som har den samme vare at sælge, ber konsulerne om hjælp, saa blir nordmændene ofte tilsidesat.”¹⁹³ Hæreid påpeker at kravet om egne konsulter bare var et skritt på veien mot eget utenriksstyre. Han skriver at svenskene sa at nordmennene ikke hadde rett til å ordne sine egne utenriks-saker, og at

Nu skjønnte man, at eget udenrigsstyre maatte blive den eneste løsning paa striden. Men man fik gaa smaat frem. Man fik begynde med egne konsulter. Kyndige folk af alle partier fandt, at egne konsulter var nødvendige for Norges store sjøfartsinteresser. Endog svenske aviser udtalte det samme. Men da begyndte man at gjøre partipolitik af det. Og svenskerne vidste at benytte sig af det norske folks splittelse. De paastod nu, at nordmændene heller ikke havde ret til paa egen haand at oprette eget konsulatvæsen.¹⁹⁴

I forbindelse med krisen i 1895 skriver Hæreid at ”Svenskerne holdt nu en svare leven, næsten som i statholderstridens dage. Den 17. mai – Norges frihedsdag – forhøiede de sine krigsbevillinger, og det saa meget truende ud.” Han legger til at både Høyre og Venstre ga litt etter, og at Stortinget gikk med på å nedsette en unionskomité.¹⁹⁵

Utgivelsestidspunktet har mye å si for hvilken konklusjon de ulike forfatterne trekker i forhold til unionskonflikten. Flere av bøkene er overraskende oppdaterte, og følger utviklingen omtrent fram til utgivelsestidspunktet. I Vellesens bok fra 1895 fortelles det at parti-striden i Norge enda er skarp, og at den dreier seg mest om forholdet til Sverige. Vellesen kommer med følgende hjertesukk: ”Give Gud, at vi nordmænd bedre kunde enes og i samlet fylking virke for det, som er til hæder og held for folk og fædreland! Da vilde fremgangen bli større.”¹⁹⁶ I sin bok fra 1903, et tidspunkt da utsiktene til en løsning på problemet var bedre en noensinne, skriver Raabe: ”[...] først i 1903 viste der sig saa stor enighed mellem nordmænd og svensker i dette punkt, at det nu er udsigt til, at vi faar vort krav opfyldt ved fredelig under-handling med Sverige.”¹⁹⁷ Lørdøens bok, som kom ut i 1905, har en helt annen tone. Her er det den patriotiske kampviljen som dominerer.

– Heldigvis er dog det fælles konsulatvæsen ikke med blandt de unions-vilkaar, som blev vedtat af det overordentlige storting i 1814 (s. 7), og derfor har vi ret til at oprette eget norsk konsulatvæsen, *naar* vi vil. Hidtil har rigtignok svenskerne formaaet at hindre dette; nu har dog hele det norske folk – med den *Michelsen-Løvland'ske* regjering (af 1905) i spidsen – samlet sig i enighed om at overvinde denne modstand og *gjøre Norge fuldt selvstændigt – i eller udenfor unionen* .

¹⁹² Bonnevie/Ræder 1894: 136.

¹⁹³ Lørdøen 1905c: 52.

¹⁹⁴ Hæreid 1902: 50.

¹⁹⁵ Hæreid 1902: 51.

¹⁹⁶ Vellesen 1895: 78.

¹⁹⁷ Raabe 1903: 237.

Ja, vi elsker dette landet,
som det stiger frem,
furet , veirbidt over vandet,
med de tusend hjem.
Og som fædres kamp har hævet
det af nød til seir,
ogsaa vi, naar det blir krævet,
for dets fred slaar leir!¹⁹⁸

Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene

Det er i lesebøkene man finner flest skjønnlitterære innslag som omhandler forholdet mellom Norge og Sverige. I den niende utgaven av *Läsebok för folkskolan* er mye av stoffet om Norge og Sverige fra førsteutgaven beholdt. Selv om stykkene på norsk og dansk er fjernet, er de skandinavistiske og norskvennlige tendensene fremdeles tydelige. Diktet ”Brödrarikena” av Anderson (se side 77) er beholdt, og diktet ”Sverige og Norge” av C. V. A. Strandberg (Talis Qualis) er tatt med. Strandberg var skandinavist, og diktet, som ble skrevet i 1864, uttrykker et nokså idealisert bilde av forholdet mellom Norge og Sverige. Diktet begynner med å beskrive den vanskelige tiden da Norge og Sverige var fiender, før dagen da dette fiendskapet tok slutt, og rikene begynte å gå ”broderlig hand i hand”. Forbundet skal vare evig:

Det blir vår hjälp på fallets brant,
vårt roder mellan ref,
det blir vår framtids underpant,
vår frihets fastebref.

Så gifves det, som vi det fått,
åt våra barn i arf,
ja, som det bästa, vi förmatt
åt sena tidehvarf,¹⁹⁹

Nordahl Rolfsen har i sin *norske* lesebok med både dikt og historier som omhandler forholdet til Sverige. Rolfsens syn på unionen kommer tydeligst fram i stykkene ”Tulla i børnenes flagtog” og ”Papa fortæller Tulla, hva syttende mai er for noget”²⁰⁰. Stykkene er skrevet av Rolfsen, og Tulla er hans egen datter.

I ”Tulla i børnenes flagtog” går Pappa og Tulla (5 år) sammen i barnetoget. Tulla lurer på hvorfor alle roper hurra utenfor slottet. Faren svarer at det er for kongen, og han må forklare at kongen ikke er på slottet, men i en by som heter Stockholm. Tulla sier da at det er synd på kongen som ikke har syttende mai i Stockholm.²⁰¹ Det litt merkelige med å ha en konge i Stockholm som ikke feirer nasjonaldagen, skinner gjennom.

¹⁹⁸ Lørdøen 1905c: 52- 53, sangen- skrevet i en mindre fontstørrelse. Utheving i teksten.

¹⁹⁹ *Läsebok för folkskolan* 1892: 653.

²⁰⁰ Rolfsen 1892: 235-237.

²⁰¹ Rolfsen 1892: 228.

Fire år senere er Tulla gammel nok til å lære mer om hvorfor man feirer syttende mai. For å forklare dette spør faren Tulla om hun skal få en ny ”buksefrak”²⁰². Tulla er forferdet over dette og sier at det ville være som ikke å ha sine egne klær på, som å gå i slaveklær. Hun legger til at da ville hun ikke kunne gå i toget fordi hun ville være for skamfull. Etter å ha forsikret henne om at det ikke blir en ny buksefrakk, spør faren om hun vet hva et folk er. Tulla svarer at det er alle menneskene som bor i et land. Faren vil heller si at det er mennesker som er i slekt med hverandre. Nordmennene er et folk, svenskene et annet og danskene et tredje. Så legger han til at ”Naar et folk kan gjøre, hva det vil, med sine penge og sine soldater og ikke behøver at spørge et andet folk om lov, saa er det frit.” Kan de ikke det, sier faren, er de ufrie. Nordmennene hadde i 400 år hatt danske buksefrakker på. Gjennom Kielfreden skulle Norge få en ny og svensk buksefrakk. Da skammet nordmennene seg, de ville ikke ha en ny buksefrakk. Derfor møttes de beste nordmenn på Eidsvoll og laget Grunnloven. Til slutt siterer han Johan Nordahl Bruns (Tullas tippoldefars) tale fra første pinsedag 1814, der han takker for det som har hendt på Eidsvoll.²⁰³

I leseboken har Rolfsen også med fortellingene om ”Knud Pladsen” som var Rolfsens relativt kreative omskriving av den finske forfatteren Zacharias Topelius’ fortellinger om ”Pikku Matti” fra boken *Läsning för barn*.²⁰⁴ Det var denne historien P. P. Waldenström siktet til da han talte i Riksdagens andre kammer 27.6 1905 (Se s. 7).

Rolfsen ble ofte kritisert for å forandre på andres tekster før han tok dem med i leseboken. Han begrunnet praksisen med at han ønsket å gjøre stoffet språklig og innholdsmessig mer tilgjengelig for barna. I følge Rolfsens versjon i leseboken fra 1892 er Knud er en liten, fattig, foreldreløs gutt som bor hos sine besteforeldre. Farfaren er en gammel, blind soldat som var med i krigen mot svenskene i 1808. En dag kommer kronprinsen til bygda og i den forbindelse skal Knud få låne farfarens gamle uniformsbukser. Han blir veldig begeistret når han ser farfarens sabel, og sier at når han blir stor og får lov til å slåss skal han ”[...] hugge hovedet af alle svenskerne.”²⁰⁵ Når farfaren svarer ”Neimænd skal du ei”, sier Knud at da skal han hogge hodet av alle ”[...] ulvene og høgene og neslerne og alle, som gjør farfar og farmor vondt.”²⁰⁶ Han skal også hugge hodet av alle som kaller ham jente. Prinsen kommer faktisk hjem til Knud. Han spør Knud om han vet at han skal bli soldat når han blir stor. Knud, som

²⁰² Buksefrakken er nevnt i fortellingen om da Tulla var fem år. Tullas vinterkåpe var laget av bukser, og det var noe de andre barnene mobbet henne for.

²⁰³ Rolfsen 1892: 238.

²⁰⁴ Topelius 1878.

²⁰⁵ Rolfsen 1892: 90.

²⁰⁶ Rolfsen 1892: 90.

har glemt farfarens ord svarer at han skal hugge hodet av alle svenskene. Prinsen sier så at ”Det var de gamle soldaterne det, som hug hovedet af svenskerne; de nye gjør ikke dét.”²⁰⁷ Knud lurer på hvem han da skal hugge hodet av, og prinsen svarer: den tid, den sorg.²⁰⁸

I Topelius’ originale historie nevnes ingen konkret fiende. Når Pikku får holde sabelen sier han at når han blir stor skal han: ”[...] hugga hufvudet af dem, så många de äro.”²⁰⁹ Farfaren svarer at det kommer jo an på hvem han må slåss mot. Da sier gutten at ”Jag skall hugga hufvudet af vargarna och hökarna och brännässlorna och alla som göra farfar och farmor illa. Ja, farfar. Och sedan skall jag hugga hufvudet af alla, som kalla mig en flicka.”²¹⁰ Når så den ”landsherrn” kommer til Pikkus hjem og spør om Pikku vil være soldat, svarer gutten ”Farfar säger, att det kommer an på mot hvem jag får slåss [...]”²¹¹.

Historien om Knud Pladsen gjennomgikk flere endringer gjennom ulike opplag av Rolfsens lesebok. I 1892-utgaven sies det om farfaren: ”Men engang havde han været soldat og en spræk kar; han havde været med i krigen og set godt, naar han skjød paa svensken. For det var i 1808, han var med”.²¹² I et opplag fra 1903 er teksten: ”Men en gang havde han været soldat og en spræk kar; han havde været med i krigen, og set godt havde han da, naar han brugte børsen. Det var i 1808 han var med.” I dette opplaget sier ikke farfaren bare ”Neimænd, skal du ei, [...]”, når Knud snakker om å hugge hodet av alle svenskene, men han legger til: ”Vi ligger ikke i krig med svensken nu, skal du vide. Vi gaar sammen med dem nu.”²¹³ Historien om Knud Pladsen fikk også plass i andreutgaven av Rolfsens lesebok som kom ut i 1907. Da hadde den imidlertid gjennomgått enda flere endringer (se side 183).

Ett år tidligere hadde Waldenström tatt opp Knuds halshuggingsplaner under årsmøtet til foreningen *Brödrafolkens Väl*. Waldenström hevdet at man i Norge i alt for liten grad hadde prøvd å forstå at det også fantes en svensk nasjonalfølelse som hadde rett til å bli like oppskattet som den norske æresfølelsen. Rolfsens forandrede fortellingen i leseboken var et eksempel på en hindring som måtte ryddes av veien for å få et bedre samarbeid mellom nordmenn og svensker. Flere deltakere svarte at foreningen burde holde seg unna politikken. Lektor Johan Bergman påpekte at han også i en svensk lærebok hadde funnet uttalelser som burde fjernes, og at han helst skulle sett at en felles fedrelandshistorie ble lest i hele Norden. Utsagnet i den svenske boken som Bergman kritiserte var: ”Omsider lyckades vänstern

²⁰⁷ Rolfsen 1892: 92.

²⁰⁸ Rolfsen 1892: 92.

²⁰⁹ Topelius 1878: 79.

²¹⁰ Topelius 1878: 79.

²¹¹ Topelius 1878: 82.

²¹² Rolfsen 1892: 89.

fullständigt besegra sina motståndare, och därefter blefvo de unionella striderna vida skarpare än förut”.²¹⁴ Dette står i Georg Brandells lærebok fra 1904.

Den tyvende november 1905 sto artikkelen ”Svensk-fientligheten i den norska folkskolans läsebok” i *Stockholms Dagblad*. Artikkelen var signert ”A. G. N.”. Redaksjonen innleder med å si at artikkelen gir uttrykk for oppfatninger og stemninger som ”tydligen bidragit til sommarens händelser”²¹⁵.

A. G. N. støtter Waldenströms syn på leseboken, og sier at han ikke kan se noen annen grunn til at svenskene er blitt blandet inn i fortellingen enn forfatterens svenskehet. Han påpeker at hvis svenskene absolutt skulle tas med, hadde det vært en utmerket mulighet til å skrive om union og broderfolk, men det er ikke nevnt. Videre skriver han: ”Hos den nation, som framför alla andra vill framstå som ett fredsfolk(!), ingjuter man redan hos de små barnen tankar på våldsåtgärder mot broderfolket! Mycket, af hvad som skett i Norge, blir på detta sätt förklarligt.”²¹⁶ A. G. N. siterer forordet til leseboken der det står at boken uten patriotisk skryt og uten fortregelse av sannheten på noe punkt skal oppdra norske borgere, og sier at resultatene av denne ”oppdragelsen” framgår fra hendelsene i 1905.²¹⁷

Dagen etter trykte avisen Waldenströms svar på A. G. N.’s innlegg. Han takker for støtten, og fremhever at Rolfsen måtte være klar over at det som ville sitte igjen hos barna var Knuds ord om å hugge hodet av svenskene. Han klager på at hans syn i denne saken har fått så lite støtte i Sverige, og hevder at dette er typisk svensk: ”Vi le åt allt tal om faran af att så tistel. Fröna äro ju så obetydligt små. Men när tisteln vuxit upp och vi står där förbluffade – ja, då knyta vi ett ögonblick näfven, men låta ödmjukt i nästa ögonblick spotta oss i synen.”²¹⁸

Rolfsen sympatiserte med Venstre, og hans skepsis mot unionen kommer fram i stykkene om Tulla. Det er heller ingen tvil om at Rolfsens versjon av historien om ”Pikku Matti” på ingen måte var et bidrag til forsoning mellom folkene. Det er nok likevel en forenkling å si som A. G. N. at omskrivingen av Topelius’ fortelling kun var motivert av ”författerens svenskhat”. Rolfsen hadde også syn for samarbeid på tvers av grensen, og under det nordiske skolemøtet i 1905 var han en av talerne. Antagelig var omskrivingen delvis motivert ut fra et pedagogisk ønske om å gjøre teksten mer tilgjengelig og aktuell for elevene ved å bruke en krig og en gammel fiende de kjente til. Et annet poeng er at krigene med

²¹³ Rolfsen 1903: 89-90.

²¹⁴ *Aarbog 1904, Broderfolkenes Vel*: 1904: 20-21; Brandell 1904: 155.

²¹⁵ Gjengitt i *Folkskolans Vän*, nr. 48, 1905.

²¹⁶ *Folkskolans Vän*, nr. 48, 1905.

²¹⁷ *Folkskolans Vän*, nr. 48, 1905.

²¹⁸ *Folkskolans Vän*, nr. 48, 1905.

Sverige i mange norske lærebøker fikk stor plass, og den norske krigsinnsatsen ble fremstilt som svært heroisk. Dette medførte ikke nødvendigvis at fremstillingen av forholdet mellom Sverige og Norge etter 1814 var negativ. Et eksempel på dette er Ole Jensens lærebok som i følge Svein Frigaard hadde et sterkere nasjonalt preg enn mange andre lærebøker, og som blant annet beskrev relativt uviktige kamper mellom Norge og Sverige i detalj.²¹⁹ Den delen av Jensens lærebok som omhandler tiden etter 1814 er imidlertid skrevet i en svært nøytral form, og uttrykker det mest unionsvennlige standpunkt av alle lærebøkene fra perioden.

Rolfsen har også tatt med noen dikt i de historiske stykkene. Et av disse er ”Kommandanten på Fredriksten”, skrevet av Rolfsen selv, om general Ohmes helteinnsats på Fredriksten festning. I diktet fortelles det at Ohme fikk beskjed fra svenskene om at han ville bli hengt hvis han fortsatte kampen. Ohme svarte da:

Jeg er ikke nøie med maaden og tiden,
om jeg skal dø lidt før eller siden
og bli den forbistrede gigten fri.
Løitnant Tønder, skyd videre De!”
sa gamle Ohme.²²⁰

Det fortelles videre om Ohmes skuffelse og bitterhet da han fikk ordre om å kapitulere, og ender med verset:

Mens endnu dagen med natten stred,
gik gamle Ohme fra voldene ned.
Da mødte han nogen der nede i bakken,
hans øie gnistred, han reiste nakken.
Men om den nakke blev lagt en arm,
en sydlands tunge hviskede varm:
”Herr kommandant! De er en mand!”
Det var Karl Johan.²²¹

Det er ikke bare i lesebøkene man finner de skjønnlitterære innslagene, også i noen av historielærebøkene har små vers, sanger og dikt blitt vevd inn i beretningen. På norsk side er det fire forfattere som har tatt med skjønnlitterære innslag i sine historiebøker. Mengden skjønnlitterære innslag varierer fra Ole Jensens to linjer: ”Norge og Sverige er bundne sammen/ af skaberen selv med klippekammen”²²² til Lørdøen som i tillegg til å foreslå sanger som kan synges i forbindelse med undervisningen²²³ siterer mange dikt og sanger i selve teksten. På svensk side inneholder ingen av historielærebøkene skjønnlitterære innslag som omhandler forholdet mellom Norge og Sverige.

²¹⁹ Frigaard 1995: 56.

²²⁰ Rolfsen 1902: 235.

²²¹ Rolfsen 1902: 236.

²²² Jensen 1905: 92.

²²³ Blant annet: ”Norges høitidsstund er kommen” i forbindelse med behandlingen av ”1ste ordentlige storting” og ”Ja vi elsker”, ”Gud signe Noregs land”, ”Jeg vil verge mitt land” etter bokens siste avsnitt som handler om konsulatsaken.

I de fleste tilfellene innlemmer forfatterne innslag som er relevante for det spesifikke temaet som blir behandlet. Når Hæreid forteller om konfliktene rundt betaling av den dansk-norske statsgjelden, gjengir han verset: ”Norges løve smiler med foragt/ til hint vrøvl om Kil og millioner.”²²⁴ Både Hæreid og Løvdøen gjengir deler av Bjørnsons dikt om stattholdersaken. Hæreid siterer følgende vers:

”Hører du hvad svensken siger,
unge, norske mand?
Hører du, hvad haan der stiger
over Kjølens rand?”²²⁵

Mens Løvdøen blant annet gjengir dette verset:

Svensken siger, at vi ere/ end en liden dreng,
ganske passe til at bære / slæbet paa hans hæng.
Mon tro, hvad de vilde svare, / Christie og de gamle kare’,
hvis de stod paa Eidsvold end / murede med sværd om lend.²²⁶

I forbindelse med behandlingen av skandinavismen gjengir Løvdøen og Hæreid deler av Karl Plougs dikt ”Nordens Enhed” (se side 80).²²⁷ Løvdøen sitere også fra Ibsens dikt ”Nu flokker sig om Tyres borg”. Diktet ble skrevet som en reaksjon på den manglende hjelpen fra Norge og Sverige i krigen i 1864. I diktet fortelles det om Danmark som ble forlatt i farens stund til tross for fagre løfter. Ibsen spør: ”var saadan ment det nævetag, / som loved godt for Nordens sag, / i Akselstad og Lund?” Diktet fortsetter slik:

Hvert stormsuk, som i Norge gaar / langs li fra Danmarks hav,
dig spørgende med rædsel slaar: / min bror, hvor blev du af?
Jeg stred en livsens strid for Nord, / mit hjemland blev en grav,
jeg speided over belt og fjord / forgjæves dine snekkers spor: / min bror, hvor blev du af?²²⁸

Det finnes langt flere skjønnlitterære innslag som omhandler unionsforholdet i de norske lærebøkene enn i de svenske. En forklaring på dette kan være ulike normer i forhold til lærebøkene. Forskjellen kan kanskje også forklares med et ønske fra de norske lærebokforfatterne om å bruke skjønnlitterære innslag til å skape entusiasme og kjærlighet til fedrelandet. Både 1814 og unionskonfliktene var sentrale i de norske lærebøkene, og ble brukt som et ledd i norsk nasjonsbygging. Bruken av skjønnlitterære innslag i historiebøkene må nok også forstås ut fra pedagogisk motivasjon. Det var først og fremst de forfatterne som var folkeskolelærere som brukte skjønnlitterære tekster. At folkeskolelærer Løvdøen er mest ivrig til å bruke skjønnlitterære innslag, kan nok forstås ut fra hans ønske om å gjøre stoffet levende og engansjerende i klasserommet. I innledningen til læreboken skriver han at han ønsker å tale

²²⁴ Hæreid 1902: 9.

²²⁵ Hæreid 1902: 35.

²²⁶ Løvdøen 1905c: 33.

²²⁷ Løvdøen 1905c: 34; Hæreid 1902: 31.

²²⁸ Løvdøen 1905c: 35.

så mye som mulig til barnas innbilningskraft ved å "[...] rulle op for barnet en række bilder".²²⁹

Ser man på de skjønnlitterære innslagene både i lesebøker og lærebøker er det en forskjell mellom Norge og Sverige. De svenske innslagene er uten unntak positive til unionen og til Norge. Blant de norske er det først og fremst Jensens lille vers som uttrykker en positiv holdning til unionen, samt diktene knyttet til skandinavismen som uttrykker en mer generell positiv holdning til samarbeid i Norden. De andre innslagene handler enten om norsk heroisme eller om Norges rett i konfliktene med Sverige.

Oppsummering: "ömsesidigt missnöje" og "fædrelandets frihed og selvstændighed".

De *svenske* lærebøkene fra perioden 1890-1905 uttrykker fremdeles en meget positiv holdning til unionen og til Norge. De fleste fremhever at Norge var et selvstendig rike i unionen. Bøkene er lite konfliktorientert, og unionskonfliktene tas med i lærebøkene på et relativt sent tidspunkt. Odhner har ikke med noe om unionskonfliktene så sent som i 1905-utgaven.²³⁰ Behandlingen av unionskonfliktene er også i de fleste tilfeller nokså balansert. I flere av de mest brukte lærebøkene står skandinavismen fortsatt sterkt. Det finnes ingen negative vurderinger av skandinavismen i de svenske lærebøkene.

Selv om det er umulig å kartlegge alle lærebokforfatternes politiske sympatier er det kjent at flere av dem hadde et klart norskvennlig syn i unionskonflikten. Dette gjelder Odhner, Forssell, Dahm og Berg. Også Larssons liberale holdninger passer med hans balanserte behandling av unionskonfliktene. Et flertall av mennene bak de toneangivende svenske lærebøkene tilhørte kretser som var positive til Norge, og viste forståelse for Norges krav om likestilling i unionen. Dette kan være en forklaring på at den positive holdningen til Norge og til unionen varte så lenge i lærebøkene.

De *norske* bøkene bærer mye sterkere preg av den spente situasjonen mellom unionspartene i perioden. Det er imidlertid store forskjeller mellom de ulike bøkene. Dette kan delvis knyttes til forfatterens ståsted, sympatier og personligheter, men også til utgivelsestidspunkt. Mens forfattere som Petersen-Storm og spesielt Jensen og Ræder/Bonnevie gir en mer nøytral og forsiktig beskrivelse av forholdene, er fremstillingen i bøkene til Schjøtt, Raabe, Rolfsen, og spesielt Lørdøen og Hæreid langt mer dramatisk og har et sterkt nasjonalt preg. I disse bøkene framstår nordmennene som de eneste som hadde rett i konfliktene med

²²⁹ Lørdøen 1905a: vi.

²³⁰ Teksten i 1905-utgaven tilsvarer 17. utgave fra 1904.

Sverige. I de norske bøkene fremstilles unionskonfliktene som en del av det norske folk rettferdige kamp for likestilling og selvstendighet. Det finnes også i disse bøkene, i motsetning til i de svenske, enkelte negative bemerkninger om skandinavismen.

Blant de norske lærebokforfatterne hvor vi har informasjon om politiske holdninger, er de fleste knyttet til partiet Venstre (Hæreid, Vellesen, Ræder, Storm, Schjøtt og Rolfsen). Bonnevie var høyremann. Lørdøen sympatiserte, i følge Frigaard også med Høyre. Dette er vanskelig å se ut fra hans behandling av konfliktene fram til 1905. Det må imidlertid nevnes at det i 1905 var en helt spesiell stemning i Norge rundt disse spørsmålene. Det er store forskjeller når det gjelder hvor stor påvirkning disse politiske holdningene hadde på lærebøkene. Venstremenn som Ræder og Storm gir meget nøytrale og forsiktige beskrivelser av unionskonfliktene, mens Schjøtt, Vellesen og Hæreid gir fremstillinger som er langt sterkere preget av nasjonalisme. Forskjellene kan nok knyttes til både personlighet, politiske standpunkt, og pedagogisk tankegang. Folkeskolelærernes bøker har generelt sett et sterkere nasjonalt preg enn de som er skrevet av universitetsutdannede akademikere. Denne tendensen er imidlertid ikke helt entydig. Folkeskolelæreren O. Jensen er den som uttrykker den mest positive holdningen til unionen, og hans fremstilling av forholdet mellom Norge og Sverige etter 1814 er meget balansert. Selv om man i mange av bøkene finner et sterkt fokus på konflikter og en sterkt nasjonalt farget beretning, må det nevnes at de to mest brukte bøkene i perioden, Petersen-Storms og Jensens er blant dem som gir den mest forsiktige beskrivelsen av forholdet, og Jensen er den eneste av forfatterne som uttrykker en klar positiv holdning til unionen. Det gjør han så sent som i utgaven fra 1905.

Svein Lorentzen skriver at historielærebøkene fra de siste årene før unionsoppløsningen er klare i sin tale om det de oppfatter som Norges rettferdige kamp for selvstendighet. Likevel er de lite konfliktorientert og tonen er dempet.²³¹ Jeg konkluderer med at selv om noen av bøkene fra perioden 1890-1905 gir en forsiktig fremstilling av unionsforholdet, er de norske lærebøkene, sammenlignet med de svenske, klart konfliktorientert. Flere av bøkene har, som tidligere nevnt, også en relativt skarp tone mot Sverige. En viktig årsak til forskjellene mellom konklusjonene er kanskje knyttet til avgrensning. Lorentzen har ikke med Hæreids 1902-utgave og han behandler Lørdøens 1905-utgave i kapittelet som omhandler lærebøkene fra 1905-1940. Hæreid og Lørdøen har de mest nasjonalistiske fremstillingene.

²³¹ Lorentzen 2003: 62.

Del IV: "Det evinnerliga unionskäbblet" og "Aldrig har nordmænd været mere enige end den dag." 1905-1920

Kapittel 7: Bakgrunn, historieundervisning, lærebøker og forfattere

De svenske reaksjonene på det norske unionsbruddet 7. juni 1905 var ulike. Fra sosialdemokratisk og radikalt liberalt hold ble det argumentert for å godkjenne unionsoppløsningen uten krav og forhandlinger. En liten gruppe ultrakonservative tok til orde for å opprettholde og revidere unionen ved bruk av militær makt. Men majoriteten av svenske politikere og aviser mente at man ikke uten videre kunne akseptere unionsoppløsningen, selv om det ikke var aktuelt å bruke militær makt.¹ Unionsbruddet skapte mye sinne på svensk side, og Oscar II fikk omfattende sympati og støtte.² Regjeringen argumenterte for at man skulle forhandle med nordmennene om visse konkrete spørsmål før unionen ble oppløst. Kongehuset inntok en lignende stilling.³ Den urtima Riksdagen som ble innkalt kom imidlertid med en annen og strengere innstilling enn regjeringen. De satte opp en rekke vilkår for oppløsningen av unionen.^{4 5}

I Norge var stemningen avventende. 7. juni-vedtaket fikk full støtte blant de politiske partiene og i opinionen. Folkeavstemningen i august viste også en bemerkelsesverdig enighet med 7. juni-vedtaket. Det bør imidlertid nevnes at det i tiden rundt folkeavstemningen var en stemning i landet som gjorde det vanskelig å uttrykke motstand mot unionsoppløsningen.⁶

Forhandlingene i Karlstad var dramatiske, men unionen ble oppløst uten at det kom til militære konfrontasjoner. Begivenhetene i 1905 skapte et spent forhold mellom Norge og Sverige. På det militære området rådet en gjensidig norsk-svensk mistenksomhet fram til 1914, og på det diplomatiske plan var årene etter 1905 preget av store nordiske motsetninger.⁷ Under første verdenskrig var de tre nordiske landene nøytrale, dette skapte en mulighet for tilnærming og politisk samarbeid. Kort etter krigsutbruddet erklærte den norske og den svenske regjeringen sin vilje til å utelukke muligheten til at krigen skulle føre til fiendtlige

¹ Vedung 1971: 261-264. Se også Nilsson 2002: 18-19.

² Carlsson og Rosén 1970: 446-447.

³ Vedung 1971: 261-264.

⁴ De krevde at spørsmålet om unionsoppløsningen skulle stilles ved nyvalg eller folkeavstemning og at Norge så skulle henvende seg til Sverige slik at forhandlinger kunne begynne. Da skulle Sverige blant annet kreve rasering av de nyoppførte grensefestningene.

⁵ Carlsson og Rosén 1970: 447.

⁶ Sørensen 2001: 409.

⁷ Berg 1997: 6.

handlinger mellom landene.⁸ Under krigen ble det holdt seks møter mellom de nordiske utenriksministerne. På fem av møtene var også statsministrene med. Monarkene møttes på to av møtene, kongemøtet i Malmö i 1914 og kongemøtet i Kristiania i 1917. De nordiske ministermøtene har ofte blitt fremstilt som et tegn på tilnærming og enighet mellom de nordiske landene. Roald Berg problematiserer dette bildet ved å peke på at det var motsetninger og mistenksomhet som styrte dette samarbeidet heller enn tilnærming og tillit, og at de substansielle politiske resultatene av møtene var magre. En av flere grunner til mangelen på konkrete resultater var, i følge Berg, at hovedlinjen i norsk politikk det første tiåret etter 1905 var å forsvare frigjøringsverket fra 1905, noen som kom til uttrykk i konsesjonslovene, nynorskpolitikken og minoritetspolitikken i Nord-Norge. Dette førte til at Norge ikke ønsket å gå inn i et substansielt samarbeid under svensk ledelse. Berg konkluderer likevel med at det nordiske krigstidssamarbeidet fikk et viktig politisk resultat. Han hevder at hele den skandinaviske regionen ble konsolidert ved at også den yngste staten, Norge, ble likestilt i kraft av egne interesser. Dette var med å skape den situasjonen at Norden ble en enhet der voldelig konfliktløsning ble fraværende.⁹

I Sverige var skuffelsen over Norges unionsbrudd stor. Også blant dem som i tiden før 7. juni hadde arbeidet for nordisk og norsk-svensk forståelse og samarbeid, skapte 7. juni-vedtaket bitterhet. Folkehøyskolemannen Teodor Holmberg og hans kone Cecilia Baath-Holmberg, som var sentrale i *Brödrafolkens Väl* (se side 85), meldte seg ut av foreningen i protest. Teodor Holmberg gikk hardt ut mot den norske aksjonen og frarådet å holde det nordiske skolemøtet. *Brödrafolkens Väl* ble nedlagt i 1906, og Holmberg var med på å stifte foreningen *Sveriges Väl*.¹⁰ De fleste av de store skandinaviske samarbeidsprosjektene opplevde en krise i forbindelse med unionsoppløsningen. De nordiske møtene for naturforskerne fikk en lang pause mellom 1898 og 1916.¹¹ Den nordiske historikerkongressen, som skulle vært holdt i Lund sommeren 1905 ble boikottet av nordmennene og de fleste danske historikerne. Og en gjensidig norsk-svensk idrettsboikott ble startet i 1905 og varte til 1912.¹² I følge Ruth Hemstad er et opphold i møtene mellom 1905 og 1914-1920 det overveldende dominerende mønsteret.¹³ Det nordiske skolemøtet er imidlertid et av svært få unntak, og møtet ble holdt som planlagt i København i august 1905. I Sverige hadde

⁸ Berg 1995: 186.

⁹ Berg 1997: 5-17.

¹⁰ Hemstad 2005: 6.

¹¹ Backhom 1994: 23.

¹² Berg 1997: 7.

¹³ Hemstad 2005: 8.

spørsmålet om møtet burde holdes vært ivrig debattert i skoletidskriftene. *Folkskolans Vän* uttalte seg mot å avholde møtet. *Svensk Läraretidning* kom til motsatt resultat og konkluderte med at de lærerne som ikke av nasjonale eller politiske grunner så seg hindret fra å delta burde dra.

Møtet i København ble det største av alle de nordiske skolemøtene. Ømtålige temaer ble unngått. Det var en viss spenning i luften, men likevel viste bekymringen for at møtet skulle bli preget av den politiske spenningen seg ubegrunnet, og det var stor enighet om at møtet hadde vært en stor suksess.¹⁴ Samarbeidet mellom lærerne i Norden fortsatte for fullt, med nye skolemøter i 1910 og 1920 (utsatt på grunn av krigen). Som nevnt i bakgrunnskapittelet ble foreningen Norden stiftet i 1919, og på 1920-tallet ble det satt igang gjensidig granskning av lærebøker i de nordiske land (se side 35 og 40).

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Sverige

I perioden etter 1900 pågikk det en intens skoledebatt i Sverige, som ble forsterket av selvransakingen som fulgte unionsoppløsningen. Debatten omfattet en lang rekke organisatoriske og pedagogiske spørsmål. Et av fagene som sto sentralt var historie. Det ble fremhevet at faget fikk for liten plass i timeplanen. Dette var negativt særlig fordi faget egnert seg så godt til å fremme fedrelandskjærlighet, kreativitet og menneskekjennskap. Det ble hevdet at faget oppfordret for lite til selvstendig arbeid. Lærebøkene ble kritisert for å mangle en grunntone av fedrelandskjærlighet, for å være for tørre og abstrakte, for å inneholde for mye politisk historie og for å ha et for formelt og vanskelig språk.¹⁵

En forfatter som skrev bøker på bakgrunn av denne debatten var Carl Grimberg. *Sveriges Historia för folkskolan* av Carl Grimberg kom ut i forsøksutgave fra 1907, og nye utgaver kom fram til 1950-tallet. Det ble også gitt ut en forkortet utgave som kom i ti utgaver. Bøkene ble svært populære. På alle klassetrinn gav de Odhners lærebøker sterk konkurranse, og Grimbergs bøker tok etterhvert over den dominerende posisjonen i den svenske folkeskolen som Odhners bøker lenge hadde hatt.

Carl Gustaf Grimberg (1875-1941) ble Fil. dr. i 1903. I perioden 1904-1908 jobbet han som lærer ved Lundsberg privata elementarskola samtidig som han var dosent i historie ved Göteborgs Högskola. I denne perioden begynte han å skrive lærebøker både for folkeskolen og realskolen. I en tiårs periode jobbet han i Norstedts forlag. Best kjent er ham for det store verket i svensk historie *Svenska folkets underbara öden* som ble meget populært, og hans

¹⁴ Bruce 1940: 373-375.

¹⁵ Torbacke 1993: 86.

verdenshistorie som fikk stor spredning også utenfor Sverige. At Grimberg ikke valgte en fortsatt karriere innen den vitenskapelige forskningen, skyldes i følge Jarl Torbacke, ikke mangel på forutsetninger, men kanskje heller mangel på inspirasjon. Det var tidlig tydelig at Grimberg forholdt seg til vitenskapen mer som et verktøy enn som en livsinteresse i seg selv.¹⁶ Blant historikere ble han beskyldt for å tjene penger på andres forskning, og han ble av mange betraktet som en ”popularisator” og ikke som vitenskapsmann.¹⁷

I forordet til folkeskoleboken skriver Grimberg at målet med boken er å vekke interesse for ”fäderneslandets öde”, og legger til at boken skal være lærebok gjennom å være en lesebok.¹⁸ Grimbergs erfaring som lærer hadde gitt han klare idéer om hvordan undervisningen i historie burde være. Han ønsket å gjøre historieundervisningen morsom og interessant. Han ville fjerne allmenne og abstrakte resonnementer fra lærebøkene sammen med ”døde” fakta og meningsløse årstall. Grimberg framhevet at læreren så konkret som mulig skulle fortelle elevene om historiens aktører og prøve å levendegjøre dem og deres innsats.¹⁹

Grimberg var meget åpen for kritikk, og ønsket at bøkene skulle være så gode og aktuelle som mulig. I tittelen til *Sveriges Historia för folkskolan* er tre medarbeidere nevnt, professor Frans von Schéele, inspektør ved Stockholms folkeskoler, og folkeskolelærerne Anders Haglund og Anna Lessel. Etter utgivelsen bad han om å få tilbakemeldinger fra så mange som mulig. Torbacke peker på at Grimberg som historiker våget å beskrive nåtiden, uten å vente på at følelsene kjølnet eller at alle kilder var tilgjengelige. Dette gjorde ham også utsatt for kritikk.²⁰ I forordet til *Sveriges Historia för folkskolan* skriver Grimberg at også det som skjer i dag er historie, og at han prøver å peke på alle de store oppgavene som fremdeles venter på sin løsning.²¹ Grimberg anstrengte seg for å framstå som politisk nøytral. Han var imidlertid ”[...] av födsel och ohejdad vana till hela åskådningssättet borgerlig.”²², og ble i samtiden plassert nokså langt til høyre på den politiske skalaen.²³

Odhners lærebøker fortsatte også å komme ut. Etter Odhners død i 1904 tok historikeren og politikeren Karl Gustaf Westman over utgivelsen av Odhners folkeskolebok. Westman var professor i rettshistorie ved universitetet i Uppsala fra 1910 til 1941. Han var medlem av

¹⁶ Torbacke 1993: 60.

¹⁷ Torbacke 1993: 146.

¹⁸ Grimberg 1910: forord.

¹⁹ Torbacke 1993: 75-76.

²⁰ Torbacke 1993: 169.

²¹ Grimberg 1910a: forord.

²² Torbacke 1993: 78.

²³ Torbacke 1993: 78, 237.

Førstekammeret fra 1919-1943 og representerte Jordbrukarnas riksförb., senere Bondeförb. I løpet av sin politiske karriere var Westman både kirkeminster (1914-17), utenriksminister (1936) og justisminister (1936-43). Politisk sett var han påvirket av Harald Hjärne og parolen ”forsvar og reformer”.²⁴ Westmans konservative politiske innstilling, skilte seg på en del områder fra den liberale C. T. Odhners. Westman delte ikke Odhners skandinavistiske sympatier. Den skandinavistiske grunntonen i bøkene ble derfor fjernet, og i de nye utgavene av Odhners lærebok nevnes ikke skandinavismen.

Både Georg Brandell, Ola Bergström og Hans Larsson kom med nye utgaver av sine lærebøker i perioden.²⁵ Brandell og Bergström fortsatte å gi ut sine bøker fram til henholdsvis 1947 og 1949. Hans Larssons bok, som hadde vært mye brukt, ble imidlertid raskere utkonkurrert av Grimbergs bøker. Knös’ *Berättelser ur fäderneslandets historia* kom ut i sin siste utgave i 1906. I den hadde Hedda Andersson skrevet det siste stykket, som hadde tittelen ”Oskar IIs tid”.

I tillegg til Grimbergs bøker kommer også en rekke andre nye bøker ut. Folkeskolelærerne Karl Johan Schultz, Olof Rosenborg og B. Selander gav ut lærebøker. Av disse var det bare Selanders’ bøker som fikk lang levetid i skolen. Siste utgave av Selanders bok kom ut i 1947, mens Schultz’ bok bare kom i en utgave og Rosenborgs i tre. En annen ny bok var *Fäderneslandets historia för folkskolan* skrevet av historikeren og lektoren Aron Rydfors (1860-1945). Førsteutgaven kom i 1908 og den 8. og siste utgaven kom i 1937. Rydfors ble Fil. dr. i Uppsala i 1890, og arbeidet senere som lektor i morsmål og historie ved Norra latinläroverk.²⁶ I 1899 forfattet Rydfors ett av skriftene i serien *Svenska nationalföreningens skrifter* som ble publisert av den konservative *Svenska nationalföreningen*.²⁷ Navnet på skriftet var *Svensk nationalkänsla vid seklets slut*. Her understreker Rydfors viktigheten av en våken nasjonal livskraft. Han etterlyser i det svenske folket en sterk kjærlighet til hjemlandets natur og folkeliv, av den type som utmerker nordmennene. Han beskylder også svenskene for å se ned på sitt eget, og verdsette alt utenlands alt for høyt. Forfatterens syn på unionen kommer klart fram. Rydfors viser til Bismarcks ”regel” om at ”[...] befriade folk ej blifva tacksamma, utan anspråksfulla och pockande”.²⁸ Han sier videre at Norge hadde fått frihet av Karl Johan i 1814, men at nordmennene med tiden sterkere og sterkere insisterte på fullstendig autonomi. Han understreker at svenskene allerede før de mistet Finland hadde hatt

²⁴ Sven Swensson i *Svenska män och kvinnor*, bd. 8: 307-308.

²⁵ For informasjon om disse se side 90.

²⁶ Stefan Stenius i *Svenska män och kvinnor*, bd. 6: 434.

²⁷ Om *Svenska nationalföreningen*, se Holmen 2004.

²⁸ Rydfors 1899: 11.

erfaring nok til å vite at små folk som svensker og nordmenn ikke kunne tenke full autonomi, men måtte ofre en del av sin uavhengighet gjennom en forening med et folk av samme opprinnelse, kultur og maktstilling. Men Norge, som var svakere enn Sverige, gjorde krav på en selvbestemmelsesrett som var utenkelig for en så liten stat. De risikerte å ofre nabolandets og dermed sin egen politiske tilværelse. Dette kunne ikke Sverige tillate.²⁹

Jarl Torbacke peker på at perioden etter 1905 i Sverige var preget av endringer og uro. Unionsbrudd, emmigrasjonsspørsmål, industrialiseringen, klassemotsetninger og storstreik skapte usikkerhet. En sterkere og mer aggressiv nasjonalisme enn før preget samfunnet. Mange orienterte seg innover, mot det typisk svenske og Sveriges ressurser.³⁰ Det kom også krav om en mer ”nasjonal” undervisning i skolene. Både utgivelsen av Grimbergs lærebok, Westmans versjon av Odhners bøker og den nye læreboken skrevet av Aron Rydfors, gir et inntrykk av en mer konservativ og nasjonal tendens i folkeskolens historielærebøker.

Men det kom også sterk kritikk mot denne ”nasjonale” retningen. Grimbergs bøker ble kritisert for å være for nasjonalistiske. Som nevnt i innledningen fremmet i 1917 tre sosialdemokratiske representanter et forslag i Riksdagen om å utrede hva som kunne gjøres for å forhindre at undervisningen spesielt i historie og samfunnskunnskap ble holdt i en nasjonalistisk og krigsforherligende ånd eller med en tendens til å agitere for visse samfunnssyn og mot andre. Carl Grimberg ble fremholdt som den fremste representant for en partisk fremstilling av samfunnsforholdene.³¹ I undervisningsplanen fra 1919 som ble utarbeidet under ledelse av den sosialdemokratiske *ecklesiastikministeren* Värner Rydén ble det uttrykt en noe annen tanke rundt historieundervisningen enn tidligere. Målet var å gi en ”sund fostelandskänsla och god samfundsanda” Det ble også slått fast at ledetråden i undervisningen skulle være ”[...] den fredliga odlingens och samhällsordningens utveckling genom tiderna.”³²

Läsebok för folkskolan og Läseböcker for Sveriges barndomsskolor

Etter århundreskiftet fikk *Läsebok för folkskolan* sterk konkurranse, og mistet den monopolstillingen boken hadde hatt i skolen. Også lesebokens tiende reviderte utgave var gjenstand for omfattende kritikk. Norstedts forlag bestemte seg imidlertid for å gi ut en parallellutgave til den tiende utgaven. Parallellutgaven som kom, fikk stor utbredelse.

²⁹ Rydfors 1899: 3-31.

³⁰ Torbacke 1993: 77.

³¹ Torbacke 1993: 128-136.

³² Gjengitt i Henschen 1985: 162.

En av *Läsebok för folkskolans* viktigste konkurrenter ble utgitt på Bonniers forlag. Første boken i serien *Läseböcker for Sveriges barndomsskolor* kom ut i 1906 under ledelse av Alfred Dalin og Fridtjuv Berg. En hovedtanke bak verket var å gi ut en lesebok som var preget av en forfatter i stedet for en samling av mange ulike stykker. Den mest kjente av seriens fire lesebøker var Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, som ble meget populær og har blitt oversatt til en lang rekke språk. Også leseboken som skulle handle om svensk historie ble skrevet av en meget anerkjent forfatter, som i likhet med Lagerlöf senere ble nobelprisvinner i litteratur. *Svenskarna och deras hövdingar* av Verner von Heidenstam (1859-1940) kom ut i 1908.

I sin bok *Heidenstam och sekelskiftets Sverige* gir Staffan Björk et bilde av en meget sammensatt person. På 1890-tallet kom Heidenstam, som i en periode tidligere hadde tatt avstand fra det ”nasjonale”, med krav om en mer våken patriotisme i Sverige. Björk poengterer at Heidenstams patriotisme skilte seg fra tradisjonell svensk partiotisme ved at den verken var konservativ, rojalistisk eller kristelig. Heidenstam tok et demokratisk standpunkt, og i flere av sine verk kombinerte han streke nasjonale holdninger med krav om reformer og allmenn stemmerett.³³ Under unionskrisen i 1905 appellerte Heidenstam til begge sider om måtehold og besinnelse. Han reagerete på de mest ytterliggående synspunktene både på svensk høyreside og svensk venstreside. Heidenstam talte om behovet for en svensk indre samling med reformer som mål, og han tok til orde for en fredelig oppløsning av unionsforholdet. I løpet av århundrets første tiår fjernet Heidenstam seg imidlertid fra sitt klare venstrestandpunkt, og under ”Strindbergfeiden” gikk ikke bare Strindberg men også den sosialdemokratiske pressen til kraftig angrep på Heidenstam.³⁴

Språket i *Svenskarna och deras hövdingar* viste seg imidlertid å være mindre tilgjengelig for barna enn *Nils Holgerssons* og derfor fikk ikke boken like stor spredning som Lagerlöfs lesebok.³⁵ Det er bokens siste stykke, ”Den hundraåriga freden”, som er relevant for denne undersøkelsen. Stykket handler om Karl Johans regjeringstid og er på 31 sider.

Skolen, historiefaget og lærebøkene i Norge

I Norge kom det ut svært få nye lærebøker i historie i perioden. Vellesen, Lødøen, Raabe, Kristiansen og Jensen ga ut nye utgaver av sine lærebøker. I 1909 ga Hæreid ut en ny lærebok med navnet *Norges historie fortalt for skole og hjem*. I 1912 kom 13. utgave av Jensens

³³ Björk 1946: 10; Björk i i *Svenska män och kvinnor*, bd. 3: 382.

³⁴ Björk 1946: 245-251; Björk i *Nationalencyklopedien* bd. 8: 489-490; Björk i *Svenska män och kvinnor*, bd. 3: 380-383.

³⁵ Bruce 1940: 454.

lærebok ut. I forordet skrev forfatteren at det hadde vært nødvendig å revidere læreboken, og at han selv var for gammel til å våge å gjøre det. Derfor hadde han overlatt jobben til overlærerne Kr. Andersen-Høntorp og R. Sunde. Han skriver også at boken er gjennomgått av professor Halvdan Koht.³⁶ Petersens lærebøker fortsatte også å komme ut. Etter Gustav Storms død i 1903 ble ansvaret for den mindre utgaven gitt til Ræder (se side 100). Ansvaret for den større utgaven ble gitt til Chr. Brinchmann og Sylfest Muldal. I forordet til 3. utgave fra 1912 skriver Brinchmann og Muldal at de har tatt med en del mer kulturhistorisk stoff, og at de tydeligere har pekt på at det norske folk også før 1814 og 1905 var en selvstendig nasjon.³⁷ Tre helt nye bøker ble gitt ut, *Liten Norges Historie* av Karl Gidske, *En kortfattet norges historie i versform* av O. Sjøraas og Kr. Andersen-Høntorps *Fortællinger av Norges historien til bruk ved iagttagelsesundervisningen*. Ingen av disse oppnådde mer enn én utgivelse. Sjøraas' og Andersen-Høntorps bøker var heller ingen vanlige lærebøker. Sjøraas' bok er et langt dikt på 11,5 sider som, i følge innledningen, er skrevet etter mønster fra Peter Dass. Den skulle være en "ledetraad" i undervisningen på folkekolen, og "til støtte ved repetiton" på den videregående skolen. Tanken var også at både voksne og barn kunne lære seg versene utenatt.³⁸ Andersen-Høntorps bok er primært ment som en hjelp for læreren i undervisningen.³⁹

På grunnlag av en undersøkelse av lærebøker brukt i 49 kommuner har Svein Frigaard kommet fram til hvilke bøker som ble mest brukt i perioden. Undersøkelsen viser at i begynnelsen av perioden var Petersens lærebok den mest brukte. Men også Jensens, Raabes, Løddøens og Hæreids bøker var utbredt. På slutten av perioden var det Hæreids og Jensens lærebøker som dominerte.⁴⁰

I 1908 ble godkjenningsordningen for lærebøker innført. Det ble bestemt at alle lærebøker som skulle brukes i folkeskolen, skulle autoriseres av kirke- og undervisningsdepartementet. Bøker som var på markedet kunne brukes til opplaget var utsolgt, men alle nye utgaver måtte godkjennes. Det ble stilt krav til teknisk utføring, og bøkene gjennomgikk en prosedyre med oppretting av språklige og faktiske feil. Det ble imidlertid ikke satt klare krav til innhold og stoffutvalg. Hovedgrunnen til dette var at skoleloven av 1889 hadde gitt de lokale skolestyrene ansvaret for å utarbeide fagplaner for skolene, derfor fantes det ingen sentrale fagplaner å forholde seg til. Boken kunne riktignok stoppes på grunn av uttalelser

³⁶ Jensen 1912: 2.

³⁷ Petersen 1912: innledning.

³⁸ Sjøraas 1908: forord.

³⁹ Andersen-Høntorp 1914: forord.

⁴⁰ Frigaard 1995: 35.

som stred mot formålsparagrafene i skoleloven eller mot anstendighet og moral, men ikke på grunn av krav til innhold, valg av stoff eller pedagogisk utforming med tilknytning til læreplanen. Av bøkene som var på markedet da ordningen ble innført, ble tre avvist, noen ble det ikke søkt om godkjenning for, og resten ble godkjent.⁴¹

Rolfsen og Austlid

I 1907- kom andre utgave av Rolfsens lesebok ut. På forhånd hadde Rolfsen reist landet rundt for å høre om lærernes erfaringer med boken, og på bakgrunn av dette gjorde han omhyggelige endringer i boken. Det kom nå ut flere versjoner av leseboken, en byutgave en landsmålsutgave og en riksmålsutgave.

Allerede i 1889 kom første bind av Andreas Austlids *Lesebok for barn* på landsmål ut. Andreas Austlid (1851-1926) var folkehøyskolemann. I følge Eivind Berggrav fikk Austlid sitt livs- og skolesyn preget ved Christoffer Bruuns folkehøyskole, ved lange opphold i Danmark, og ved lesing av litteratur.⁴² I 1886 hadde Austlid gått ut med et opprop der han oppfordret ”Lærarar, lærarinnor, barnevener, alle som kan og vil hjelpa” til å komme med bidrag til boken. Som program for leseboken hadde Austlid, i følge Sletvold, den norske folkehøyskoles idealer, kristendom og norsksdom. Med sine bøker ville han styrke kjærligheten til hjem og fedreland.⁴³

I årene 1902-1906 kom *Lesebok for Folkeskolen* i tre bind ut. Øystein Sørensen hevder at Austlids bøker samlet kan ses på som norsksdomsrørslas motstykke til Nordahl Rolfsen, og at de viser forskjeller mellom norsksdomsrørsla og den brede pragmatiske venstrekoalisjonen. Han peker på at den norske nasjonen i leseboken fra 1889 helt ble identifisert med bøndene, siden alle lesestykkene foregår på landet. I *Lesebok for folkeskolen* har Austlid også tatt med stoff fra kyst-Norge. I motsetning til Rolfsens bøker inneholder Austlids bøker heller ikke stykker om næringslivet og teknikk. Austlids bøker var i sterk grad preget av norsksdomsrørslas radikale kulturnasjonalisme gjennom det sterke fokuset på landsmål og bruken av bynavn som Oslo og Nidaros.⁴⁴ Austlids lesebøker kom i flere forøkte utgaver, og fikk sin utbredelse i skolekretser med nynorsk som hovedmål.⁴⁵

⁴¹ Frigaard 1995: 85; Ødegaard 1983: 30-36.

⁴² Berggrav i *Norsk biografisk leksikon*, bind I.

⁴³ Sletvold 1971: 118-119.

⁴⁴ Sørensen 2001: 376-377.

⁴⁵ Sletvold 1971: 119.

Kapittel 8: Synet på unionen i lærebøkene fra perioden 1905-1920

Perioden har fått overskriften ”det evinnerliga unionskåbblen” og ”Aldrig har nordmænd været mere enige end den dag.” Det første sitatet er hentet fra Grimbergs svenske lærebok, der det fortelles at svenskene i 1905 var blitt lei ”det evinnerliga unionskåbblen”.¹ Det andre sitatet er hentet fra Hæreids norske lærebok og refererer til folkeavstemningen.² Jeg vil argumentere for at fremstillingen i lærebøkene på svensk og norsk side i perioden 1905-1920 innholdsmessig står svært langt fra hverandre. På begge sider blir skylden for konfliktene i meget stor grad lagt på den andre part. De svenske lærebøkene er preget av bitterhet over den norske fremgangsmåten, mens de norske bøkene uttrykker stolthet over utviklingen i 1905.

På svensk side er ti lærebøker i svensk historie, to historielesebøker og to vanlige lesebøker undersøkt. På norsk side er ti lærebøker i historie og to lesebøker undersøkt. Flere utgaver av de fleste bøkene er gjennomgått.

Unionen i den historiske gjennomgangen

Unionens karakter

I perioden 1905-1920 behandler de *svenske* lærebokforfatterne fremstillingen av unionens karakter langt mer detaljert enn i tidligere perioder. En formulering som går igjen hos nesten alle forfatterne er at landene skulle ha felles utenriksstjeneste og samme konge, men for øvrig styres etter egne lover. Grimberg skriver at unionen mellom Norge og Sverige

[...] var oppgjord så, att i förhållande till främmande makter skulle Sverige och Norge vara som *ett* rike, men i allt annat skulle de båda länderna vara fria och självständiga vart för sig. De bägge rikena hade alltså gemensam *konung* och gemensam *utrikesstyrelse*, och i *krig* skulle de försvara varandra.³

Larsson skriver at i følge Riksakten skulle utenriksstyret være felles og ledes av den svenske utenriksminister. Han nevner også at kongen i Norge ikke hadde absolutt veto, og at spørsmålet om dette også skulle gjelde grunnlovssaker, skapte strid.⁴

Norges selvstendighet nevnes av mange av forfatterne. Grimberg, Selander, Rosenborg og Odhner-Westman skriver at en av forutsetningene for at Norge skulle bli med i unionen var at landet skulle beholde sin selvstendighet. Rydfors og Selander understreker at unionen mellom Norge og Sverige var annerledes enn den mellom Sverige og Finland.⁵ Rydfors

¹ Grimberg 1910b: 336. Kåbblen betyr kjekling.

² Hæreid 1909: 180.

³ Grimberg 1910b: 336.

⁴ Larsson 1915: 118-119.

⁵ Selander 1918: 27. Rydfors 1914: 152; Rydfors 1920: 150.

skriver at ”Norge blev dock ej som förut Finland en del av det svenska riket utan skulle vara ett rike för sig, fast det skulle ha samme konung samt krig och fred gemensamt med Sverige.”⁶ Det finnes imidlertid også utsagn som uttrykker at Norge ikke var fullt ut selvstendig. Grimberg skriver at nordmennene ble blinde for alt annet enn målet ”att bli *självständiga*”⁷, og i sin bok, som forøvrig bare kom i ett opplag, hevder Schultz at ”[...] Sverige år 1905 tillät Norge att bliva en fullt självständig stat.”⁸

Norges stilling i unionen nevnes av Odhner-Westman og Selander. Westman skriver i Odhners lærebok at ”Norge var inom unionen ett alldeles *självständigt* rike, men det var icke *likställt* med Sverige.” Han nevner stattholderen og utenriksministeren som eksempler på denne underordningen, og skriver at nordmennene ville endre på unionsbestemmelsene.⁹ Mens Westman skriver at nordmennene måtte endre unionsbestemmelsene for å oppnå likestilling, skriver Selander at nordmennene var skuffet over at den likestillingen som unionsbestemmelsene innebar ikke ble realisert. Han skriver at ”De tyckte sig också snart finna, att Norge ej var så likställt med Sverige som unionsfördraget utlovat.”¹⁰

I de *norske* bøkene siteres eller refereres Stortingets vedtak fra 20. oktober 1814. De fleste bruker formuleringen om at Norge som et selvstendig rike på visse vilkår skulle forenes med Sverige under én konge. Mens de fleste svenske forfatterne skriver at Sverige og Norge skulle ha felles utenriktjeneste, nevnes ikke utenriktjenesten i de norske bøkene i forbindelse med unionsvilkårene. Ræder skriver i Petersens lille lærebok at ”Efter grundloven og riksakten skulde Norge og Sverige være likestilte, men likheten var ikke helt gjennomført.”¹¹

Generelle vurderinger av unionen

I de *svenske* lærebøkene fra perioden 1905-1920 finnes det ingen like positive vurderinger av unionen som Forssells og Odhners utsagn i tidligere perioder (se side 63). I lys av unionsoppløsningen er dette neppe overraskende. Likevel nevner alle forfatterne, med unntak av Brandell og Schultz, fred som unionens store fordel. Larsson skriver at det er den lengste fredstid ”[...] som åtminstone något nuvarande europeiskt folk lyckats uppleva.”¹² Westman skriver i Odhners lærebok at etter unionsinngåelsen var den skandinaviske halvøyen ett i forholdet til utenlandske makter. De var da også skilt fra de andre landene av hav og ødemark,

⁶ Rydfors 1914: 152; Rydfors 1920: 150.

⁷ Grimberg 1910b: 336.

⁸ Schultz 1906: 74.

⁹ Odhner 1907: 148; Odhner 1919: 116.

¹⁰ Selander 1918: 39.

¹¹ Petersen 1917: 97.

¹² Larsson 1915: 141.

og hadde gode utsikter til å slippe å blandes inn i konflikter.¹³ I noen av tekstene kommer det imidlertid fram at realiteten ble en annen, enn man hadde håpet. Grimberg skriver: ”Så var freden på skandinaviske halvön tryggad genom en union mellan dess båda länder, och de bägge folken syntes gå en lycklig framtid til mötes.”¹⁴ Litt senere i boken skriver han at ”Genom föreningen med Norge hade Sverige äntligen vunnit trygghet utefter sin västra gräns – åtminstone levde man i den tron.”¹⁵

Flere av forfatterne prøver å forklare hvorfor unionen ikke ble det den kunne ha blitt. Rydfors peker på nordmennenes innstilling og på feil i selve unionsbetingelsene, som grunner til at unionen ble mislykket. Han skriver at nordmennene aldri satte riktig pris på unionen, selv om den oppfylte sitt mål ved å bevare freden. Rydfors legger til at Riksakten var ”illa oppgjord”, og at nordmennene aldri fullstendig ga opp sine forhåpninger om en gang å stå alene.¹⁶ Han skriver videre at svenskene ikke nektet for at det var feil i Riksakten, spesielt da den ikke ga nordmennene del i utenriksstyret, men at nordmennene avviste alle forslag og ikke hadde øye for annet enn full selvstendighet.¹⁷ Rosenborg påpeker at nordmennenes æresfølelse var såret og at de mest velvillige avgjørelsene fra svensk side ofte ble betraktet som storsvensk formynderskap. ”Att svenskarne gång efter annan visade stor tillmötesgående hjälpte ingenting, ty norrmännen hade föresatt sig att vilja betrakta unionen som ett band på deras självständighet. Misshälligheterna kunde dock ej hindra de bägga förenade rikenas raska och kraftiga utveckling i fredens hägn.”¹⁸

Ordene ”brödrafolk/brödraland/brödrarikena” står i noen av bøkene. Rosenborg skriver at unionen trygget freden ”[...] för de bägge brödrarikena” og i forbindelse med behandlingen av skandinavismen bruker han uttrykket ”Nordens brödrafolk”.¹⁹ Uttrykket brukes også sarkastisk. Grimberg skriver at mens nordmennene i hemmelighet forberedte seg til å bryte ut av unionen ”[...] lät stortinget bygga gränsfästningar mot ”broderlandet”.²⁰, og Hedda Andersson skriver i Knös’ lesebok at det oppstod misforståelser mellom de ”så kallade brödrafolken”.²¹

I de *norske* lærebøkene fra perioden finnes det ingen positive vurderinger av unionen. Det eneste klart positive utsagnet om unionen fra perioden 1890-1905, Jensens ord om at man

¹³ Odhner 1907: 146; Odhner 1911: 119.

¹⁴ Grimberg 1910b: 273.

¹⁵ Grimberg 1910b: 281.

¹⁶ Rydfors 1908: 158.

¹⁷ Rydfors 1908: 177.

¹⁸ Rosenborg 1913: 235.

¹⁹ Rosenborg 1913: 235, 241.

²⁰ Grimberg 1910b: 336.

har stor grunn til å takke Gud for sambandet med Sverige, er fjernet i 1907-utgaven. Riktignok forekommer uttrykkene ”broderfolk” og ”broderriker” i enkelte av bøkene. Jensen bruker uttrykket ”broderriker”, slik han gjorde i tidligere utgaver, i behandling av stattholder-saken,²² og Løddøen har med et sitat fra Christies tale ved unionsinngåelsen hvor søskenterminologien brukes.²³ Hovedinntrykket i lærebøkene er imidlertid at unionsforholdet var svært problematisk. Løddøen skriver at unionstiden ble en eneste lang strid mellom Norge og Sverige,²⁴ og Hæreid nevner at svenskene syntes de vant for lite i 1814, og at de mente foreningen var mest til å gråte av.²⁵

Flere av forfatterne forklarer problemene med at svensker og nordmenn hadde ulikt syn på unionen. Andersen-Høntorp skriver at svenskene hadde vanskelig for å erkjenne Norges rett til full likestilling med Sverige og at de holdt seg til Kielfreden. Nordmennene derimot ga aldri opp kravet om hel og full jevnbyrdighet i foreningen.²⁶ I 1907-utgaven har Løddøen lagt til et avsnitt som ikke finnes i 1905-utgaven. Han skriver at foreningen i virkeligheten bare var en overenskomst hvor ingen av partene fikk sitt krav helt gjennomført. Visstnok hadde ”vore fædre” i 1814 med beundringsverdig dyktighet fått inn i foreningsdokumentene at Norge skulle være fullt selvstendig, men likevel ble de nødt ”til at slaa av en hel del”, og i 90 år arbeidet nordmennene for å ta det igjen. Han legger til at ”Kongen og svenskerne hadde paa sin side indbilt sig, at Norge tilsidst skulde bli svensk land, og de motarbeidet derfor Norges selvstændighet av alle kræfter.”²⁷ I 1916-utgaven er imidlertid dette avsnittet forandret, og bakgrunnen for den lange striden forklares på en litt annen måte. Her skriver Løddøen at svenskene ikke hadde fått så stor makt over Norge som de ville, men at de “[...] havde vundet *noget*. Dette prøvde nordmændene i de følgende 90 aar at ta fra dem igjen, og saaledes blev foreningstiden en eneste lang strid mellem Norge og Sverige.”²⁸

Ordet fiende blir brukt om svenskene i flere av bøkene, men da er det snakk om de gamle fiendene i 1814. Løddøen skriver i 1907-utgaven, som han gjør i 1905-utgaven, om reaksjonen på kravet om betaling av den dansk-norske statsgjelden at kong Fredrik hadde avhendet dem som fe til deres gamle fiender.²⁹ I 1916-utgaven er imidlertid tonen noe

²¹ Knös 1906: 271.

²² Jensen 1919: 113.

²³ Løddøen 1907c: 8. (liten skrift)

²⁴ Løddøen 1916: 152.

²⁵ Hæreid 1909: 134.

²⁶ Andersen-Høntorp 1914: 113.

²⁷ Løddøen 1907: 8. (liten skrift)

²⁸ Løddøen 1916: 152.

²⁹ Løddøen 1907: 10. (fotnote).

mildere. Løddøen skriver at nordmennene ikke syntes de hadde råd til det, og at de heller ikke hadde fått noe godt ut av pengene. Ordet fiende brukes ikke i den sammenhengen.³⁰

Begivenhetene i 1814

Kielfreden

I de fleste *svenske* lærebøkene fortelles det at Karl Johan tvang danskene til å inngå Kielfreden. De fleste nevner at Danmark fikk svenske Pommern i erstatning for tapet av Norge. Heidenstam skriver at det for danskene var "[...] att växla bort ett lödigt silvermynt mot några osäkra småslantar, som genast halkade undan mellan fingrana, så att ingenting blev kvar."³¹

Som i tidligere perioder kan det være vanskelig å si noe sikkert om de ulike forfatternes oppfatning av Kielfreden ut fra formuleringer i teksten. Fem av de elleve svenske forfatterne skriver at Norge i Kieltraktaten ble gitt til Sverige (Brandell, Bergström, Grimberg, Rydfors og Selander). Larsson, Heidenstam og Rosenborg skriver bare at Danmark ga avkall på Norge, uten å spesifisere mottaker. Odhner-Westman, Knös og Schultz skriver at Norge ble gitt til Sveriges konge. Grimberg, som bruker formuleringen om overgivelse til Sverige, skriver imidlertid et annet sted i teksten at nordmennene ikke ville "[...] skänkas bort av en konung till en annan!"³²

Samtlige *norske* forfattere, unntatt Søråas, skriver at Norge i Kieltraktaten ble gitt til den svenske kongen.³³ Løddøen presiserer at Fredrik VI avstod sin rett til Norge, men at han fikk igjennom "[...] at landet ikke skulde bli en svensk provins, men forenes med Sverige som et eget rike [...]". Ordene om at landet ikke skulle være en svensk provins er nye i forhold til 1905-utgaven.³⁴ Noen av tekstene gir i andre formuleringer inntrykk av at Kielfreden ville innebære en underkastelse av Norge under Sverige. Raabe skriver i 1909-utgaven at Kielfreden satte et lydrikestempel på Norge, og at man heller ville slåss til siste mann enn godvillig gi seg under Sverige.³⁵ Jensen har gjort en liten endring i 1907-utgaven i forhold til tidligere utgaver. I 1905-utgaven skrev han at Sverige ikke uten kamp ville gi slipp på Norge, som de hadde vunnet gjennom Kielfreden³⁶ I 1907-utgaven er "havde vundet" byttet ut med "mente at ha vundet."³⁷

³⁰ Løddøen 1916: 153.

³¹ Heidenstam 1908/1910: 353.

³² Grimberg 1910b: 272.

³³ Søråas skriver i sitt dikt: "Magthavere, samlet i storslagen stil,/ tvang Fredrik den sjette ved freden i Kiel/ at give os over til Sverge." (Søråas 1908: 12).

³⁴ Løddøen 1907b: 64.

³⁵ Raabe 1909: 159.

³⁶ Jensen 1905: 88.

³⁷ Jensen 1907: 83.

Alle forfatterne skriver om sinnet som Kieltraktaten fremkalte i Norge. Andersen-Høntorp skriver at nordmennene ble bedrøvet og harme, at de ikke ville finne seg i å bli gitt bort på en slik måte, og at de minst av alt ville under svenskene.³⁸ Hæreid skriver at nordmennene ikke likte å bli gitt bort som en annen eiendom "[...] og allerminst til sine gamle fiender svenskerne, som de alltid hadde forsvart sig saa godt imot."³⁹

Hendelsene i Norge våren 1814

I de fleste *svenske* lærebøkene står det at nordmennene ikke aksepterte Kielfreden, at de erklærte seg selvstendige, samlet en riksforsamling og vedtok en grunnlov for landet. Grimberg er den eneste av de svenske forfatterne i denne undersøkelsen som går inn på den indre utviklingen i Norge i tiden før 1814 for å forklare begivenhetene. Han skriver at det var andre tider enn på 1300- og 1400-tallet, da Norge hadde hatt behov for fremmed støtte. Norge hadde blitt styrket på 1700-tallet, spesielt gjennom lønnsom trevarehandel med England. I takt med dette, skriver Grimberg, vokste også nordmennenes selvfølelse: "Norska skalder prisade "det norske klippefolk" och sjöngo om "dette landet vort", hur härligt det var både vinter och sommar. Icke skulle det landet få skänkas bort av en konung till en annan!"⁴⁰ Larsson er den eneste som nevner at det var et parti i Norge som ønsket forening med Sverige.⁴¹

De *norske* beretningene om hendelsene i Norge våren 1814 er, som i tidligere perioder, meget detaljerte, og preget av stolthet. De fleste forfatterne har med småhistorier og direkte sitater som gir nærhet, og som gjør fortellingene mer levende og dramatiske. I de fleste bøkene fortelles det om Kristian Fredrik ved Sinklarstøtten og om prinsen og den gamle kjerringa. Andre historier som går igjen er, historien om Sverdrup og den gamle bonden. Mange siterer Kristian Fredriks ord i Trondheim: "Med henrykkelse har jeg gjennomreist eders fagre land, og dette skulde svenskerne faa! - det skal aldrig ske!"⁴², og hans spørsmål til dølene om de ville våge liv og blod for fedrelandet, slik som fedrene gjorde. Også Sverdrups forklaring til Kristian Fredrik om at han ikke hadde arverett til tronen, samt Sverdrups ord etter kongevalget: "Reist er igjen Norges gamle kongestol hvorpaa Adelstener og Sverrer styrte landet med visdom og kraft. Gud bevare gamle Norge.", blir flittig sitert. Samtlige forfattere unntatt Søråas, nevner broderkjeden som Eidsvollsmennene dannet før de dro hver til sitt, der de sammen ropte: "Enige og tro til Dovre faller!". Hæreid siterer Kristian Fredriks ord ved åpningen av riksforsamlingen: "Hvad var det folk værd som av frygt gav avkald paa sin selvs-

³⁸ Andersen-Høntorp 1914: 108.

³⁹ Hæreid 1909: 126.

⁴⁰ Grimberg 1910b: 272.

⁴¹ Larsson 1915: 118.

tændighet og ære? Kun de slavelænker som fra evighet er det beredt!”⁴³. Det finnes imidlertid unntak. Petersens lærebøker har ikke med noen av de nevnte småhistoriene, og kun sitatet: ”Enig og tro til Dovre falder!”.

Også i lærebøkene fra denne perioden blir enigheten i det norske folk sterkt understreket. At nesten samtlige forfattere siterer ordene ”Enig og tro til Dovre faller!” forsterker dette inntrykket. Flere av forfatterne fremhever uenigheten mellom de to partiene i riksforsamlingen, men de er nøye med å understreke at alle ville at Norge skulle være et fritt land. Raabe skriver at alle var enige om fri grunnlov, men at ellers var uenigheten stor. I de nye utgavene har Raabe med en ny opplysning om foreningspartiet. Han skriver at de var ”[...] sindige, alvorlige mænd, som kjændte nøden i hjemmene ude blant de yderste skjær, og derfor var de imod de beslutninger som kunde føre til krig.”⁴⁴ Eidsvollsmennene ses på som helter. Hæreid skriver om det siste møtet i rikssalen: ”Det var en høitidelig stund. Deres arbeide var endt: grundloven var git, kongen valgt. Norge var blit et selvstændig rike som i gamle dage. Nu kom det an paa om selvstændighetsverket vilde holde i de stormer som var i vente.”⁴⁵

Krigen

Fremstillingen av krigen i 1814 er i de *svenske* lærebøkene meget kort og nøktern. De fleste skriver at svenskene raskt overvant nordmennene. Grimberg skriver ”Med lätthet drevo svenskarne tillbaka norrmännen och hotade Kristiania.”⁴⁶ Rydfors skriver at stormaktene sto på Sveriges side, og at nordmennene derfor snart innså at all motstand var nytteløs.⁴⁷

I motsetning til de svenske bøkene, har de *norske* bøkene lange og detaljerte beskrivelser av krigen i 1814. Forfatterne gir et bilde av en meget heroisk norsk innsats. Som i tidligere perioder er hovedbudskapet at den norske hæren var dårlig utrustet og at Kristian Fredrik var en meget dårlig leder i krigen, men at soldatene var svært kampvillige og ønsket inderlig å forsvare fedrelandet.

De fleste skriver at nordmennene var underlegne tallmessig og at de manglet mat og klær. Andersen-Høntorp, Velleesen, Jensen og Løvdøen skriver at soldatene ofte bare fikk umalt havre, og at de kokte grøt av tyttebær som de blandet krutt i. Kampviljen blir understreket av samtlige forfattere. Hæreid skriver at ”Sjelden har et folk gaat til krigen med større

⁴² Her sitert hos Løvdøen 1907c: 2.

⁴³ Hæreid 1909: 128.

⁴⁴ Raabe 1906: 184.

⁴⁵ Hæreid 1909: 130.

⁴⁶ Grimberg 1910b: 273.

⁴⁷ Rydfors 1920: 150.

begeistring og mod end nordmændene gjorde i 1814”⁴⁸. I utgaven fra 1919 er imidlertid ordet ”begeistring” fjernet, slik at det står at sjelden har et folk gått til krigen med større mot enn nordmennene gjorde i 1814.⁴⁹ Det er mulig at formuleringen om ”begeistring og mod” virket for krigsforherligende i 1919.

I 1909-utgaven har Jensen gjort beretningen om krigen mer detaljert enn i tidligere utgaver. I 1907-utgaven skrev han at nordmennene kjempet med mot og djervhet og vant flere slag, at hæren brente av kamplyst og at både den og det norske folket ønsket et hovedslag, men ikke fikk lov til å ”gaa paa”.⁵⁰ I 1909-utgaven forteller han i tillegg til dette at nordmennene ”[...] jaget fienden over grænsen.” ved Matrand og Skotterud, og at Fredrikstens festning ble forsvart tappert av general Ohme. Han legger til at seierene satte mot i soldatene.⁵¹

Kristian Fredriks innsats blir, på samme måte som i bøkene fra 1890-1905, satt i sterk kontrast til den norske tapperheten og kampviljen. Søråas skriver ”De nordmænd var tapre, Men kongen var svak”⁵². I samtlige bøker blir Kristian Fredrik kritisert for sin ledelse. Velleesen skriver at Kristian Fredrik mente at det ikke nyttet å stride siden de hadde stormaktene i mot seg, og at ”Han tolde ikkje han saag blod rann, og dugde ikkje til herfører.”⁵³ Noen fremhever at Kristian Fredrik hadde gjort en viktig innsats for Norge våren 1814, men også disse kritiserer krigføringen. Brinchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok: ”For nordmændene var det meget nyttig at kunde samle sig om Kristian Fredrik i den vanskelige tiden efter Kielfreden. Han var flink i alt uten krigsførsel, og dette var netop ulykken for baade ham selv og landet.”⁵⁴ Raabe gir en mer positiv vurdering av kongens handlemåte i forbindelse med konvensjonen i Moss. Han skriver at Kristian Fredrik i forhandlingene med Karl Johan ”[...] hævdet Norges ære og ret; han havde modtatt Norge som et frit, selvstændigt rige og han gav det frit tilbage til folket.”⁵⁵

Unionsinngåelsen

Selander er den eneste av de *svenske* forfatterne som sier noe om forhandlingene før unionsinngåelsen: ”Genom ömsesidig foglighet kom man snart överens.” Han presiserer også at Karl Johan anså det for klokest ikke å tvinge Norge inn i en union av typen man hadde hatt med

⁴⁸ Hæreid 1909: 131.

⁴⁹ Hæreid 1919: 129.

⁵⁰ Jensen 1907: 83.

⁵¹ Jensen 1909: 90-91.

⁵² Søråas 1908: 12.

⁵³ Velleesen 1907: 81.

⁵⁴ Petersen 1912: 97.

⁵⁵ Raabe 1906: 188; Raabe 1909: 167. Nytt i forhold til 1903-utgaven.

Finland, til tross for at de fleste svenskene ønsket det.⁵⁶ De fleste forfatterne skriver at den norske kongen oppga tronen, at Karl Johan lovet å godkjenne Eidsvollsgrunnloven, og at Karl XIII ble valgt til konge også i Norge.

Som i tidligere perioder varierer det i hvilken grad forfatterne vektlegger tvangsaspektet og frivillighetsaspektet i 1814. I enkelte av de nye svenske bøkene er tvangsaspektet vektlagt. Rosenborg skriver at nordmennene aldri glemte at de hadde vært nødt til å bøye seg for tvang da de gikk inn i unionen.⁵⁷ Selander skriver at normennene aldri kunne glemme "[...] de dagar våren 1814, då de under ljusa framtidsförhoppningar förklarar sitt land som självständigt rike. Unionen, som sedan blev dem påtvingad, kunde de inte lära sig älska eller värdera".⁵⁸ Imidlertid skriver Selander, i forbindelse med unionsinngåelsen, at Karl Johan anså det for klokest ikke å tvinge Norge til å være forenet med Sverige slik Finland hadde vært, men at man snart ble enige om foreningen på det vilkår at Norge fikk beholde sin indre selvstendighet.⁵⁹

I de *norske* bøkene får forhandlingene med Sverige før 4. november større plass. Det blir av mange av forfatterne lagt vekt på at man klarte å beholde Norges frihet. At Norge skulle være et selvstendig land, presiseres også sterkt i nesten samtlige av de norske lærebøkene.

Kongene

Selv om mange av de *svenske* bøkene fremdeles er organisert etter kongerekken og det finnes mange positive vurderinger av kongene, er den generelle tendensen at kongene kommer mer i bakgrunnen og kritiseres mer i historielærebøkene enn tidligere. En viktig grunn til dette er at man begynte å vektlegge andre aspekter ved historien. Spørsmålet om man skulle konsentrere seg om den politiske historien der kongene sto i sentrum, eller om samfunnsutviklingen og kulturhistorien ble etterhvert meget sentralt.⁶⁰ Tendensen er imidlertid ikke entydig. Selanders lærebok, som kom ut for første gang så sent som i 1918, gir meget utførlige beskrivelser av kongene. I *Några ord om historieundervisningen i folkskolan* kommer Selander inn på dette spørsmålet. Han hevder at undervisningen i folkeskolen bør konsentreres om de store personlighetene, fordi det er dette som passer til barnas utviklingstrinn. Selander skriver at han derfor har latt konger, frihetshelter og andre betydningsfulle menn beholde sine plasser,

⁵⁶ Selander 1918: 27.

⁵⁷ Rosenborg 1913: 252.

⁵⁸ Selander 1918: 39.

⁵⁹ Selander 1918: 27.

⁶⁰ Se Selander 1926: 10; Vellesen 1910: 4-5; *Hvad historieundervisningen har været, og hvad den bør være* 1904: 2.

men at han håper at alle klart kan se at han i større grad presenterer samfunnets utvikling enn kongenes historie.⁶¹

Jonas Velleesen har et litt annet syn på de store personligheters plass i historieundervisningen. I foredraget *Om undervisningen i Norges historie* skriver han at det ikke er tilrådelig å stille for mange personer fram på den historiske skueplass, men at man må sørge for at de som trer frem får tilstrekkelig plass. Han skriver videre at mens den eldre historien knytter seg til enkelte menn er ikke dette tilfellet med den nyere tid. Derfor bør man være sparsom med biografiene. Som et eksempel nevner Velleesen at selv om Johan Sverdrup var en viktig person, står han ikke i samme stilling i sin tid som for eksempel Olav Trygvason.⁶² Velleesen nevner overhodet ikke unionstidens konger i denne sammenheng. Selv om jeg ikke har foretatt noen detaljert undersøkelse på dette punktet, er det mitt klare inntrykk at norske politikere, kunstnere og diktere blir langt sterkere vektlagt i de fleste norske historielærebøkene enn unionstidens konger blir.

Kongens tittel

I de *norske* lærebøkene fra denne perioden er valget av navnesiffer i kongens tittel mye mer ensartet enn tidligere. Med meget få unntak brukes den ”norske” nummereringen. Karl XIII/II opptrer først og fremst i forbindelse med kongevalget. En del av forfatterne bruker da ”Karl XIII”. I Jensens lærebok fra 1907 er det imidlertid gjort et tillegg. I 1905-utgaven sto det at ”Den 4de november valgte det norske storting kong Karl XIII til Norges konge.”⁶³ I 1907-utgaven er ordene ”[...] som kong Karl II” lagt til.⁶⁴ Når det gjelder valg av navnesiffer i teksten som omhandler Karl etter at han ble norsk konge, brukes betegnelsen ”Karl II” i Jensens lærebøker både i 1907-utgaven og i 1912-utgaven.⁶⁵ I 1905-utgaven ble kongen kun kalt ”Karl XIII”.⁶⁶ Lørdøen og Petersen skriver ”Karl 2 (I Sverige 13)”, mens Velleesen bruker ”Karl 13”. Karl XV/IV blir nesten helt konsekvent kalt Karl IV. Et unntak er Hæreid som i 1919-utgaven skriver ”Carl ”15”” og i 1909-utgaven bare referer til ham som ”kongen”.⁶⁷ Jensen, Lørdøen, Petersen og Raabe skriver ”Karl IV (I Sverige Karl XV)” i overskrifter, mens de i selve teksten bruker ”Karl IV” eller bare ”kong Karl”. Velleesen og Søråas bruker bare ”Karl IV”. Det kan virke som om det i perioden etter 1905 var blitt relativt stor enighet om å

⁶¹ Selander 1926: 11.

⁶² Velleesen 1910: 4-5.

⁶³ Jensen 1905: 84.

⁶⁴ Jensen 1907: 84.

⁶⁵ Jensen 1907: 84.

⁶⁶ Jensen 1905: 89.

⁶⁷ Hæreid 1909: 155-156; Hæreid 1919: 152.

bruke de ”norske” navnesifferne. Dette ble nok av mange sett på som en måte å understreke at Norge også før 1905 var en selvstendig stat.

Karl XIII/II

Både i de svenske og i de norske bøkene får Karl XIII/II meget lite plass. De fleste *svenske* forfatterne skriver at han var gammel, svak og barnløs. Grimberg skriver at Karl Johan var en ”[...] fullkomlig motsats till den orkeslöse gamle på tronen, som alltemellanåt somnade ifrån överläggningarna i statsrådet!”⁶⁸. I de *norske* bøkene er Karl XIII/II enda mer fraværende. Raabe skriver at han var barnløs, gammel og svak⁶⁹ og Jensen nevner at han aldri kom til Norge.⁷⁰

Karl Johan

Karl Johan er den kongen som får mest plass både i de svenske og i de norske bøkene. Han får mer plass i de svenske bøkene enn i de norske. I Heidenstams *svenske* lesebok *Svenskarna och deras hövdingar* er Karl Johan den eneste av unionstidens konger som nevnes. Et stykke på 30 sider som heter ”Den hundraåriga freden” fokuserer på Karl Johan og hans regjeringstid.⁷¹ I de svenske lærebøkene tegnes et bilde av Karl Johan som en imponerende person og en stor hærører, men også som en enerådig og lunefull person som motsatte seg alle reformer. Det fremheves også at kongen på sine eldre dager igjen fikk oppleve folkets beundring og kjærlighet. Brandell og Bergström legger mest vekt på kongens negative sider og motstanden mot ham, mens Grimberg, Odhner-Westman og Rosenborg bruker mer plass på de positive sidene.

Beundringen for Karl Johan kommer fram i de fleste tekstene. Grimberg skriver at ”Liksom med ett trollslag vann han alla, som han kom i beröring med, [...]” og legger til at hele hans opptreden vitnet om djerv handlingskraft.⁷² I Odhner-Westmans lærebok fra 1919 er den positive skildringen av Karl Johan noe dempet i forhold til 1907-utgavene. I 1907-utgaven skriver Westman at Karl Johan hadde ”[...] et vördnadsbjudande utseende, en sydländsk livlighet i rörelser och tal och ägde stor förmåga att intaga och behärska människor.”⁷³ I 1919-utgaven forteller han at Karl Johan hadde ”[...] et vördnadsbjudande utseende, som man genast lade märke till. Det syntes, att han var sydlänning, han var mörk och hade stor, krokig näsa.

⁶⁸ Grimberg 1910b: 270-271.

⁶⁹ Raabe 1906: 177, 179.

⁷⁰ Jensen 1907: 84.

⁷¹ Heidenstam 1908/1910: 328-359.

⁷² Grimberg 1910b: 270.

⁷³ Odhner 1907: 148-149.

Man sade att han såg ut som en örn.”⁷⁴ I begge utgavene vektlegges kongens dugelighet som krig og statsmann, men mens 1907-utgaven sier at Karl Johan løftet Sverige opp fra den ”djupaste vanmakt” står det i 1919-utgaven at Karl Johan løftet Sverige opp fra ”dess vanmakt”.⁷⁵

Kritikken mot Karl Johan kommer tydelig fram i alle bøkene. Den går ut på at kongen, styrte enerådig og ofte avgjorde ting selv eller sammen med sine favoritter og ikke med riksrådet. Videre kritiseres han for at han motsatte seg de fleste reformforslag, for at han ikke tålte motstand og for at han ikke lærte seg svensk. Heidenstam skriver at kongen aldri lærte seg svensk, og at han styrte slik han selv ville. Mangelen på svenskunnskaper hindret ikke at kongen ble avholdt, men det gjorde at svenskene ikke kunne føle seg like fortrolige med ham som med en ”infödd hövding.” Heidenstam skriver også at kongen kunne ”[...] brusa upp till en stränghet, som minde om ofriare tider. Då raspade pennorna, då blev det guy och hot, ty annat hade svenskarna väntat, när de valde en frihetskämpe till konung. Och då tycktes det honom, att de samlade otack över hans vita hår.”⁷⁶ Grimberg skriver at kongen var vant til å befale og ble hissig ved minste motstand, ”En olycka var också, att Karl Johan aldrig lärde sig tala svenska. Därför blev han nästen som en främling för sitt folk.”⁷⁷

De fleste av de svenske forfatterne nevner at forholdet mellom svenskene og Karl Johan ble bedre mot slutten av hans liv. Heidenstam skriver at med tiden stilnet de sinte røstene og alle som kom nær kongen ”[...] förtrollades av hans personlighet.” Han skriver videre at den kongelige åttiåringen ”[...] hade något nästen prästerligt över sin smala gestalt och det själfulla ansiktet.” Takknemmeligheten mot kongen understrekes også av Heidenstam, ”Och då mindes de, som hörde honom, hur maktlösa och sönderrdrivne svenskarna hade stått, när han kom. Nu kunde de åter lyfta huvudet, och han, den forna krigshjälten, hade som sin bästa gåva skänkt dem den fred, som ännu varar, och som snart är hundraårig.”⁷⁸ Westman viser også her mindre entusiasme for Karl Johan i 1919-utgaven enn i 1907-utgaven av Odhners lærebok. I 1907-utgaven står det at ”Karl Johan fick på sin ålderdom röna många prov på sitt folks tillgivenhet. Han dog, 81 år gammal, år 1844. ”Ingen har fyllt en bana liknande min”,

⁷⁴ Odhner 1919: 118-119.

⁷⁵ Odhner 1907: 149; Odhner 1919: 119.

⁷⁶ Heidenstam 1908/1910: 355.

⁷⁷ Grimberg 1910b: 274.

⁷⁸ Heidenstam 1908/1910: 357.

yttrade han, når han på dødsbædden tænkte tilbage på sitt liv.”⁷⁹ I 1919-utgaven er det eneste som er bevart fra dette sitatet ordene ”Han dog, 81 år gammel, år 1844.”⁸⁰

I de *norske* lærebøkene er fokuset på kongens person mindre enn i de svenske. Mye plass vies konfliktene mellom kongen og Stortinget. Men også i de norske bøkene finnes positive karakteristikker av kongen, og flere av forfatterne skriver at forholdet ble bedre i Karl Johans siste år.

Mange av forfatterne nevner Karl Johans bakgrunn og hans militære karriere. I generelle karakterisikker blir som oftest både positive og negative sider tatt med. Brinchmann/Muldal har med følgende beskrivelse i Petersens lærebok:

Karl Johan var en ældre mand da han kom til Norden, og lærte aldrig at tale svensk eller norsk, saa han blev aldrig rigtig kjendt med de nordiske folk. Hans krigerske anseelse, hans mandige ytre, hans elskværdighed og hans gavmildhet skaffet ham mange varme venner. Men som gammel hærfører var han vandt til at befale, taalte nødig modsigelse, og likte ikke at grundloven gav kongen saa liten makt.⁸¹

De har fjernet ordene ”[...] han var hidsig og mistænksom, og i enhver friere ytring saa han fiendskab mot kongemagten.”⁸² som sto i Petersen-Storms lærebok fra 1900, men ikke i Petersens lærebok fra 1875. Det er tydelig at både Petersen og Brinchmann/Muldal har et mer positivt bildet av Karl Johan enn det Storm har. Sjøraas skriver i sitt dikt at Karl Johan var en mann ”Som nordmandens tænkesæt kjender”, senere skriver han: ”Bernadotte fikk styre til landenes gavn, / fra først litt mistroisk; men aldrig hans navn / i Nordens analer vil blegne.”⁸³

Konfliktene mellom Karl Johan og Stortinget får meget stor plass i de norske lærebøkene. Stridighetene rundt 17. mai, adelskapet, statsgjelden, flagget og kongens grunnlovsforslag blir grundig behandlet. Kongen blir beskrevet som mistenksom, hissig, enerådlig og lett å fornærme. Raabe forteller om Karl Johans stilling i Sverige. I 1909-utgaven skriver han at Sverige i fredsårene under Karl Johan hadde en positiv utvikling, men at det var lite frisinn hos kongen: ”[...] den gamle jakobiner blev en egte adelskonge, som ved hjælp av politi og forfølgelse av pressen forsøkte at undertrykke motstand mot sitt styre. Derfor kom han ogsaa i strid med sitt folk, og skarpe angrep blev rettet mot kongen og ministrene.”⁸⁴

At forholdet mellom kongen og nordmennene ble bedre mot slutten av Karl Johans liv, går igjen i mange av bøkene. I enkelte av bøkene er imidlertid de positive kommentarene om Karl Johan noe dempet i forhold til tidligere utgaver. I Jensens lærebok fra 1905 sto det om

⁷⁹ Odhner 1907: 156.

⁸⁰ Odhner 1919: 124.

⁸¹ Petersen 1912: 98. (liten skrift).

⁸² Petersen 1900: 138.

⁸³ Sjøraas 1908: 12.

⁸⁴ Raabe 1909: 179.

Karl Johan: ”Det norske folk høiagter og elsker hans minde og har reist ham en vakker mindestøtte paa slotspladsen i Kristiania.”⁸⁵ I 1907-, 1909- og 1912-utgavene er kun ordene ”Det norske folk har reist ham en vakker mindesstøtte på slotspladsen i Kristiania” tatt med.⁸⁶

Oscar I

Ord som ofte går igjen i de *svenske* lærebøkenes karakteristikk av Oscar I er ”frisinnet” og ”reformvennlig”. Grimberg og Rosenborg ser Oscars åpenhet for reformer i motsetning til Karl Johans konservatisme.⁸⁷ Grimberg skriver at Oscar omga seg med liberale rådgivere og at et livlig reformarbeid begynte.⁸⁸ Brandell og Schultz nevner at Oscar I’s styre ikke var preget av de samme liberale idéene hele regjeringstiden.⁸⁹

Kongens evner nevnes også av flere av forfatter. Westman karakteriserer ham i Odhners lærebok som en arbeidsom og interessert mann, som studerte viktige spørsmål, og som ga ut skrifter for å fremme sine meninger.⁹⁰ I 1907-utgaven skriver Westman at Oscar, da han kom til landet, var ung nok til å lære seg svensk og sette seg inn i svenske forhold⁹¹. Denne setningen er imidlertid fjernet i 1919-utgaven.

Bildet som tegnes av Oscar I er svært positivt, men enkelte av forfatterne har nedtonet den positive karakterisikken noe. Den eneste klare kritikken mot kongen kommer fra Rosenborg som skriver om Oscar at ”Liksom fadern var han mån om sin konungsliga makt och visade någon gång stark självhärskarlust.” Men han legger straks til: ”Hela hans regering visar dock trohet mot det vackra valspråket: ”Rätt och sanning.””⁹² Bergström har beholdt uttalelsen fra tidligere utgaver om at Oscar fikk en ”[...] synnerligen vårdad uppfostran och blev snart svensk till språk och seder”⁹³. Det er imidlertid verdt å merke seg at karakterisikken av kongen i de nye utgaven er kortere enn i 1903-utgaven. Setningene om at kongen var klok, mild, og rettrådig, og at han i motsetning til Karl Johan var en varm venn av forandring i lovgivningen og forvaltningen er fjernet. Det samme gjelder setningen om at han ble ”djupt begråten” av sitt folk da han døde.⁹⁴

⁸⁵ Jensen 1905: 89.

⁸⁶ Jensen 1907: 85; Jensen 1909: 93; Jensen 1912: 104.

⁸⁷ Grimberg 1910b: 278; Rosenborg 1913: 187.

⁸⁸ Grimberg 1910b: 278.

⁸⁹ Brandell 1908: 152; Schultz 1906: 79.

⁹⁰ Odhner 1907: 156.

⁹¹ Odhner 1907: 156

⁹² Rosenborg 1913: 239.

⁹³ Bergström 1907: 152.

⁹⁴ Bergström 1903: 157.

I de *norske* bøkene får Oscar I mindre plass enn i de svenske, men også her er bildet meget positivt. Gidske skriver at kongen var god og forstandig⁹⁵, og Jensen karakteriserer kongen som mild, forstandig, rettsindig, fredselskende og meget frisinnet⁹⁶. Begge nevner at store fremskritt ble gjort på mange områder i Norge i perioden, og begge skriver at det var stor tilfredshet i landet under hans regjering. Sterkest uttrykker Jensen dette: ”Den største tilfredshet raadde under Oscars lykkelige styrelse.”⁹⁷ Lørdøen skriver om kongen at ”Han var i den første tid en fremskrittvennlig og velvillig mand, [...]”⁹⁸. Ordene ”[...] i den første tid [...]” er nye i forhold til 1905-utgaven.⁹⁹

I de fleste norske bøkene berømmes Oscar I for å ha innfridd det norske kravet om eget orlogsflagg. I Petersens større lærebok står det at kongen straks bestemte seg for å gi Norge ytre tegn på likestilling med Sverige.¹⁰⁰ De fleste forfatterne nevner gleden i Norge over flagget, men også at unionsmerket ble satt inn i begge flagg. I 1907-utgaven skriver Jensen: ”Det blev ogsaa fastsat, at unionsmerket skulde staa i begge rikers handelsflagg. Nordmændene var nu glade, fordi en sak, som de saalenge havde stridt for, endelig seiret.”¹⁰¹ Andresen-Høntorp/Sunde har imidlertid endret litt på formuleringen i Jensens lærebok fra 1912, og nevner den nye flaggstriden. ”Det blev stor jubel i Norge over det nye orlogsflagg, men at unionsmerket sattes ind i handelsflagget, blev kilde til en ny flaggstrid. Den blusset dog ikke op før i 1879 [...]”.¹⁰²

Karl XV/IV

I de *svenske* lærebøkene blir Karl XV/IV framstilt som en imponerende og meget populær konge, som ikke hadde så mye interesse for regjeringssaker, men fikk hjelp av gode rådgivere. I denne perioden blir det i motsetning til i tidligere perioder sagt rett ut at kongen ikke var den beste statsmann. Grimberg beskriver ham som en folkelig konge som var ualminnelig populær ”Hans anlag lågo mera åt det konstnärliga hållet, hans håg mera åt glada nöjen än åt det enformiga arbetet med lagar och förordningar. Men därför uträttade han ej heller så mycket för sitt folk, som man kunnat vänta.”¹⁰³ Westman skriver i Odhners lærebok at kongen var staselig, glad, rikt begavet og svært godt likt av folket, men at han savnet arbeidslyst og

⁹⁵ Gidske 1908: 53.

⁹⁶ Jensen 1907: 89.

⁹⁷ Jensen 1907: 89.

⁹⁸ Lørdøen 1907c: 20.

⁹⁹ Lørdøen 1905c: 23.

¹⁰⁰ Petersen 1912: 104.

¹⁰¹ Jensen 1907: 89.

¹⁰² Jensen 1912: 108.

¹⁰³ Grimberg 1910b; 278-279.

utholdenhet og derfor ikke utrettet så mye for landet som man hadde ventet.¹⁰⁴ Dette er en mer blandet beskrivelse enn Odhners karakteristikk i 1905-utgaven, der Karl ble beskrevet som "[...] en högväxt man med sköna, manliga anletsdrag. Genom sitt fosterländska sinnelag, sitt hurtiga och flärdfria väsen förvärfvade han folkets tillgifvenhet."¹⁰⁵ I 1908-utgaven skriver Rydfors at kongen var en ivrig skandinav "[...] och därtill längtade efter krigiska bragder [...]"¹⁰⁶, dette har han endret i de neste utgavene til at kongen var en aktiv skandinav "[...] och brann av begär att hjälpa Danmark"¹⁰⁷.

De *norske* bøkene inneholder ingen slike utførlige beskrivelser av kongens personlighet og interesser. Det eneste kommentaren om kongens personlighet er Søråas' ord om at "Den fjerde kong Karl var en spøkefuld mand. [...]"¹⁰⁸. Gidske og Jensen skriver at Norge hadde en god utvikling under hans regjeringstid.¹⁰⁹ Brinchmann/Muldal skriver i Petersens lærebok at Karl straks tok til å stramme båndene mellom Norge og Sverige etter at han kom på tronen. De skriver også at han var meget avholdt i Norge.¹¹⁰ Ellers nevnes Karl XV/IV i forbindelse med stattholdersaken. Kritikken i den sammenheng er, som i tidligere perioder, rettet mot svenskene og ikke mot kongen.

Oscar II

Fremstillingen av Oscar II i de *svenske* lærebøkene er udelt positiv. Kongens intellektuelle og kunstneriske evner nevnes i mange av bøkene. Grimberg kaller ham "Europas lärdaste och finast bildade monark på sin tid.", og skriver at den rikt begavede monarken både var skald, prosaforfatter og taler. Han legger til at "Den ståtliga gestalten, de ädla anletsdragen, allt vittnade om majestät och ingav vördnad. Hans goda hjärtelag vann åt honom svenska folkets tilgivenhet."¹¹¹

Et annet trekk ved kongen som går igjen i mange av de *svenske* bøkene er hans ønske om å bevare freden. Selander skriver "Oskar II var av ett utpräglat fredsälskande sinnelag. Han stod alltid i vänskapligt förhållande till främmande makter, och det rådande fredslugnet fick ostört fortgå under hela hans långa regering."¹¹² Bergström, Selander og Westman i Odhners lærebok nevner at kongen imøtekom nordmennenes krav om avskaffelse av

¹⁰⁴ Odhner 1907: 163.

¹⁰⁵ Odhner 1905: 166.

¹⁰⁶ Rydfors 1908: 167.

¹⁰⁷ Rydfors 1914: 163; Rydfors 1920: 161.

¹⁰⁸ Søråas 1908: 13.

¹⁰⁹ Gidske 1908: 53; Jensen 1909: 98.

¹¹⁰ Petersen 1912: 109.

¹¹¹ Grimberg 1910b: 280.

¹¹² Selander 1918: 37.

stattholderembetet. Bergström skriver at ”Konung Oskar strävade ständigt att få tvistepunkterna lösta på ett för såväl svenskar som norrmän tillfredsställande sätt.”¹¹³ Rydfors skriver at ”Oskar II, vars valspråk var ”Brödrafolkens väl” och som både i inre och yttre strider brukade sin makt till att stifta fred, gjorde också flere försök att ställa norrmännen til freds.”¹¹⁴

Rosenborg, Rydfors, Selander og Grimberg uttrykker medfølelse med kongen i forbindelse med unionsoppløsningen. Grimberg er den som sterkest understreker at en stor urett ble begått mot Oscar II. Han skriver:

När politiska tvister uppstodo, sökte han medla och stifta fred. – Men politiken går sina vägar fram och frågar icke efter sårade känslor och brustna hjärtan. Det fick den gamle gode kungen bittert röna som norska folkets regent. Han, som valt ”Brödrafolkens väl” till valspråk, han lönades med att sveket ryckte från honom den ena av hans konungakronor. Det var det tack en bruten åldring fick för ädelmod och medling. En känslig skaldenatur dömd att ständigt mötas av den hårda, kalla praktiska politiken med alla dess smygvägar och all dess list – därav det vemodsfulla i Oskar II:s livsöde.¹¹⁵

I 1919-utgaven er ordet ”sveket” byttet ut med ”revolution”, slik at det fortelles at kongen ”[...] blev genom en revolution berövad den ena av sina konungakronor.”¹¹⁶ Selander skriver at kongen ”[...] överlevde ej länge unionsbrottet [...]”¹¹⁷. Rydfors skriver i 1908-utgaven at den siste unionskongen ”[...] överlevde ej länge olycksåret 1905 [...]”¹¹⁸, men denne setningen er fjernet i både 1914- og 1920-utgaven.

I de *norske* bøkene nevnes ikke kongens rike evner. Flere av forfatterne nevner at kongen var mye i Norge. Raabe poengterer at Oscar II hadde vært så langt som til Østfinmark, og skriver: ”Ingen av Bernadotterne har kjendt Norge aa godt som kong Oscar, der før han blev konge havde reist meget i vort land og bl. a. besøgt Nordland og Finmarken. Ingen af vore konger havde siden Kristian 4's tid besøgt denne landsdel.”¹¹⁹ En annen positiv hendelse som nevnes i forbindelse med Oscar II er stattholderpostens avskaffelse. Brinchmann/Muldal skriver i Petersens lærebok at Oscar II, i likhet med sin bror og forgjenger på tronen, var meget avholdt i Norge.¹²⁰ Sjøraas gir det mest positive bildet av kongen.

Da Oscar den anden i vognen saa sat,
i hæder og velstand gikk Norge fremad;
der byggedes skibe og borge.
Ti kongen, høisindet og ædel av sjæl,
alene at gavne ”broderfolkenes vel”
av hjertet oprigtig han higer.¹²¹

¹¹³ Bergström 1907: 163.

¹¹⁴ Rydfors 1908: 177; Rydfors 1914: 173; Rydfors 1920: 171-172.

¹¹⁵ Grimberg 1910b: 280-281.

¹¹⁶ Grimberg 1919: 281.

¹¹⁷ Selander 1918: 41.

¹¹⁸ Rydfors 1908: 178.

¹¹⁹ Raabe 1906: 212.

¹²⁰ Petersen 1912: 109. Dette står også i Storm-Petersens lærebøker fra forrige periode.

¹²¹ Sjøraas 1908: 13.

I forbindelse med unionskonfliktene og unionsoppløsningen er det først og fremst svenskene som blir fremstilt som de steile og urimelige i de norske lærebøkene. Men også Oscar II blir kritisert. Brinchmann/Muldal forteller i Petersens store lærebok at Venstre forlangte egen utenriksminister og at Stortinget vedtok egne konsuler. "Men kongen holdt med svenskene, som paastod at *de* fremdeles maatte styre begge rikenes forhold til utlandet."¹²² Både Jensen og Gidske kritiserer kongen for å bli sittende i Stockholm under krisen i 1905.¹²³ Lørdøen legger vekt på at de norske statsrådene var nøye med å advare kongen mot å nekte sanksjon¹²⁴ og Raabe skriver at kongen nektet å sanksjonere beslutningen mot sine norske ministeres inntrengende råd.¹²⁵ Sjøraas' dikt skiller seg fra de andre lærebøkene. I motsetning til de nevnte eksemplene, forsvaret Sjøraas kong Oscar, og beskriver hendelsene slik:

Men ret som han kjørte paa veien hen frem,
han kom til en kurving, litt brysom og slem, -
blev fast i seks bostrømske spiker.
Da fór gjennom folket som strideste elv
den tanke: "Nei tak! Vi skal styre os selv".
Og syvende juni fremstraaleet.
"Naar valget vi faar mellem konge og land,
da kongen maa ofres", saa tænkte hver mand.
Vi taalte ei storsvenske-gnaalet.
Men om vi end sagde kong Oscar farvel.
der mange dog bar ham i hjerte og sjæl
og mindes ham i sine bønner.¹²⁶

Samarbeid og konflikt i unionsforholdet

Samarbeid

Det står lite om konkret samarbeid mellom Norge og Sverige i de *svenske* lærebøkene. Et flertall av de svenske forfatterne nevner skandinavismen. De som ikke nevner skandinavismen er imidlertid de sentrale forfatterne Grimberg, Odhner-Westman og Heidenstam. Selv om holdningen til skandinavismen i mange av tekstene er udelt positiv, finnes det også visse kritiske røster mot den politiske skandinavismen. De fleste forfatterne fremhever fellesskaps- og slektsfølelsen mellom de nordiske folkene, som før hadde vært fiender. Bergström, Brandell, Larsson, Rydfors og Schultz nevner de nordiske møtene. Bergström og Larsson siterer Oscar I's ord om at "Hädanefter är krig mellan skandinaviska bröder omöjligt"¹²⁷.

¹²² Petersen 1912: 113.

¹²³ Gidske 1908: 55; Jensen 1909: 104. Denne setningen er fjernet i Andersen-Høntorp/Sundes versjon av læreboken fra 1912.

¹²⁴ Lørdøen 1916: 187.

¹²⁵ Raabe 1906: 215.

¹²⁶ Sjøraas 1908: 13.

¹²⁷ Bergström 1907: 156; Larsson 1915: 132.

Sympatien med danskene i forbindelse med de dansk-tyske krigene er tydelig i de svenske bøkene. I noen av de nye bøkene blir det tydelig påpekt at det var godt at Karl XV ikke fikk gjennomført sine planer om å hjelpe Danmark i 1864. Selander skriver at ”På sina ministrars föreställningar att Sverige därigenom skulle råka i största fara utan att kunna verksamt hjälpa Danmark lydde han kloketens bud och avstod från sin föresats”, men legger til at kongen alltid sørget over at han ikke hadde kunnet hjelpe.¹²⁸ Rydfors avslutter delen om skandinavismen med å si at ”Danskarna harmades över att blivit lämnade utan hjälp av Sverige-Norge, och från den tiden förbleknade drömmarna om ett stort tre-enigt Norden. Man fick nu vara glad, så länge de två staterna på halvön höllo ihop.”¹²⁹

I de *norske* lærebøkene står det også lite om konkret samarbeid mellom Norge og Sverige. Noen av forfatterne nevner løsningen av visse konflikter og en god utvikling under Oscar I og Karl XV/IV. Velleesen nevner at de svenske havnene ble åpnet for norsk skipsfart i 1824.¹³⁰ Noen av forfatterne nevner også unionskomitéenes arbeid, men utover at deres forslag ikke fikk gjennomslag skriver de lite om dette.

Hæreid, Lørdøen, Raabe og Brinchmann/Muldal i Petersens store lærebok nevner skandinavismen. Forfatterne har ulike meninger om den politiske skandinavismen. Raabe gir en meget positiv fremstilling av skandinavismen, og har fjernet en negativ bemerkning om skandinavismen fra tidligere utgaver (se side 125).¹³¹ Lørdøen siterer i sin behandling av skandinavismen både Plougs sang ”Længe var nordens/ herlige stamme” og Ibsens ”Nu flokker sig om Tyres borg”.¹³² I 1916-utgaven siteres de samme diktene, men færre vers er tatt med. Sammenlignet med 1905-utgaven virker holdningen til skandinavismen og danskernes sak noe mer lunken i 1907- og 1916-utgaven, og man aner en viss kritikk mot danskene. I 1905-utgaven skrev Lørdøen at Danmark svarte nei på tilbudet om å få beholde den danske del av Slesvig.¹³³ I 1907 og 1916-utgaven skriver han i tillegg at danskene ville ha alt eller intet, og så tok Tyskland alt.¹³⁴

En mer kritisk holdning til skandinavismen kommer til uttrykk i Hæreids lærebok og i Brinchmann/Muldals utgave av Petersens lærebok.¹³⁵ Brinchmann/Muldal nevner at det fantes skepsis mot den politiske skandinavismen. I forbindelse med krigen i 1848 skriver de at

¹²⁸ Selander 1918: 39.

¹²⁹ Rydfors 1920: 162.

¹³⁰ Velleesen 1907: 94.

¹³¹ Raabe 1906: 299, 221.

¹³² Lørdøen 1907c: 30-31.

¹³³ Lørdøen 1905c: 35.

¹³⁴ Lørdøen 1907c: 31. Lørdøen 1916: 173-174.

¹³⁵ Hæreid 1909: 152-153; Petersen 1912: 105.

”Mange unge nordmænd og svensker begyndte at sværme for at alle skandinaver skulde holde sammen som brødre mot Tyskland”. De legger til at de tenkte seg at landene kunne ha samme konge når den danske barnløse kongen døde, ”Kalmarunionen skulde gjøres op igjen; men denne tanken var det mange som ikke vilde være med paa, fordi de var ræd for at Danmark vilde bli hovedlandet igjen. Derimot fandt de fleste det riktig at kong Oskar hjalp danskene til fred med Tyskland”.¹³⁶

Behandlingen av skandinavismen i både de svenske og de norske lærebøkene er mest fokusert på den politiske skandinavismen i forbindelse med de dansk-tyske krigene. På svensk side nevner åtte forfattere skandinavismen, mens det på norsk side kun er fire av ti forfattere som nevner det. Det er på norsk side man finner den mest kritiske holdningen til den politiske skandinavismen. Kritikken fra norsk side er også mer omfattende. Mens noen av de svenske lærebøkene skriver at det var klokt at Sverige ikke ble med i krigen i 1864, fremhever Hæreid og Brinchmann/Muldal den samtidige kritikken mot den politiske skandinavismen som idè, og spesielt Hæreid uttrykker også sin personlige skepsis mot idéen.

Konflikt

Lærebøkene fra perioden 1905-1920 er, naturlig nok, preget av unionsoppløsningen. Behandlingen av forholdet mellom Norge og Sverige i unionstiden er veldig konfliktorientert. I de *svenske* bøkene er gjennomgangstonen at nordmennene aldri lærte seg å verdsette unionen, at de ikke var villige til å inngå kompromisser, at de var ømtålige, og at de, som Grimberg sier, var blinde for alt annet enn å bli selvstendige.¹³⁷ I de *norske* bøkene understrekes det at nordmenn og svensker hadde ulikt syn på unionen, og at nordmennene måtte kjempe for å forsvare sin selvstendighet. I disse bøkene er det svenskene som framstår som de steile og urimelige.

Konflikt i de svenske bøkene

Behandlingen av de konkrete konfliktene mellom Norge og Sverige i de *svenske* lærebøkene skiller seg i meget stor grad fra behandlingen av konfliktene i bøkene fra perioden 1890-1905. Mens bøkene fra den tidligere perioden var lite konfliktorientert, er bøkene fra perioden etter 1905 svært konfliktorientert. Dette skyldes i stor grad unionsoppløsningen. Det bør imidlertid også nevnes at man i Sverige fikk en rekke nye lærebøker i historie etter 1905. Som nevnt i bakgrunnsdelen hadde flere av disse bøkene også et mer konservativt preg enn tidligere bøker. De fleste bøkene gir et bilde av at svenskene var svært imøtekommende overfor nordmennene, mens nordmennene sto steilt på sitt. Bitterheten etter unionsoppløsningen er tydelig hos

¹³⁶Petersen 1912: 105.

¹³⁷Grimberg 1910b: 336.

forfattere som Grimberg, Andersson (i Knös' lesebok), Westman (i Odhners lærebok), Rydfors og Rosenborg. De mest balanserte fremstlingene finnes hos Selander og Larsson. Dette kan nok delvis forklares med ulike syn på saken og ulike personlighetstyper. For Selander sin del er det også et viktig poeng at boken hans kom ut for første gang i 1918, da unionsoppløsningen var kommet litt på avstand, og ønsket om samarbeid og forståelse mellom de nordiske folkene igjen var stort.

Bergström, Knös-Andersson, Odhner-Westman og Selander nevner stattholdersaken. Andersson skriver i Knös' lesebok at nordmennenes stolthet "[...] sårades högeligen af att *svenske* ståthållaren i Kristiania var *Norges* högste ämbetsman."¹³⁸ Selander viser en viss forståelse for den norske misnøyen. Han skriver at nordmennene snart mente å finne at Norge ikke var så likestilt med Sverige som unionsbestemmelsene hadde lovet. Da de ville feire 17. mai som nasjonaldag, ble dette med "krigsmakt förhindrat" av den svenske stattholderen. Selander fremstiller stattholderstriden primært som en konflikt mellom kongen og nordmennene: "När sedan norrmännen begärde *ståthållareämbetets avskaffande* satte sig konungen länge däremot. Först på Oskar II:s tid blev denna reform genomförd, och den långa väntan hade väckt mycken misstämning."¹³⁹

Det legges mye vekt på konfliktene rundt utenriksstyret og konsulatsaken i de svenske lærebøkene. I de fleste bøkene framstår nordmennene som steile og uvillige til å forhandle, mens svenskene fremstilles som villige til å inngå kompromisser. Kong Oscar og kronprins Gustafs forsøk på å megle mellom partene nevnes i mange av bøkene. Brandell forteller at nordmennene, som siste middel i kampen for unionsoppløsning, krevde egne konsuler, og at svenskene gikk med på dette, men at nordmennene nektet å godta det svenske forslaget til konsulatlover. Han legger til at kronprinsen ba begge rikers statsråd om gjennom frie og vennskapelige forhandlinger søke full likestilling i unionen, men at den norske regjeringen nektet å forhandle før Norge hadde fått eget konsulatvesen.¹⁴⁰ Hedda Andersson skriver i Knös' lærebok at svenskene foreslo å omarbeide unionsforfatningen blant annet slik at en nordmann også kunne bli utenriksminister, men at nordmennene avslo dette. Videre skriver hun at svenskene foreslo eget norsk konsulatvesen på den betingelse at utenriksministeren fremdels skulle være overordnet de norske og svenske konsulene. "Men icke heller dette förslaget ansågo sig norrmännen kunna godkänna. I stället förklarade de efter många och långa för-

¹³⁸ Knös 1906: 271.

¹³⁹ Selander 1918: 39-40.

¹⁴⁰ Brandell 1908: 164. I 1915-utgaven er teksten noe forkortet og opplysningene om at nordmennene nektet å godkjenne de svenske konsulatlover og at de avviste kronprinsens initiativ er fjernet. (Brandell 1915: 205.).

handlingar med svenska regeringen, att det ingenting tjänade till att vidare tala om saken. Och därmed afbröto de alla underhandlingar med Sverige.” Så nevner Andersson kronprinsens forsøk til å få i gang forhandlingene, ”Men det var nu tydeligt, att norrmännen ej ville vara med om någon annan uppgörelse än unionens upplösning.”¹⁴¹ Rosenborg understreker også svenskens imøtekommenhet, ”Svenskarne visade tillmötesgående, så långt det var möjligt, och sökte tillgodose Norges likställighet i den ömsesidiga föreningen. Allt arbete för ömsesidig överensstämmelse bedrevs dock till slut förgäves.”¹⁴²

Det finnes imidlertid noen mer forsonlige fremstillinger. Selander legger ikke all skylden for mangel på forhandlingsresultat på nordmennene, men skriver: ”Mångåriga tvister uppkommo nu, mycken bitterhet närdes och yttrades på båda sidor om Kölen, och Norge anlade gränsfästningar mot Sverge. Flera försök att på underhandlingarnas väg ordna frågan gjordes men misslyckades.”¹⁴³ Larsson skriver at svenskene ikke var i mot at nordmennene skulle ha egne konsuler, men at siden disse hadde med forholdet til utlandet å gjøre krevde den svenske regjeringen at ”[...] (den svenske) utrikesministern skulle i sista hand övervaka även de norska konsulernas verksamhet.” Så lenge utenriksministeren var svensk ”[...] stred naturligvis detta mot Norges fordran på full likställighet i unionen.” Men, legger han til, fra svensk side ble det foreslått å ordne forholdet slik at det ble likestilling. Det var imidlertid vanskelig å finne en brukbar form for felles utenriktjeneste, ”[...] och i Norge ville man ingen sådan ha utan ville göra unionen omöjlig.”¹⁴⁴

Flere av forfatterne antyder at nordmennene drev et dobbeltspill, og egentlig planla å bryte ut av unionen før de åpent uttalte dette. Brandell skriver: ”Under sken av att vilja fullkomligt likställa Norge med Sverige inom unionen men i själva verket för att få unionen upplöst fordrade norrmännen, att skilsmässa i utrikespolitiken skulle åvägbringas mellan de båda rikena.”¹⁴⁵ Etter å ha skrevet om unionsbestemmelsene, skriver Grimberg at nordmennene snart begynte å ”[...] **arbete på att försvaga unionsbanden** och lyckades småningom lossa på det ena efter det andra.”¹⁴⁶ Grimberg skriver videre at ”Medan de i hemlighet förberedde sig att bryta ut ur unionen, lät stortinget bygga gränsfästningar mot ”broderlandet”.”¹⁴⁷ Westman skriver i Odhners lærebok at nordmennene etter hvert endret sine krav. Til å begynne med krevde nordmennene likestilling innen unionen, men etter at

¹⁴¹ Knös 1906: 273.

¹⁴² Rosenborg 1913: 246.

¹⁴³ Selander 1918: 40.

¹⁴⁴ Larsson 1915: 140.

¹⁴⁵ Brandell 1908: 164.

¹⁴⁶ Grimberg 1910b: 336.

nordmennene hadde avslått det svenske forslaget om felles utenriksminister, svensk eller norsk, i 1893, viste det seg at "[...] norrmenne icke längre eftersträvade "likställighet" inom unionen. De röjde tydeligt, att deras mål var att upprätta en *egen utrikesstyrelse* för Norge, oberoende av den svenska."¹⁴⁸

Westman forklarer også hvorfor svenskene motsatte seg de norske planene om eget utenriksstyre: "I Sverige ansåg man, att det egentliga värdet av unionen var, att Sverige och Norge höllo ihop som *ett rike* under *gemensam* utrikesstyrelse mot alla främmande stater."¹⁴⁹ Andersson skriver i Knös' lærebok at nordmennene ville ha egen utenriksminister "[...] hvilket svenskarne ej kunde bevilja dem, emedan man i Sverige ansåg, att detta vore att medverka till unionens upplösning."¹⁵⁰ Selander slår fast at å fjerne Norge og Sveriges enhet i forholdet til utlandet ville være entydig med unionens opphevelse.¹⁵¹

Konflikt i de norske bøkene

I perioden 1905-1920 er forskjellen fra tidligere perioder mye mindre fremtredende i de *norske* lærebøkene enn i de svenske når det gjelder fremstillingen av unionskonfliktene. Årsaker til dette er at de fleste norske bøkene fra perioden 1890-1905 var konfliktorienterte, og at det kom ut meget få helt nye bøker i perioden 1905-1920. En av bøkene som i forrige periode ga et relativt forsiktig bilde av konfliktene mellom Norge og Sverige, Petersen-Storms store lærebok, fikk et mer patriotisk og konfliktsentrert preg etter revisjonen som ble gjort av Brinchmann og Muldal i 1912. Også Jensens lærebok fikk et mer nasjonalt preg enn den hadde i perioden før 1905.

Konflikter i Karl Johans tid

Som i tidligere perioder er konfliktene under Karl Johans styre grundig behandlet. I mange av bøkene kommer det fram at konfliktene i tillegg til å være stridigheter mellom konge og folk, også var konflikter mellom Norge og Sverige. I Petersens store lærebok beskyldes Karl Johan for å ta bedre vare på svenske interesser enn norske. Det fortelles at det varte lenge etter 1814 før nordmennene helt vendte seg til de nye forholdene "[...] og mange hadde længe mistillid til Sverige og kongen, som stadig blev boende i Stockholm og helst vilde gjøre de svenske stormændene til lags."¹⁵² Opplysningen om at kongen stadig ble boende i Stockholm og helst ville gjøre de svenske stormennene til lags, er ny i forhold til Petersen-Storms lærebok fra

¹⁴⁷ Grimberg 1910b: 336.

¹⁴⁸ Odhner 1907: 167.

¹⁴⁹ Odhner 1907: 167-168.

¹⁵⁰ Knös 1906: 272.

¹⁵¹ Selander 1918: 40.

1900. Løddøen kommer også med uttalelser der kongen og svenskene settes opp mot nordmennene. Han skriver at kongen og svenskene hadde innbilt seg at Norge til slutt skulle bli svensk land, og at de derfor motarbeidet Norges selvstendighet av alle krefter.¹⁵³ Denne setningen er ny i forhold til 1905-utgaven, og den er ikke tatt med i 1916-utgaven.

Jensen, som la relativt lite vekt på konfliktene i bøkene utgitt før 1905, skriver mer om konflikter i de nye utgavene. Han har et avsnitt om Bodøsaken i 1907-utgaven som er nytt i forhold til 1905-utgaven. Der skriver han at ”Den svenske styrelse vernet nu saa daarlig om vor ret, at kjøbmændene ikke alene gik fri for straf, men Norge maatte attpaa batale mange penger i skadeerstatning. Dette vakte stor harme [...]”.¹⁵⁴ Det er ikke lenger snakk om Sverige og Norge som er bundet sammen ” af skaberen selv med klippekammen”.¹⁵⁵

Stattholderstriden

Det er forskjeller mellom de ulike bøkene når det gjelder behandlingen av stattholdersaken. Jensen har, som i forrige periode, en nøktern gjennomgang av striden. Teksten fra tidligere utgaver er beholdt nesten helt uendret både i 1907-utgaven og i Andersen-Høntorp/Sundes revisjon fra 1912 (se side128). Hæreid og Raabe derimot har, som tidligere, detaljerte og meget engasjerte innslag om striden. De legger vekt på nordmennes rett og deres verdige og besluttsomme handlemåte. Dette settes opp mot svenskens raseri og urimelige opptreden.¹⁵⁶

Løddøen er den som har gjort størst endringer mellom utgavene. 1905- og 1907-utgaven er nokså like, og uttrykker et syn som ligger nært Hæreids og Raabes. Noen små endringer er imidlertid gjort i 1907-utgaven. Ord som i 1905-utgaven sto i kursiv, og dermed forsterket indignasjonen over svenskens opptreden, er ikke lenger i kursiv.¹⁵⁷ Forskjellene mellom 1907-utgaven og 1916-utgaven er meget store. Stykket om stattholderposten i 1916-utgaven er mye kortere og mye mer distansert. I motsetning til 1907-utgaven står det i 1916-utgaven ingen ting om nordmennes rett til å fjerne stattholderembetet når de ville, og svenskens raseri utbroderes ikke.¹⁵⁸ Det finnes mange lignende eksempler på modereringer i Løddøens lærebok. I følge Lorentzen er Løddøen konsekvent mer sympatisk i beskrivelsen av de konservative enn av venstrelederne,¹⁵⁹ derfor kan det være overraskende at han har en så nasjonalistisk fremstilling i 1905-utgaven. En mulig forklaring er at 1905-utgaven gjenspeiler

¹⁵² Petersen 1912: 99.

¹⁵³ Løddøen 1907b: 8. (Liten skrift).

¹⁵⁴ Jensen 1907: 85-86; Jensen 1909: 93; Jensen 1912: 104.

¹⁵⁵ Jensen 1892: 92; Jensen 1905: 92.

¹⁵⁶ Raabe 1906: 210; Hæreid 1909: 155-156.

¹⁵⁷ Løddøen 1905c: 32; Løddøen 1907c: 28.

¹⁵⁸ Løddøen 1916: 172. Siterer bare andre vers av diktet!

¹⁵⁹ Lorentzen 2003: 72.

den meget dramatiske stemningen like før unionsbruddet, og at Lørdøen, da han fikk 1905 litt på avstand, hadde behov for å moderere noen av de skarpeste uttalelsene mot svenskene.

Utenriksstyret og konsulatsaken

I de norske bøkene understrekes det at mangelen på likestilling i utenriksstyret var uholdbar for Norge. Andersen-Høntorp forteller at Sverige hadde ansvar for utenrikssakene og at Norge og Sverige hadde felles konsuler. Han legger til at ”Dette fandt nordmændene ikke tilfredsstillende.”¹⁶⁰ Hæreid bruker sterkere ord. Han skriver om at den svenske Riksdagen i 1885 fikk større makt over utenriksstyret, og at dette svekket Norges stilling. ”Alle nordmænd saa at det ikke gik an at finde sig i dette for Norge.”¹⁶¹ Velleesen skriver:

Kongen skulde styra dei utanrikske sakerne i baee land, og daa han laut gjera svenskarne til lags, fekk den svenske utanriks-ministeren magti, og sistpaa var utanriksstyret fullt ut svenskt. Mest like eins var det med konsulatverket. Dette høvde ikkje for nordmennerne, som etter skilordi skulde vera eit fritt folk.¹⁶²

I mange av de norske bøkene framstår svenskene som den aggressive og umedgjørlige part i konfliktene rundt utenriksstyret og konsulatvesenet. Hæreid skriver om krisen i 1895: ”Svenskerne skræmte som i statholderstridens dage. 17. mai 1895 bevilget Riksdagen store summer til hæren.”¹⁶³ Dette er imidlertid en mer forsiktig formulering enn den han brukte i 1902-utgaven. Der skrev Hæreid at: ”Svenskerne holdt nu et svare leven, næsten som i statholderstridens dage. Den 17. mai- Norges frihedsdag- forhøiede de sine krigsbevilgninger, og det saa meget truende ud.”¹⁶⁴ Brinchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok at svenskene ”[...] yppet ny strid om utenriksstyret.”. De skriver også at kongen holdt med svenskene, ”[...] som paastod at *de* fremdeles maatte styre begge rikenes forhold til utlandet.” Videre forteller de at striden var særlig bitter i 1895 ”[...] da svenskene truet med at *bruke vaabenmagt* for at *tvinge* nordmændene til at finde sig i at Sverige for bestandig skulde styre utenriksvæsenet alene.”¹⁶⁵ Her skiller teksten seg i meget stor grad fra Petersen-Storms lærebok fra 1900. I 1900-utgaven nevnes ikke krisen i 1895. Det fortelles kun om den norske uenigheten mellom partiene, og om at Stortinget i 1895 bestemte at det skulle åpnes forhandlinger om endringer i Riksakten.¹⁶⁶

Mens de svenske bøkene framstiller nordmennene som uvillige til å forhandle, får svenskene denne karakteristikken i de norske bøkene. Boströms såkalte ”lydrikepunkter”

¹⁶⁰ Andersen-Høntorp 1914: 113.

¹⁶¹ Hæreid 1909: 167.

¹⁶² Velleesen 1907: 108.

¹⁶³ Hæreid 1909: 169.

¹⁶⁴ Hæreid 1902: 51.

¹⁶⁵ Petersen 1912: 111, 113.

¹⁶⁶ Petersen 1900: 147.

fremstilles som et grovt svensk løftebrudd, og som utrykk for mangel på vilje til å løse konflikten. Gidske skriver at ”Man var næsten enig om en ordning, da den svenske statsminister krævede at Sverige skulde ha overhøihet over Norge.”¹⁶⁷ Birchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok at det våren 1903 virket som om det kunne bli slutt på unionsstriden, men at Boströms forslag ødela dette:

Da følte *alle* nordmænd at svenskene vilde ha Norge som et *lydrike* under Sverige. Og ingen trodde længer paa nye forhandlinger. Fra hele landet fik Stortinget bud om at folket stod enig, selv om unionen skulde sprænges. *Fridtjof Nansen* og andre kjendte mænd talte manende ord om at nu var tiden kommet for Norge til at ta sin ret.¹⁶⁸

Raabe, som i 1903-utgaven var optimistisk i forhold til utsiktene til en løsning, understreker at nordmennene ønsket å forhandle. Som et bevis på dette nevner han at Hagerup dannet regjering ”[...] paa det program, kun gjennom forhandling at gjennomføre konsulatsaken. Men den svenske regjeringen opstilte slige betingelser at nordmændene i februar 1905 afbrød videre forhandlinger.”¹⁶⁹ Kristiansen skriver at Stortinget helst ville ordne saken ”i mindelighed”, men at den ordning av konsulatsaken som den svenske statsministeren foreslo ”[...] var saarende og krænkende for nordmændene; thi den fornegted Norges jevnbyrdighed i foreningen med Sverige.” Han legger til at ”[...] Norges ære og dets stilling som selvstændig stat kræved, at nordmændene tog sagen i sin egen haand, selv om det skulde føre til opløsning af foreningen mellem de to lande.”¹⁷⁰

Tonen mot Sverige i de fleste norske bøkene er relativt hard. Som jeg har vist, modererer Lødøen sin fremstilling i senere utgaver. Flere av bøkene beholder imidlertid en hard tone mot Sverige gjennom hele perioden. Hæreid har riktignok i 1919-utgaven fjernet følgende utsagn som sto i forbindelse med stattholdersaken i 1909-utgaven: ”Mens statholderstriden stod paa, blev der dannet skytterlag rundt i bygdene, og forsvarssaken kom senere op igjen hver gang det var ugreie med Sverige.”¹⁷¹ Hæreid har imidlertid også endringer som peker i motsatt retning. I 1919-utgaven skriver han at man i Sverige hadde fått riksdag hvert år, og at mange høyremenn i Norge derfor hadde vært for årlige storting ”[...] forat de i Norge bedre kunde møte svenske overgrep.”¹⁷² I 1909-utgaven står det ingen ting om svenske overgrep i den sammenhengen.

¹⁶⁷ Gidske 1908: 54-55.

¹⁶⁸ Petersen 1912:113-114.

¹⁶⁹ Raabe: 1906: 214.

¹⁷⁰ Kristiansen 1906: 155; 1911: 154.

¹⁷¹ Hæreid 1909: 160.

¹⁷² Hæreid 1919: 159.

Unionsoppløsningen

Behandlingen av unionsoppløsningen er i de fleste *svenske* lærebøkene preget av bitterhet og sinne over det norske unionsbruddet. Momenter som går igjen er at nordmennene planla unionsoppløsningen lenge før de åpent uttalte dette, at svenskene var villige til å inngå kompromisser mens nordmennene sto hardt på sitt, og at unionsbruddet var en ulovlig og revolusjonær handling. En forfatter som skiller seg ut ved å gi en mye mer nøktern fremstilling er Hans Larsson. Larsson gir en balansert beskrivelse av bakgrunnen for begivenhetene i 1905, og har en forsiktig og nøytral språkbruk i behandlingen av hendelsesforløpet. At nettopp Larsson skiller seg ut på dette området er ikke så overraskende. Filosofiprofessoren Larsson var kjent for å være forsiktig i omdømme og for å ha stor respekt for andre meninger. I tiden før første verdenskrig gikk han også hardt ut mot nasjonalistiske og anti-demokratiske tendenser i det svenske samfunnet.¹⁷³

Den skarpe tonen mot Norge modereres i senere utgaver av noen av lærebøkene. I 1910-utgaven forklarer Grimberg unionsoppløsningen utelukkende med nordmennenes uvilje mot unionen. Han skriver at nordmennene aldri kunne glemme at unionen hadde blitt tvunget på dem, at de glemte at foreningen med Sverige ga deres land en mye større trygghet, og at ”De voro blinda för allt annat än det enda målet: att bli självständiga.”¹⁷⁴ Disse setningene står også i 1919-utgaven, men her er det lagt til et nytt avsnitt hvor Grimbergs redegjørelse for bakgrunnen for unionsoppløsningene mer balansert. Grimberg skriver at de to nasjonene var blitt altfor ulike, og deres samfunnsforhold altfor forskjellige, ”[...] för att de skulle kunna draga jämnt”. Derav, fortsetter han, oppsto gjensidig mistro, og ingen av partene kunne riktig forstå seg på den andre, ”För vart år som gick, bar det därför allt längre på vägen mot skilsmässa.”¹⁷⁵ I Rydfors’ bøker finnes det også eksempler på at senere utgaver har en mildere tone. Etter å ha fortalt at Sverige godkjente unionsoppløsningen, skriver Rydfors i 1908-utgaven: ”Den skandinaviska halvön var återigen söndrad som i forna tider.”¹⁷⁶ I utgavene fra 1914 og 1920 er denne setningen fjernet.

Skylden for unionsoppløsningen plasseres i høy grad hos nordmennene. Westman skriver i Odhners lærebok at i Norge ”[...] kunde man icke anföra några sakliga skäl, som visade, att unionen skadat landet, men norrmännens självständighetskänsla hade stegrats till den grad, att den icke tålde bandet av en union.”¹⁷⁷ Rosenborg skriver at det til tider så ut som

¹⁷³ Wedberg i *Svenska män och kvinnor*, bd. 4: 478.

¹⁷⁴ Grimberg 1910b: 336.

¹⁷⁵ Grimberg 1919: 335-336.

¹⁷⁶ Rydfors 1908: 178.

¹⁷⁷ Odhner 1907: 168.

at alle ”misshälligheter” skulle vike og unionen vokse seg sterkere, men at det så oppstod, ofte av ubetydelige grunner, tvister som måtte løses. Han legger til at nordmennene var mistenksomme og ømtålige ”[...] och fruktade bliva i någon måtto åsidosatta eller underordnade.”¹⁷⁸ Rydfors skriver at det oppsto voksende misstemning mellom folkene, og at tanken om å bryte ut av unionen uten å spørre Sverige, modnet i Norge.¹⁷⁹

Fire av de ti forfatterne bruker ordet ”revolution” om det norske unionsbruddet. Rosenborg gjør ikke det, men han er den som sterkest understreker at aksjonen var ulovlig. Han skriver at nordmennene forlot Riksaktens mening og bestemte at de skulle styre sine utenriksanliggender alene. Han forteller videre at unionskongen ikke kunne stadfeste dette, og at nordmennene da erklærte kongen for avsatt i Norge og unionen oppløst ”[...]ehuru de ej hade någon rätt till ett sådant steg.” Han legger til at svenskene så seg krenket av nordmennenes ugyldige unionsoppløsning.¹⁸⁰ Rydfors bruker også sterke ord om hendelsene i 1905. I 1908-utgaven skriver han om ”olycksåret 1905”.¹⁸¹ Dette uttrykket bruker han imidlertid ikke i utgavene fra 1914 og 1920.

Når det gjelder selve unionsbruddet varierer det hvor detaljerte beskrivelsene er. De aller fleste skriver at kongen nektet å sanksjonere loven om eget konsulatvesen, at de norske statsrådene gikk av og at nordmennene 7. juni erklærte at kongen var avsatt og at unionen var oppløst. Bergström skriver at kongen ikke kunne skaffe seg nye rådgivere fordi ”[...] alla norrmän avskräcktes genom norska tidningars hotelser [...]”¹⁸². Schultz gir en meget kort redegjørelse for begivenhetene. Han skriver at nordmennene de senere årene ”[...]alltmer sökt skilja sig från Sverige och upplöst den ena knuten efter den andre på unionsbandet, tills Sverige år 1905 tillät Norge att bliva en fullt självständig stat.”¹⁸³

Om de svenske reaksjonene på unionsbruddet skriver Grimberg at det svenske folket ”[...] hade nu hunnit att grundligt ledsna på det evinnerliga unionskåbblat.”, at det var en allmenn mening i folket om at en union som måtte opprettholdes med tvang ikke var mye verdt, men at nordmennene ikke alene kunne bestemme over en forening som var inngått gjennom en avtale mellom Norge og Sverige.¹⁸⁴ Rydfors skriver at selv om mange svensker anså unionen som verdiløs ”[...] då den ej vidare i själ och hjärta omfattades av norrmännen

¹⁷⁸ Rosenborg 1913: 246.

¹⁷⁹ Rydfors 1908: 177; Rydfors 1914: 173; Rydfors 1920: 172.

¹⁸⁰ Rosenborg 1913: 246.

¹⁸¹ Rydfors 1908: 178

¹⁸² Bergström 1913: 166. I 1907-utgaven står det: ”alla norrmän avskräcktes genom hotelser (Bergström 1907: 163).

¹⁸³ Schultz 1906: 74.

¹⁸⁴ Grimberg 1910b: 336.

själva, väckte det norska fördragsbrottet dock en livlig förbittring i Sverige.”¹⁸⁵ De fleste skriver at Sverige ikke ønsket å opprettholde unionen med makt, men at de ikke kunne akseptere at nordmennene alene skulle bestemme denne saken, og at Riksdagen besluttet at de på visse vilkår skulle godkjenne oppløsningen av unionen.

I forhold til Karlstadforhandlingene får man i nesten i alle tekstene et inntrykk av at svenskene dikterte betingelsene, og at nordmennene var nødt til å akseptere dem. I Knös’ bok skriver imidlertid Andersson at nordmennene etter ”mycket prutande” forpliktet seg til å oppfylle vilkårene.¹⁸⁶ I Grimbergs 1910-utgave står det at ”Underhandlingarna drogo ut på längden. Ja, en tid voro de nästan avbrutna, och kriget tycktes oundvikligt. Men slutligen gåvo norrmännen efter och undertecknade *Karlstadsavtalet av 1905*.”¹⁸⁷ Men i 1919-utgaven er siste setning endret til: ”Men slutligen enades man och undertecknade *Karlstadsavtalet av 1905*.”¹⁸⁸

Fem av de ti forfatterne nevner krigsfaren. Rydfors skriver at for å vise nordmennene at det var alvor, ble det samlet betydelige svenske hærstyrker langs grensen, men at krigsfaren ble avverget ved at nordmennene aksepterte de svenske vilkårene.¹⁸⁹ Rosenborg skriver at ”Aldrig har kriget stått närmare för dörren än under de dagar, underhandlingarne i Karlstad bedrevos, då krigsfolk från bägge landen stod rustat att på en vink rycka fram över gränsen.”¹⁹⁰ Fem av forfatterne nevner imidlertid ikke krigsfaren, noe som gjør beretningene mindre dramatiske.

Flere av forfatterne gjør seg tanker om fremtiden etter å ha fortalt om unionsoppløsningen. Larsson skriver: ”Vad som hände 1905 har lämnat ett djupt intryck efter sig, och man kan väl säga, att allas känslor, hur olika de annars varit, ha samlat sig i Gustav Vasas gamla tanke, att var i sin stad skall arbeta så, att hela riket därav har gagn.” Han sier det viktigste er å ”mildra söndringen mellan klasserna” for at alle skal kunne stå sammen for Sveriges framtid. Han legger til at ingen må bli likegyldig for det ”avlägsnare målet”, menneskelighetens beste, men at dette som regel best fremmes ved at hver og en gjør sitt beste på sin plass.¹⁹¹ Grimberg skriver også at alle må gjøre sitt beste:

Åter står Sverige ensamt. Men vad vi genom unionens upplösning förlorat i det yttre, det måste och kunna vi vinna i inre kraft. Det är dock till sist av den, som folken leva. Sveriges väl fordrar,

¹⁸⁵ Rydfors 1908: 177; Rydfors 1914: 173. I 1920-utgaven er ordet ”vidare” fjernet (Rydfors 1920: 172).

¹⁸⁶ Knös 1906: 273.

¹⁸⁷ Grimberg 1910b: 337.

¹⁸⁸ Grimberg 1919: 336.

¹⁸⁹ Rydfors 1908: 177-178; Rydfors 1914: 173; Rydfors 1920: 172.

¹⁹⁰ Rosenborg 1913: 247.

¹⁹¹ Larsson 1915: 141.

att varje Sveriges son och varje Sveriges dotter gör sitt bästa på sin post i livet. Om så sker, då bli vi ett starkt folk.¹⁹²

Et innlegg som virker noe mer bittert er Rydfors ord: ”Efter unionens oppløsning står Sverige åter ensamt i världen utan någon annan jordisk makt att lita till än sina egna barn.”¹⁹³ Rosenborg oppsummerer slik: ”Så var ett nära sekel gammalt band slitet. Många sörjde däröver och betraktade unionsoppløsningen som en olycka, men Sverige har redan hunnit visa, att det ej behövde unionen utan inom sig självt kan tillväxa i styrka och förkovran.”¹⁹⁴

Grimberg er den eneste av samtlige forfattere, svenske og norske, som eksplisitt nevner noe om forholdet mellom Sverige og Norge etter 1905. Grimberg skriver at under verdenskrigen fikk Nordens tre folk igjen kjenne at de var nært knyttet sammen og at enighet gir styrke. Han forteller videre at selv om de var heldige nok til å holde seg utenfor krigen, påførte krigen også de skandinaviske folkene lidelse. Han nevner senking og kapring av handelsfartøy, og skriver at disse og andre rettskrenkinger mot nøytrale stater framkalte et behov hos de nordiske folkene til å støtte hverandre. Kongene og ledende statsmenn møttes derfor for å rådslå om felles avgjørelser til Nordens beste. Grimberg konkluderer med å si: ”Inget ont alltså, som icke har *något* gott med sig.”¹⁹⁵

Bildet av begivenhetene i 1905 er et helt annet i de *norske* lærebøkene. De fleste norske forfatterne forteller detaljert, dramatisk og levende om begivenhetene. Tekstene er preget av stolthet og glede over resultatet, og tanken om at unionsbruddet var et riktig og modig skritt skinner klart gjennom. Mange bruker direkte sitater. Det mest populære sitatet er ordene til Løvland om at den nordmann som våget å skrive under på kongens sanksjonsnekting fra samme stund ville være uten fedreland. Hæreid siterer fra stortingspresidentens tale 7. juni og både i Jensens 1912-utgave og i Ræders versjon av Petersens lærebok, siteres Stortingets beslutning i sin helhet.¹⁹⁶

7. juni blir beskrevet som en stor og høytidelig dag. Hæreid skriver at det var en onsdag med klar himmel og sol. Han forteller videre at folk begynte å samle seg utenfor Stortinget tidlig om morgenen, og at alle tilhørerplassene var fulle ”Der var stilt som i kirken en høitidsdag. Hvert ord blev hørt. Og den dag blev det ikke talt mer end nødvendig i Norges Storting.”¹⁹⁷ I flere av bøkene ønsker forfatterne å få fram logikken bak 7. juni-vedtaket. Brinchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok at kongen ikke gjorde noe forsøk på å skaffe

¹⁹² Grimberg 1910b: 337; Grimberg 1919: 338.

¹⁹³ Rydfors 1908: 178; Rydfors 1914: 173; Rydfors 1920: 172 (I 1920-utgaven er ”står” endret til ”stod”).

¹⁹⁴ Rosenborg 1913: 246.

¹⁹⁵ Grimberg 1919: 337.

¹⁹⁶ Hæreid 1909: 179; Jensen 1912:115; Petersen 1917: 99.

¹⁹⁷ Hæreid 1909: 179.

statsraader, og forklarer ”Dermed hadde kong Oskar *git fra sig magten til at styre Norge*: for efter grundloven kan kongen ikke regjere uten stasraader. Dermed var ogsaa foreningen mellem Sverige og Norge *ophørt*: for den bestod jo efter riksakten *bare* deri at de to rikene hadde samme konge.”¹⁹⁸ Velleesen forteller at etter at kongen nektet å ta i mot regjeringens avskjedssøknader, dro statsrådsavdelingen fra Stockholm, og at hele regjeringen la ned embetene sine, ”Med det slutta Oscar 2 aa styra Norig; for etter grunnlovi kann ein konge ikkje regjera utan riksraad. Og naar Norig ingen konge hadde, var sambandet med Sverike avslite; for det var sams konge som hadde bunde landi i hop.”¹⁹⁹

Sinnet i Sverige over 7. juni-vedtaket poengteres i flere av bøkene. Hæreid skriver at kong Oskar protesterte og var en tid svært harm, at konge og regjering ville at folkene skulle skilles i fred, men at det i Riksdagen var ”[...] fæl ophidselse, og mange stygge ord blev der sagt om nordmændene. De satte nu frem forskjellige krav som betingelse for at de skulde gaa med på unionsopløsning.”²⁰⁰ Lørdøen skriver at den svenske regjeringen foreslo at man skulle gå med på unionsopløsningen uten videre ”[...] men næsten hele det svenske folk mente, at nordmændenes beslutning den 7de juni var en fornærmelse mot dem, og mange vilde helst begynde krig straks.” Han legger til at den svenske hær ikke var i videre god stand, og at stormaktene ikke ønsket krig.²⁰¹ Ordene om at svenskene så 7. juni-vedtaket som en fornærmelse og ville begynne krig straks, er fjernet i 1916-utgaven.²⁰² Ræder skriver også i Petersens lærebok at det var delte meninger i Sverige. Han skriver at et sterkt parti forlangte at man skulle gå mot Norge med våpenmakt, men at den svenske regjering foreslo at Sverige under visse betingelser skulle gå med på unionsopløsningen.²⁰³ Kristiansen skriver at 7. juni-vedtaket vakte ”umaadelig harme” i Sverige og at svenskene fant at nordmennene troløst hadde brutt sine forpliktelser mot Sverige, [...] og det syntes som om flertallet av det svenske folk var stemt for et fiendtlig indfald i Norge.”²⁰⁴

Enda sterkere enn i beretningene om 1814 understrekes enigheten i det norske folk når begivenhetene i 1905 beskrives. Hæreid skriver om at alle stridsmål ble holdt borte, og at alle mante til enighet og samhold før vedtaket i Stortinget om eget norsk konsulatvesen.²⁰⁵ Men sterkest blir enigheten understreket i forbindelse med folkeavstemningen. Hæreid skriver:

¹⁹⁸ Petersen 1912: 114.

¹⁹⁹ Velleesen 1916: 150.

²⁰⁰ Hæreid 1909: 180.

²⁰¹ Lørdøen 1907c: 48.

²⁰² Lørdøen 1916: 188.

²⁰³ Petersen 1917: 99.

²⁰⁴ Kristiansen 1906: 156; Kristiansen 1911: 155.

²⁰⁵ Hæreid 1909: 178.

Aldrig har nordmænd været mere enige end den dag. Folket skulde nu svare ”ja” eller ”nei” paa om de var enige i det som gjort var. Mens flagene viftet i sol og sommervind, gik hver stemmeberettiget mand som gaa kunde, til kirken. Før avstemningen blev det holdt en kort messe. 368208 stemte ja. 184 nei.²⁰⁶

Jensen trekker linjen tilbake til 1814 og skriver at ”Siden 1814 har det norske folk ikke staat saa samlet, saa rolig og trygt som da.”²⁰⁷ Løddøen skriver at nordmennene gjerne ville vise hele verden hvor glade de var over endelig å bli kvitt unionen og ”[...] de evindelige trætter med Sverige.” Han skriver at det møtte fram mange flere enn ved noe stortingsvalg og at selv svensker bosatt i Norge for det meste stemte ja.²⁰⁸ Kvinnernes opprop nevnes hos Velleesen og i begge versjonene av Petersens lærebok,²⁰⁹ og Brinchmann-Muldal skriver, i Petersens større lærebok, at enigheten i Norge ble lagt merke til over hele verden.²¹⁰

Krigsfaren i 1905 blir understreket i mange av bøkene. Brinchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok at Sverige hele sommeren holdt store hæravdelinger og krigsflåten klar mot Norge, og at Norge derfor også måtte holde soldater på grensevakt i tilfelle svenskene skulle finne på å bruke våpenmakt.²¹¹ Velleesen skriver at under Karlstadforhandlingene sto en norsk og en svensk hær på hver sin side av grensen. ”Nordmennerne var framifraa godt væpna og hadde sett upp grensefestningar, so dei vona dei skulde verja land og folk. Men rundt um i by og bygd var det mange som bad til Gud, at det maatte gaa av i fred.”²¹² Løddøen understreker også krigsfaren og overvurderer nok den norske hærens muligheter i en krig. Han hevder at den svenske hær ikke var i særlig god stand, og ser på det som en av grunnene til at svenskene ikke gikk til krig med en gang. Han skriver også at det var stor fare for at hvis nordmennene nektet å gå med på de svenske kravene ville svenskene overfalle Norge. Han skriver videre at særlig da nordmennene nektet å nedlegge Kongsvinger festning og krevde en helt fredlyst grensesone ”[...] var krigen nær ved at bryte løs, og flere tusen norske soldater laa da paa grænsevagt færdige til at ta imot svenskerne, mens Norges krigsflaate dag og nat laa fuldt kampberedt ytterst i Kristianiafjorden.”²¹³ I 1916-utgaven skriver han blant annet at ”Svenskerne var efter hvert blit mer og mer rasende. De laa med flere tusen soldater langs grænsen og hadde god lyst paa at overfalde os.”²¹⁴

²⁰⁶ Hæreid 1909: 180.

²⁰⁷ Jensen 1907: 97; Jensen 1909: 106; Jensen 1912: 116. .

²⁰⁸ Løddøen 1907c: 48. I 1916-utgaven er ordet ”unionen” fjernet og det snakkes om ”uavladelige trætter med Sverige”. (Løddøen 1916: 189).

²⁰⁹ Velleesen 1907: 104; Petersen 1912: 115; Petersen 1908: 101.

²¹⁰ Petersen 1919: 131.

²¹¹ Petersen 1912: 115.

²¹² Velleesen 1907: 105; Velleesen 1916: 151-152.

²¹³ Løddøen 1907c: 48-50.

²¹⁴ Løddøen 1916: 189.

Selv om de fleste sterkt understreker krigsfaren, er det ikke alle de norske forfatterne som gjør det. Jensen skriver om Karlstadforhandlingene: ”De blev enige, la fram sin overenskomst, og denne blev tat for god baade av Norges storting og Sveriges riksdag.”²¹⁵ Krigstrusselen nevnes ikke. Raabe nevner heller ikke krigsfaren og om Karlstadforhandlingene skriver han at nordmenn og svensker til slutt ble enige om en overenskomst som senere ble godkjent av Stortinget og Riksdagen.²¹⁶

I likhet med de svenske lærebøkene inneholder også flere av de norske bøkene noen generelle betraktninger etter unionsoppløsningen. Lørdøen skriver:

Saaledes var Norge ført ut av de uendelige stridigheter med Sverige og frem til fuld selvstændighet. Endda i begyndelsen av 1905 hadde nordmændene anset dette for et fremtidsmaal, som vilde volde mange aars arbeide og kampe, og hvis gjennomførelse den dalevende slegt neppe kom til at opleve. Nu var det gjennomført paa faa maaneder. Men æren for, at dette vaagsomme tiltak forløp som det gjorde, tilkommer vistnok i første række *statsminister Michelsen og utenriksminister Løvland*.²¹⁷

Raabe fremhever også Michelsen ”[...] som viste en beundringsværdig raskhed, kraft og klogskap [...]”. Han skriver at Norge står i stor takknemmelighetsgjeld først og fremst til de ledende statsmenn i 1905, til Stortinget som støttet disse og til ”[...] hær og flaade, som var rede til, om det havde trængtes, at kjæmpe for landets ære og ret, og til alle de mænd og kvinder som i de alvorlige dage høsten 1905 viste, at intet offer var for stort naar det gjaldt fædrelandet.”²¹⁸ Brinchmann-Muldal skriver i Petersens lærebok at siden 1905 har stoltheten over å vite at fedrelandet er helt selvstendig vakt til live en sterk samfølelse hos nordmenn overalt i verden²¹⁹, og Jensen forteller om takkegudstjenesten som ble holdt 7. desember 1905 i alle hovedkirkene i landet med teksten ”Dette er kommet fra Herrens og synes underlig i vore øine.”²²⁰

Synet på unionen i de skjønnlitterære innslagene

I de *svenske* lærebøkene er det meget få skjønnlitterære innslag, og ingen av dem kan sies å handle om forholdet mellom Norge og Sverige. I *Läsebok för Folkskolan* er de skandinaviske diktene, som sto i 9. utgave fra 1892, fjernet, og verken *Läsebok för Folkskolan* eller Heidenstams lesebok inneholder skjønnlitterære stykker som berører forholdet mellom Norge og Sverige.

²¹⁵ Jensen 1907: 97; Jensen 1909: 106; Jensen 1912: 117.

²¹⁶ Raabe 1906: 216.

²¹⁷ Lørdøen 1907c; 50-51. I 1916-utgaven er avsnittet noe forkortet, men budskapet er i hovedsak det samme.

²¹⁸ Raabe 1906: 216.

²¹⁹ Petersen 1912: 115.

²²⁰ Jensen 1909: 107.

De *norske* bøkene inneholder derimot en god del skjønnlitterære innslag som er relevante for oppgaven. I den nye utgaven av Nordahl Rolfsens lesebok er stykkene om Knud Pladsen og Tulla tatt med. Diskusjonen rundt Rolfsens gjengivelse av Topelius' fortelling om Pikku Matti, samt endringene fortellingen gjennomgikk fra opplag til opplag av førsteutgaven, ble behandlet i kapittel 6 (se side 133). I utgaven fra 1907 er stykket igjen endret til en versjon som ligger mye nærmere den originale versjonen av Topelius enn tidligere. Den svenske fienden er nå helt fjernet fra fortellingen. I motsetning til tidligere opplag, da det sto at Knuds farfar kjempet i krigen i 1808, spesifiseres det ikke i utgaven fra 1907 hvilken krig det er snakk om, eller hvem fienden var. Knuds utsagn om at han skal "hugge hovedet av alle svenskerne" er byttet ut med utsagnet: "jeg skal hugge hodet av alle sammen". I tidligere opplag sa prinsen at det var de gamle soldatene som hugget hodet av svenskene, og på Knuds spørsmål om hvem han skal hugge hodet av da, svarte prinsen: "Den tid den sorg". Disse setningene er i 1907-utgaven byttet ut med ordene: "Du skal verge ditt land, skal du."²²¹ Svenskene er altså ikke nevnt i 1907-utgaven. Ellers er teksten så å si identisk med tidligere utgaver, så det er klart at endringene er gjort for å fjerne den svenske fienden. Rolfsen motiv for å ha med en svensk fiende kan nok både ha vært å gjøre fortellingen mer aktuell for barna, og å uttrykke sin motstand mot unionen med Sverige. Han modererte imidlertid tidlig historien, og ble nok påvirket av den sterke kritikken mot framstillingen som kom fra svensk hold.

I Andreas Austlids *Lesebok for folkeskulen – tredje bandet* som ble utgitt i 1906 står det to skjønnlitterære stykker som berører forholdet mellom Norge og Sverige mellom 1814 og 1905. Begge stykkene står uten betydelige endringer i utgavene fra 1910 og 1920. Det ene stykket heter "Tvo av dei gamle" og er skrevet av Austlid selv. Fortellingen er skrevet i første person, og handler om fortellerens gudmor og gudfar. Gudfaren forteller om 1814, da han var en liten gutt. En dag hørte han skudd og løp til sin far for å få vite hva det var. Faren svarte at det var folk som ble kalt soldater som var på vei hjem fra krigen, men at ikke alle kom tilbake. Så begynte faren å gråte, og fortalte at guttens onkel og flere andre var blitt skutt av svenskene i krigen. På guttens spørsmål om nordmenn og svensker var fiender, svarte faren ja og sa: "[...] svenskarne vilde taka landet vaart; men det maa dei ikkje. Og morbror var med og frelste det. Du veit han var stor og sterk. Han var med deim som gjekk fremst. Og no er han hjaa Gud."²²²

Det andre stykket er skrevet av H. Agnell og heter "Grænsevagten 1905". Her fortelles det om et kompanis forberedelser til krig mot Sverige i 1905. Gjennomgangstemaet er at

²²¹ Rolfsen 1907: 89-92.

befolkningen bidrog med alt de kunne til landets forsvar. De tilbød soldatene sitt beste tømmer uten å få betaling, de klaget ikke over skade som ble påført deres eiendommer, og de tilbød soldatene hester, redskap, piggråd, skyss og mat. Et av de mange eksemplene på gavmildhet i stykket, er det om en svenskfødt mann som også lot soldatene hugge ned tømmer på eiendommen sin. Denne mannen sa til soldatene: ”Jeg er nordmand nu, og det var en skam, om ikke jeg ogsaa vilde hjælpe til med at verge mit nye fædreland. Norge har ret, og tag hva dere trænger, -- men lad mig bare slippe for at bære vaaben mod mine gamle landsmænd.”²²³

I tillegg til boken til Sjøraas, som er et eneste langt dikt, inneholder også flere av de norske lærebøkene i historie dikt og vers. Som allerede nevnt er verset ”Norge og Sverige er bundne sammen / af skaberen selv med klippekammen” som sto i Jensens lærebok fra 1905 fjernet sammen med setningen om at nordmennene har stor grunn til å takke Gud for unionen.²²⁴ Jensen har imidlertid et nytt skjønnlitterært innslag i boken fra 1907. Han avslutter beretningen om 1905 ved å sitere fra ”Ja vi elsker”:

Norske mand i hus og hytte,
tak din store Gud;
landet vilde han beskytte,
skjønt det mørkt saa ut.
Alt hvad fædrene har kjæmpet,
mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet,
saa vi vandt vor ret.²²⁵

Forskjellen fra 1905-utgaven er tydelig, og den er et godt eksempel på at mange mennesker som fram til 1905 uttalte seg positivt om unionen, likevel stilte seg fullt ut bak unionsbruddet i 1905.

Hæreid bruker flere av de samme diktene som i boken fra 1902. Han har tatt med to nye dikt, begge av Wergeland, ”Vi ere en nasjon vi med”, og verset

Jeg tror det er det bedste
foreningen at løse mellem heste
Som trækker daarlig sammen, amen!²²⁶

Siden 1909-utgaven er en ny bok og ikke bare en ny utgave av 1902-boken, er det naturlig at forfatteren bruker litt ulike dikt. De siste linjene av Wergeland passer imidlertid spesielt godt i lys av unionsoppløsningen. Lørdøen bruker stort sett de samme diktene som i 1905-utgaven. I 1905-utgaven siterte han første vers av ”Ja vi elsker”, dette er ikke med i den nye utgaven. En grunn til dette er muligens at diktet sto i bokas siste avsnitt, som handlet om at det norske folk

²²² Austlid 1906: 109.

²²³ Austlid 1906: 339.

²²⁴ Jensen 1892: 90; Jensen 1902: 92; Jensen 1905: 92.

²²⁵ Jensen 1907: 98; Jensen 1912: 118; Jensen 1919: 118.

²²⁶ Hæreid 1909: 141.

står samlet om å gjøre Norge fullt selvstendig i eller utenfor unionen. Det avsnittet måtte naturligvis endres etter unionsoppløsningen.²²⁷

Sammendrag: ”det evinnerliga unionskåbblat” og ”Aldrig har nordmænd været mere enige end den dag.”

Lærebøkene fra perioden 1905-1920 er, naturlig nok, sterkt preget av begivenhetene i 1905. Beretningene på begge sider har et mer nasjonalt preg enn i tidligere perioder, og tonen mot nabolandet er i mange av bøkene hard. På svensk side er bitterheten og sinnet over den norske fremgangsmåten i 1905 klar i de fleste bøkene. Nordmennene blir fremstilt som urimelige og uvillige til å inngå kompromisser og forhandle. De norske bøkene uttrykker sterk stolthet over det som ble gjort i 1905. I de fleste norske bøkene er det svenskene som blir fremstilt som urimelige og uvillige til å forhandle og til å inngå kompromisser.

Det må imidlertid nevnes at det også finnes bøker på begge sider som gir en noe mer nøytral og mindre patriotisk fremstilling av begivenhetene. På svensk side gjelder dette først og fremst Larssons lærebok. I noe mindre grad gjelder det Selanders bok, og da særlig behandlingen av tiden før konfliktene rundt konsulatvesenet og utenriksstyret. At disse forfatterne skiller seg ut, kan delvis forklares med politisk syn og personlighet. For Selanders del er det et viktig poeng at boken kom ut for første gang i 1918, slik at 1905 hadde kommet litt på avstand. Blant de norske bøkene er det først og fremst Ræders versjon av Petersens lærebok, og delvis Jensens lærebok som har en mer forsiktig beskrivelse av begivenhetene. Ræder hadde jo også i boken han ga ut sammen med Bonnevie på 1890-tallet en nokså nøytral fremstilling. Samtlige forfattere i begge land uttrykker likevel en klar oppfatning av at retten lå på deres side av grensen.

Fremstillingen av unionsforholdet, både i de svenske og de norske lærebøkene fra perioden 1905-1920, er konfliktorientert og preget av engasjement. Mens de svenske bøkene fra perioden 1890-1905 var lite konfliktorienterte, og ca. halvparten av forfatterne ikke nevnte konfliktene i det hele tatt, er bøkene fra perioden 1905-1920 svært konfliktorienterte. Mens beskrivelsen av unionskonfliktene i lærebøkene fra perioden 1890-1905 var langt mindre engasjert i de svenske lærebøkene enn i de norske, er engasjementet rundt disse spørsmålene stort i de fleste svenske lærebøkene fra perioden 1905-1920. Dette skyldes i stor grad at unionsbruddet i 1905 skapte sterk skuffelse i Sverige, også i kretser som hadde hatt forståelse for de norske synspunktene i unionskonflikten. En annen viktig grunn er at det i Sverige ble gitt ut flere nye lærebøker etter 1905, der hele unionsforholdet ble beskrevet i lys av 1905.

²²⁷ Lørdøen 1905c: 53.

Som nevnt i bakgrunnsdelen har flere av disse bøkene et mer konservativt og nasjonalt preg enn bøker fra tidligere perioder.

Når det gjelder de norske bøkene er det mindre forskjell mellom beretningene fra perioden 1890-1905 og perioden 1905-1920 enn i de svenske bøkene. Dette skyldes delvis at de fleste norske bøkene fra perioden 1890-1905 satte stort fokus på unionskonfliktene, og delvis at det ble gitt ut svært få helt nye historielærebøker i Norge perioden 1905-1920. De bøkene som ble gitt ut, fikk liten utbredelse. Likevel ser man i de norske bøkene større enighet i perioden 1905-1920. Bøkene til Petersen-Storm og Jensen var blant de bøkene som i perioden 1890-1905 ga det mest forsiktige bildet av konfliktene mellom Norge og Sverige. Disse bøkene, som var svært utbredt, ble i perioden 1905-1920 revidert av andre personer. Når det gjelder den større utgaven av Petersens lærebok er versjonen til Brinchmann-Muldal fra 1912 klart mer patriotisk enn Storms versjon fra 1890-tallet. Dette påpekes også i forordet til boken der det oppgis at noen av forandringene er motivert utfra et ønske om å peke sterkere på at Norge også før 1814 og 1905 var et selvstendig rike. Forskjellen mellom Ræders versjon av Petersens mindre lærebok fra 1917 og Storms versjoner fra 1890-tallet er langt mindre. Ræder beholdt mye av den forsiktige fremstillingsmåten. Når det gjelder Jensens lærebok som i forrige periode uttrykket den mest positive holdningen til unionen, er hovedforskjellen mellom utgavene gitt ut før og etter unionsbruddet, at en klart unionsvennlig uttalelse er fjernet, og at stykket om 1905 er skrevet på en mye mer engasjert måte enn resten av delen som omhandler tiden etter 1814. Dette gir et inntrykk av sterkere patriotisme.

I de norske bøkene brukes konsekvent formuleringen om at Norge i Kielfreden ble gitt til kongen av Sverige (og ikke til Sverige) og de norske navnesifferne i kongenes tittel. Dette er også et eksempel på større enighet i beretningene. Debattene om disse detaljene på 1890-tallet og fram til 1905 gjorde at valg av formulering kunne være uttrykk for et mer generelt unionssyn. Det virker som om det på norsk side ble oppnådd en slags enighet om at bruken av formuleringen om overgivelse til kongen i Kiel og de norske navnesifferne, var en måte å hevde Norges selvstendighet, også før 1814, på, og at enigheten om å bruke disse mer ”nasjonale” formuleringene var stor.

I flere av de svenske bøkene ble fremstillingen av unionskonfliktene og 1905 moderert mot slutten av perioden. En forklaring på dette er at unionsoppløsningen var kommet på avstand. Bitterheten i tiden rett etter unionsoppløsningen var riktignok stor, men på lang sikt fikk ikke 1905 noen stor betydning for svensk historie. Når unionsoppløsningen kom på avstand, framsto den ikke som så viktig i svensk bevissthet. En annen forklaring på moderer-

ingen er at man i perioden etter første verdenskrig begynte å understreke viktigheten av internasjonalt arbeid og av å bevare freden mellom nabofolk sterkere enn tidligere.

Det finnes også tendenser til moderering i enkelte av de norske bøkene. Noen av de skarpeste uttalelsene mot Sverige i forbindelse med unionskonfliktene dempes. Dette gjelder først og fremst Lørdøens bok. Likevel er modereringene i de norske bøkene mindre entydige enn i de svenske. Hovedbudskapet om begivenhetene i 1905 moderes ikke. Mens bitterheten over utviklingen i 1905 tones noe ned i de svenske beretningene mot slutten av perioden, fremheves stoltheten i de norske bøkene like sterkt gjennom hele perioden. En hovedforklaring på dette er nok den stillingen som 1905 fikk i norsk bevissthet som et viktig ledd i Norges fulle nasjonale frigjøring. I likhet med 1814 ble 1905 i liten grad diskutabelt. 1905 kunne også assosieres med positive begrep som demokratisering og frigjøring. Som nevnt i bakgrunnsdelen påpeker Roald Berg at man i Norge i tiden etter 1905 var opptatt av å forsvare frigjøringsverket.²²⁸ Lærebøkene var nok også et ledd i dette forsvaret.

²²⁸ Berg 1997: 5-17.

Del V: Konklusjon

Kapittel 9: Konklusjon

Perioden 1860-1920 var en meget begivenhetsrik periode både i Sverige og i Norge. En demokratiseringsprosess hadde begynt. Nasjonen var et sentralt begrep i politikken og samfunnslivet, men man hadde også idéer om en skandinavisk enhet, og særlig mot slutten av perioden ble det lagt større vekt på internasjonalt samarbeid. På det politiske plan gikk forholdet mellom unionspartnerne Sverige og Norge fra å være relativt harmonisk til å bli meget konfliktfylt, noe som kulminerte med unionsoppløsningen i 1905. Samtidig pågikk det, spesielt på det folkelige plan, utstrakt samarbeid mellom nordmenn og svensker. Skole-systemene i begge land gjennomgikk også store endringer. Folkeskolen ble bygd ut og styrket. Lærerne fikk bedre utdanning, og ble en innflytelsesrik gruppe i samfunnslivet. Fag som historie og morsmål ble styrket delvis på bekostning av kristendomsfaget, og folkeskolen omfattet større og større deler av befolkningen.

Målet med oppgaven har vært å se hvordan unionen og forholdet mellom Sverige og Norge i unionstiden blir fremstilt i lærebøkene, som ble brukt i historieundervisningen i denne perioden. Jeg har også prøvd å se dette i lys av sammenhengen bøkene ble skrevet i. Siden skolens historieundervisning var sentral i nasjonsbyggingsprosessen, har jeg også ønsket å se på hvordan fremstillingen av unionsforholdet passet inn i norsk og svensk nasjonsbygging. Jeg vil påstå at selv om unionsforholdet passet langt bedre inn i norsk nasjonsbygging, noe som gjenspeiles i lærebøkene, var det også sider ved unionsforholdet som passet inn i svensk nasjonsbygging, og som i svenske lærebøker ble et ledd i å skape kjærlighet til Sverige. Bruken av unionsforholdet som ledd i en nasjonsbyggingsprosess var imidlertid langt mer begrenset og mer kortvarig i Sverige enn i Norge.

Unionens karakter - likestilling eller underkastelse?

Som Evert Vedung har vist fantes det to hovedtolkninger av unionsforholdene. Den ene retningen hevdet at unionen var en forening mellom to likeverdige og selvstendige parter, mens den andre mente at Sverige var den overordnede parten i unionen.¹ Lærebøkene fra perioden uttrykker stort sett et syn som harmonerer med "likestillings"-retningen. I de norske bøkene blir dette understreket både i forbindelse med unionsinngåelsen, der det legges stor vekt på Norges fortsatte selvstendighet, og i forbindelse med unionskonfliktene som ses på

¹ Vedung 1974: 245-259.

som en kamp for å bli anerkjent som en selvstendig stat, og for å få gjennomført den likestillingen man mente seg berettiget til. Likestillingstankegangen ser ut til å være den dominerende i de fleste svenske lærebøkene, selv om dette i de fleste tilfellene ikke blir uttrykt eksplisitt. Folke Rudberg har funnet en lignende tendens i gymnaslærebøkene. Han konkluderer med at lærebøkene generelt sett uttrykker et syn som harmonerer med Rydins likestillingstankegang, og at man bare unntaksvis kan se uttrykk for Alins underkastelsesidéer.²

Bøkene fra perioden 1905-1920 er skrevet eller revidert i lys av unionsoppløsningen. Spørsmålet om unionens karakter får derfor generelt sett mer plass i disse bøkene enn tidligere. I de norske bøkene fremheves Norges selvstendighet og rett til likestilling. I enkelte av de svenske bøkene blir derimot denne likestillingsretten problematisert. Man kan her ane to ulike syn når Westman i Odhners lærebok skriver at Norge ikke var fullt likestilt med Sverige, mens Selander skriver at nordmennene var misfornøyde fordi de mente likestillingen ikke var gjennomført.³ Mer konkret kan det nevnes at mens de fleste svenske forfatterne nevner felles utenriksstjeneste som et vilkår for unionen, blir ikke felles utenriksstjeneste nevnt blant unionsvilkårene i noen av de norske bøkene.

Et spørsmål som kan relateres til problematikken rundt likestilling eller underkastelse, er spørsmålet om frivillighet eller tvang i unionsinngåelsen. Var unionen en frivillig overenskomst mellom to suverene stater eller ble Norge tvunget inn i unionen etter militært nederlag og etter press fra stormaktene? Fra norsk side ble det tidlig viktig å hevde at Norge frivillig gikk inn i unionen som en suveren stat. Dette var et argument for Norges rett til likestilling i unionen. I de svenske bøkene varierer det om det er tvangs- eller frivillighetsaspektet som vektlegges. Det er imidlertid vanskelig å slutte noe om synet på likestilling eller underkastelse i unionen ut fra vektlegging av tvang eller frivillighet i disse tekstene. I de norske tekstene, derimot, er denne sammenhengen tydeligere. De fleste forfatterne understeker at Stortinget ikke var villig til å fire noe på Norges selvstendighet, og fremstiller det nærmest som om Norge alene satte premissene for unionsinngåelsen. Imidlertid uttrykker også de norske lærebøkene den dobbelthet som Andgren og Bergsgård har pekt på (se side 41). Det blir fremhevet at nordmennene ikke i utgangspunktet ønsket en forening med Sverige, og tanken om at man gikk inn i unionen i ”nødtvang” kommer til uttrykk i flere av tekstene.

² Rudberg 1956: 114.

³ Odhner 1907: 148; Odhner 1919: 116; Selander 1918: 39.

Generell holdning til unionen

For å vise noen av de generelle forskjellene mellom de svenske og de norske fremstillingene av unionsforholdene, ønsker jeg å ta utgangspunkt i to sentrale bøker. I 1892 kom Nordahl Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* ut i Norge. Samme år ble den 9. reviderte utgaven av den svenske *Läsebok för folkskolan* utgitt. Begge bøkene ble meget sentrale i skolen. Synet på unionen i de to bøkene skiller seg sterkt fra hverandre. Rolfsens lesebok uttrykker klar skepsis mot unionen. Leseboken inneholder også en kreativ tilrettelegging av en historie skrevet av Topelius, hvor Rolfsen har diktet inn en svensk fiende. *Läsebok för folkskolan* uttrykker en meget positiv holdning til unionen og til Norge. Forholdet blir idyllisert, og unionen blir sett på som en nærmest forutbestemt og gudgitt enhet.

Forskjellene kan delvis knyttes til tidspunkt. En førsteutgave vil gjenspeile sin tid bedre enn en revidert 9. utgave. *Läsebok för folkskolan* kom ut for første gang i 1868 i en tid preget av skandinavistiske holdninger og et relativt godt samarbeidsklima mellom de to unionspartene. De undersøkte bøkene fra perioden 1860-1875 er alle preget av dette. De viktigste svenske lærebøkene fremstiller unionen og Norge på en svært positiv måte. I tillegg til den nevnte leseboken gjelder dette i første rekke den svært utbredte læreboken til Odhner. Men en positiv holdning er også tydelig i de andre svenske lærebøkene fra perioden. De norske lærebøkene uttrykker også en svært positiv holdning til unionen, om ikke med like overstrømmende ordelag som *Läsebok för folkskolan* og Odhners lærebok. Riktignok er denne positive omtalen av unionen noe dempet i 1875-utgaven av Siegwart Petersens lærebok. Dette kan nok gjenspeile den opinionsendringen som skjedde i Norge i tiden rundt 1870. Denne endringen i synet på unionen resulterte i at støtten til dette bånd til Sverige avtok drastisk. Men også i utgaven fra 1875 er det en klar positiv holdning til unionen og til Sverige.

Selv om den nevnte teksten i *Läsebok för folkskolan* ble skrevet i 1868, er det en forenkling å si at det er snakk om en foreldet tekst som ikke gjenspeiler situasjonen på 1890-tallet. De positive uttalelsene om unionen og Norge ble aktivt beholdt i den nye utgaven. Det må også poengteres at selv om de mest positive uttalelsene om Norge og unionen ble beholdt uendret, ble stykket de sto i revidert og utvidet. Det ble også satt inn et nytt dikt som uttrykte samme idyllisering av forholdet som innslagene som var beholdt fra førsteutgaven gjorde.

Forskjellen mellom tekstene gjenspeiler også en holdningsforskjell mellom Norge og Sverige. Unionen ble tidligere kontroversiell i Norge enn i Sverige, og den ble mer kontroversiell i Norge. Dette gjenspeiles i de svenske lærebøkene hvor den positive holdningen til unionen og til Norge er svært tydelig også i bøkene fra perioden 1890-1905. Riktignok blir en av Odhners mest positive uttalelser om unionen fjernet i en utgave fra 1898,

men samme lærebok uttrykker likevel en svært positiv holdning til både Norge og unionen. I de norske bøkene fra perioden 1890-1905 fremstilles unionen mer negativt. Selv om det er forskjeller mellom de ulike norske bøkene, legges det større vekt på konflikter, og det finnes kun ett klart positivt utsagn om unionen. Dette unntaket er imidlertid svært viktig. Læreboken til O. Jensen som det sto i, var en svært utbredt bok. Så sent som i 1905 står det i Jensens lærebok at det er stor grunn til å takke Gud for foreningen. Det generelle inntrykket er imidlertid at de svenske bøkene er positive til Norge og unionen og lite konfliktorientert, mens mange av de norske bøkene er mer konfliktorientert og mer skeptiske til unionen og til den svenske unionspolitikken.

Man kan nok også knytte forskjellen mellom de norske og svenske bøkene til unions-spørsmålets stilling i de to landene. Flere av de norske forfatterne fra perioden 1890-1905 har overraskende oppdaterte lærebøker i forhold til utviklingen av unionsforholdet. Det viser at det var viktig for disse forfatterne å få med den siste utviklingen, og at de anså den helt nære historien som viktig i historieundervisningen. Selv om unionsforholdet på 1890-tallet også opptok den svenske befolkningen, ble ikke saken så altomfattende som i Norge. Dette kan være en grunn til at unionskonflikten mellom Sverige og Norge kommer med i de svenske lærebøkene mye senere enn i de norske. Det er faktisk bare én av de svenske lærebøkene før 1898 som nevner unionskonfliktene som utviklet seg fra slutten av 1880-tallet.

En annen forklaring på forskjellene mellom bøkene kan knyttes til politiske standpunkt. Som nevnt i innledningskapitlet har Evert Vedung pekt på en oppsiktsvekkende dynamikk i utviklingen av unionskonfliktene på 1890-tallet. I Norge fantes det en nasjonalistisk, radikal og konfliktorientert venstreside, og en unionsvennlig, moderat og samarbeidsvillig høyreside. I Sverige hadde man en unionsvennlig, liberal og samarbeidsvillig venstreside, og en nasjonalistisk, konservativ og konfliktorientert høyreside. De konfliktorienterte gruppene forsterket hverandre utover på 1890-tallet.⁴ På svensk side er et flertall av de viktigste lærebøkene fram til 1905 skrevet av forfattere som tilhørte den politiske venstresiden. I Norge hørte også et flertall av lærebokforfatterne til den politiske venstresiden. Selv om det finnes unntak på begge sider, og selv om det varierer i hvor stor grad forfatternes politiske syn preger lærebøkene deres, er dette et mønster som kan være med å forklare forskjellene i synet på unionen mellom de norske og svenske bøkene i perioden. For å gå tilbake til *Läsebok för folkskolan* og Rolfsens lesebok, kan man konstatere at arbeidet med *Läsebok för folkskolan* ble ledet av folk som ble oppfattet som relativt liberale. De var også preget av

⁴ Vedung 1971: 11-12.

skandinavistiske idéer. Hans Forssell, som skrev stykket om unionen i leseboken, var riktignok ingen skandinavist, og politisk blir han ofte klassifisert som moderat-konservativ. Når det gjaldt forholdet til Norge, var han imidlertid, både som vitenskapsmann og politiker, en av de som sterkest argumenterte for Norges rett til likestilling i unionen. Rolfsen var venstremann, og som de fleste på den norske venstresiden, uttrykte han på 1890-tallet en klar skepsis mot unionen.

Det er venstresidens syn på unionen både i Norge og i Sverige som dominerer fremstillingen av unionsforholdet i perioden 1890-1905. Som nevnt i bakgrunnskapitlet var det venstresiden i Norge som var mest nasjonalistisk, mens det i Sverige var høyresiden som var mest nasjonalistisk. Derfor er det ikke så overraskende at de norske lærebøkene også har et mer nasjonalistisk preg når det gjelder behandlingen av unionsstridene enn de svenske.

Likevel må det nevnes at det er store forskjeller mellom de norske bøkene når det gjelder stil og ordvalg. To av de mest brukte norske lærebøkene i historie har en meget forsiktig tone i forhold til unionskonflikten. Det kan også være vanskelig å skille mellom innhold og form. Noen av forfatterne har en mer engasjert og ladet uttrykksform enn andre. Forfattere med lærerbakgrunn i folkeskolen legger generelt sett større vekt på det pedagogiske aspektet, mens forfatterne med forskerbakgrunn legger mer vekt på det faglige, og har dermed en mer nøytral fremstillingsform. Tekster skrevet av forfattere med samme syn kan dermed få forskjellige preg. En mer ladet uttrykksform kan gi inntrykk av å være mer nasjonalistisk enn en mer fagorientert uttrykksform gjør.

Unionsoppløsningens virkning

Som vist i kapittel 8, ble mønsteret med en positiv holdning til unionen i de svenske lærebøkene, og en mer skeptisk holdning til unionen i de norske endret etter unionsoppløsningen. På den ene siden er forskjellen mellom fremstillingen av unionsforholdet i de norske og de svenske lærebøkene i perioden 1905-1920 mindre enn i perioden 1890-1905. I perioden 1905-1920 får unionsforholdet større plass også på svensk side, og i likhet med de norske bøkene er fremstillingen av unionsforholdet meget konfliktorientert. Dette gjelder særlig de svenske lærebøkene som kom ut like etter unionsoppløsningen. En hovedgrunn til dette er at unionsoppløsningen skapte stor bitterhet og skuffelse på svensk side også i kretser som argumenterte for full likestilling i unionen. På norsk side ble unionsoppløsningen fremstilt som den naturlige løsningen på en rettferdig kamp. Dermed var lærebøker på både svensk og norsk side like konfliktorientert.

På den andre siden er avstanden mellom fremstillingene på norsk og svensk side etter 1905 større enn tidligere. De svenske lærebøkene fra perioden 1890-1905 uttrykte en positiv holdning til Norge og en viss forståelse for det norske unionssynet. Etter 1905 uttrykker de svenske lærebøkene mye mindre forståelse for det norske synet. Unionsoppløsningen førte til en polarisering mellom unionssynet i Norge og i Sverige. I Norge stilte så godt som hele befolkningen seg bak 7. juni-vedtaket, mens de fleste grupperingene i Sverige uttrykte sinne og bitterhet over den norske handlemåten. Et annet poeng er at etter 1905 er forfatterne av de mest utbredte svenske lærebøkene knyttet til den politiske høyresiden, og deres tekster har et mer nasjonalistisk preg. Dermed blir avstanden mellom unionssynspunktene på norsk og svensk side større.

Flere av tekstene som ble gitt ut rett etter 1905 inneholder meget skarpe uttalelser mot nabolandet. Disse utsagnene blir imidlertid moderert i flere av de svenske lærebøkene i løpet av perioden. Dette kan nok primært knyttes til to forhold. For det første var ikke unionsoppløsningen like viktig i Sverige som i Norge. Unionsbruddet skapte riktignok stor bitterhet, men når det var kommet litt på avstand, var ikke lenger engasjementet like sterkt. Et annet viktig poeng er at første verdenskrig førte til økt vektlegging av internasjonalt samarbeid. Viktigheten av å beholde et godt og fredelig forhold mellom naboland ble fremhevet. I Sverige kom det også kritikk, særlig fra sosialdemokratisk hold, mot det som ble ansett som ensidig, nasjonalistisk og krigsforherligende i lærebøkene. Denne kritikken førte nok også til endring i bøkene, som innebar en mer balansert fremstilling og en moderering av språket.

En slik moderering av tekstene er ikke like tydelig på norsk side. Selv om en del krasse uttalelser mot svenskene tones noe ned, særlig i boken til Løvdøen, blir hovedbudskapet når det gjelder 1905 beholdt gjennom hele perioden. Dette kan nok delvis forklares med at 1905 fikk en så sentral rolle i norsk bevissthet, og ble et symbol som i liten grad ble problematisert. Bitterheten over 1905 dempes i løpet av perioden i de svenske beretningene, mens stoltheten over 1905 er like fremtredende gjennom hele perioden i de norske beretningene.

”Broderfolk” og ”arvefiende”

Begrepet broderfolk brukes i flere av lærebøkene. På norsk side brukes begrepet først og fremst i lærebøkene som kom ut tidlig i perioden 1860-1920. Ordet brukes oftere i de svenske lærebøkene. Begrepet var nok mer uproblematisk i Sverige enn i Norge. I Norge ble det etterhvert et behov for å distansere seg fra Sverige, og tanken om to ”broderfolk” hadde dårligere resonans i Norge. I bøkene fra perioden etter 1905 brukes uttrykket ironisk i enkelte av de svenske tekstene.

Mange av bøkene fra perioden 1860-1875 er, som tidligere nevnt, preget av skandinavistiske idéer. Det gjelder særlig de svenske bøkene. Når det gjelder lærebøkernes fremstilling av skandinavismen, er det først og fremst den politiske skandinavismen i forbindelse med de dansk-tyske krigene som vektlegges. De norske forfatterne er tidligere ute med kritikk av den politiske skandinavismen, og kritikken er også mer omfattende i de norske lærebøkene enn i de svenske. Dette gjenspeiler nok det faktum at skandinavismen var mer kontroversiell i Norge enn i Sverige, og at den lettere kom i konflikt med norsk nasjonalisme.

I mange av de norske bøkene blir ordet ”fiende” brukt om svenskene. Da er det riktig nok snakk om den ”gamle fienden” før unionsinngåelsen. Ordet fiende brukes sjelden om Norge i de svenske lærebøkene. Et interessant poeng er at flere av de norske forfatterne utmerket godt klarer å kombinere en fremstilling av svenskene som den gamle arvefienden med et relativt positivt syn på unionen. Ole Jensen som i 1905 takker Gud for unionen (riktignok før 7. juni), har med detaljerte skildringer av relativt uviktige kamper mellom Norge og Sverige før unionstiden.⁵ Både Petersens og Sommers tekster fra perioden 1860-1875 uttrykker en meget positiv holdning til unionen. Sommer uttrykker det så sterkt som at ”Samfestet med Sverige var det, som dei klokaste Menneskene heldo fyre eit stort Gagn og ei god Vinning baade fyre Noreg og Sverige, og det finnar alle no.”⁶ Likevel har begge, særlig Sommer, en fremstilling av krigen i 1814 som sterkt fremhever norsk heroisme i krigen mot den svenske fienden.

En viktig forklaring på dette er at i Norge var Sverige ”arvefienden”, mens Norge ikke var ”arvefienden” i Sverige. På norsk side kunne tapperhet i krigen i 1814 knyttes til en rettferdig kamp for frihet, selvstendighet og for den liberale 17. mai-grunnloven. Fremstillingen av krigen i 1814 er meget nøktern i de svenske lærebøkene. Det var nok vanskeligere å fremstille en angrepskrig mot Norge som heroisk i de svenske lærebøkene. Beskrivelse av militære bragder i fortiden var lenge en viktig del av det å fremme fedrelandskjærighet. Dette er nok delvis forklaringen på at Nordahl Rolfsen ikke hadde store betenkeligheter med å skrive inn en svensk fiende i en historie som i utgangspunktet ikke hadde en konkret fiende i det hele tatt.

Som nevnt tidligere kan modereringen av flere av de svenske bøkernes behandling av unionskonfliktene mot slutten av perioden kanskje delvis knyttes til krav om en historiefremstilling som legger mer vekt på den fredelige utviklingen og internasjonalt samarbeid. I Hæreids norske lærebok finnes det enkelte eksempler som kan peke i samme

⁵ Frigaard 1995: 56.

retning. Fjerning av ordet ”begeistring” i forbindelse med at nordmenne gikk til krig i 1814, og sløyfing av avsnittet om skytterlagene i forbindelse med stattholdersaken, kan nok få beretningen til å virke mindre krigsforherligende. Men eksemplene er for få til å vise noen klar tendens. I mange av de norske lærebøkene blir fremdeles det heroiske i den norske krigsinnsatsen i 1814 sterkt understreket.

Kongene

Generelt sett kan man si at kongene fikk en mindre og mindre fremtredende posisjon i lærebøkene i løpet av perioden 1860-1920. I Sverige ser man en endring fra overstrømmende majestetshylling til en noe mer kritisk holdning til kongene. Denne utviklingen er nok delvis et resultat av den kritikken som hadde kommet mot en ensidig vektlegging av den politiske historien, med fokus på konger og kriger, som preget lærebøkene. Man kan også knytte utviklingen til det faktum at kongene i denne perioden mistet mye av sin makt. I kapittel 8 påpekte jeg at dette ikke var en entydig utvikling som det var full enighet om. Det at Selanders bok, som kom ut sent i perioden, vier kongene stor oppmerksomhet viser at pedagogiske hensyn noen ganger trakk i motsatt retning. Karakterbeskrivelser kunne være en måte å levendegjøre historien på.

I de norske bøkene er kongene gjennom hele perioden mindre framtrædende enn i de svenske bøkene. Få norske lærebøker er organisert etter kongene når det gjelder perioden etter 1814. Også i de norske lærebøkene blir beskrivelsen av kongene mer kritisk i løpet av perioden.

Et interessant spørsmål er om kongene blir fremstilt som en del av den nasjonale utviklingen i Norge og Sverige eller som en motsetning til den. I de svenske lærebøkene fremhever svært mange det problematiske ved at Karl Johan ikke lærte seg svensk. Selv om enkelte forfattere forsvarer kongen ved å si at han var ”svensk til sinns”, fremhever de fleste at mangelen på svenskkunnskaper til en viss grad gjorde kongen fremmed for folket. I beskrivelsen av kongene etter Karl Johan poengterer flere av forfatterne deres ”svenskhet” og ”fedrelandssinn”. Dette kan skyldes at det var et behov for å poengtere noe som ikke ble ansett som selvsagt, men det kan også tyde på at de faktisk ble sett på som gode ledere og representanter for den svenske nasjonen. Kongenes innsats for Sverige blir fremstilt som meget viktig i de fleste svenske lærebøkene.

Forholdet til kongene er mer problematisk i de norske lærebøkene. Både Karl Johan og Oscar II blir i flere tilfeller fremstilt som mer opptatt av svenske enn norske interesser. I

⁶ Paulson 1869: 112.

Norge blir Karl Johan sett på som fremmed, ikke bare som franskmann, men også som svenske. Likevel må det påpekes at det finnes mange positive beskrivelser av både Karl Johan og Oscar II i de norske lærebøkene. Oscar I og Karl XV får meget liten plass i de norske lærebøkene, men de blir nesten utelukkende presentert på en positiv måte. Norske politikere, kunstnere, diktere og oppdagelsesfarende ble nok ansett som viktigere forbilder for norske barn enn unionstidens konger.

To detaljer: Kieltraktatens fjerde paragraf og kongens navnesiffer

I unionskonfliktene var det en rekke spørsmål av symbolsk karakter. Flaggsaken er det fremste eksempelet på dette. To spørsmål som var mer perifere, men som likevel spilte en viss rolle, var spørsmålet om Kieltraktatens ordlyd og spørsmålet om kongenes navnesiffer. Når det gjelder begge spørsmålene virker det som om man på norsk side etter hvert kom fram til en ordning som ble sett på som den ”mest nasjonale”, og at det ble en relativt stor enighet om å bruke dette ”mest nasjonale” alternativet. I forbindelse med Kieltraktatens fjerde paragraf kan det virke som om det allerede på 1890-tallet på norsk side var en enighet om å bruke formuleringen om overgivelse til kongen av Sverige. Nesten samtlige norske forfattere og flere av de svenske bruker denne formuleringen. Når det gjelder kongenes navnesiffer er bruken i de norske bøkene mye mer varierende på 1890-tallet. Etter 1905 bruker nesten alle de ”norske” navnesifferne.

Unionen i nasjonsbyggingen

Både i Norge og i Sverige var ønsket om å befeste en felles nasjonal identitet viktig i perioden 1860-1920. Selvsagt fantes det ulike meninger om hva denne identiteten skulle innebære, og på hvilken måte man skulle fremme den. Men målet om å skape kjærlighet og lojalitet til fedrelandet og nasjonen hadde en viktig plass i skolens målsetninger. Historiefaget ble sett på som spesielt egnet til dette. Spørsmålet blir da hvordan unionsforholdet passet inn i svensk og norsk nasjonsbygging, og om unionsforholdet ble brukt på den måten i lærebøkene?

For Norges del er svaret på spørsmålene at unionsforholdet i aller høyeste grad passet inn i norsk nasjonsbygging, og at dette fikk et klart uttrykk i lærebøkene. De norske lærebøkene setter av svært mye plass til beskrivelsen av 1814, unionskonfliktene og unionsoppløsningen. Det underliggende temaet er som regel Norges kamp for selvstendighet og likestilling. De fleste forfatterne viser også stort engasjement i fremstillingene. Det er flere grunner til at unionsforholdet passet så godt inn i norsk nasjonsbygging. For det første var 1814, unionen og 1905 meget sentrale i den norske nære historien. For det andre var de samtlige. Riktignok var det mye uenighet og skarpe debatter også i Norge om unionen. Men

det var også stor enighet på mange punkter, og så godt som hele befolkningen stilte seg bak 7. juni-vedtaket. For det tredje var det lett å fremstille utviklingen fra 1814 til 1905 som ledd i en stor historisk prosess som gikk mot et bestemt positivt mål. Ernst Sars syn på Norgeshistorien som en utvikling mot nasjonal frihet og demokrati appellerte til mange⁷, og en slik utvikling kunne danne en god pedagogisk ramme for en lærebok. For det fjerde ble både 1814, unionsstridene og 1905, knyttet til liberale og demokratiske idealer. Derfor var de egnet til å bli varige nasjonale symboler i et samfunn som ble mer og mer demokratisk.

I Sverige hadde unionsforholdet en helt annen stilling. Selv om unionen og unionskonfliktene til tider fikk stor oppmerksomhet også i Sverige, var de langt mindre sentrale enn i Norge. Dette gjenspeiles også i lærebøkene der forholdet til Norge får langt mindre plass enn forholdet til Sverige får i de norske bøkene. Unionsforholdet var også et langt mer splittende element i Sverige enn i Norge. Man kunne heller ikke få unionsforholdet til å passe inn i en lineær, positiv utvikling på samme måte som i Norge. Det var heller ikke mulig å koble en tviholding på unionen til demokratiske idealer.

Jeg vil likevel hevde at visse aspekter ved unionsforholdet også kunne passe inn i en svensk nasjonsbyggingstankegang, og at dette gjenspeiles i mange av lærebøkene. Dette var imidlertid langt mer begrenset og kortvarig enn på norsk side. Det er primært to aspekter ved unionsforholdet som kan knyttes til svensk nasjonsbygging: Sveriges styrkede stilling etter 1814 som et resultat av unionen, og behovet for en "nasjonal kraftanstrengelse" etter unionsoppløsningen i 1905.

I de svenske lærebøkene fremstår perioden etter 1809 som en ny start for Sverige. Etter en turbulent periode som endte med tapet av Finland, så ting lysere ut. Man fikk en ny konstitusjon og en ny kongeslekt. Som Tegnér uttrykte det, ble fokuset satt på å "gjenerobre Finland innen Sveriges grenser". I mange av de svenske lærebøkene fra perioden før 1905 blir unionen med Norge sett på som et relativt viktig ledd i denne fornyelsen. Det blir lagt stor vekt på at unionen skulle trygge Sverige, og på at unionen medførte en etterlengtet fredsperiode som kunne muliggjøre utvikling og fremgang. Dette kunne begrunnes ut fra ulike syn på unionen og på forholdet mellom Norge og Sverige. For skandinavister som Odhner kunne unionen ses på som første ledd i en større skandinavisk forening. Skandinavistene kunne også argumentere for at de nordiske landene var sterkere sammen, selv om dette ikke medførte en statlig enhet. Også på ikke-skandinavistisk hold kunne unionen brukes til å fremheve Sveriges styrke. Dette gjaldt både tilhengere av Norges likestilling i unionen, som

⁷ Se side 36.

Hans Forssell, og de som mente at Sverige burde være en dominerende part i unionen, som Aron Rydfors.

Det er de to første perspektivene, Odhners og Forssells, som dominerer lærebøkene fram til ca. 1905. Så lenge ikke unionskonfliktene var for store kunne man holde fast på dette perspektivet, og få det til å passe inn i en utviklingsoptimistisk tankegang i forhold til Sverige. Allerede på 1880-tallet ble det vanskelig for de som forfektet Sveriges forrang i unionen å holde fast på tanken om unionen som et ledd i en positiv utvikling for Sverige. Demokratiseringen i Norge, og kravene om økt likestilling for Norge var ikke populære i disse konservative kretsene. De som forfektet et likestillingssyn på Norges stilling i unionen, både ut fra et skandinavistisk og et mer svensk-nasjonalt synspunkt, kunne holde fast på det optimistiske synet på unionen lenger. Siden det var de liberales syn på unionen og Norge som dominerte lærebøkene fram til 1905, er det ikke så overraskende at lærebøkene gir en så positiv fremstilling av unionsforholdet helt fram til 1905.

Unionsoppløsningen førte til krav i Sverige om å forene alle krefter for å utvikle og styrke Sverige. Oscar II uttrykte i Riksdagen at man skulle "[...] inom sina egna gränser återvinna hvad det genom en upplösning af unionen skulle förlora."⁸ Mange av lærebøkene som kom ut like etter 1905 avsluttes med en refleksjon over Sveriges stilling etter unionsoppløsningen. I noen av lærebøkene er denne refleksjonen preget av bitterhet, men hovedbudskapet er at nå må hele det svenske folk samle seg for å utvikle og styrke Sverige. På den måten blir unionsoppløsningen i lærebøkene fremstilt som et utgangspunkt for en ny utviklingsmulighet for Sverige. 1905 fikk imidlertid ingen varig symbolsk funksjon i svensk nasjonsbygging. Allerede i bøkene som ble gitt ut nærmere 1920 ser man en tendens til at det legges mindre vekt på 1905. Selanders bok som kom ut for første gang i 1918 inneholder ingen generelle betraktninger om Sveriges situasjon etter unionsoppløsningen. I Sverige kunne man ikke som i Norge fremstille unionsoppløsningen som noe ensidig positivt. Mens unionsoppløsningen i Norge ble forbundet med frigjøring og selvstendighet, ble den i Sverige av mange forbundet med nederlag.

Videre forskning

Arbeidet med oppgaven har vist at lærebøkene egner seg godt til å kaste lys over meninger og holdninger i samfunnet. Mange temaer kan belyses gjennom studier som enten har lærebøkene som hovedkilder eller som en del av et mer variert kildegrunnlag. Arbeid med lærebøker blir også i stor grad tverrfaglig siden man trekker inn ulike fagfelt som pedagogikk,

idéhistorie og litteraturhistorie. Nordisk historie er et område hvor det finnes mange temaer som det kan være fruktbart å undersøke ved hjelp av komparative studier av lærebøker.

Avgrensningene som er angitt i innledningskapittelet kan også antyde muligheter for videre forskning. Én mulighet er å fokusere på lærebøkene som ”produsenter av innstillinger og forhold i et samfunn”⁹ og prøve å se hvordan lærebøkene påvirker elevene. Da må man bruke et mer sammensatt kildegrunnlag enn bare lærebøker. En annen mulighet er å konsentrere seg om bøker skrevet i andre perioder enn de jeg har sett på. Da jeg begynte å arbeide med hovedoppgaven planla jeg også å undersøke bøker fra perioden 1935-1950. Jeg ville gjerne se på en periode som lå nærmere vår tid. Den gjensidige revisjonen av lærebøker som pågikk i denne perioden, samt andre verdenskrig, gjorde også perioden interessant. Dette ble det desverre ikke tid til å gjennomføre. Det kunne være interessant å følge utviklingen fram til våre dager. Selv om temaet for oppgaven har vært særlig relevant i forkant av hundreårsmarkeringen for unionsoppløsningen, håper jeg at det vil være interesse for å fortsette å studere disse spennende temaene.

⁸ Sitert hos Nilsson 2002: 20.

⁹ Angvik 1982: 368.

Bibliografi

Svenske lærebøger

- Berg, Fridtjuv 1889. *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor, Förra delen: forntiden och medeltiden*. Stockholm: Gernandt.
- Berg, Fridtjuv 1890. *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor, Senare delen: nyare tiden*. Stockholm: Gernandt.
- Berg, Fridtjuv 1892. *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor, Senare delen: nyare tiden, andra, omarbetade upplagan*. Stockholm: Gernandt.
- Berg, Fridtjuv 1899. *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor, tredje, förenklade upplagan*. Stockholm: Kungl. hofboktryckeriet.
- Berg, Fridtjuv 1904. *Lärobok i Sveriges historia för barndomsskolor, 4. uppl.*. Stockholm: Fritz.
- Bergström, Ola 1898. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: Beckman.
- Bergström, Ola 1903. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan, 2. uppl.*. Stockholm: Beckman.
- Bergström, Ola, 1907. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan, 3. uppl.*. Stockholm: Beckman.
- Bergström, Ola, 1913. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan, 4. uppl.*. Stockholm: Beckman.
- Brandell, Georg 1904. *Sveriges historia berättad för folkskolans barn*, Stockholm: Carlson.
- Brandell, Georg 1905. *Valda berättelser ur Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: Carlson.
- Brandell, Georg 1906. *Sveriges historia berättad för folkskolans barn, 2. uppl.*. Stockholm: Carlson.
- Brandell, Georg 1908. *Sveriges historia berättad för folkskolans barn, 4. uppl.*. Stockholm: Carlson.
- Brandell, Georg 1915. *Sveriges historia berättad för folkskolans barn*. Stockholm: Carlson.
- Bäckman, Jonas 1870. *Sveriges historia för folkskolelärare- seminarier och folkskolor*. Gefle: Tryckeribolagets officin.
- Dahm, O. E. L. 1842. *Sveriges historia, försök till lärobok för skolans lägsta klasser*. Kalmar: Westin.
- Dahm, O. E. L. 1861. *Sveriges historia Försök till Lärobok för Skolans lägsta Klasser*. Stockholm: Fritz.
- Dahm, O. E. L. 1866. *Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser, 12. uppl.*. Stockholm: Girons.
- Dahm, O. E. L. 1867. *Svenska folkets historia för folkskolor*. Calmar: Otto Westin.
- Dahm, O. E. L. 1874. *Sverigs historia. Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser, 15. uppl.*. Stockholm.
- Dahm, O. E. L. 1895. *Sveriges historia, försök till lärobok för skolans lägsta klasser, 16. uppl.*. Stockholm: Norstedt
- Ekelund, Jakob 1844. *Fäderneslandets historia i sammandrag för begynnare, 5. förbättrade Upplagan*. Stockholm: Haeggström.
- Ekelund, Jacob 1864. *Fäderneslandets historia i sammandrag för begynnare, Tionde upplagan*. Stockholm: Hæggström.
- Ekelund, Jacob, 1868. *Fäderneslandets historia i sammandrag för begynnare, elfte uppl.*. Stockholm: Hæggström.
- Eriksson, F. 1891. *Svensk historia för folkskolor*. Stockholm: Carlson.
- Grimberg, Carl 1909. *Sveriges Historia för folkskolan* fjärde häftet, omfattande tiden från 1814 till närvarande tid, försöksupplaga. Stockholm: Norstedt.

- Grimberg, Carl 1910a. *Sveriges Historia för folkskolan*, första delen, omfattande tiden till Karl XII död, andra upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Grimberg, Carl 1910b. *Sveriges Historia för folkskolan*, andra delen, omfattande tiden från Karl XII:s död till våra dagar, andra upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Grimberg, Carl 1913. *Sveriges Historia för folkskolan*, första delen, omfattande tiden till Karl XII död, fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Grimberg, Carl 1915. *Sveriges Historia för folkskolan*, andra delen, fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Grimberg, Carl 1918. *Sveriges historia för folkskolan*, 4. förkortade uppl.. Stockholm: Norstedt.
- Grimberg, Carl 1919. *Sveriges historia för folkskolan II- omfattande tiden från Karl XII:s död till våra dagar*, sjätte, nästan oförändrade upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Heidenstam, Verner von 1908/1910. *Svenskarna och deras hövdingar, berättelser för unga och gamla*. Stockholm: Bonnier.
- Hägerman, Anders 1862. *Läro och Läsebok i Svenska historien i trenne kurser för folkskolor*, tredje öfversedda upplagan. Köping: Säfberg.
- Hägerman, Anders 1870. *Läro och Läsebok i Svenska historien i trenne kurser för folkskolor*, 10. öfversedda upplagan. Köping: Barkén.
- Hägerman, Anders 1875. *Läro och Läsebok i Svenska historien i trenne kurser för folkskolor*. 14. öfversedda upplagan. Köping: Barkén.
- Hörlén, M. 1894. *Valda berättelser ur fäderneslandets historia, enligt förteckningen i 1889 års normalplan för folkskolor och småskolor*. Stockholm: Bonnier.
- Kastman, Karl och Thor Brunius 1867. *Lärobok i Svenska historien för folkskolor och nybörjare*. Norrköping: Wallberg.
- Knös, Teodor 1890. *Berättelser ur fäderneslandets historia – Läsebok för folkskolan och menige man*, tredje upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Knös, Teodor 1906. *Berättelser ur fäderneslandets historia – Läsebok för folkskolan och menige man*, fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Larsson, Hans 1898. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan*. Lund: Gleerup.
- Larsson, Hans 1902. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan*, andra uppl.. Lund: Gleerup.
- Larsson, Hans 1915. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolan*. Lund: Gleerup.
- Liljeholm, A. F. og C. J. Gardell 1898. *Lärobok i Sveriges historia – del I*. Stockholm: Norman.
- Liljeholm, A. F. og C. J. Gardell 1899. *Lärobok i Sveriges historia – del II*. Stockholm: Norman.
- Liljeholm, A. F. og C. J. Gardell 1900. *Lärobok i Sveriges historia – del I*, 2. uppl.. Stockholm: Norman.
- Liljeholm, A. F. og C. J. Gardell 1904. *Lärobok i Sveriges historia – del II*, 2. uppl.. Stockholm: Norman.
- Lindholm, P. A. 1899. *Lärobok i Sveriges historia för folkskolor med kort kurs*, andra omarbetade upplagan. Stockholm: Fritz.
- Lundeqvist, A. E. 1866. *Svensk Historia för folkskolans Barn- Hemlexor IV*. Jönköping: Hall.
- Lundeqvist, A. E. 1875. *Svensk historia för folkskolans barn- hemlexor IV*, åttonde upplagan. Jönköping: Nordström.
- Lundeqvist, A. E. 1895. *Svensk historia för folkskolans barn- hemlexor IV*, 13. upplagan. Stockholm: Johnson.

- Läsebok för folkskolan* 1868. Stockholm: Norstedt.
- Läsebok för folkskolan* 1876. 7. uppl.. Stockholm: Norstedt.
- Läsebok för folkskolan* 1979. Faksimilutgåva efter första upplagan 1868, Efterord: Lars Furuland. Stockholm: Gidlund.
- Läsebok för folkskolan* 1892. 9. omarbetade uppl.. Stockholm: Norstedt.
- Läsebok för folkskolan* 1907-1920. 10. uppl. fullst. omarb., Stockholm: Norstedt.
- Läsebok för folkskolan* 1912-1915. avd. 1-4, Särskild parallelluppl. till 10. uppl., Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1873. *Lärobok i fäderneslandets historia, under författarens ledning bearbetad för folkskolan*, 2. upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1875. *Lärobok i fäderneslandets historia, under författarens ledning bearbetad för folkskolan*, fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1890. *Lärobok i fäderneslandets historia, under författarens ledning bearbetad för folkskolan*, femtonde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1898. *Lärobok i fäderneslandets historia, under författarens ledning bearbetad för folkskolan*, sextonde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1905. *Lärobok i fäderneslandets historia bearbetad för folkskolan*, illustrerad upplaga (Texten i öfverensstämmelse med sjuttonde oillustrerade upplagan, 1904). Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1907. *C. T. Odhners lärobok i fäderneslandets historia bearbetad för folkskolan*, adertonde omarbetade upplagan utgiven av K. G. Westman. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1911. *C. T. Odhners lärobok i fäderneslandets historia bearbetad för folkskolan*, nittonde omarbetade upplagan utgiven av K. G. Westman. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, C. T. 1919. *C. T. Odhners lärobok i fäderneslandets historia bearbetad för folkskolan*, 19. omarbetade upplagan utgiven av K. G. Westman. Stockholm: Norstedt.
- Pettersson, C. Fr. 1871. *Swensk historia för folkskolor och lägre lärowerk*. Falun: Nordin.
- Rosenborg, Olof 1913. *Sveriges historia för folkskolan*, andra genomsedda upplagan. Stockholm: Palmquists.
- Rydfors, A. 1908. *Fäderneslandets historia för folkskolan*. Stockholm: Fritz.
- Rydfors, A. 1914. *Fäderneslandets historia för folkskolan*, 3. uppl.. Stockholm: Fritz.
- Rydfors, A. 1920. *Fäderneslandets historia för folkskolan*, 4. uppl.. Stockholm: Fritz.
- Schultz, K. J. 1906. *Sveriges historia för folkskolan*. Halmstad: Lindblad.
- Schelin, P. Er. 1866. *Lärobok i Svenska historien för Svenska folkets barn, i twänne kurser utgifwen*, Fjerde upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Selander, B. 1918. *Lärobok i svenska historien för folkskolan och andra barndomsskolor- senare delen (Från Karl XII död till våra dagar)*. Stockholm: Bonnier.
- Starbäck, C. Georg 1863. *Försök till lärobok i Svensk historia för folkskolor och nybegynnare*, Andra förbättrade upplagan. Norrköping: Föreningens Boktryckeri.
- Starbäck, C. Georg 1868. *Försök till lärobok i Svensk historia för folkskolor och nybegynnare*, Sjette upplagan. Norrköping: Wallberg.
- Starbäck, C. Georg 1873. *Försök till lärobok i Svensk historia för folkskolor och nybegynnare*, 9. uppl.. Norrköping: Wallberg.
- Söderstedt, J. G. 1866. *Lärobok i Svenska historien för folkskolor och nybörjare*, andra uppl.. Uppsala: Wenster.

Söderstedt, J. G. 1870. *Lärobok i Svenska historien för folkskolor och nybörjare*, tredje uppl.. Uppsala: Wenster.

Tenow, O. 1860. *Sveriges historia för mindre skolor*, andra upplagan. Wenersborg: Bagge och Petterson.

Wiberg, Carl Fredrik 1867. *Lärobok i fäderneslandets historia efter föredragsmetoden för Svenska folkskolan och dess Lärare-Seminarier*. Gefle: Ewerlöf.

Wiberg, Carl Fredrik 1870. *Lärobok i fäderneslandets historia efter föredragsmetoden för Svenska folkskolan och dess Lärare-Seminarier*, Andra efter Läroboks-komm. anmärkningar öfversedda uppl.. Gefle: Ewerlöf.

Winge, I. M 1865. *Lärobok i geographi och historia för folkskolor och Nybörjare. Sednare Delen: Historia*, trettonde upplagan. Stockholm: Hæggström.

Winge, I. M 1873. *Lärobok i geografi och historia för folkskolor och Nybörjare, Senare Delen: Historia*, femtonde upplagan öfversedd. Stockholm: Hæggström.

Åberg, L. 1863. *Lärobok i svenska historien och hufvuddragen af allmänna historien, för folkskolor och nybörjare*, Sjette upplagan. Stockholm: Huldberg.

Åberg, L. 1870. *Lärobok i Svenska historien och hufvuddragen af allmänna historien, för folkskolor och nybörjare*, 8. upplagan. Stockholm: Huldberg.

Norske lærebøker

Andersen-Høntorp, Kr. 1914. *Fortællinger av Norgeshistorien til bruk ved iagttagelsesundervisningen*. Kristiania: Cappelen.

Austlid, Andreas 1889. *Lesebok fyr born*. Bergen: Litleré.

Austlid, Andreas 1902. *Lesebok for folkeskolen – fyrste bandet*. Kristiania: Cammermeyer.

Austlid, Andreas 1903. *Lesebok for folkeskolen – andre bandet*. Kristiania: Cammermeyer.

Austlid, Andreas 1906. *Lesebok for folkeskolen – tredje bandet*. Kristiania: Cammermeyer.

Austlid, Andreas 1910. *Lesebok for folkeskolen – tredje bandet*. Kristiania: Cammermeyer.

Austlid, Andreas 1920. *Lesebok for folkeskolen – tredje bandet*. Kristiania: Cammermeyer.

Bonnevie, J. A. og Ræder, A. 1894. *Historisk lærebog for folkeskolen – omfattende baade Nordens og verdens historie*. Kristiania: Aschehough.

Dahl, O. Chr. 1899. *Historisk lærebog for folkeskolen*. Kristiania: Cappelen.

Gidske, Karl 1908. *Liten Norges historie*. Trondhjem: Ellewssen.

Hæreid, Jens 1902. *Norges nyere historie (efter 1814) med samfundslære for skole og hjem*. Kristiania: Eget forlag.

Hæreid, Jens 1909. *Norges historie fortalt for skole og hjem*. Kristiania: Aschehoug.

Hæreid, Jens 1919. *Norges historie fortalt for skole og hjem*, sjette oplag. Kristiania: Aschehoug.

Jensen, Ole 1891. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 5. oplag. Kristiania: Malling.

Jensen, Ole 1892. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 6. oplag. Kristiania: Malling.

Jensen, Ole 1902. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 11. oplag. Kristiania: Malling.

Jensen, Ole 1905. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 12. oplag. Kristiania: Malling.

Jensen, Ole 1907. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 13. forøkedede oplag. Kristiania: Malling.

- Jensen, Ole 1909. *Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet*, 14de forøkkede oplag. Kristiania: Aschehoug.
- Jensen, Ole 1912. *Norges historie for skolen og hjemmet*, ny udgave ved Kr. Andersen-Høntorp og R. Sunde. Kristiania: Aschehoug.
- Jensen, O. 1919. *Norges historie for skolen og hjemmet*. Ny udgave ved Kr. Andresen-Høntorp og R. Sunde, attende oplag. Kristiania: Aschehoug.
- Jensen, P. A. 1863a. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Første Skoletrin. Kristiania: Cappelen.
- Jensen, P. A. 1863b. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Andet Skoletrin. Kristiania: Cappelen.
- Jensen, P. A. 1863c. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Tredie Skoletrin. Kristiania: Cappelen.
- Jensen, P. A. 1873a. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, fjerde oplag, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Første Skoletrin. Kristiania: Cappelen.
- Jensen, P. A. 1873b. *Læsebog for folkeskolen og folkehjemmet*, fjerde oplag, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Andet Skoletrin. Kristiania: Cappelen.
- Jensen, P. A. 1874. *Læsebog for folkeskolen og folkehjemmet*, fjerde oplag, Udgiven efter offentlig Foranstaltning, Tredie Skoletrinn. Kristiania: Cappelen.
- Kjær, A. 1894a. *Kort lærebog i historie (verdenshistorie, kirkehistorie, Norges historie) nærmest for folkeskoler i byerne*, Kristiania: Brøgger
- Kjær, A. 1894b. *En liden lærebog i historie (verdenshistorie- kirkehistorie- Norges historie for folkeskoler paa landet*. Kristiania: Brøgger.
- Kjær, A. 1894c. *Lærebog i historie (verdenshistorie- kirkehistorie- Norges historie) for folkeskoler, amtsskoler og middelskoler*. Kristiania: Brøgger.
- Kjær, A. 1899. *Lærebog i historie verdenshistorie- kirkehistorie- Norges historie*, 2. forøkkede udgave af "Lærebog i historie for folkeskoler, amtsskoler og middelskoler". Kristiania: Brøgger.
- Kristiansen, Oskar 1897. *Lærebog i historie (verdenshistorie og Norges historie) for folkeskolen*. Kristiania: Brøgger.
- Kristiansen, Oskar 1906. *Lærebog i historie (verdenshistorie og Norges historie) for folkeskolen og smaaskolen*, anden udgave. Kristiania: Brøgger.
- Kristiansen, Oskar 1911. *Lærebog i historie (verdenshistorie og Norges historie) for folkeskolen og smaaskolen*, tredje udgave. Kristiania: Brøgger.
- Løddøen, O. I. K 1905a. *Det norske folks historie fortalt for folke- og ungdomsskoler, 1. Del: De ældste tider og sagatiden (til 1319)*. Kristiania: Cappelen.
- Løddøen, O. I. K 1905b. *Det norske folks historie fortalt for folke- og ungdomsskoler, 2. Del: Norges vanmagtstid (1319-1814)*. Kristiania: Cappelen.
- Løddøen, O. I. K. 1905c. *Det norske folks historie fortalt for folke- og ungdomsskoler, 3. Del: Norge som grundlovmæssigt kongedømme (efter 1814)*. Kristiania: Cappelen.
- Løddøen, O. I. K. 1907a. *Det Norske folks historie- fortalt for folke- og ungdomsskolen, 1. Del: De ældste tider og sagatiden (til 1319)*, andet oplag. Kristiania, Cappelen.
- Løddøen, O. I. K. 1907b. *Det Norske folks historie- fortalt for folke- og ungdomsskolen, 2. Del: Norges vanmagtstid (1319-1814)*, andet oplag. Kristiania: Cappelen.
- Løddøen, O. I. K. 1907c. *Det Norske folks historie- fortalt for folke- og ungdomsskolen, 3. Del: Norge som grundlovmæssigt kongedømme (efter 1814)*, andet oplag. Kristiania: Cappelen.

- Lørdøen, O. I. K 1916. *Det Norske folks historie. III Del: Norge som grundlovmæssig kongedømme (efter 1814)*. Kristiania: Cappelen, 1916.
- Paulson, Olav 1869. *Lesebog i Landsmaalet*, Bergen: Giertsen.
- Petersen, Siegwart 1861. *Norges historie- Læse- og Lærebog for Almue- og Borgerskoler*, Tredie Udgave. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1874. *En liden Norges historie for de første begyndere*. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1875. *Norges historie- Læse- og Lærebog for Almue- og Borgerskoler*, Syvende Udgave. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1891. *Norges historie, mindre udgave for folkeskolen* ved ProfessorDr. Gustav Storm, 2det gennemseede oplag. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1892. *Norges historie- Læse- og lærebog for almue og borgerskoler*, tolvte udg. ved prof. dr. Gustav Storm. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart. 1895. *Norges historie, større udgave for folkeskolen*, ved professor dr. Gustav Storm. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1896. *Smaabøger for skolen og hjemmet. No. 1. Fortællinger af Norges historie*, 3. oplag. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1896. *Smaabøger for Skolen og Hjemmet. Nr. 1. Fortællinger af Norges Historie*. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1897a. *Norges historie, mindre udgave for folkeskolen*, ved Professor Dr. Gustav Storm, 5te gennemseede oplag. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1897b. *Norges historie. Læse og lærebog for almue og borgerskoler*, fjortende udgave ved prof. dr. Gustav Storm. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1900. *Norges historie, større udgave for folkeskolen*, ved professor dr. Gustav Storm, 2det oplag. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1908. *Norges historie for folkeskolen, mindre utg.*, ved Dr. A. Ræder. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1912. *Norges historie, større udgave for folkeskolen*, ved Chr. Brinchmann og Sylfest Muldal, 3. oplag. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1917. *Norges historie for folkeskolen, mindre utg.*, ved Dr. A. Ræder, 10 opl.. Kristiania: Cappelen.
- Petersen, Siegwart 1919. *Norges historie, større udgave for folkeskolen*, ved Chr. Brinchmann og Sylfest Muldal, 5. oplag. Kristiania: Cappelen.
- Rolfsen, Nordahl 1892. *Læsebog for folkesskolen*, del 1. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1895. *Læsebog for folkesskolen*, del 4. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1895. *Læsebog for folkesskolen*. del 5. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1898. *Læsebog for folkesskolen*, del 1. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1902. *Læsebog for folkesskolen*, del 3. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1903. *Læsebog for folkeskolen*, del 1. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1903. *Læsebog for folkeskolen*, del 2. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1905. *Læsebog for folkesskolen*, del 2. Kristiania: Dybwad.
- Rolfsen, Nordahl 1907. *Læsebog for folkeskolen*, del 1, første halvbind (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1907. *Læsebog for folkeskolen*, del 1, andre halvbind (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1908. *Læsebog for folkeskolen*, del 2 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1909. *Læsebog for folkeskolen*, del 3 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1909. *Læsebog for folkeskolen*, del 4 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1910. *Læsebog for folkeskolen*, del 5 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1917. *Læsebog for folkeskolen*, del 6 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Rolfsen, Nordahl 1920. *Læsebog for folkeskolen*, del 6 (byutgaven), 2. udgave. Kristiania: Dybwad.

Raabe, Jens 1903. *Lære- og læsebog i Norges og Nordens historie for folkeskole og hjem*. Kristiania: Cammermeyer.

Raabe, Jens 1905. *Norge og Nordens historie for folkeskolen, mindre udgave*, 2det oplag. Kristiania: Cammermeyer.

Raabe, Jens 1906. *Lære og Læsebog i Norge og Nordens historie for folkeskole og hjem*, 3. oplag. Kristiania: Cammermeyer.

Raabe, Jens 1909. *Kongeriket Norges og Nordens historie for folkeskole og hjem*. Kristiania: Cammermeyer.

Schjøtt, S. 1893. *Norigs saga aat folkeskulen*. Bergen: Litleré.

Søraas, O 1908. *En kortfattet norgeshistorie i versform- En ledetraad ved undervisning i norgeshistorie i folkeskolen og til støtte ved repetition i videregaaende skoler*. Trondhjem: Vikan.

Vellesen, Jonas 1895. *Norges historie for folkeskolen*. Bergen: Beyer.

Vellesen, Jonas 1896. *Noregs saga aat folkeskulen*. Bergen: Beyer.

Vellesen, Jonas 1904. *Norigs saga for skule og heim*, 3dje auka utgaava. Bergen: Beyer.

Vellesen, Jonas 1907. *Norigs saga for skule og heim*, 4de auka utgaava. Bergen: Beyer.

Vellesen, Jonas 1916. *Norigs saga for skule og heim*, 7. utgaava. Bergen: Beyer.

Øverland, O. A. 1898. *Lærebog i Norges nyeste historie for folkeskolen*. Kristiania: Det norske Aktieforslag.

Andre kilder

Aschehoug, T. H. 1891. *Norges nuværende statsforfatning*. Christiania: Malling.

Beretningen om det 9. nordiske skolemøde i København den 8., 9., 10., og 11. august 1905 1906. Udgivet af den danske bestyrelses forretningsudvalg ved fr. Thomassen, København: Truelsen.

Beretning om Forhandlingerne paa det 3die nordiske Skolemøde i København den 9de, 10de og 11te August 1877 1877. Udgivet paa Bestyrelsens Vegne. København: Reitzel.

Bihang till riksdagens protokoll 1917. 4. saml. 133 häft. Nr 303.

Blehr, Sigurd (red.) 1948. *Mot frigjørelsen. Utdrag av statsminister Otto Blehrs politiske korrespondanse 1891-1903*. Oslo: Cammermeyer.

Castberg, Johan 1953. *Dagbok 1900-1917. Bind I 1900-1905*. Oslo: Cappelen.

Forhandlingerne ved det sjette nordiske skolemøde i Kjøbenhavn 5. – 8. august 1890 1891. Udgivne af mødets danske bestyrelse, Kjøbenhavn: Gad.

Granskning af läroböcker för folkskolan jemte grundsatser för deras uppställning. Underdånigt utlåtande afgifvet den 24 mars 1887 af utsedde kommitterade 1887. Stockholm: Kongl. boktryckeriet.

Hvad historieundervisningen har været, og hvad den bør være 1904. Kristiania: Cammermeyer.

- Lov om Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne. Malmø den 12te Juli 1848.* Christiania. Trykt hos Chr. Grøndahl i *Skolehistoriske aktstykker Nr. 5* 1959. Oslo: Norsk Skolemuseums Venner.
- Lov om Almueskolevæsenet paa Landet, 1860.* Stockholms Slot den 16de Mai 1860. Christiania, Trykt hos Chr. Grøndahl i *Skolehistoriske aktstykker Nr. 6* 1960. Oslo: Norsk Skolemuseums Venner.
- Meddelanden från Samfundet Brödrafolkens Væl, Svenska afdelningen* 1903, N:o 1.
- Nielsen, Yngvar 1886. *Kielerfreden.* Christiania: Brøgger.
- Nielsen, Yngvar 1894. 1814. *Fra Kiel til Moss.* Christiania: Cammermeyer.
- Normalplan för undervisning i folkskolor och småskolor* 1889. Stockholm: Norstedt.
- Normalplan för undervisning i folkskolor och småskolor* 1900. Stockholm: Norstedt.
- Protokoll och bihang till första urtima riksdagen i Stockholm 1905,* Motion N:o 1.
- Riksdagens protokoll vid urtima riksmötet år 1905, Andra Kammaren* 1905. Stockholm: Marcus.
- Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1917, Andra Kammaren,* fjärde bandet. Stockholm: Norstedt.
- Rydfors, Aron 1899. *Svensk nationalkänsla vid seklets slut,* Svenska nationalföreningens skrifter Nr 15., Stockholm.
- Selander. B. 1926. *Några ord om historieundervisningen i folkskolan. Jämte meddelanden om B. Selanders läro- och läseböcker i historia,* Stockholm: Carlson.
- Siewers, Hans 1848. *Geographisk Børnelærdom bearbejdet efter Løvenbergs "Ländersibel".* Christiania: Dybwad.
- Sjunde nordiska skolmötet i Stockholm den 6, 7, och 8 augusti 1895* 1896. Berättelse enligt uppdrag utgifven af Fil. D:R Const. Falk, mötets sekreterare, Stockholm: Tidningsaktiebolaget Vårt Lands tryckeri.
- Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842-1921* 1924. Utgivna av B. Rud. Hall, *Årsböcker i svensk undervisningshistoria.* Lund: Carl Bloms boktryckeri.
- Topelius, Zacharias 1878. *Läsning för barn. Fjerde boken.. Lekar, visor och sagor,* Andre upplagan. Stockholm: Bonnier.
- Underdånigt Betänkande, afgifvet den 22 Augusti 1868 af den i Nåder tillsatta Kommissionen för behandling af åtskilliga till undervisningen i Historia och Geografi inom Elementarläroverken härande frågor* 1868. Stockholm: Norstedt.
- Vellesen, Jonas 1910. *Om undervisningen i Norges historie. Av et foredrag holdt av Jonas Vellesen.* Bergen: Beyer.
- Wollebæk, Sverre 1928. *Om Kielertraktaten 15. januar 1814.* Halden: Sem.
- Aarbog 1904, Broderfolkenes Vel* 1904. Christiania: Berg'ske Bogtrykkeri. (red. Holmberg Teodor og Johannes Martens).

Tidsskrifter

- Den norske Folkeskole, 1860-1872.*
- Folkskolans Vän, 1905*
- Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur, 1870.*
- Norsk Skoletidende 1869-1875, 1890-1905.*
- Svensk Läraretidning 1890-1906, 1910, 1916, 1920.*
- Sveriges Væl, Veckoblad för nationella sträfvanden, 26.10.1906; 30.10.1907.*

Litteratur

- Amundsen, Leiv og Didrik Arup Seip (red.) 1957. *Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven*. bd. 5. Oslo: Cappelen.
- Andolf, Göran 1972. *Historien på gymnasiet: undervisning och läroböcker 1820-1965*. Stockholm.
- Angvik, Magne 1982. "Lærebokanalyse som tema og lærerutdanning". *Norsk pedagogisk tidsskrift*..
- Aspaas, Kristen 1970. *Forstadens skole – Ila skole Trondheim 1770-1970*. Trondheim: [Skolen].
- Backholm, Johan 1994. "När lärarna blev nordister." *Nordisk tidskrift* 70 (1): 17-27.
- Barton, H. Arnold 2003. *Sweden and Visions of Norway: Politics and Culture, 1814-1905*. Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press.
- Baune, Tove Aarsnes 1999. *Den skal tidlig krøkes. Skolen i historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen.
- Bechholm, Andr. og A. Stigersand 1921. *Kristiania Lærerforening gjennom 100 år 1821-1921*. Kristiania: Norli.
- Berg, Roald 1995. *Norge på egen hånd: 1905-1920, i Norsk utenrikspolitiske historie*, bd 2. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berg, Roald 1997. "Nordisk samarbeid 1914-1920", *IFS Info* (4).
- Bergsgård, Arne 1943. *Året 1814. I. Grunnlova*. Oslo: Aschehoug.
- Bjørge, Narve, Rian, Øystein og Kaartvedt, Alf 1995. *Selvtendighet og union : fra middelalderen til 1905, i Norsk utenrikspolitikk historie*, bd 1. Oslo: Universitetsforlaget.
- Björk, Staffan 1946. *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, Stockholm: Natur och kultur.
- Boli, John 1989. *New Citizens for a New Society. The Institutional Origins of Mass Schooling in Sweden*, Oxford: Pergamon Press..
- Bratholm, Berit 2001. *Godkjenningsordningen for lærebøker 1889- 2001, en historisk gjennomgang*. Tønsberg: Høyskolen i Vestfold.
- Bruce, N. O. 1940. *Det svenska folkundervisningsväsendet 1900-1920*, i Viktor Fredriksson (red.), *Svenska folkskolans historia*, fjärde delen. Stockholm: Bonniers..
- Carlgren, Wilhelm (red.) 1950. *Omstridda spörsmål i Nordens historia*, bd. 2, *Föreningarna Nordens historiska publikationer*. Helsingfors.
- Carlsson, Sten og Jerker Rosén 1970. *Svensk historia 2, Tiden efter 1718*, tredje upplagan. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Dahl, Ottar 1992. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, Pia Carolina 2002. *Enhet, likhet og kunnskap. En idéhistorisk analyse av den norske enhetsskole i perioden 1889 til 1920*. Hovedfagsoppgave i idéhistorie, Universitetet i Oslo.
- Danielsen, Helge 2004: "Fædrelandssind" og "Fosterländskhet". *Nasjonsoppfatninger i de norske og svenske høyrebevegelsene 1885-1905*. Oslo: Unipub.
- Danielsen, Helge 1998. "Nasjonalisme i Høyre før 1905?" i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Danielsen, Helge 1997. "Rakrygget og selvtillidsfuldt Fædrelandssind". *Om holdninger til det nasjonale i Aftenpostens redaksjonsmiljø i siste del av unionstiden*, KULTs skriftserie nr. 77. Oslo:
- Danielsen, Rolf 1989. "Den norske oppfatningen av unionen", *Aktuellt om historia*.3-4: 13-16. Bromma: Historielärarnas förening.
- Dokka, Hans Jørgen 1967. *Fra allmueskole til folkeskole. Studier i den norske folkeskoles historie i det 19. hundreåret*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Dyrvik, Ståle og Ole Feldebæk 1996. *Mellom brødre 1780-1830*, i Knut Helle m. fl. (red.), *Aschehougs Norgeshistorie*, bd. 7. Oslo: Aschehoug.
- Edling, Nils 1996. *Det fosterländska hemmet*. Stockholm: Carlsson.
- Ehn, Billy 1893. "Nationell innlevelse", i Ehn, Billy, Jonas Frykman og Orvar Löfgren *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ekhöjd, Olle 1997/98. "Norsk-svensk relation: från unionstid till nutid: en granskning av efterkrigstida gymnasieläroböcker". *Historielärarnas förenings årsskrift*: 17-22.
- Eliæson, Sven og Ragnar Björk (red.) 2000. *Union & secession. Perspektiv på statsbildningsprosesser och riksuppløsninger*. Stockholm: Carlsson.
- Elvander, Nils 1961. "Från liberal skandinavism till konservativ nationalism i Sverige". *Scandia* 27: 366-386.
- Erstad, Øystein 1981. *Nordahl Rolfsen: Læsebog for folkeskolen 1892-1907. Et bevissthistorisk bidrag*, Hovedfagsoppgave i Nordisk, Universitetet i Bergen.
- Frigaard, Svein 1995. *Historiefaget i folkeskolen 1889-1960. En studie av en del trekk i fagets utvikling basert på undervisningsplaner og lærebøker*, Hovedfagsoppgave i historie, Høgskolen i Bergen/Universitetet i Bergen.
- Frykman, Jonas 1993. "Nationella ord och handlingar", i Ehn, Billy, Jonas Frykman og Orvar Löfgren *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Furuland, Lars 1979. "Efterord" i *Läsebok för folkskolan*, Faksimilutgåva efter första upplagan 1868. Stockholm: Gidlund.
- Gruvberger, Nils 1990. "Våra nordiska grannländer i folkskolans och grundskolans historieläroböcker sedan mitten av 1800-talet". *Rapport från Barn- og ungdomsforskning*. Jönköping.
- Hadenius, Stig 1964. *Fosterländsk unionspolitik: majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888-1899*. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Hagemann, Gro 1997. *Det moderne gjennombrudd 1870-1905*, i Knut Helle (red.), *Aschehougs Norgeshistorie*, bd. 9. Oslo: Aschehoug.
- Hagemann, Sonja 1964. *Hjertets geni. Henrik Wergelands diktning for barn*. Oslo: Aschehoug.
- Helgheim, Johannes J. 1981. *Allmugeskolen i byane*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellern, Victor 1968. *Den norske skoles idégrunnlag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henrik Wergelands skrifter. Folkeutgaven 1957*. Amundsen, Leiv og Didrik Arup Seip (red.) 1957. bd. 5. Oslo: Cappelen.
- Hemstad, Ruth 2004. "Nordisk samklang med politiske dissonanser. Skandinavisme og skandinavisk samarbeid på 1800-tallet", Paper til 25: Nordiska historikermötet i Stockholm, 4. –8. 2004, Stockholm. (Upublisert manuskript).
- Hemstad, Ruth 2005. "Fra "Indian Summer" til "nordisk vinter". Skandinavisme, skandinavisk samarbeid og unionsoppløsning", i *Norsk-svenske relasjoner i 200 år* [arb. tittel], Oslo/Stockholm. (Upublisert manuskript).
- Hodne, Ørnulf 1987. *Skolen i gamle dager. Barndomsminner fra den gamle folkeskolen 1885-1925*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Holmen, Eirik 2004. *Sveriges rett til Norge: Förbundet Sveriges rätt og Svenska nationalföreningen: to svenske nasjonale foreninger og deres unionssyn 1893-1904*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Hoelseth, Dag 1997. *Det nasjonale kongedømme. Det norske monarkiet 1905-1910*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

- Hoprekstad, Olav 1950. *Fatigskule, ålmugeskule og lærarstand i Bergen fram til 1889*. Bergen, Eiden.
- Hroch, Miroslav 1998. "Europeisk nasjonalhistorie" i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Isling, Åke 1980. *Kampen för och mot en demokratisk skola 1. Samhällsstruktur och skolorganisation*. Stockholm: Sober.
- Isling, Åke 1988. *Det pedagogiska arvet. Kampen för och mot en demokratisk skola, del 2*. Stockholm: Sober.
- Jacobson, Gustaf 1945. *Från Geijer till Hjärne. Studier i svensk historieskrivning under 1800-talet*. Stockholm: Fahlcrantz & Gumælius.
- Henschen, Helena M. (red.) 1985. *Skolbarn - en folkundervisning växer fram*. Stockholm: Tiden.
- Johansen, Annar J. 1969. *Godkjenning av lærebøker for folkeskolen. En historisk undersøkelse*. Hovedoppgave i pedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Johnsen, Egil Børre 1987. *Nordahl Rolfsens ord. En bok om skriftkultur*. Oslo: Aschehoug.
- Johnsen, Egil Børre 1993. *Textbooks in Kaleidoscope – A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. New York: Scandinavian University Press.
- Johnsen, Egil Børre 1997. *Kunnskapens tekster: jakten på den gode lærebok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, Egil Børre m. fl. 1999. *Lærebokkunnskap. Innføring i sjanger og bruk*. Oslo: Tano.
- Johnsen, Egil Børre 2003. *Fola fola Blakken. En biografi om Nordahl Rolfsen*. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Jordheim, Knut (red.) 1989. *Skolen 1739-1989. En skolehistorisk antologi med 31 nyskrevne bidrag i anledning av norsk grunnskoles 250-årsjubileum*. Oslo: NKS-Forlaget.
- Key, Ellen 1996. *Barnets århundrade. Omläst hundra år senare med introduktion och kommentarer av Ola Stafseng*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Kjeldstadli, Knut 1999. *Fortida er ikke hva den en ganv var*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, Alf 1995. *Selvtendighet og union : fra middelalderen til 1905, i Norsk utenrikspolitikk historie, bd 1*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, Alf 1998. "Karl Johan i Norge – Författningskamp och utrikespolitikk" i *Karl XIV Johan- en europeisk karriär*. Stockholm: Kungl. husgerådskammaren.
- Lindqvist, Ola 1993. "Svenska hotbilder 1809-1945", *Historiedidaktik i Norden 5*. Nordisk konference om historiedidaktik, Løjt 1993. København: Institut for historie og samfundsfag.
- Lorentzen, Svein 1988. "Det nasjonale i grunnskolens historieboke-et selvilde i forandring." Artikkel i Knut Jordheim (red.) *Skolens årbok*. Oslo: NKS.
- Lorentzen, Svein 1990. "Patriotism as Part of Citizenship Education: a review of Norwegian history textbooks throughout the nineteenth and twentieth centuries.", *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol. 34, No. 2.
- Lorentzen, Svein 1993. Patriotism and history teaching: a review of Norwegian History textbooks throughout the nineteenth and twentieth centuries, Rapport nr. 11/1993, Projektet Europa och läroboken, Göteborgs Universitet, 1993.
- Lorentzen, Svein 2003. *Ja, vi elsker... Skolebøkene i den norske nasjonsbyggingsprosessen, 1814-2000*, Skrift nr. 5 i prosjektet Utdanning som nasjonsbygging, Volda.
- Löfgren, Orvar 1993. "Nationella Arenor" i Ehn, Billy, Jonas Frykman og Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och kultur.

- Melander, Björn 1996. *Läsebok för folkskolan- bakåtstävande eller framåtblickande?*. Lund: Univ. institutionen för nordiska språk.
- Myhre, Reidar 1989. "Stridsspørsmål og kulturkamp" i Knut Jordheim (red.), *Skolen 1739-1989. En skolehistorisk antologi med 31 nyskrevne bidrag i anledning av norsk grunnskoles 250-årsjubileum*. Oslo: NKS-Forlaget.
- Myhre, Reidar 1992. *Den norske skoles utvikling. Idé og virkelighet*. Oslo: Gyldendal.
- Nilsson, Göran B. 1989. "Verknningen av unionen för svensk politik." *Aktuellt om historia* (3-4): 23-27. Bromma: Historielärarnas förening.
- Nilsson, Torbjörn 2002. "På politikens skuggsida - unionsfrågan från svensk horisont". *Historie. populärhistorisk magasin* 11 (2): 14-21.
- Norborg, Lars-Arne 1993. *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809-1998*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Nordens läroböcker i historia* 1937. Föreningarna Norden Historiske Publikationer I, Helsingfors.
- Nærbøvik, Jostein 1993. *Norsk historie 1870-1905*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Næss, Einar 1989. *Det var en gang- norsk skole gjennom tidene*. Oslo: 1989.
- Petersson, Inga-Lisa 1999. *Statens läsebok*. Lund: Lund University Press.
- Petterson, Lars 1995. "Från undersåtefostran till medborgarutbildning", i S. Dahlgren m. fl. (red.) *Från stormakt till smånation. Sveriges plats i Europa från 1600-tal till 1900-tal*. Stockholm : Tiden.
- Pryser, Tore 1985. *Norsk historie 1800-1870. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Raabe, H. 1914. *Norges folkeskolevæsen i hundrede aar*, Kristiania: Stenersen.
- Ribsskog, O. K. og Sven Svensen 1914. *Trondhjems folkeskole: en historisk fremstilling*. Trondhjem: Adresseavisens Boktrykkeri.
- Richardson, Gunnar 1963. *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Richardson, Gunnar 1969. "Skolböcker i propagandans och i forskningens tjänst", *Historisk tidskrift*: 347-353.
- Richardson, Gunnar 1990. *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*. Lund: Studentlitteratur.
- Richardson, Gunnar 1992. "En gemensam barndomsskola" i Gunnar Richardson (red.), *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år 1842-1992*. Stockholm: Frititz.
- Rudberg, Folke 1956. *Svensk-norska unionen 1814-1905 i undervisning och opinion*. Licentiatavhandling i historia, Uppsala universitet.
- Rudeng, Erik 2000. "Tilbakeblikk på den svensk-norske unionen", i Sven Eliæson & Ragnar Björk (red.) *Union & secession. Perspektiv på statsbildningsprosesser og riksuppløsninger*. Stockholm: Carlsson.
- Sanderud, Roar 1951. *Fra P. A. Jensen til Nordahl Rolfsen: et skolehistorisk bilde*. Oslo: Gyldendal.
- Schück, Herman 2000: "Nordisk tidskrifts födslovändor: Hans Forssell och Letterstedtska föreningen", *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Stockholm: Föreningen Norden (76): 233-242.
- Seip, Anne-Lise 1997. *Nasjonens bygges 1830-70*, i Knut Helle m. fl. (red.), *Aschehougs Norges-historie*, bd. 8. Oslo: Aschehoug.
- Selander, Staffan 1984. *Textum institutionis: Den pedagogiska väven*. Malmö: Liber.

- Selander, Staffan 1988. *Lärobokskunskap: Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*. Lund: Studentlitteratur.
- Selander, Staffan 1990. "Towards a Theory og Pedagogic Text Analysis" i *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol. 34, No. 2.
- Sigurdson, Ragnhild og Hilde Kjølberg 1998. *Det nasjonale i norske, tyske og franske skolebøker 1860-1905*, Kults skriftserie nr. 100. Oslo: Norges forskningsråd.
- Sjögren, Lena Hellblom (red.) 1992. *Folkskolan 150 år. Bildning och demokrati. Röster om och från folkskolan 1842-1992*, Täby: 3V-förlaget.
- Sjöstrand, Wilhelm 1965. *Pedagogikens historia III:2. Utvecklingen i Sverige under tiden 1809-1920*. Malmö: Gleerup.
- Slagstad, Rune 2001. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Sletvold, Sverre 1971. *Norske lesebøker 1777-1969*. Trondheim: Universitetsforlaget.
- Steen, Sverre 1951. *1814*. Oslo: Cappelen.
- Storsveen, Odd Arvid 1994. "Norges nasjonale vei" i *Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13. -18. august 1994. Rapport I Norden og Baltikum*. Oslo: IKS, Avdeling for historie, Universitetet i Oslo og Den norske historiske forening: 172-179..
- Storsveen, Odd Arvid 1998. "Evig gammel. Henrik Wergeland, P. A. Munch og historiens nasjonale funksjon" i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Storsveen, Odd Arvid Storsveen, *Litteraturen om 1814*: <http://www.nb.no/baser/1814/debatt.html>
- Svendsen, Åsmund 1998. "Konfliktlinjer i historiefaget 1860-1905", i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Stenseth, Bodil 2000. *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. Oslo: Aschehoug.
- Strahl, Christer 1983. *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890-1914*. Lund: Gleerup.
- Stråth, Bo 1994. "The Swedish Path to National Identity in the Nineteenth Century", i Øystein Sørensen (red.) *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*, KULT skriftserie nr. 22. Oslo: Norges forskningsråd.
- Supphellen, Steinar 1983. *Studier i norsk historie omkring 1814. Ein nasjon stig fram*, i Arnfinn Kjelland (red.), *Norske historikere i utvalg*, bd. IX. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sörensen, Anna 1942. *Det svenska folkundervisningsväsendet 1860-1900*, i Viktor Fredriksson, *Svenska folkskolans historia*, tredje delen. Stockholm: Bonnier.
- Sørensen, Øystein 1994. "The Development of a Norwegian National Identity During the Nineteenth Century", i Øystein Sørensen (red.), *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*, KULT skriftserie nr. 22. Oslo: Norges forskningsråd.
- Sørensen, Øystein 1998. "Når ble nordmenn norske?", i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sørensen, Øystein 1998. "Hegemonikamp om det norske", i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sørensen, Øystein 2001. *Kampen om Norges sjel*, i Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red.), *Norsk idéhistorie*, bd. 3. Oslo: Aschehoug.
- Terjesen, Bjørn 2001. *Vi skiltes i fred. Oppløsningen av den norsk-svenske unionen i 1905*. Oslo: Universitetsforlaget.

Telhaug, Alfred Oftedal 1989. "Fra parallelle skoler til enhetsskole – en hovedlinje i norsk skoleutvikling", i Knut Jordheim (red.), *Skolen 1739-1989. En skolehistorisk antologi med 31 nyskrevne bidrag i anledning av norsk grunnskoles 250-årsjubileum*. Oslo: NKS-Forlaget.

Telhaug, Alfred Oftedal og Odd Asbjørn Mediås 2003. *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt.

Tingsten, Herbert 1969. *Gud och fosterlandet- Studier i hundra års propaganda*. Stockholm: Norstedt.

Thorkildsen, Dag 1989. *Kirkestrid og unionsoppløsning, Tre studier om forholdet mellom religion, kultur og politikk i Norge ved århundreskiftet*. Avhandling (doktorgrad), Universitetet i Oslo.

Thorkildsen, Dag 1995. *Nasjonalitet, identitet og moral*, KULTs skriftserie nr. 33. Oslo: Norges forskningsråd.

Thorkildsen, Dag 1998. "En nasjonal og moderne utdanning" i Øystein Sørensen (red.) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Torbacke, Jarl 1993. *Carl Grimberg- ett underbart öde?*. Göteborg: Norstedt.

Tveterås, Harald L. 1979. *I pakt med tiden. Cappelen gjennom 150 år 1829-1979*. Oslo: Cappelen.

Vedung, Evert 1971. *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Vedung, Evert 1974. "Lydriksläran och Jämnlighetsteorin", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Band 40, häfte 2: 245-259.

Vigander, Haakon 1950. *Mutual Revision of History Textbooks in the Nordic Countries*. Paris: Unesco.

Weibull, Jörgen 1989. "Unionen med Norge." *Aktuellt om historia* (3-4): 2-12. Bromma: Historielärarnas förening.

Ødegaard, Daniel 1983. *Fra Norges historie fortalt for skole og hjem til "Vi ere en nasjon" - Norges og verdenshistorie.*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen / Bergen Lærerhøgskole.

Østerud, Øyvind 1994. *Hva er nasjonalisme?*. Oslo: Universitetsforlaget.

Oppslagsverk.

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon 1988. 2. utgave, Oslo: Kunnskapsforlaget.

Aschehougs konversasjonsleksikon 1974. 5. utgave. Oslo: Aschehoug.

Hjalmar Linnström 1883. *Svenskt boklexikon- åren 1830-1865 förra delen*, Stockholm: Linnström.

Hjalmar Linnström 1884. *Svenskt boklexikon- åren 1830-1865 senare delen*, Stockholm: Linnström.

Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd 1993. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

Nordisk familjebok.

Norsk biografisk leksikon.

Norsk bog-fortegnelse 1866-1872, 1877. samlet og redigert af Thorvald Boeck, Christiania: Den norske Boghandlerforenings forlag.

Norsk bogfortegnelse 1883-1890, 1892. samlet og redigert af M.W.Feilberg, Kristiania, Den norske boghandlerforenings forlag.

Norsk bogfortegnelse 1891-1900, 1902. paa grundlag af M.W.Feilbergs samlinger, utarbeidet af H.J.Haffner. Kristiania: Den norske boghandlerforenings forlag.

Norsk bogfortegnelse 1901-1910, 1912. samlet og utarbeidet af H.J.Haffner, Kristiania: Den norske boghandlerforeningens forlag.

Norsk bokfortegnelse 1911-1920, 1923-24. samlet og utarbeidet av H. J. Haffner, Kristiania: Den norske bokhandlerforenings forlag.

Sommerfeldt, W. P. 1951. *Norsk forfatterleksikon*. Oslo.

Svensk bok-katalog jemte musikförteckning för åren 1886-1895, 1900, Stockholm: Bonnier.

Svensk bok-katalog för åren 1896-1900, Stockholm: Svenska bokförläggareföreningen

Svensk bok-katalog för åren 1906-1910, 1913. Stockholm: Svenska bokförläggareföreningen..

Scandinavian Biographical Index, 1994. Laureen Baillie (red.)

Svenska män och kvinnor.

Svenskt biografiskt handlexikon.

Svenskt biografiskt lexikon